

Vårt friluftsliv

Aktiviteter, miljøkrav
og forvaltningsbehov

TEMAHEFTE 3

NINA
NORSK INSTITUTT FOR NATURFORSKNING

Vårt friluftsliv

Aktiviteter, miljøkrav og forvaltningsbehov

TEMAHEFTE 3

Redaktører:
Bjørn P. Kaltenborn
Marit Vorkinn

Norsk institutt for naturforskning

Bjørn P. Kaltenborn, Marit Vorkinn:
Vårt friluftsliv — Aktiviteter, miljøkrav og forvaltningsbehov
NINA Temahefte nr. 3

Lillehammer, mai 1993

ISBN 82-426-0352-9

Rettighetshaver: NINA, Norsk institutt for naturforskning
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Omslagsfoto: Bjørn P. Kaltenborn

Tekstredigering, layout, ombrekking:
Hans Georg Jürgens/TEKNO-PRESS AS

Trykk: BJÆRUM AS

Opplag: 1000

Kontaktadresser:

Norsk institutt for naturforskning
Fåberggt. 106
2600 Lillehammer
Tlf.: 612 60611 — Faks: 612 60007

Norsk institutt for naturforskning
Informasjonsavdelingen
Tungasletta 2
7005 Trondheim
Tlf.: 07 58 05 00 — Faks: 07 91 54 33

"...Hvis ideer og teorier er svake, vil ingen undersøkelse, uansett hvor avansert og presis den er, føre den utforskende vitenskap videre. Med andre ord: det kan være villedende å forsøke å måle det du ikke forstår. Men enten vi liker eller misliker den økende bruken av statistiske argumenter, må vi lære å bruke dem."

(Moore, 1979)

Forord

FRILUFTSLIV er et kjent og godt ord i vårt vokabular. De aller fleste i befolkningen har en mening om ordets betydning. Norge har en omfattende og variert fritidsbruk av natur i forhold til folketallet. Kulturen, politikken og dagligspråket viser at friluftsliv er en sentral samfunnssak. Offentlige dokumenter understreker at friluftslivet må være en del av det sektorovergripende ansvarsområdet til miljøforvaltningen. Forvaltningen av ressurser er i stor grad forvaltning av mennesker og deres behov. Økte kunnskaper om friluftslivet er nødvendig hvis man skal ivareta naturmiljøet samtidig som man sikrer befolkningen et mangfold av attraktive rekreasjonsmuligheter.

Friluftslivsforskning er et forholdsvis nytt forskningsfelt i Norge. I 1989 opprettet Norsk institutt for naturforskning en forskningsenhet på feltet friluftsliv. Gruppen har arbeidet med et forskningsprogram om fritidsbruk av natur som bygger på tre hovedtemaer: kartlegging og forståelse av landsomfattende rekreasjonsmønstre, studier av ulike brukergrupperes ønsker om miljøegen-

skaper og effekter av offentlige virkemidler. Forskningsenheten har et tosidig mandat. Virksomheten skal gi forvaltningen et bedre kunnskapsgrunnlag, og den skal bidra til å bygge opp vitenskapelig kompetanse.

Etter noen års arbeid med friluftslivsforskning ser vi et stort behov for en bredere formidling av de resultatene vi har kommet fram til. Dette heftet oppsummerer endel av det vi har utført siden 1989, og er et av våre bidrag til Friluftslivets år 1993. Virksomheten i løpet av denne perioden reflekterer dels hvilke konkrete kunnskapsbehov forvaltningen har hatt og dels hva vi selv har prioritert med kompetanseoppbygging for øyet. Heftet er ingen fullstendig oversikt over friluftsliv i Norge. Viktige temaer er ikke representert, og det bør sees som en utfordring for videre forskning. En av våre konklusjoner så langt er at friluftslivsbegrepet må utdypes og nyanseres, og forskningen bør bygge på bred og tverrfaglig kompetanse.

Målgruppen med dette arbeidet er hovedsakelig forvaltningen. Vi har derfor lagt vekt på å formidle resultater og hva

disse betyr for forvaltningen, og mindre vekt på undersøkelsesopplegg og -metoder. Dette er imidlertid utførlig beskrevet i de rapporter som danner grunnlaget for artiklene.

En rekke oppdragsgivere står bak prosjektene som artiklene i heftet bygger på. De viktigste er Direktoratet for naturforvaltning, Miljøverndepartementet, Næringsdepartementet og NAVF/NMFs forskningsprogram fiskeforsterknings-tiltak i norske vassdrag. NINAs instituttprogram for fritidsbruk av natur har også finansiert en vesentlig del av virksomheten.

I tillegg til å presentere "matnyttige" data, har et siktemål vært å fagliggjøre friluftslivet ved å gi det en teoretisk forankring. Vi håper også at heftet kan bidra til en mer aktiv kontakt mellom de miljøene som arbeider med forskning og forvaltning av friluftslivet i Norge. Utgivelsen av heftet er støttet av Direktoratet for naturforvaltning og Friluftslivets Fellesorganisasjon.

God tur!

Bjørn P. Kaltenborn

Marit Vorkinn

Innhold

Forord	4
Innhold	5
Forskning på friluftslivet — bakgrunn og utvikling. <i>B.P. Kaltenborn</i>	6
Noen hovedtrekk i befolkningens fritidsbruk av natur	21
Bruk av friluftsområder: Aktivitetsmønstre og brukergrupper	23
Hvordan måle omfanget av friluftslivutøvelse?	24
Friluftsliv i skog. <i>J.Aasetre</i>	25
Uteliv i byen. <i>O.Gåsdal</i>	33
Folk til fjells. <i>M.Vorkinn og B.P.Kaltenborn</i>	42
Fritidsfiske. <i>Ø.Aas</i>	48
Friluftslivutøverne — hvilke miljøkvaliteter ønsker de?	57
Miljøpreferanser	58
Viktige miljøegenskaper i båtutfartsområder sett fra brukernes side. <i>R. Meyer</i>	59
Er purismen passé? — Om haldningar og miljøsyn blant friluftsfolk i nasjonalparkane. <i>O.J.Vistad.</i>	68
Skog er mer enn trær; preferanser for skogmiljø. <i>J.Aasetre</i>	75
Fysisk tilrettelegging — kun for "eldre, syke og handikappede"? <i>M. Vorkinn og O.Gåsdal</i>	83
Forholdet mellom mennesker og villevende fugler og dyr. <i>T.Bjerke og J.Kleiven</i>	90
Hvordan kan forvaltningen nå sine mål? — Aktuelle tiltak	99
Valg av virkemidler: Direkte/indirekte tiltak	100
Rasjonelle modeller og rabiate utøvere — Planlegging for friluftsliv. <i>B.P.Kaltenborn</i>	102
Rekruttering og kjønnsroller i friluftsliv — eksempler fra deltagelse i jakt og fiske. <i>T.Bjerke og Ø.Aas</i>	112
Losing, læring eller sjekking — om naturretteleing som forvaltningstiltak. <i>O.J.Vistad</i>	121
"Friluftsliv for alle" — utopi eller mulighet? <i>Ø.Aas og M.Vorkinn</i>	128
Hva så? — Noen utfordringer i forskningen på og forvaltningen av friluftsliv. <i>B.P.Kaltenborn</i>	136
Publikasjoner utgitt av NINAs friluftslivsforskningsenhet på Lillehammer	140

Forskning på friluftslivet — bakgrunn og utvikling

Av Bjørn P. Kaltenborn

FRILUFTSLIVET har røtter og tradisjoner i norsk kultur. Fra å være en aktivitet for de utvalgte få i pionertiden på 1800-tallet, deltar store deler av befolkningen i dag i en eller annen form for utendørs fritidsaktiviteter. Friluftslivet er en samfunnssak, tydelig illustrert gjennom det store antall organisasjoner, offentlige dokumenter og forvaltningen som ivaretar friluftslivets interesser. Friluftslivet har i de senere år blitt gjenstand for forskning både i Norge og i andre land. Teoretisk bygger rekreasjonsforskningen på ulike vitenskapelige grunndisipliner som psykologi, sosiologi, geografi og økonomi. Et human-økologisk

fagperspektiv med vekt på menneske/miljø interaksjoner har vært premissgivende for mye av forskningen. Atferdsforskningen, som har hatt en sterk posisjon i rekreasjonsforskningen har i likhet med mange andre fagfelt utviklet seg i faser: I begynnelsen dominerte omfattende datainnsamling på svakt teoretisk grunnlag. Senere kom mer analytiske faser med teoriutvikling og kritikk av eksisterende forståelse. Dagens kunnskapsstatus er fragmentarisk, men feltet har oppnådd legitimitet som et tverrfaglig forskningsfelt. En rekke forvaltningsoppgaver er avhengige av empirisk kunnskap fra rekreasjonsforskningen.

Friluftsliv som samfunnssak

Biologisk behov eller kulturelt uttrykk

Trenger mennesket natur? Spørsmålet er like gammelt som menneskeheten. I nyere tid stiller vi spørsmålet: Trenger vi fritid i naturen? Friluftsliv kan betraktes både som et biologisk behov og et kulturelt uttrykk. Evolusjonsteorier hevder at mennesket har utviklet seg og tilpasset seg naturmiljøet over lang tid og dermed lært å fungere optimalt i forhold til miljøet (Kaplan 1978). Andre stiller spørsmålsteget ved naturens absolute rolle og viser til kulturelle påvirkninger (Chemers & Altman 1977), menneskets enorme tilpasningsevne (Wohwill & Kohn 1976), eller til barns påviste nøytralitet i forhold til stimuli fra naturmiljøer (Holcomb 1977). Et viktig syn er at forskjellige personer knytter ulike verdier til naturmiljøer avhengig av personenes livshistorie (Moore 1979).

Fritidsaktiviteter er knyttet til industrialiseringen og innføringen av lønns-

arbeid. I tillegg til oppdelingen av døgnet i arbeidstid og fritid skjedde andre viktige endringer. Det moderne samfunnet preges av individualitet og store muligheter for å velge utdanning, bosted, sosial omgangskrets og arbeid. Men økende frihet har brakt større ansvar for å forme egen tilværelse. Arbeid har alltid vært viktig i formingen av identitet. Nå synes også fritiden å spille en stadig større rolle på denne arenaen. Er det slik at arbeidet er i ferd med å bli redusert til en økonomisk nødvendighet og forutsetning for det "virkelige livet" - fritiden (Jakobsen 1985)?

Uansett innfallsvinkel: mennesket bruker i dag naturen i fritidsammenheng mer enn noen gang. Nordmenns interesse for friluftsliv har en markant plass i vår kultur (Breivik 1978), og befolkningens aktivitetsmønstre de siste par tiår tilsier at det fremdeles er slik (Kleiven 1992, Kaltenborn 1993). Fritidsbruk av naturen er del av den moderne samfunnsstrukturen med store grupper i befolkningen som realiserer en lang rekke, uensartede behov. Til tross for at friluftslivet lenge har vært en del av vår kultur og livsmønster, hevdet Aubert så

sent som på 1960-tallet at friluftslivet var en del av "det skjulte samfunn" (Aubert 1967). I forhold til forskning om arbeidslivet er det utført relativt lite forskning om fritidsaktiviteter i Norge. I mange sammenhenger har alt som ikke tilhørte arbeidslivet blitt samlet opp i en uoversiktlig restkategori for alle forhold av ikke-arbeidsmessig art. Årsakene kan være mange, som at fritiden ikke hører til det offentlige liv, men "privatsfæren", og at fenomenet fritid og friluftsliv sjelden har blitt oppfattet som problematisk eller viktig nok til å nå opp på den politiske dagsorden (Jakobsen 1985).

Selv om friluftsliv ikke er synonymt med fritid, har vi i løpet av de senere årene fått endel kunnskap om friluftslivet som fenomen. Friluftslivsforskning er en av mange grener på det omfattende treet fritids- og rekreasjonsforskning. Men om grenen er liten, er den stor nok til å ha status som et internasjonalt forskningsfelt. Norge har fått en friluftslivsforvaltning, og friluftsliv har blitt en samfunnssak. Denne artikkelen drøfter friluftslivets utvikling i samfunnet, samt

rekreasjonsforskningen faglige grunnlag og noen sentrale utviklingstrekk i feltet.

Friluftslivets røtter

Fritidsbegrepet

Så langt vi kjenner historien har mennesket alltid hatt behov for rekreasjon. Litteraturen definerer ofte rekreasjon (leisure) som fri-tid, både frihet fra forpliktelser og frihet til å velge nye gjøremål. Gresk filosofi og klassisisme, særlig representert ved Aristoteles, formulerte meningsfull bruk av fritid som et av de høyeste idealer og viktigste formål med livet. Det praktiske livet hadde liten verdi, og det var idealene som var det virkelige livet (Godal 1988). Grekerne var meget opptatt av utviklingen av det sosiale og intellektuelle livet. De la stor vekt på individets rolle og ansvar innenfor et felleskap og mente at sjelen rommet den frie vilje. Rekreasjon og fritid representerte en tilstand hvor grekerne utviklet både den frie vilje og felleskapet, og rekreasjon ble et høyverdig mål i seg selv. Siden den gang har religion, vitenskap, industrialisering, økonomi og politikk formet utviklingen av rekreasjonsidealet. (Goodale & Godbey 1988). I den vestlige verden er det først i nyere tid at vi har et tilstrekkelig materielt og tidsmessig overskudd til å tilbringe fritiden i naturen.

Moderne oppfatninger av fritiden og hva den skulle brukes til, oppsto altså med industriarbeidet. Samtidig ble et skarpt skille innført mellom familie og arbeid. Arbeidsted og bosted var til forskjell fra tidligere tider lokalisert på ulike steder, noe som også fikk markant innflytelse på sosiale roller. I arbeidssammenheng var man én person, i fritiden gjaldt andre regler og normer. Det

viktigste kravet arbeiderbevegelsen stilte var regulering av arbeidstiden. Vi fikk "tredelingsformelen" i begynnelsen av århundret: 8 timer arbeid, 8 timer fri og 8 timer søvn (Dølvik et al. 1987). Fritid er knyttet både til frihet fra arbeid og frihet fra sosiale forpliktelser som familie, kirke og samfunn. Friluftslivet - livet utendørs i fritiden - skulle gi brudd med rutiner, avkobling, for ikke å si lek og glede. Industriarbeidet medførte for mange atskillig mer monotont og belastende arbeid. Fritidsaktiviteter fikk etter hvert en viktig rolle som motvekt til dette. Friluftslivet skulle restaurere og bidra til personlig utvikling.

Tradisjoner

I Norge oppsto det opplevelsesrettede, ikke-nytteorienterte friluftslivet på slutten av 1800-tallet. Friluftsliv fikk raskt en sentral plass i kultursfæren. Epoken var kritisk for nasjonen som den gang forsøkte å stå på egne ben og søkte etter identitet og et verdigrunnlag som kunne bidra til identiteten. Mye av inspirasjonen ble hentet fra andre deler av Europa (Hegge 1985), og både renessansen og romantikken øvde markant innflytelse på vår egen nasjonalfølelse. Norske kunstnere som Grieg, Ibsen, Wergeland, J. C. Dahl, og H. Gude, for å nevne noen, ga ettervert kulturen ansikt og lyd. Ibsen er for øvrig tillagt æren av å være den første som brukte ordet friluftsliv (Tellnes 1988). For kontinentaleuropeerne ble Norge i løpet av 1800-tallet helskapens land, landet der naturen representerte det ekte. Naturen var kulturens hjem (Faarlund 1992). Dette er romantikkens tid, da naturen blir opplevd som en vakker, storslagen helhet. I følge filosofen Schelling var naturen en synlig ånd, og ånden usynlig natur (Tellnes 1988). Friluftslivet og (den vakre) naturen representerte med andre

ord en nødvendig kontrast til bylivet og alt det negative som ble forbundet med det urbane livsmønsteret.

En rekke faktorer bidro til en omfattende utvikling av friluftslivet på slutten av 1800-tallet og utover på 1900-tallet. Den Norske Turistforening ble stiftet i 1868. Skiforeningen, -Speiderbevegelsen og Norges Jeger- og Fiskeforbund så dagens lys få år senere. Skilopingen fikk en rivende utvikling, og Norge markerte seg sterkt internasjonalt med store ferder i polarområdene. Det er også påfallende hvor skriveføre mange av friluftslivets tidlige venner var, noe som gjorde at verdiene og gledene ved friluftslivet raskt ble allemannseie. Etter hvert som arbeiderbevegelsen fikk befestet en del av sine rettigheter, ble også fritiden noe man snakket om offentlig. Martin Tranmæl kom for eksempel med en lovprisning av friluftslivet i DNTs årbok for 1953.

Men friluftslivet har dypere røtter i den eldgamle tradisjon med høstingen av naturressurser i utmark. I århundrer har nordmenn brukt fjell, skog og kyst som hoved- og attåtnæring. Jakt, fiske, fangst og sanking av andre ressurser var avgjørende for bosetting og overlevelse. Her ligger mye av det praktiske og filosofiske grunnlaget for dagens lovfestede og prinsipielle rett til gratis og fri ferdsel (ikke-motorisert) i naturen i friluftsloven av 1957 (Hammit et al. 1992). Dagens friluftsliv er preget av både sammensmelting og spesialisering av høstingstradisjonen og den ikke-nytteorientert tradisjonen. Det store mangfoldet i aktiviteter og tilretteleggingsformer viser at både norsk og utenlandsk kultur i stor grad har bidratt til å forme fenomenet norsk friluftsliv.

Uttallige forsøk er gjort på å framstille friluftslivets innhold og karakter. Utgangspunktet finner vi blant annet hos kunstnere, filosofer, forfattere og de som driver aktivt friluftsliv. Mange legger vekt på livsutfoldelse, menneskeverd, naturopplevelse, utfordring, kontemplasjon, selvrealisering, det unyttige, naturverd, overlevelsesevne, improvisasjonskunst og et rikt liv med enkle midler (Rubenson 1914, Nansen 1921, Faarlund 1971, Rothenberg & Næss 1991). Ulike ideologier oppstår, og vi ser stadige forsøk på å beskrive friluftslivets egenart som et fenomen i tråd med bestemte moralske verdier (Sax 1980). Et resultat av denne "ideologiske markedsføringen" er at vi både kulturelt og politisk har opprettholdt et bilde av friluftsliv som en høyverdig, mellommenneskelig gunstig og naturvennlig samfunnsyttring. Vi har en allmenn forståelse av at friluftsliv er sunt og at det representerer viktige og riktige verdier.

Utviklingen av norsk friluftsliv har hentet mange impulser fra andre land. Engelskmennenes "oppdagelse" av Norge er blant annet ivaretatt i beretningen "Tre i Norge ved to av dem". Om lag hundre år senere ble turen rekonstruert med tidsmessig utrustning.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

Friluftsliv som politisk tema

Den *politiske bevisstheten* rundt friluftsliv er ikke særlig gammel. Temaet modnet i løpet av 1960-årene, og i Regjeringens langtidsplaner og meldinger finner vi i 70- og 80-årene stadig flere referanser til en bekymringsfull samfunnsutvikling med behovet for verving av natur og sikring av muligheter for friluftsliv (Miljøverndepartementet 1980). I likhet med svært mange andre vestlige land betraktet man friluftsliv som avlastning for en belastende livsstil (Faarlund 1992). Friluftslivet skulle være samfunnets medisin mot sine egne negative sider (Krippendorf 1990). Friluftsliv og naturvern var to ord i samme åndedrett, det første var middel, det andre mål. Denne rekreasjonsmodellen passet godt inn i industriell vekstfilosofi

og økonomisk nyttetenkning, hvor et onde kan balanseres av et gode. Etter hvert fikk forståelsen av friluftslivets egenverdi, at friluftslivet hadde mål og mening i seg selv uavhengig av verdens øvrige elendighet, en viss plass også i offentlig sammenheng. Dette går tydelig fram av dokumenter fra 1980- og 90-årene (Faarlund 1992).

I dag er vår bruk av fritiden et viktig offentlig anliggende. Friluftslivet har fått sin stortingsmelding og handlingsplan (Miljøverndepartementet 1986, Direktoratet for naturforvaltning 1991), store organisasjoner, utdanningstilbud og forskningsmiljøer. Målsettingene i dagens offentlige friluftslivspolitik er: 1) *friluftsliv for alle*, 2) *friluftsliv i dagliglivet* og 3) *friluftsliv i harmoni med*

naturen (Miljøverndepartementet 1986). Stortingsmeldingen om friluftsliv (Miljøverndepartementet 1987) slår fast at friluftsliv er en viktig samfunnsak. Dokumentet peker på at friluftslivet er særlig viktig for helse, trivsel, naturforståelse og kulturell identitet. Friluftslivet representerer også en positiv bruk av økende fritid, og friluftslivet har gunstige samfunnsmessige ringvirkninger på helseøkonomi og på reiselivsnæringen. Meldingen hevder også at friluftslivet er naturvennlig ved at det bidrar til å skape positive holdninger til kultur- og naturvern. Friluftslivet har en viktig sosial funksjon ved at det er familievennlig og har gunstige virkninger på fysisk og psykisk helse (Miljøverndepartementet 1987). Få sider av vår livsførsel er gjenstand for slike lovprisninger i offentlige

dokumenter, til tross for at bare visse sider foreløpig er dokumentert gjennom forskning.

Friluftsliv som forskningstema

Hva er friluftsliv?

Forskning om rekreasjon representerer ikke en forskningsdisiplin i konvensjonell, akademisk forstand. Rekreasjonsforskning er derimot en tverrfaglig praktisk tilnærming hvor hovedsakelig samfunnsfaglig teori og metode anvendes på nye problemer som samfunnet og miljøforvaltningen er opptatt av. Grensene mellom friluftsliv og andre aktivitetsformer er ofte uklare. Ikke minst skyldes dette at friluftsliv er et upresist dagligtalebegrep med komplekst innhold. I Norge er dessuten ordet "friluftsliv" et svært normativt begrep. I forskningssammenheng kan det derfor være mer tjenlig å snakke om *utendørs rekreasjon* eller *fritidsbruk av natur*, før vi så spesifiserer aktivitetsformene alt etter formål og oppgave.

Innen forskning på rekreasjon og fritid har en arbeidet med ulike definisjoner av fenomenet rekreasjon. Det finnes ingen mangel på definisjoner, men heller ingen enkelt som egner seg til alle formål (se f.eks. Driver & Toucher 1970, Gray 1972, Iso-Ahola 1976, 1980). Friluftsliv eller rekreasjon kan som Neulinger (1974) har påpekt, defineres enten objektivt eller subjektivt. Objektivt sett kan rekreasjon sees som den tiden vi har til overs etter arbeid. Subjektivt er rekreasjon en individuell, personlig sinnstilstand (Iso-Ahola 1980). For å komprimere en lang og sammensatt diskusjon, kan vi si at tendensen i de senere år har vært å betrakte

utendørs rekreasjon mer som opplevelser enn som aktiviteter. Dette betyr ikke at forståelse av aktiviteter ikke er viktige. Imidlertid er det ofte de mentale prosessene som studeres når man skal forstå innholdet og meningen med rekreasjonsutøvelse.

Møtet mellom mennesker og natur

Fritidsbruk av naturen kan sees som et human-økologisk fenomen. De aller fleste former for friluftsliv innebærer at mennesker bruker naturmiljøer i et gjensidig avhengighetsforhold for å realisere ulike personlige behov. Mennesket påvirker naturen og naturen påvirker mennesket. For rekreasjonsforskningen er to hovedspørsmål sentrale: *Hvem er utøveren og hvordan opplever mennesket naturen?* Spørsmålene er på ingen måter nye. En mangfoldig litteratur inneholder blant annet filosofiske skrifter om naturens mening (Thoreau 1854, Eiseley 1957), holdninger til natur gjennom tidene (Glacken 1967, Nash 1973), tverrkulturelle studier (Tuan 1974, Altman & Chemers 1980), kunstneres studier av menneske-natur relasjoner (Altman & Wohlwill 1983, Childs & Melton 1983) og synteser av vitenskapens studier av det samme (f.eks. Driver & Greene 1977, Zube 1982).

Knopf (1987) mener at den store og mangfoldige litteraturen om menneskers forhold til naturmiljøer i stor grad er basert på intuisjon, og at en begrenset del av kunnskapen i den er forsøkt validert gjennom en vitenskapelig tilnærming. Imidlertid har mange fagfelt gitt store bidrag de senere årene for å bygge opp kvalitativ kunnskap basert på empirisk forskning. For eksempel er diskusjonen om betydningen av arv, miljø og utvikling relevant også i forståelsen av

friluftsliv. Det hersker generell enighet om at friluftslivsutøveren i prinsippet er et sosialt vesen, at han eller hun er del av en større sammenheng, og at han eller hun mottar stimuli fra omgivelsene. Derimot finner vi et større mangfold av meninger om årsaksforhold og hvilke relasjoner mellom menneske og miljø som er de sentrale.

Som nevnt i innledningen kan menneske/miljø-relasjoner deles i to hovedmodeller (Knopf 1987). Den ene sier at *naturen er biologisk nødvendighet for alle mennesker*. Mennesket betraktes som et vesen programmert for å klare seg i naturens verden. Mennesket har med andre ord en medfødt preferanse for natur (Berril 1955, Dubos 1968, Kaplan 1977). En alternativ betraktningssmåte er skeptisk til naturens grunnleggende betydning og postulerer at *mennesker med forskjellig livshistorie og bakgrunn knytter ulike verdier og betydninger til naturmiljøer* (Moore 1979, Tuan 1977). Hvis natur har mening for oss, så er det fordi samfunnet og kulturen har lært oss at den har det (Knopf 1987). I denne tradisjonen forstås altså preferanse for natur som noe mennesket lærer. Det finnes også de som ser menneskets forhold til naturen som en kombinasjon av både innstinkter og læring (Ulrich 1983). På tvers av ulike fagperspektiver finner vi imidlertid en slags enighet om at naturen er viktig for mennesket i fritidssammenheng. Knopf (1987) har beskrevet fire temaer fra litteraturen om naturens rolle for mennesket: naturen som gjenoppbyggende, som kompetanseoppbyggende, som symbol og som adspredelse.

Naturen som gjenoppbyggende

Desto mer stressnivået i en kultur øker, det større blir naturens betydning. Naturmiljøer gir avstressingsmuligheter i en travel hverdag hvor vi utsettes for

store mengder av komplekse stimuli (Knopf et. al. 1983, Stainbrook 1968). Naturen er enklere og renere og representerer en avreageringsmulighet fra det urbane liv for mennesket, både fysisk og psykisk. (Leopold 1949, Eiseley 1954): Dette synet var særlig dominerende ved opprettelsen av mange nasjonalparker og offentlig rekreasjonspolitik (Rutledge 1971, Sax 1980). Landskapsarkitekter og byplanleggere, for å nevne noen, fortsetter å forvalte dette synet i dag (Lewis 1977).

Naturen som kompetanseoppbyggende

Andre fremhever naturens opplærende og terapeutiske virkning. Naturen blir verdsatt fordi den øker individets følelse av kontroll, mestring og selvbylde (Houston 1968). Her legges det også stor vekt på positive virkninger for mental helse, selvsikkerhet og uavhengighet (Bernstein 1972, Burch 1972, Kaplan 1974). Dette perspektivet er ofte grunnlaget for villmarkskurs med utendørs trening og behandlingsopplegg. Teoretisk bygger dette på at naturen antas å kunne stimulere individer til å flytte sine egne grenser, dvs. øke mestringsgraden. Bernstein (1972) mener at naturen har en tosidig karakter - den kan gi mennesket utfordringer, men gir også enkle og ønskede opplevelser. Dette gir mennesket bedre muligheter for å realisere personlig innsikt og vekst, istedenfor å være opptatt av mestring og forsvaret.

Naturen som symbol

Det klassiske utsagnet "Wilderness is a state of mind" illustrerer godt dette synspunktet (Nash 1973). Naturen er et tankeprodukt som vi tillegger bestemte meninger (Wohlwill 1983). Sax (1980) viser hvordan nasjonalparker og andre verneområder får verdi og blir symboler på nasjonale stoltheter, tapt fortid, eller

håp for fremtiden. Litteraturen på dette feltet er like mye et bilde på kulturrepoker og menneskets stadig søken etter ny mening. I dette svært menneskesentrerte perspektivet vektlegges naturen som en bekreftelse både på jeg'et og kulturen (Blomberg 1982). Naturen kan også spille en viktig rolle som symbol for det mystiske og åndelige (Lowenthal & Prince 1976), og naturen spiller dessuten en viktig rolle i religiøse framstillinger i svært mange kulturer (Kaplan & Talbot 1983).

Naturen som atspredelse

Knopf (1987) mener også at naturen kan spille en viktig rolle rett og slett for atspredelse og forandring. Menneskets nysgjerrighet tilfredstilles ikke alltid i moderne kulturer med lite mangfold på viktige områder som i arbeidslivet (Merhrabian & Russel 1974). Til tross for at det urbane liv er fullt av stimuli, så kan livet allikevel lett bli monotont (Iltis 1973). Naturen kan påvirke denne tilværelsen både gjennom direkte kontakt og avstandsopplevelse. Naturen er en potensiell kilde til informasjon og stimuli som kan påvirke våre daglige rutiner (Kaplan 1977, Watt 1972).

Rekreasjonsforskningens utvikling

Forskning omkring fritidsbruk av natur utgjør et bredt felt som er motivert dels av politiske behov og økonomiske interesser, dels av konkrete forvaltningsmessige problemer og dels av ren akademisk nysgjerrighet. Noen få eksempler illustrerer feltets bredde og mangesidighet. Sosiologer har studert konflikter og roller i fritiden, betydningen av sosial status og tilhørighet i ulike grupper for delttagelse i rekreasjonsaktiviteter (Kel-

ly 1976, 1992, Burch 1966). Psykologer har studert fritidsatferd, motivasjon, holdninger, tilfredstillelse og tilpasning til ulike miljøer (Iso-Ahola 1980, Ajzen & Fishbein 1974, 1980, Kleiven 1992, Meyer & Kleiven 1991). Geografer har blant annet studert aktivitetsmønstre (Kjøde et al. 1979), rekreasjonsmønstre i tid og rom (Pearce 1990, Smith 1983) og analysert sammenhenger mellom reisestrømmer og miljøtyper (Aldskogius 1977). Forhold mellom lokalbefolkning og tilreisende, og kulturelle endringer som følge av turisme er et sentralt tema for antropologer (Smith 1989). Markedsforskere har undersøkt potensial for nye turistprodukter (Stynes & Mahoney 1980, LaPage 1974). Økonomer har verdsatt rekreasjonsatferd i finansielle størrelser (Walsh 1986).

Friluftslivsforskningen har sitt opphav i de konkrete behov forvaltningen i mange land etter hvert fikk for å forvalte bruken av naturområder i etterkrigstiden. Befolkningsvekst og økende velstand i den vestlige verden resulterte i stor økning i rekreasjonsaktiviteter og bruk av naturområder. I USA så man behovet tydelig utover på 1950-tallet. I Norge og flere andre land kom erkjennelsen atskillig senere. Behovet for informasjon om aktiviteter og karakteristikk ved brukerne var nødvendig av mange grunner, særlig for planlegging av områder og fasiliteter.

Kunnskap om rekreasjonsaktiviteter ble tidlig etterlyst, og vi finner eksempler på studier av friluftsliv/rekreasjon fra 1920-tallet (Carhart 1920, Bates 1920, Leopold 1920, Meinecke 1928). Alle-rede i 1934 ble samfunnsforskernes manglende interesserte for rekreasjonsfenomenet påpekt (Lundberg et al. 1934). En del pionerarbeid ble utført på 1950 tallet. (Wagar 1951). Men det var

først på 1960-tallet at denne forskningen fikk et visst omfang, og da først og fremst i USA. Mange har datert friluftslivsforskningens "fødsel" til 1962. Da publiserte Outdoor Recreation Resources Review Commission sine rapporter om friluftslivets status i USA. På dette tidspunktet fantes knapt nok empirisk kunnskap om rekreasjon i USA eller i andre land. Rapportene satte søkelyset på et tema hvor det åpenbart var både viktig og interessant for samfunnet å få mer kunnskap. I den grad det er mulig å sammenligne, fikk vi i Norge en lignende offentlig erkjennelse av dette behovet med en stortingsmelding først i 1987 (Miljøverndepartementet 1987). Vi har et behov for å utvikle en norsk egenart av friluftslivsforskning, men det er ikke unaturlig at forskningen fremdeles er sterkt preget av erfaringene fra USA. Internasjonalt kan utviklingen av rekreasjonsforskningen deles i tre ulike faser: 1) den deskriptive fasen, 2) jakten på sammenhenger og 3) søken etter ny teori. Disse fasene overlapper hverandre en god del i tid, og i noen sammenhenger bør de betraktes som parallelle trender innen utviklingen av faget.

Behovet for beskrivelse

Den tidlige friluftslivsforskningen var typisk deskriptiv og fokuserte på aktiviteter og sosio-økonomiske karakteristika ved utøverne (Manning 1986). Som de fleste "nyfødte" forskningsfelt som famlende leter etter sin plattform, har denne forskningen ofte blitt kritisert for å mangle et teoretisk og konseptuelt grunnlag (Mitchell & Smith 1985). Mye av den tidlige forskningen hadde et biologisk eller økologisk perspektiv, en arv som har hengt igjen lenge. Hovedårsaken var at de fleste forvaltere som hadde bruk for informasjon om friluftslivet var

Friluftslivet er mangfoldig og omfatter alle aldersgrupper i befolkningen.

Foto: TOR MOLLEBAK

naturvitere, og mange forskere ble rekruttert fra biologiske fag.

Aktiviteter og kjennetegn ved brukerne

Kartleggingen av fordelingen av brukere i tid og rom sto meget sentralt i feltets barndom. I denne perioden ble det også arbeidet mye med å utvikle hensiktsmessige måle- og analyseenheter som rekreasjonsdager, variasjonsindekser, nyttefunksjoner, attraksjonsfaktorer og konsentrasjonsindekser (av brukere), for å ta noen eksempler. Mange kartla også sosio-økonomiske karakteristika ved brukerne. Slik informasjon var viktig for å identifisere brukerne og som nøkler til mer inngående forståelse av hvorfor folk drev friluftsliv, samt til å forutsi atferd (Marcin & Lime 1977). I ettertid kan vi slå fast at demografiske data som alder, kjønn, inntekt, bosted og familiefase primært er viktige som

kjennetegn, men at de i liten grad forklarer hvorfor folk gjør hva de gjør i fritiden. Sosiologer har påpekt at dette kanskje ikke var så merkelig, ettersom menneskelig atferd er kulturelt betinget. Følgelig burde studier av rekreasjon inkludere den kulturelle sammenhengen rekreasjon foregår innefor (Burdge & Field 1972). Burch (1964) mente at rekreasjonsatferd, i likhet med de fleste typer atferd, er en funksjon av de gruppeindividene er en del av. Flere studier har vist at sosiale grupper har innflytelse på atferd (Field & O'Leary 1973, Field and Cheek 1974, Dottavio et al. 1980), men de har gitt liten forklaring på *hvorfor* det er slik. Til tross for at flere undersøkelser har studert gruppedynamikk, og enkelte arbeider også har sett på annen kulturell innflytelse som forhold i barndommen (Yoseting & Burkhead 1973), må vi kunne slå fast at individperspektivet og psykologiske til-

nærminger har vært dominerende i studier av rekreasjonsatferd.

Holdninger og preferanser

Studier av brukernes holdninger, preferanser og persepsjon har stått sentralt i rekreasjonsforskningen. Disse aspektene av rekreasjonsutøvelse er relativt godt kjent for en del miljøtyper både i Norge og i utlandet (se f.eks. Roggenbuch & Lucas 1987). Tidlig ble man ble også klar over at det kunne eksistere viktige forskjeller mellom forvaltere og brukere i hvordan de for eksempel oppfattet slitasje og behovet for tilrettelegging. (Clark et al. 1971, Merriam et al. 1972). Holdnings- og preferansestudier er utført i ulike områder og det finnes mye dokumentasjon (se f.eks. Stankey & Schreyer 1987). En må imidlertid huske på at resultatene som oftest er områdespesifikke, og generaliseringer må foretas med forsiktighet. Et annet poeng er at mange av de tidlige studiene rapporterte majoritetsoppfatninger, selv om det gjerne var mye diversitet i dataene. Flere studier av holdninger og preferanser beskriver "gjennomsnittsturisten som ikke finnes" (Shafer 1969).

Bæreevne

Friluftslivsforvaltningen ble tidlig opp tatt av hva naturmiljøet kunne tåle av bruk. Opprinnelig omfattet dette først og fremst virkninger på naturmiljøer, men etterhvert også virkninger på rekreasjonskvalitet og opplevelse (Manning 1986). Ideen kommer fra biologien og beskriver et områdes kapasitet til å opprettholde en bestand av vilt eller husdyr. Prinsippene har røtter i økonomisk nytetenkning og i populasjonsdynamikken fra økologien. Så tidlig som i 1930-årene kom de første forslagene om å anvende bæreevnebegrepet på rekreasjon i nasjonalparker (Sumner 1936), og vi finner senere tallrike eksempler på bæ-

reevne som et forsøk på å definere rekreasjonskvalitet. Rekreasjonsmessig bæreevne har vært forsøkt delt opp i økologiske, sosiale og tilretteleggingsmessige elementer (Heberlein 1977). Begrepet representerer komplekse og ustabile fenomener som er steds- og personavhengige. Denne innsikten har resultert i spørsmålene: *Hvor mye forandring er akseptabelt, og hva avgjør om forandringene er uakseptable?* Tallrike forfattere har pekt på at dette spørsmålet må besvares gjennom *forvaltningsmålsettinger*, og målsettingene må være gode, detaljerte og presise (se f.eks. Stankey et al. 1985). Problemene med bæreevnebegrepet er mange og kanskje primært at det forventes å gi svar på oppgaver det ikke passer til (Bury 1976, Washburn 1982). Imidlertid har bæreevne-ideen sin berettigelse som en måte å organisere problemer og kunnskapsbehov på.

Jakten på sammenhenger

Kvalitetsbegrepet

Mye av rekreasjonsforskningen har tatt utgangspunkt i forventningsteorier (Lawler 1973). Rekreasjonsutøvelse forstås her som en prosess hvor folk søker positive goder eller effekter som følger av bestemte handlinger i fritiden. I vår søken etter mening og innhold på ulike felter i livet står opplevelsen av "kvalitet" sentralt. Intensjonene med rekreasjonsforskningen er i stor grad å forstå hva som leder til kvalitet i opplevelser. Forvaltningen ønsker å tilrettelegge miljøer av høy kvalitet for mangfoldige rekreasjonsmuligheter (Manning 1986). Politiske retningslinjer og dokumenter inneholder ofte utsagn om kvalitet, både implisitt og eksplisitt. Til tross for at kvalitetsbegrepet står sentralt i forståelsen av friluftsliv, har vi en høyst ufullstendig forståelse av hva

"kvalitet" innebærer. Tradisjonelt har man målt kvalitet i form av hvor tilfredse brukerne er. Imidlertid er det mye som tyder på at dette er et utilstrekkelig, og kanskje lite egnet mål. En kritiker har bemerket: "Som et nyttig mål er det (kvalitetsbegrepet) akkurat tydelig nok til å bli omfavnet og akkurat uklart nok til at man ikke utfordrer meningen med begrepet" (LaPage 1983).

Den tilfredse utøver

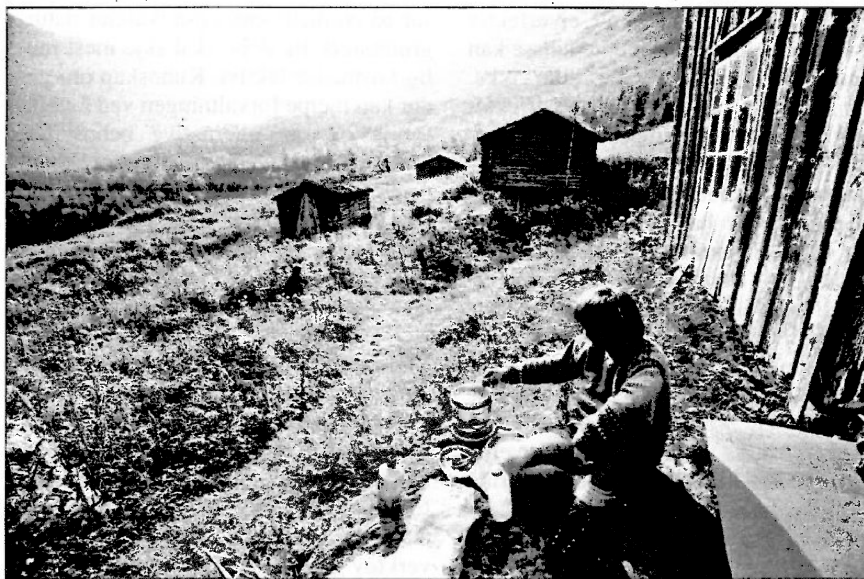
Den deskriptive rekreasjonsforskningen ansporet tidlig en interesse for teoretisk utvikling. I bæreevne modellen lå teoretisk gods som flere tolket dithen at økende bruk i et område ville påvirke kvaliteten av rekreasjonsopplevelsen. Bruk av teorien om marginal økonomisk nytte tilsa at når flere personer bruker et område, vil tilfredsstillelsen for hvert individ reduseres proporsjonalt med økningen i antall brukere, men den samlede tilfredsstillelsen for hele gruppen øker til et visst punkt. Etter dette punktet på kurven er det et negativt forhold mellom individuell tilfredsstillelse og total tilfredsstillelse: begge reduseres dersom bruken øker. På dette punktet er rekreasjonsmessig bæreevne overskredet og kvaliteten på opplevelsene reduseres (Fisher & Krutilla 1972).

Ideen om et lineært forhold mellom brukertetthet og tilfredsstillelse ble kalt "the satisfaction model" (Heberlein & Shelby 1977). Ideen var enkel og forståelig og fikk stor innflytelse på senere teoretisk utvikling. Modellen betrakter mennesket som et rasjonelt vesen som foretar bevisste valg. Den anerkjenner også at ulike personer har ulike normer for hva som oppleves som uakseptabelt, og at psykologisk kunnskap om brukerne er nødvendig. Modellen betrakter rekreasjonsatferd som mestringsatferd; enten rasjonaliserer man vekk proble-

mene, eller så velger man å gjøre noe annet. Tankegangen er imidlertid gjenstand for voksende kritikk, blant annet fordi det har lyktes å finne få, om noen, statistisk signifikante sammenhenger mellom brukertetthet og tilfredsstillelse. Problemene skyldes trolig både mangelfulle metoder og det faktum at tilfredsstillelse neppe er et egnet mål på kvalitet.

Motivasjon og atferd

Leting etter sammenhenger mellom psykologiske prosesser og rekreasjonsatferd begynte parallelt med at den tidlige deskriptive forskningen tok form. Spørsmålene om motiver for rekreasjon ble reist tidlig på 1960-tallet og utover (Bultena & Taves 1961). Den psykologisk orienterte atferdsforskningen (med røtter i behaviorismen) dominerte den teoretiske utviklingen på 1970- og 1980-tallet. Mens den tidlige rekreasjonsforskningen fokuserte på aktiviteter, utviklet en gruppe forskere en atferdsorientert tilnærming hvor de betraktet rekreasjon som "en opplevelse som et resultat av å delta i rekreasjonsaktiviteter" (Driver & Toucher 1970). En motivasjonell modell så lyset, og her var opplevelser og utkommer det sentrale formålet med å delta i aktiviteter (Driver & Brown 1975, 1978). Prinsippene i tankegangen bygger på psykologiske teorier om at menneskelig atferd er rasjonell og målstyrt og gjerne rettet mot å oppnå tilfredsstillelse. Driver og andre bygget sitt arbeid både på Maslows teorier om hierarkier av behov (Maslow 1943) og forventingsteorier fra sosialpsykologien som sier at folk deltar i ulike aktiviteter i bestemte miljøer for å oppnå forventede, kjente og verdsatte psykologiske utkommer (Lawler 1973, Fishbein & Ajzen 1974).

Friluftsliv er menneskets møte med naturen. Dagens moderne friluftsliv har dype røtter i tradisjonsrik bruk av utmark.

Foto: KJETIL BJØRKLUND

I rekreasjonssammenheng fokuseres det særlig på tre typer eller nivåer av behov: 1) for aktiviteter, 2) for miljøer, 3) for opplevelser; dvs. motivasjon, tilfredsstillelse og ulike psykologiske tilstander og utkommer som naturopplevelse, læring, være sammen med andre, utvikle ferdigheter, komme i form osv. Nivå fire representerer effektene av rekreasjonsutøvelse og opplevelse, dvs. både personlige og samfunnsmessige goder. Jaktten på sammenhenger har fokusert mest på behov på nivå 3, men vi finner også eksempler på teori og en del empirisk verifisering av goder (Driver et al. 1991). Empirisk testing av motivasjon for rekreasjon faller grovt sett i tre grupper: studier av generell rekreasjonsatferd, studier av motivasjon for en spesiell aktivitet, og studier av flerdimensjonaliteten i motivasjon ved å undersøke sammenhengen mellom flere aktiviteter (Manning 1986). Den siste gruppen av

studier har bidratt med betydelig kunnskap om motivasjonsstruktur (se f.eks. Schreyer & Roggebu 1978).

Resultatet av friluftslivet: goder og effekter

Hvis kvalitet er viktig, er det fordi det leder til noe. Rekreasjonsutøvelse kan være motivert av ulike forhold, og friluftslivet kan være mer eller mindre målrettet. Uansett har friluftslivet virkninger. Vi kan grovt sett dele dette inn i virkninger på miljøet eller naturgrunnlaget, og virkninger på brukerne. Norsk forvaltning har i stor grad vært opptatt av virkninger på naturgrunnlaget som forstyrrelse av dyreliv, forurensning og slitasje. Derimot har virkninger på brukerne og forståelsen av dette fått mye mindre oppmerksomhet.

Hvis vi definerer virkninger eller effekter som goder, kan disse samles i to ho-

vedtyper: *Personlige goder* er effekter på individuelle personer enten disse kan samles for flere individer eller ikke. *Samfunnsmessige goder* er sumeffekter av friluftslivet for grupper av enkeltpersoner på et nivå hvor de får en samfunnsmessig betydning. Rekreasjonsmessige goder har vært gjenstand for stor oppmerksomhet i både den vitenskapelige og den ikkevitenskapelige litteraturen. Til tross for mange kunnskapshull, ulike måter å beskrive goder på og uenighet om teori, hersker det allmenn enighet om at rekreasjonsutøvelse generelt sett bringer med seg en lang rekke positive effekter for utøverne (Driver et al. 1991). En systematisering av goder fra rekreasjon i naturområder er beskrevet av Driver og andre (1987).

Personlige goder:

- Utvikling (selvbilde, selvrealisering, ferdigheter)
- Terapeutiske effekter
- Fysisk helse
- Selvhjelpenhet
- Sosial identitet
- Læring
- Åndelige effekter
- Estetiske effekter
- Kreativitet
- Symbolisme (eks. naturvern som symbol for moralsk riktige handlinger)

Samfunnsmessige goder:

- Samlede virkninger av personlige goder
- Historisk-kulturelle goder
- Naturvernrelaterte goder
- Livskvalitet og helse
- Økonomiske effekter (nasjonale, regionale, lokale)

Forståelsen av goder forbundet med friluftsliv legitimerer på mange måter rekreasjonsforskningen. Forvaltningen skal tilrettelegge for kvalitet i opplevel-

ser på en måte som også ivaretar naturgrunnlaget, og dette skal skje mest mulig kostnadseffektivt. Kunnskap om goder kan hjelpe forvaltningen ved å gi informasjon om alternative behov hos brukerne og aktuelle virkemidler, rettledende ny forskning, samt til å påvirke holdninger og atferd. Alt dette er nødvendig for å treffe beslutninger som er økonomiske rasjonelle og i tråd med overordnede målsettinger og brukernes behov.

Den motivasjonelle rekreasjonsforskningen har brakt feltet mange steg fremover. Modellen er intuitivt tiltalende og fornuftig, den baseres på vitenskapelige teorier og den har åpenbar anvendelse i forhold til praktisk forvaltning. Resultatet er da også at viktige forvaltningsverktøy og planleggingsmodellene som "Recreation Opportunity Spectrum - ROS" (Driver and Brown 1978, Clark and Stankey 1979) og "Limits of Acceptable Change - LAC" (Stankey et al. 1985) bygger på denne tilnærmingen. Nettopp fordi så mye rekreasjonsforskning er utført innen denne tradisjonen, har også modellen blitt gjenstand for mye granskning og kritikk. Modellen postulerer blant annet at ulike aktiviteter som har samme mening for en bruker, kan erstattes med hverandre, og videre at det finnes klare sammenhenger mellom motiver, miljøtyper og aktiviteter. Imidlertid har det vist seg vanskelig å finne empirisk støtte både for substitusjonstankegangen og for at det faktisk eksisterer sammenhenger mellom motiver og naturtyper og mellom motiver, aktiviteter og opplevelser. Et grunnleggende metodisk problem ligger dessuten i at motiver nesten alltid blir målt etter at aktiviteten er utført, og i at diffuse psykologiske prosesser rapporteres på et verbalt plan (Mannel & Iso-Ahola 1987).

Søken etter ny teori

Tidlige studier var utforskende og beskrivende. Data erstattet teori. Med voksende databaser følger også en analytisk og konseptuell utvikling. Samfunnsfagernes mangfoldige teorigrunnlag har etter hvert blitt anvendt og tilpasset rekreasjonsforskningens behov (se f.eks. Iso-Ahola 1980, Mannel 1984, Chikszentmihalyi 1975, 1991, Kelly 1976, 1992, Aldskogius 1977, Tuan 1974, 1975). Mens svært mye forskning har betraktet rekreasjonsutøvelse som en funksjon av ulike egenskaper ved naturområder, velger flere å inkludere friluftslivsutøveren som en mer aktiv aktør som må forstås uavhengig av naturmiljøet. Synet på miljøet forandrer seg også fra et knippe av separate egenskaper til helheter.

Williams (1987) gir motivasjonsforskningen rett i at rekreasjonsdeltagelse kan gi viktige goder, og at et mangfold av opplevelser best sikres gjennom mangfoldige rekreasjonsmuligheter. Derimot stiller han spørsmålsteget ved den teoretiske koblingen mellom motivasjon og opplevelser. Atferdstilnærmingen beskriver rekreasjon nærmest som en lineær prosess hvor utkommet og godene er "vitsen" med det hele. Kritikere av dette synet mener at selve *prosessen er formålet*. Opplevelsen underveis, og ikke det man sitter igjen med etterpå, blir dermed formålet med rekreasjonsutøvelse. Det er med andre ord viktigere å være på tur enn å ha vært det. (Williams 1987, Schreyer et al. 1985). Som en mer kognitiv tilnærming blir det interessante å forstå de *psykologiske tilstandene* utøveren befinner seg i mens rekreasjonsutøvelsen finner sted. Et sentralt element er at opplevelser, eller kognitive tilstander, kan eksistere på flere plan, og at opplevelsene muligens

kommer i faser (Mannel 1988). Opplevelser er foranderlige tilstander som utvikles gjennom deltagelse i aktiviteter. Opplevelser i denne sammenhengen kan bety alt fra flyktig, ufrivillig oppmerksomhet, til enkel sansning og dyp involvering i det som har blitt kalt "peak experiences" (Maslow 1971) og "flow" (Csikszentmihalyi 1975, 1991).

Denne tenkningen kan ha vidtrekkende implikasjoner for vår forståelse av rekreasjonsatferd og hvorledes den skal forvaltes. Det kan være vanskelig å skille miljøet fra den personen som opplever og evaluerer det samme miljøet. Den kognitive tilnærmingen skiller seg fra de adferdsmessige blant annet ved å legge større vekt på subjektiv opplevelse av miljøet og de individuelle *meninger* som knyttes til det. En persons livshistorie og erfaringer har avgjørende betydning for hvordan han eller hun opplever et sted eller en type miljø. Dette kan bety at steder som objektivt sett kan virke like (et bynært område er likt et annet bynært område) oppleves som spesielle og unike for individuelle personer fordi de tillegges ulike mening for utøveren.

Rekreasjonsforskning som er inspirert av gestaltpsykologien hevder at utøvere legger mer vekt på helheten i miljøet enn på enkelttegenskaper. Det er derfor et åpent spørsmål hvordan folk påvirkes av stimuli fra miljøet (Schreyer et. al. 1985). Er folk på tur opptatt av detaljer i nærmiljøet eller store landskap? Finnes det for eksempel "prototyper" av miljøer i folks hoder (Rosch 1978) som tilgjengelige rekreasjonsmuligheter evalueres mot? Schreyer (1989) har foreslått å bytte ut det nøytrale begrepet miljø ("setting") med habitat eller "livssted" for rekreasjon. Mens atferdsforskningen er opptatt av miljøets funksjoner, vekt-

*Norsk natur
byr på ulike
rekreasjons-
muligheter.*

Foto:
KJETIL BJØRKLUND

legger habitat-tilnærmingen de følelsesmessige sidene som emosjonell tilknytning og estetisk reaksjon på miljøet. Forskning på stedstilknypning kan ha mye å tilføre rekreasjonsforskningen på dette punktet. Hvis det er slik at folk ikke søker bestemte rekreasjonsaktiviteter til enhver tid, men snarere har en slags "rekreasjonsstil", for eksempel dagsturer, eller turer med familien hvor flere typer av aktiviteter kan inngå bør dette reflekteres i praktisk forvaltning. Da blir det kanskje ikke viktigst å rette oppmerksomheten mot detaljer i miljø-

et, som antall kilometer stier eller presise beskrivelser av naturkvaliteter. Hvis vi i større grad kan forstå hvilke følelser og meninger folk tillegger ulike miljøer, kan det derimot være viktig praktisk sett å sikre brede typer av områder som gir folk nok manøvreringsrom til å utøve sin rekreasjonsstil.

Identitet og framtid

Er natur viktig?

Den teoretiske nytenkningen rundt rekreasjonsfenomenet viser at vi ennå har mye å lære om menneske/miljø relasjoner og fenomenet friluftsliv. Hvorvidt mennesket trenger natur, vil alltid være et relativt spørsmål og avhengig av øyet som ser, ikke minst fordi hva som er natur vanskelig kan fanges av presise definisjoner. Et gjennomgangstema i litteraturen er at naturen på ulike måter bidrar til vår livskvalitet. Rekreasjonsforskningen har behov for en allsidig og integrert tilnærming i studiene av hvordan mennesker utfolder seg i naturen i fritiden. Et generelt spørsmål om hvordan mennesket forholder seg til miljøet har ulik mening for forvaltere, rekreasjonsforskere, sosiologer, markedsførere og reiselivsnæringen.

Litteraturen om menneske/miljø relasjoner og rekreasjon viser imidlertid at vi finner viktige fellestrekk i betydningen av natur for de fleste perspektiver (Knopf 1987). For det første: folk verdsetter generelt de *psykologiske effektene* av rekreasjonsutøvelse høyere enn selve aktiviteten eller atferden, og folk tar del i rekreasjonsaktiviteter for å oppnå *mange ulike* psykologiske effekter. Folk søker dessuten *ulike kombinasjoner* av psykologiske utkommer og effekter, og de oppsøker *ulike områder* for å få ulike opplevelser. For det andre viser det seg at folk ikke bare søker ulike aktiviteter og miljøer, men også at personer som har samme rekreasjonsatferd, kanskje til og med på samme lokalitet, kan ha *ulik målsetting* med rekreasjonsutøvelsen. Vi finner også store variasjoner i interesse og deltagelse på tvers av ulike sosiale grupper og lag av befolkningen. For det tredje er det mye

som tyder på at *verdien og meningen* med rekreasjonsutøvelse varierer med den enkeltes personlighet og tidligere erfaring. Dette understreker hvor sammensatte, foranderlige og individuelle målene med rekreasjonsutøvelse kan være, i likhet med annen menneskelig atferd.

Rekreasjonslitteraturen tyder imidlertid på at enkelte formål eller mål er viktigere og mer stabile enn andre. Flere mener at temaene *unnslippe*, eller komme vekk fra det hverdagslige, *sosial forsterkning* gjennom samvær med andre, *læring og kompetansebygging* og *estetisk opplevelse* er sentrale formål med rekreasjon (Knopf 1987).

Trenger forvaltningen rekreasjonsforskningen?

Hvordan er så rekreasjonsforskningen stilt i Norge? Vi ser på mange måter ut til å følge en utvikling som ligner på den internasjonale. Også i Norge finner vi tidlige eksempler på spredte, deskriptive arbeider utført av personer i ulike grunndisipliner. (Sømme 1965, Tschudi et al. 1976, Kjode et al. 1979) Først mot slutten av 1980 tallet kan man begynne å snakke om sammenhengende forskning på feltet med en tverrfaglig tilnærming. Selv om eksempler på konseptuell og teoretisk utvikling finnes, preges feltet fremdeles av deskriptive, utforskende studier.

Diskusjonen om hvilke teoretiske innfallsvinkler som er de mest fruktbare, er svært relevant i norsk sammenheng. Vi har et kontinuerlig behov for beskrivende studier som grunnlagsdata, men vi må også forvente at norsk forskning etter hvert bidrar mer til teoretisk utvik-

ling på feltet. Det er opplagt at på mange punkter kan vi høste direkte erfaring både teoretisk og empirisk med hva som er utført i andre land. Selv om det finnes få direkte tverrkulturelle arbeider, viser eksempelvis studier av europeeres og amerikaneres preferanser for ulike landskapstyper at disse er påfallende like (Shafer & Tooby 1973, Ulrich 1977). Vi finner også mange likhetstrekk i holdningsmønstre og motivasjonsstruktur. På den annen side har vi tildels svært forskjellig kultur, tradisjoner og naturressursgrunnlag i forhold til andre land. Dette gir grunn til å anta at vi også kan forvente å finne store forskjeller i rekreasjonssystemene mellom Norge og andre nasjoner.

Behovet for for å validere metodikk og resultater i relasjon til norske forhold er stort. Vanlige oppfatninger og myter om hva norsk friluftsliv "er", bør bli gjenstand for kritiske analyser. Formålet er naturligvis å bidra til en forvaltning som er basert på kunnskaper og vitenskapelig empiri. Dagens allmenne og politiske forståelse av friluftsliv som noe som angår alle og som gjennomgående er sunt og bra, er en utilstrekkelig plattform for en framtidig forsvarlig forvaltning.

Vi behøver brede og gode oversikter over befolkningens rekreasjonsmønstre i tid og rom som et funksjonelt grunnlag. Artikkene i dette heftet representerer eksempler på slik forskning innenfor mange aktivitetstyper og miljøer. Dessuten må vi øke vår forståelse av hvordan mennesker opplever og handler i forhold til naturmiljøer - hvilken *psykologisk mening* har miljøer og steder som komplekse flerdimensjonale fenomener? Og hvordan *skiller* folk mellom de ulike mulighetene og miljøene som fin-

nes? I forlengelsen av dette bør vi utvikle praktiske forvaltningsprosedyrer som klassifiserer og skiller områder i tråd med brukernes oppfatninger. All bruk fører til *endringer* av naturtilstander. Kunnskapen om dette er fragmetarisk, og behovet for ytterligere dokumentasjon er stort. Kanskje den største og vanskeligste utfordringen ligger i å forstå *friluftslivet som en del av samfunnsstrukturen*: Hvilken betydning har livsfase, arbeid, oppvekstvilkår og sosialt nettverk for livet i fritiden? Betydningen av personlighet og livsstil og friluftslivets rolle i et sosialt system med roller, posisjoner og konflikter er lite forstått.

Om forvaltningen trenger denne type forskning kan snus til spørsmålet: hva vil skje hvis forskningen ikke utføres? Hittil har vi i stor grad manglet fagkunnskap og systematisk tilnærming til friluftslivsfeltet på linje med det som kreves for viktige beslutninger på andre områder i samfunnet, som for eksempel helsesektoren eller den økonomiske politikken. Uten et bredt empirisk grunnlag er det ikke mulig å utvikle en god tematisk forståelse av friluftslivet som grunnlag for en forsvarlig forvaltning. Friluftslivet kan naturligvis forstås og tolkes på mange ulike måter. I forvaltningssammenheng skal ikke friluftslivet bestemmes gjennom empirisk analyse. Imidlertid er det avgjørende for en god forståelse at man har en kunnskap om de faktiske forhold som er relativt upåvirket av myter og ulike interessegruppers verdigrunnlag. Det viktigste poenget er kanskje at hvis friluftslivsforvaltningen ikke baseres på et empirisk grunnlag, er det stor fare for at pressgrupper og elitistiske strømninger i samfunnet vil dominere viktige beslutninger og ressursfordelinger. En slik tendens er lite forenlig med forvaltningens ansvar. Er det noe vi virkelig kan

dokumentere om norsk friluftsliv, så er det mangfoldet. Det bør ivaretas — og der trengs forskningen.

Litteratur

- Ajzen, A. A. & Fishbein, M. 1974. Factors influencing intentions and the intention-behavior relation. *Human Relations*, 27:1-15-
- Ajzen, A. A. & Fishbein, M. 1980. Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Aldskogius, H. 1977. A conceptual framework and a Swedish case study of recreational behavior and environmental cognition. *Economic Geography*, 53: 163-183.
- Altman, I. & Chemers, M. 1980. Culture and Environment. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Altman, I. & Wohlwill, J. F. (eds.) 1983. Human Behavior and the Environment. Vol 6. Behavior and the Natural Environment. New York: Plenum.
- Aubert, W. 1967. Det skjulte samfunn. Oslo: Pax Forlag.
- Berril, N. J. 1955. Man's emerging mind. New York: Dodd, Mead.
- Bernstein, A. 1972. Wilderness as a therapeutic behavior setting. *Therapeutic Recreation Journal*, 6: 160-161, 185.
- Blomberg, G. 1982. Coastal amenities and values: Some pervasive perceptions expressed in the literature. *Coastal Zone Management Journal*, 10: 53-77.
- Breivik, G. 1978. To tradisjoner i norsk friluftsliv. I: Breivik, G. (ed.) *Friluftsliv fra Fridtjof Nansen til våre dager*, s. 7-16, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bultena, G. L. & Taves, M. J. 1961. Changing wilderness images and forest policy. *Journal of Forestry*, 59(3): 167-171.
- Burch, W.J. Jr. 1964. Two concepts for guiding recreation decisions. *Journal of Forestry*, 62: 707-712.
- Burch, W. J. Jr. 1966. Wilderness-The life cycle and forest recreational choice. *Journal of Forestry*, 64: 606-610.
- Burch, W. J. Jr. 1971. Daydreams and nightmares: A sociological essay on the American environment. New York: Harper & Row.
- Burdge, R. J. & Field, D. R. 1972. Methodological perspectives for the study of outdoor recreation. *Journal of Leisure Research*, 4: 63-72.
- Clark, R. N. & Stankey, G. H. 1979. The Recreation Opportunity Spectrum: A Framework for Planning, Management and Research. USDA Forest Service Research Paper PNW-98.
- Carhart, A. H. 1920. Recreation in the forests. *American Forestry*, 26: 268-272.
- Childs, A. W. & Melton, G. B. (eds.) 1983. *Rural Psychology*. New York: Plenum.
- Csikszentmihalyi, M. 1975. *Beyond Boredom and Anxiety*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Direktoratet for naturforvaltning 1991. *Friluftsliv mot år 2000 - Forslag til handlingsplan*. DN-rapport 1991:3.
- Dottavio, F. D., O'Leary, J., & Koth, B. 1980. The social group variable in recreation participation studies. *Journal of Leisure Research* 12(4):357-367.
- Driver, B. L., Brown, P. J., & Peterson, G. L. 1991. *Benefits of Leisure*. State College Pennsylvania: Venture Publishing.
- Driver, B. L. & Brown, P. J. 1975. A socio-psychological definition of recreation demand, with implications for recreation resource planning. In: *Assessing demand for outdoor recreation*, Washington DC: National Academy of Sciences.
- Driver, B. L. & Greene, P. 1977. Man's nature: Innate determinants of response to natural environments. In: *Children, nature and the urban environment*. Gen. Tech Report NE-30 USDA Forest Service, Northeast Forest Experiment Station, pp. 33-38.
- Driver, B. L. & Toucher, S.R. 1970. *Toward a behavioral inter... of recre-*

ational engagements, with implications for planning. In: Driver, B.L. (ed.) *Elements of Outdoor Recreation Planning*. pp- 9-13. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.

Driver, B. L. & Brown, P. J. 1978. The opportunity spectrum concept in outdoor recreation supply inventories: A rationale. *Proceedings of the Integrated Renewable Resource Inventories Workshop*. USDA Forest Service, Gen. Tech. Report RM-55.

Driver, B. L. Nash, R. & Haas, G. 1987. *Wilderness Benefits: A State-of-Knowledge Review*. In: *Proceedings - National Wilderness Research Conference: Issues, State-of-Knowledge, Future Directions*. USDA Forest Service, General Technical Report INT-220.

Dubos, R. 1968. *So human an animal*. New York: Scribner's.

Døvik, J. E., Danielsen, Ø. og Hernes, G. 1987. Kluss i vekslinga. Fritid, idrett og organsiering. 1. delrapport for prosjektet "Idrett, fritid og levekår". FAFO.

Eiseley, L. 1957. *The immense journey*. New York: Watts.

Faarlund, N 1992. Støy og stillhet i friluftsliv. SFT rapport 92:39.

Faarlund, N. 1975. *Betraktninger om friluftsliv*. I: *Ny livsstil* 1975 (6).

Field, D. R. & Cheek, N. H. Jr. 1974. A basis for assessing differential participation in water-based recreation. *Water Resources Bulletin*, 10: 1218-1227.

Field, D. R. & O'Leary, J. 1973. Social groups as a basis for assessing participation in selected water activities. *Journal of Leisure Research*, 5(1): 16-25.

Fisher, A. C. & Krutilla, J. V. 1972. Determination of optimal capacity of resource-based recreation facilities. *Natural Resources Journal*, 12: 417-444.

Glacken, C. H. 1957. *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western thought from ancient times to the end of the eighteenth century*. Berkely, CA: University of California Press.

Godal, J. 1988. *Naturliv. I: Rapport fra forskningsseminaret: Friluftsliv, fritid og natur*. Lillehammer.

Goodale, G. & Godbey, G. 1988. *The Evolution of Leisure*. Venture Publishing, State College: Pennsylvania.

Gray, D.E. 1972. Exploring inner space. *Parks and Recreation*, 1972:7, 18-19, 46.

Hammit, W. E., Kaltborn, B. P., Vistad, O. I., Emmelin, L. & Teigland, J. 1992. Common access tradition and wilderness management i Norway: A paradox for managers. *Environmental Management*. Vol. 16, No. 2: 149-156.

Heberlein, T. A. & Shelby, B. 1977. Carrying capacity, values, and the satisfaction model: A reply to Greist. *Journal of Leisure Research*, 9(2): 142-148.

Hegge, H. 1985. Det moderne friluftsliv i historisk og filosofisk perspektiv. *Libra* 4: 160-178.

Holcomb, B. 1977. The perception of built vs. natural environments by young children. In: *Children, nature, and the urban environment*. Gen. Tech Report NE-30 USDA Forest Service, Northeast Forest Experiment Station, pp. 33-38.

Houston, C. S. 1968. The last blue mountain. In: Klausner, Z.S. (ed.) *Why man takes chances*. New York: Doubleday.

Iltis, H. H. 1973. Can one love a plastic tree? *Bulletin of the Ecological Society of America*, 54: 5-7, 19.

Iso-Ahola, S. E. 1976. On the theoretical link between personality and leisure. *Psychological Reports*, 39:3-10.

Iso-Ahola, S. E. 1980. *The social psychology of leisure and recreation*. Brown Company Publishers: Dubuque, Iowa.

Jakobsen, J. K. 1985. *Hverdag, fritid, frihet. I: Veggeland, N. (ed.) Reiseliv og rekreasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kaltborn, B. P. 1993. *Nordmenns ferie- og fritidsmønster 1989*. NINA oppdragsmelding 190.

Kaplan, S. 1977. Tranquility and challenge in the natural environment. In: *Children, nature, and the urban environment*. Gen.

Tech Report NE-30 USDA Forest Service, Northeast Forest Experiment Station, pp. 181-186.

Kaplan, R. 1974. Some psychological benefits of an outdoor challenge program. *Environment and Behavior*, 6: 101-116.

Kaplan, R. 1978. The green experience. In S. Kaplan & R. Kaplan (eds.), *Humanscape: environments for people*, pp. 186-193. North Scituate, MA: Duxbury.

Kelly, J. 1976. Two orientations of leisure choices. Paper presented at the Annual American Sociological Association Convention: New York.

Kelly, J. R. 1992. Counterpoints in the Sociology of Leisure. *Leisure Sciences*. Vol. 14, pp.247-253.

Kjøde, A., Marek, J. & Bennet, R.G. 1979. *Friluftaktiviteter: omfang, motiver og ressurser*. Rapport fra prosjektet "Naturområder, persepsjon og friluftsliv" Institutt for Sosialpsykologi og Geografisk institutt, Universitetet i Bergen.

Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie- og fritid. NINA forskningsrapport 33.

Knopf, R. C. 1987. Human Behavior, Cognition, and Affect in the Natural Environment. In: Stokols, D. & Altman, I. (eds.): *Handbook of Environmental Psychology*. Vol. 1, pp 783-824.

Knopf, R. C., Peterson, G. L. & Leatherberry, E.C. 1983. Motives for recreational river floating: Relative consistency across settings. *Leisure Sciences*, 5: 231-255.

Krippendorf, J. 1991. *The holiday makers - understanding the impact of leisure and travel*. Heineman Professional Publishing & Redwood Press Ltd: Melksham, Wiltshire.

LaPage, W. F. 1974. Market research: The missing link in resource development planning for outdoor recreation. In: *Outdoor recreation research: Applying the results*, pp. 107-113. Gen.Tech. Report NC-9, St. Paul, Minnesota. USDA Forest Service, North Central Forest Experiment Station.

- LaPage, W. F. 1983. Recreation resource management for visitor satisfaction. In: Lieber, S.R. & Fesenmaier, D.R. (eds.): Recreation Planning and Management. State College Pennsylvania: Venture Publishing Company.
- Lawler, E. 1973. Motivation in Work Organizations. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Leopold, A. 1921. The wilderness and its place in forest recreational policy. *Journal of Forestry*, 19: 718-721.
- Leopold, A. 1949. A Sand County almanac. New York: Oxford University Press.
- Lewis, C. A. 1977. Human perspectives in horticulture. In: Children, nature, and the urban environment. Gen. Tech. Report NE-30 USDA Forest Service, Northeast Forest Experiment Station, pp. 33-38.
- Lundberg, G. A., Komarovskiy, M., & McNerny, M. A. 1934. Leisure: A Suburban Study. New York: Columbia University Press.
- Mannel, R. C. & Iso-Ahola, S.E. 1987. Psychological nature of leisure and tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 14: 314-331.
- Manning, R. E. 1986. Studies in outdoor recreation: A review and synthesis of the social science literature in outdoor recreation. Corvallis: Oregon State University Press.
- Marcin, T. C. & Lime, D. W. 1977. Our changing population structure: What will it mean for future outdoor recreation use.? In: Outdoor Recreation: Advances in the Applications of Economics, pp. 42-53. USDA Forest Service, Gen. Tech Report WO-2.
- Maslow, A. H. 1971. The farther reaches of human nature. New York: penguin Books.
- Mehrabian, A. & Russel, J. 1974. An approach to environmental psychology. Cambridge, MA: MIT Press.
- Meinecke, E. P. 1928. A Report on the Effects of Excessive Tourist Travel on the California Redwood Parks. Sacramento, California: California State Printing Office.
- Meyer, R. & Kleiven, J. 1991. Båtturistene 1990. Rapport nr. 5 fra Olje/friluftsliv prosjektet. AKUP/NINA.
- Miljøverndepartementet 1980. Naturvern i Norge. NOU 1980:23.
- Miljøverndepartementet 1987. Stortingsmelding nr. 40 (1986-87) Om friluftsliv.
- Mitchell, L. S. & Smith, R. V. 1985. Recreational Geography: Inventory and Prospect. *Professional Geographer*, 37(1): 6-14.
- Moore, G. T. 1979. Knowing about environmental knowing: The current state of theory and research on environmental cognition. *Environment and Behavior*, 11:33-70.
- Nansen, F. 1922. Friluftsliv. Tale på DNTs møte for skoleungdom, Juni 1921. DNTs årbok 1922, s. 1-2.
- Nash, R. 1973. Wilderness and the American mind. New Haven: Yale University Press.
- Neulinger, J. 1974. The psychology of leisure. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas.
- Pearce, D. 1990. Tourism Today - A Geographical Analysis. New York: Longman.
- Rosch, E. 1978. Principles of categorization. In: Rosch, E. & Lloyd (eds.) Cognition and Categorization. Hillsdale, New Jersey.
- Rothenberg, D. & Næss, A. 1991. Gjør det vondt å tenke. Grøndahl & Dreyer: Oslo.
- Rubenson, C. W. 1914. Vor sport. I: Norsk Fjellsport 1914, Steenske Forlag: Oslo.
- Rutledge, A. J. 1971. Anatomy of a park. New York: McGraw-Hill.
- Sax, J. 1980. Mountains without handrails: Reflections on the national parks. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Schreyer, R. 1989. Recreation Habitat - An Emerging Concept. In: Towards Serving Visitors and Managing Our Resources. Proceedings of a North American Workshop on Visitor Management in Parks and Protected Areas, pp. 93-105. Tourism Research and Education Centre, University of Waterloo.
- Schreyer, R., Knopf R. C. & Williams, D. R. 1985. Reconceptualizing the motive-environment link in recreation choice behavior. In: Stankey, G. H. & McCool, S. (eds.): Recreation Choice Behaviors: How Do Recreationists Make Decisions? Gen. Tech. Report INT-184, USDA Forest Service.
- Schreyer, R. & Roggenbuck, J. W. 1978. The influence of experience expectations on crowding perceptions and social-psychological carrying capacities. *Leisure Sciences* 1(4): 373-394.
- Shafer, E. L. 1969. The average camper who doesn't exist. Research Paper NE-142, USDA Forest Service.
- Shafer, E. L. & Tooby, M. 1973. Landscape preferences: An international replication. *Journal of Leisure Research*, 5: 60-65.
- Smith, S. L. J. 1983. Recreation Geography. New York: Longman.
- Smith, V. L. 1989. Hosts and Guests - The Anthropology of Tourism. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Stainbrook, E. 1968. Human needs and the natural environment. In: Man and nature in the city. Washington DC: US Department of Interior, Bureau of Sports, Fisheries and Wildlife.
- Stankey, G. H., Cole, D. N., Lucas, R.C., Peterson, M. E., & Frissell, S. S. 1985. The Limits of Acceptable Change (LAC) System for Wilderness Planning. Gen. Tech. Report INT-176: Intermountain Forest and Range Experiment Station, USDA Forest Service.
- Stankey, G. H. & Schreyer, R. 1987. Attitudes Toward Wilderness and Factors Affecting Visitor Behavior: A State-of-Knowledge Review. In: Proceedings - National Wilderness Research Conference: Issues, State-of-Knowledge, Future Directions. USDA Forest Service, Gen. Tech. Report INT-220.

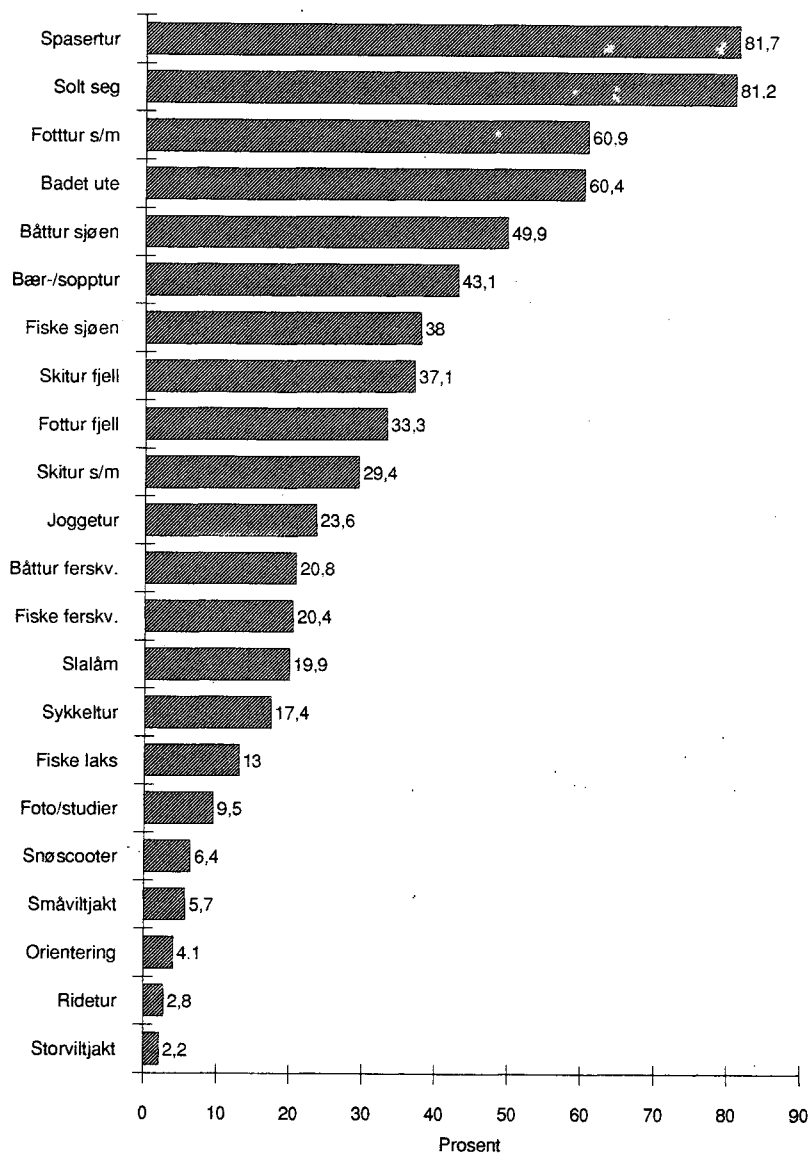
- Stynes, D.J. & Mahoney, E.M. 1980. Michigan downhill ski marketing study: Segmenting active skiers. Research Report No. 39. East Lansing: Michigan State University, Agricultural Experiment Station.
- Sømme, A. (ed.) 1965. Fjellbygd og feriefjell. Gyldendal: Oslo
- Tellnes, A. 1988. Norsk friluftslivstradisjon. I; Rapport fra forskningsseminaret: Friluftsliv, fritid og natur, Lillehammer.
- Tscudi, A.A. B., Thormodsæther, A. & Isachsen, B. O. 1976. Turfolks bruk av Oslomarka. Geografisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Thoreau, H.D. 1950. Walden and other writings. New York Modern Library. (Original versjonen publisert i 1854).
- Tuan, Y.F. 1974. Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values. Englewood cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Tuan, Y.F. 1977. Experience and appreciation. In: Children, nature, and the urban environment. Gen. Tech. Report NE-30 USDA Forest Service, Northeast Forest Experiment Station.
- Ulrich, R.S. 1977. Visual landscape preference: A model and application. *Man-Environment Systems*, 7: 279-293.
- Ulrich, R.S. 1983. Aesthetic and affective response to natural environments. In: Altman, I. & Wohlwill, J.F. (eds.) 1983. *Human Behavior and the Environment, Vol 6. Behavior and the Natural Environment*. New York: Plenum.
- Wagar, J.V.K. 1951. Some Major Principles in Recreation Land-Use Planning. *Journal of Forestry*, pp. 431-435.
- Walsh, R. G. 1986. *Recreation Economic Decisions: Comparing Benefits and Costs*. State College, Pennsylvania: Venture Publishing.
- Watt, K.E.F. 1972. Man's efficient rush towards deadly dullness. *Natural History Magazine*, 81: 74-82.
- Williams, D. 1986. Psychological perspectives on the environment-experience relationship: Implications for recreation resource management. In: *A Literature Review - The President's Commission on American's Outdoors*, pp. 17-32. Washington, DC: US. Government Printing Office.
- Wohlwill, J.F. 1983. The concept of nature: A psychologist's view. In: *Human Behavior and the Environment, Vol 6. Behavior and the Natural Environment*, pp 1-34. New York: Plenum.
- Yoesting, D.R., & Burkhead, D.L. 1973. Significance of childhood recreation experience on adult leisure behavior: An exploratory analysis. *Journal of Leisure Research*, 5:25-36.
- Zube, E.H., Sell, J.L. & Taylor, J.G. 1982. Landscape perception: Research, application and theory: *Landscape Planning* 9, 1-33.

Noen hovedtrekk i befolkningens fritidsbruk av natur

Aktivitetstyper

I løpet av de siste tyve årene har det jevnlig blitt foretatt landsomfattende undersøkelser av befolkningens bruk av ferie og fritid. Undersøkelsene gjør det til en viss grad mulig å følge utviklingstrekk i rekreasjonsaktiviteter på landsbasis. De fleste undersøkelsene dekker temaer som aktivitetstyper, feriemønster og sosio-demografiske karakteristika. Enkelte undersøkelser omfatter dessuten reisemål, tidsbruk, yrkesreiser, spesielle interesser, besøk i spesielle områder, utstyr til fritidsbruk, organisasjonstilknytning og motiver for fritidsatferd. Undersøkelsene kan samlet sett gi grunnlag for å beskrive grove mønstre i befolkningens fritidsatferd. Når det gjelder aktiviteter gir undersøkelsene først og fremst et bilde av omfang, det vil si hvor mange personer som en eller flere ganger har deltatt i en aktivitet. Undersøkelsene sier lite om hvor og når de ulike aktivitetene finner sted.

De landsomfattende undersøkelsene viser at fritidsbruk av natur er et mangfoldig fenomen. Aktiviteter som korte spaserturer nær hjemmet, soling og bading, fotturer i skog og mark, båtturer på sjøen og bær- og soppturer har bred oppslutning i befolkningen. Andelen som deltok i disse aktivitetene i løpet av 1989 er vist i figuren nedenfor (Kaltenborn 1993). Samlet sett har et stort flertall av befolkningen drevet en eller annen form for friluftsliv i løpet av året. Vi finner de samme grunnleggende trekkene i aktivitetsmønster i de fleste landsomfattende undersøkelsene av fritidsatferd som er gjennomført i Norge (se f.eks. Teigland 1979, Dølvik et al. 1987, Faye & Herigstad 1984, FRIFO 1992).

Befolkningens deltagelse i utendørs fritidsaktiviteter i 1989.

Noen hovedtrekk...

Utviklingstrekk

De ulike landsomfattende undersøkelsene har anvendt noe forskjellige design og metoder, og dette vanskeliggjør sammenligninger over tid. Enkelte undersøkelser er utført ved oppsøkende intervjuer, noen med telefonintervjuer og andre som tidsnyttingsundersøkelser ved bruk av dagbokmetoder. Spørsmålstillingen varierer også noe mellom undersøkelsene. Flere av aktivitetskategoriene utgjør små grupper i befolkningen. Observerte endringer i aktivitetsdeltagelse må derfor tolkes med noe forsiktighet, etter som omfanget av endringene kan ligge innenfor rammene av den statistiske usikkerheten i undersøkelsene.

Resultatene fra de landsomfattende undersøkelsene tyder imidlertid på at deltagelsen i friluftslivsaktiviteter totalt sett har økt på 1970 og 1980 tallet. For en del aktiviteter har økningen i antall deltakere vært betydelig (Teigland 1988). På 1970 tallet var det økning på 20-25 prosent for friluftslivsaktiviteter samlet sett. Dette omfatter aktiviteter i fritiden som foregår utendørs. Økningen kom først og fremst for aktiviteter som bading, soling, sykling og jogging. Andre tradisjonelle friluftslivsaktiviteter som eksempelvis jakt, fiske og skiturer var stabile eller viste en svak nedgang (Teigland 1988, Faye og Herigstad 1984).

På 1980-tallet finner vi det samme generelle mønsteret i befolkningens fritidsaktiviteter, altså at de enkle, lite ressurskrevende aktivitetsformene dominerer. Tiden som ble brukt til friluftsliv holdt seg stabil på 1980-tallet (Gåsdal 1992). Antall personer som dro på tur i skog og mark og i fjellet

økte i dette tiåret med 15 - 20 prosent fra 1982 til 1989. Kortere spaserturer, fiske og sykling synes å ha stabil oppslutning i disse årene. Det er verdt å merke seg at korte turer nær hjemmet uten sammenligning er den mest populære aktiviteten også i dette tiåret. Bading og soling synes også å ha fått økt oppslutning i denne perioden. Noen enkeltaktiviteter som slalåm, jogging og jakt har opplevd stor prosentvis vekst. Imidlertid dreier dette seg om mindre grupper i befolkningen, og den relative økningen kan være stor uten at dette medfører noen vesentlig endring for befolkningens samlede rekreasjonsmønster.

De landsomfattende undersøkelsene beskriver først og fremst enkeltaktiviteter og reisemål. Det er også utført analyser av grupper av fritidsaktiviteter. Mange fritidsaktiviteter har felles trekk og kan sies å høre sammen. Et eksempel er soling og bading. Et annet er fotturer i skog og mark, korte spaserturer og bær/soppturer. Det finnes klare mønstre i form av grupper av aktiviteter hvor vi finner en fellesnevner som grupperer de enkelte aktivitetsformene. Det viser seg dessuten at generelle aktivitetsformer, eller hovedpreferanser for rekreasjon som rolige turer, aktive turer, mosjonering, kystrekreasjon og fiske, soling og bading, mer passiv underholdning og besøk av slekt og venner har vært stabile hovedmønstre i befolkningens fritidsbruk over mange år (Kleiven 1992).

Litteratur:

Dølvik, J.E., Danielsen, Ø. og Hernes, G. 1987. Kluss i vekslina. Fritid, idrett og organsiering. 1. delrapport for prosjektet "Idrett, fritid og levekår". FAFO.

Gåsdal, O. 1992. Bruk av tid på friluftsliv i og utenfor nærmiljøet. NINA oppdragsmelding 170.

Faye, A. og Herigstad, H. 1984. Friluftsliv i Norge 1970-1982. Statistisk Sentralbyrå rapport 12/84.

FRIFO. 1992. Undersøkelse av nordmenns friluftsliv, deres naturverdier, holdninger og atferd. Rapport utarbeidet av MMI.

Haraldsen, G. og Kitterød, H. 1992. Døgnnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90. Tidsnyttingsundersøkelsene. Statistisk sentralbyrå.

Kaltenborn, B.P. 1993. Nordmenns reise- og fritidsmønster i 1989. NINA oppdragsmelding 190.

Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie og fritid. NINA forskningsrapport nr. 33

Teigland, J. 1979. Friluftslivs-, idretts- og mosjonsvanene i Norge 1970-1974. Upublisert rapport.

Teigland, J. 1988. Fritid og friluftsliv. Utviklingen fram til i dag og perspektivet framover. Rapport fra forskningsseminaret: Friluftsliv, fritid og natur, Lillehammer 1988.

Bruk av friluftsområder: Aktivitetsmønstre og brukergrupper

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

Hvordan måle omfanget av friluftslivutøvelse?

Omfanget av friluftslivutøvelse kan måles på ulike måter, avhengig av formål. Ønsker vi å vite noe om omfanget av friluftslivutøvelse i befolkningen, vil generelle befolkningsundersøkelser på landsbasis eller kommunenivå være det mest aktuelle. Slike undersøkelser vil vanligvis fokusere på typen av aktiviteter folk har utøvd, og hvor ofte de har utøvd aktiviteten. Slike undersøkelser vil også innbefatte de som utøver lite eller ikke noe friluftsliv. Forvaltningens arbeid vil ofte være områderelatert. Kunnskaper om hvem som bruker det bestemte området, hvordan de bruker det og hvor ofte, blir da mer relevant enn data om befolkningens generelle friluftslivutøvelse. Ut fra dette hensynet har vi i denne hovedbolken valgt å presentere friluftslivutøvelse knyttet til ulike naturtyper. En kort oversikt over friluftslivutøvelse på landsbasis er imidlertid gitt i en egen "rammeartikkel".

Virkeligheten er mer mangesidig og kompleks enn vi av og til setter pris på. Skal vi beskrive en ting er det sjelden nok å beskrive bare én egenskap ved tingen. Tenk deg en rekke bokser i ulik størrelse. For å beskrive boksene ville det være naturlig å oppgi både lengde, høyde og dybde. Å vite bare lengden på boksene ville gitt oss liten forståelse av hvordan boksene er. På samme måte vil vi trenge flere mål for å beskrive bruken av et friluftslivområde. Å bruke bare ett mål kan gi et skjevt bilde av virkeligheten. I en undersøkelse blant hytteeiere på Bjorli fant vi f.eks. at nesten halvparten av hytteeierne hadde brukt et friluftsområde i løpet av det siste året. Regnet i antall turer, var det imidlertid bare 7% av turene som hadde gått til dette området.

For å kunne forvalte et område på best mulig måte, vil det med andre ord sjelden være tilstrekkelig med ett mål for bruken. Hvilket mål vi skal bruke, vil avhenge av hva vi skal bruke resultatene til. De mest aktuelle målene er:

- Volum: Hvor mange bruker området
- Geografisk fordeling: Hvilke deler av området brukes
- Tidsmessige variasjoner: Hvordan fordeler bruken seg over dagen/uken/året
- Aktivitetstyper
- Brukergrupper

Hvordan en praktisk skal gå fram for å måle bruken, er et for omfattende tema å ta opp her. Under har vi derfor satt opp ei liste over litteratur som omtaler ulike målemetoder/-utstyr. Det vil sjelden være praktisk mulig å ha en kontinuerlig måling av bruken av et større område over lengre tid. Løsningen blir da å foreta målinger på utvalgte tidspunkt og/eller på utvalgte steder. De resultater vi får ved slike målinger, vil avhenge av utvalgsprosedyren. Vi vil derfor sterkt understreke betydningen av å ha et visst kjennskap også til utvalgsprosedyrer, før en går i gang med å måle bruken av ulike områder.

Litteratur

Generell utvalgsmetodikk:

Scheaffer, R.L., Mendenhall, W. & Ott, L. 1990. Elementary Survey Sampling. 4.utgave - PWS-KENT Publishing Company.

Bruk av eksisterende datakilder:

Aasetre, J. & Kleiven, J. 1992. Fritids-trafikk på kysten av midt-Norge. En grov oversikt over hovedtrekk. - Rapport nr. 14 fra Olje/friluftsliv-prosjektet.

Sammenligning av ulike metoder:

Leonard, R.E., Echelberger, H.E., Plumley, H.J. & van Meter, L.W. 1980. Management guidelines for monitoring use of backcountry trails. - Forest Service Research Note NE-28, Northeastern Forest Experiment Station.

Målemetoder/-utstyr:

Selvrapportering fra brukerne

(inntegning av bruken på kart):

Vistad, O.I. Under utarb. Bruk og forvaltning av Femundsmarka, Rogen og Långfjället. Dr.grads-avhandling i geografi, UNIT/NINA.

Flyfotografering:

Meyer, R. 1991. Flyfotografering og telling av småbåter. En metode-studie fra Nøtterøy- og Tjømeskjærgården, juli 1990. - Rapport nr. 9 fra Olje/friluftsliv-prosjektet.

Selvregistreringskasser:

Vorkinn, M. 1992. Mulige effekter av å opprette Jostedalsbreen nasjonalpark for friluftslivet og reiselivet. Resultater fra før-undersøkelsene.- Vedleggsrapport. - NINA.

Automatiske tellere (Biler og folk):

Scottish Natural Heritage. 1992. Visitor Monitoring Equipment Inventory.

Manuelle tellinger:

Meyer, R. 1993. Under utarb. Bruksmønstre i tre båtutfartsområder i Nøtterøy-/Tjømeskjærgården i juli 1991. En studie basert på manuelle registreringer fra båt.

Friluftsliv i skog

Av Jørund Aasetre

SKOGEN er en viktig ressurs for friluftslivet. Majoriteten av befolkningen mellom 15 og 74 år har utøvet friluftsliv i skog i løpet av året. Fottur i skog og mark er den mest utbredte av de aktivitetene som en kan knytte til skogsmiljøet. Deltagelsen i flere aktiviteter varierer med alder og kjønn. Eldre og kvinner er oftere på bær- og sopptur enn andre, mens menn er oftere på lengre ski- og fotturer enn kvinner. Gjennomsnittsalderen for deltagerne i friluftslivsaktiviteter i skog er høyere enn for aktiviteter som alpint, brettseiling og dykking. Mange lokale brukerundersøkelser peker på at friluftsliv i skog er en sosial aktivitet.

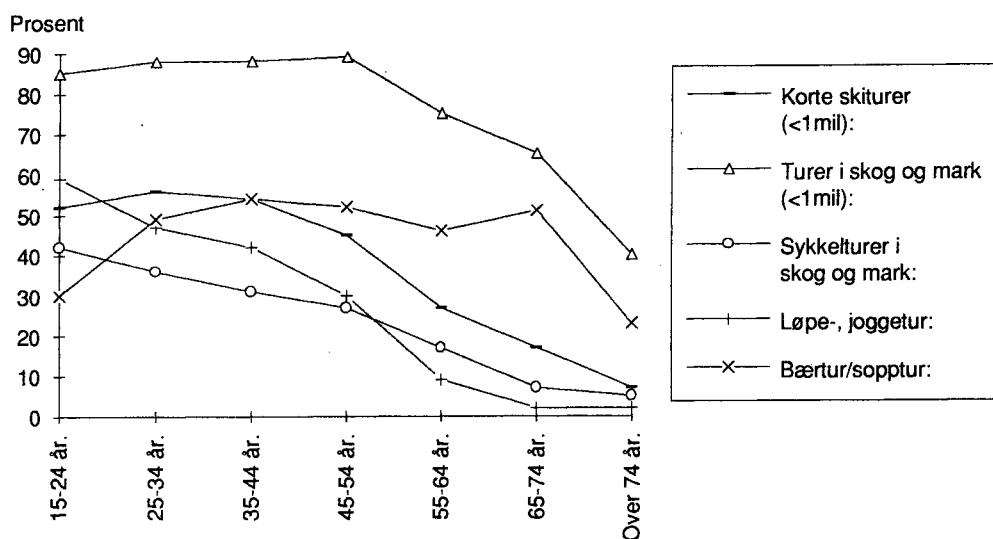
Undersøkelser fra bynære skoger viser også at flertallet går på stier og veier, og i skiløyper om vinteren. Bruken synes også å være konsentrert til helgene. En sammenligning mellom to bynære skogområder viser at på tross av mange felles-trekk er det også klare forskjeller i bruksmønsteret. Et fellestrekk ved begge områdene var likevel at begge hadde stabile brukergrupper som har brukt områdene til friluftsliv over lengre tid (i snitt 20 år). Vi dokumenter også at det ikke er noe entydig sammenheng mellom fylkenes areal med produktiv skog og deltagelsen i skogfriluftsliv.

Skogressursene

I fjell og kystlandet Norge er det mye skog. Det er vanlig å regne med at skogen under barskogsgrensa dekker omtrent 28% eller 85 millioner dekar av landets areal (Direktoratet for naturforvaltning 1991). I tillegg kommer høyereleggende fjellbjørkeskog, som i økologisk forstand også må regnes som skog. Medregnes også denne fjellbjørkeskogen, er omtrent 32% av landets areal dekket med skog (Direktoratet for naturforvaltning 1991). Mange av oss føler at skogen gir fine muligheter for å gå på tur, eller til rett og slett å slappe av fra en stresset verden. Men hvor mange er vi som bruker skogen

på denne måten, og hvordan bruker vi den? Friluftsliv i skog er en avgrensning av friluftslivet etter miljøet som benyttes. Et viktig spørsmål er om en slik avgrensning er hensiktsmessig. Jeg oppfatter en slik miljøbasert avgrensning som

nyttig i forhold til et forvaltningsmessig behov, nemlig hvordan skal en forvalte ressursen skog på en fornuftig måte. Ressursen skog brukes til en rekke formål, blant annet friluftsliv og skogbruk. I et slikt perspektiv blir en avgrensning

Figur 1. Alder og deltagelse i friluftslivsaktiviteter som kan knyttes til skog. (MMI 1992).

til "friluftsliv i skog" nyttig, selv om det eventuelt er de samme formene for friluftsliv som utøves i et bynært skogområde som i et bynært kulturlandskap.

Friluftsliv i skog; generelle trekk

Skogen er en viktig friluftslivsarena, og flertallet av befolkningen bruker i mer eller mindre grad denne naturtypen til friluftsliv. Anslag over deltagelse i skogfriluftsliv varierer mellom 72% og 86% av befolkningen over 15 år (Aasetre 1992, MMI 1992). Tallene er basert på deltagelse i aktiviteter som vanligvis utøves i skogmiljø, og er derfor beheftet med en del usikkerhet. Med bakgrunn i denne usikkerheten bør disse tallene anses som minsteanslag.

Fottur er den mest utbredte formen for friluftsliv i skog. Omtrent 3/4 av befolkningen har minst én gang de siste 12 månedene vært på fottur i skog og mark. Den nest mest utøvde aktiviteten er *bær- og soppturer* med 51-43% deltagelse. *Skiturer* er sannsynligvis den tredje mest utbredte friluftslivsaktiviteten i skog. (Se tabell 1.)

Hvor utbredt er friluftsliv i skog i forhold til friluftsliv i andre typer miljøer? Dette spørsmålet kan det ikke gis noe presist svar på, men sammenligner vi deltagelsen i ulike aktiviteter som kan knyttes til ulike miljø, belyses til en viss grad dette forholdet. Landsomfattende undersøkelser indikerer at *nærområdene* brukes av en noe større andel av befolkningen enn skogen, mens *kyst/vann* er et miljø som brukes av en omtrent like stor eller litt større andel av befolkningen. I fritidsundersøkelsen 1989 hadde aktiviteter som spaserturer og solbad klart høyere deltagelse enn fottur

Tabell 1. Friluftslivsaktiviteter i skog, landsomfattende undersøkelser. Andel i prosent som har utøvd aktivitet minst én gang i de siste 12 månedene.

	SSBs ferie under- søkelser 1970 ¹⁾	SSBs ferie under- søkelser 1982 ²⁾	SSBs ferie under- søkelser 1986 ¹⁾	Dølvik et al. 1988	Fritids- under- søkelsen 1989 ³⁾	Garnes & Winther 1991	MMI 1992
Kortere spaser- turer	-	-	-	89	82	-	-
Lengre fotturer i skog og mark	38	-	46	-	-	-	42 ⁷⁾
Fotturer i skog og mark	-	71 ⁴⁾	-	73 ⁵⁾	61	85	80 ⁸⁾
Lengre skiturer i skog og mark	29	-	31	-	-	-	24 ⁷⁾
Skiturer i skog og mark	-	61 ⁴⁾	-	-	29	46	42 ⁷⁾
Bær-/sopptur	51	50	47	-	43	49 ⁶⁾	45
Jakt/fiske i skog og mark	-	-	-	-	-	37	-
Sykkelturer i skog og mark	-	-	-	-	17 ⁹⁾	-	27

1) Kilde: Teigland 1989.

2) Kilde: Faye & Heringstad 1984.

3) Kilde: Kaltenborn 1993.

4) Gjelder turer i skog, mark og fjell.

5) Gjelder fot-/bærturer i skogen.

6) Bær- og soppturer i skog og mark

7) Gjelder alle miljøtyper (ikke bare skog og mark).

8) Turer i skog og mark.

9) Sykkelturer i naturen.

i skog og mark. Utendørs bading hadde omtrent samme andel som fottur i skog og mark, mens båttur på sjøen hadde en noe mindre andel (Kaltenborn 1993). Også i Dølvik et. al. (1988) er spaseretur mer utbredt enn fottur i skog og mark. Disse aktivitetene kan knyttes til nærområdene (spasertur) og kyst/vann (bading, båttur og delvis solbad). En diskusjon om nærområdene er mer brukt enn skogområdene, er ikke helt uproblematisk, siden nærområder også kan være skogområder. Både fritidsundersøkelsen 1989 (Kaltenborn 1993) og Dølvik et. al. (1988) tyder på at flere bruker

skogen enn fjellet til fotturer, men for skiturer gjelder det motsatte.

Hvordan bruken av skogen til friluftsliv har utviklet seg de seinere årene, er det vanskelig å si noe om, men det synes likevel å ha vært en viss økning for aktiviteten fottur i skog og mark. Tallene for 1992 ligger 19% over tallene for 1972.

Alder og kjønnsforskjeller

Som for friluftslivsaktiviteter generelt så synker deltagelsen i de aktivitetene som utøves i skogmiljø i de eldste al-

dersklassene. Et unntak er bær- og soppturer, som skiller seg klart ut med relativt stor andel utøvere i de eldre aldersklasser, samtidig som aktiviteten er særmerkt med lav andel utøvere blant de yngre aldersklasser. Dette mønsteret viser stor overensstemmelse med tidligere forskning (Aas & Aasetre 1992). De som hadde vært på bær- og sopptur hadde en gjennomsnittsalder på 44 år, og dette er høyere enn for de andre friluftslivsaktivitetene i MMI sin undersøkelse. Blant aktivitetene som kan utøves i skogmiljø, er løpe- og joggetur den aktiviteten som har lavest gjennomsnittsalder (32 år). Figur 1 viser forholdet mellom alder og deltagelse i de aktivitetene som kan utøves i skogmiljø. (MMI 1992).

Selv om det er forskjeller i aldersprofilen til deltakerne i aktivitetene som kan utøves i skogmiljø, så har deltakerne en relativt høy gjennomsnittsalder sammenlignet med deltakerne i mer ungdommelige aktiviteter som seilbrett, med gjennomsnittsalder på 25 år, alpint med 27 år, og dykking og fjellklatring, begge med 28 år. (MMI 1992).

To mulige forklaringer til at de ulike aktivitetene har ulik aldersprofil kan nevnes: For det første kan forskjellene skyldes endringer i aktivitetsmønsteret. Enkelte aktiviteter, som for eksempel bær- og sopp-sanking, kan være på retur, mens en aktivitet som jogging/løping kan være på fremmarsj. En annen mulig forklaring er at ulike aktiviteter kan ha varierende appell til ulike aldersgrupper.

Menn og kvinner bruker skogen forskjellig. Bortsett fra sykkelturner, er det signifikante forskjeller mellom menn og kvinner for alle aktiviteter. Bær- og sopptur og naturstudier er aktiviteter som har

Tabell 2. Friluftslivsaktiviteter i bynære skoger. Prosentvis deltagelse i friluftslivsaktiviteter blant brukere av ulike skogområder.

	Oslo- marka	Merke- dams- området (Vestfold)	Bymarka i Trond- heim	Bymarka i Trond- heim	Skien Østmark	Nord- marka (Oslo)
	Lind et al. 1974	Haugan -76	Andreassen -82	Mestvedt -84	Aasetre -91	Schoyen in prep.
Fottur	89	50	ca. 35	38	92	95
Skitur	70 29 ¹⁾	-	ca. 35	32	77	79
Bær- og sopp- sanking	48	16 ²⁾ 27 ³⁾	10	-	51	39
Trening/jogg.	23	-	14	14	32	43
Avslapping	-	19	-	-	-	-
Bading	49	7	-	-	26	45
Fotografering	-	-	-	2	18	10
Fiske	15	7	-	1	18	4
Sykkeltur	22	-	-	1	15	47
Naturobserv.	-	14	-	0	14	20
Orientering	-	-	-	-	11	7
Båtbruk	-	-	-	-	6	-
Jakt	4	-	-	-	5	-
Ridning	-	-	-	0	1	-
Skøyteløping	9	-	-	-	-	-
Biltur	-	-	-	-	-	-
Overnatt.tur	18 ⁴⁾ 13 ⁵⁾	-	-	-	4	-
Andre aktiv.	-	7	4	3	7	5

1) Gjelder skiturer i lysløyper

2) Sopp-sanking

3) Bærplukking

4) Overnattingstur på hytte

5) Overnatting under åpen himmel

høyere deltagelse blant kvinner enn blant menn. Skiturer og fotturer er mere utbredte blant menn enn blant kvinner, dette gjelder både korte og lange turer. (MMI 1992).

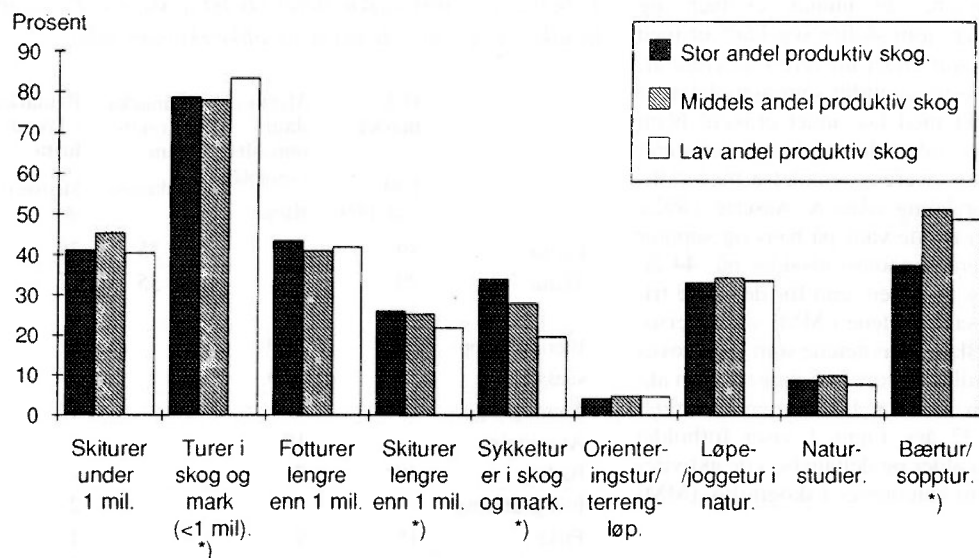
Produktiv skog og aktivitetsutøvelse. Skog som i skogbruksmessig forstand regnes som produktiv skog, dekker 23% av landarealet (Statistisk sentralbyrå

1992). Østfold, Akershus & Oslo, Hedmark og Vestfold har minst 50% av arealet som produktiv skog. De tre nordligste fylkene, samt de fire Vestlandsfylkene, har under 20% av arealet som produktiv skog. De øvrige fylkene kommer i en mellomposisjon (Statistisk sentralbyrå 1992). Slike ressursforskjeller mellom landsdelene gir en mulighet til å sjekke hypotesen om at friluftslivsakti-

viteter knyttet til skog i mindre grad er utbredt i områder med lite produktiv skog enn i områder med mye produktiv skog. Denne hypotesen ble testet ut på data fra 1992 (MMI 1992), men det ble ikke funnet noen entydige forskjeller mellom de tre typene av fylker. Bare for aktiviteten sykkeltur i skog og mark var forskjellen i overensstemmelse med hypotesen. Turer i skog og mark var faktisk mere utbredt i fylkene med lavest andel produktiv skog. Se figur 2. Følgende forhold kan bidra til forklaring:

- 1) Også andre skogtyper enn produktiv skog er viktige i friluftslivssammenheng. En skogtype som fjellbjørkeskog kan for eksempel gi fine skogopplevelser. Er dette riktig, vil det si at skogtyper som i skogbrukssammenheng regnes som lite produktive, likevel har stor samfunnmessig verdi.
- 2) De aktivitetene som ble testet er ikke bare skogsaktiviteter, men utøves i en rekke naturtyper.
- 3) Selv om et fylke har en lav skogprosent, kan det finnes tilstrekkelig med skog der majoriteten av folk bor.

Det bør også fremheves at selv om det drives skogfriluftsliv over mesteparten av landet, kan formen på og opplevelsene av friluftslivet skifte med ulikheter

Figur 2. Deltagelse i friluftslivsaktiviteter og fylkenes andel produktiv skog. *) Statistisk signifikante forskjeller. (MMI 1992).

i friluftslivstradisjoner og naturgrunnlaget.

Friluftsliv i lokale skogområder

I tillegg til de landsomfattende undersøkelsene av folks friluftslivsaktiviteter har det også vært gjennomført undersøkelser om bruk av bestemte skogområder. Slike undersøkelser gir en mer detaljert beskrivelse av utøvernes aktivitetsmønstre enn de landsomfattende undersøkelsene. Et annet fordelaktig trekk ved disse undersøkelsene er at en kan knytte dem til bestemte områder som en vet er skogbevokst i mer eller mindre grad.

Mange av de lokale brukerundersøkelsene er utført i bymarker eller bynære skogområder. Fra et forvaltningshold blir også problemene rundt denne typen

områder sett på som viktige. Beskrivelse av viktige trekk ved aktivitetsmønstre i de ulike lokale skogområdene deles derfor inn i bymarker og ikke bynære skoger.

Friluftsliv i bynære skoger

Undersøkelser er utført i flere bymarker og bynære skogområder som *Oslomarka* (Haakenstad 1972, Lind et. al. 1974, Tschudi et. al. 1976, Foreningen til skidrettens fremme 1980, MMI 1987, 1990, Schøyen in prep.), *Bymarka i Trondheim* (Bjønnes 1981, Andreassen 1982, Mestvedt 1984), *Skien Østmark* (Aasetre 1991) og *Merkedamsområdet* innenfor Tønsberg (Haugan 1976). Merkedamsområdet er det av de fire områdene som ligger lengst unna selve byområdet, men likevel har området hovedtyngden av brukerne fra Tønsbergdistriktet.

Aktiviteter

Den mest utbredte aktiviteten i bymarkene er *fottur*, fulgt av *skitur*. Bær- og soppstaking, trening/jogging, bading og sykkelture er også utbredte aktiviteter. Deltagelsen i de ulike aktivitetene varierer imidlertid mye mellom områdene (se tabell 2). Selv om endring over tid og metodiske forhold er medvirkende faktorer, viser en sammenligning mellom to samtidige og metodisk sammenlignbare undersøkelser fra Nordmarka og Skien Østmark at det er til dels store forskjeller i utbredelsen av enkelte aktiviteter (Aasetre 1991, Schøyen in prep.). Nordmarka har større utbredelse av sykkeltur, trening/jogging, bading og naturobservasjon enn Skien Østmark. Skien Østmark har større utbredelse av bær/soppstaking, fiske og fotografering enn Nordmarka. Flere forklaringer på disse forskjellene kan tenkes. Eksempelvis kan forskjeller i ressursgrunnlaget og områdenes plassering påvirke bruksmønsteret. Oslomarka strekker seg nærmere bebyggelsen enn Skien Østmark. Skien Østmark er også et mindre, men sterkere kupert område enn Oslomarka. Oslomarka har også større brukeromland enn Skien Østmark. Skogsbilveinettet er nok også større og mere sammenknyttet i Oslomarka enn i Skien Østmark. Selv om ressursgrunnlaget er forskjellig, bør en heller ikke se bort fra at forskjellige friluftslivstradisjoner i de to byområdene kan være en medvirkende forklaring. Det finnes også klare sosiodemografiske forskjeller mellom Oslo og industribyene i Grenland.

Friluftsliv i skog er en sosial aktivitet
Skogfriluftsliv er som mye annet friluftsliv som oftest en sosial aktivitet. Folk er på tur med familie og/eller venner. Haakenstad (1972) fant at majoriteten av utøverne i Oslomarka (80% om

Tabell 3. Utøvelse av aktiviteter i to sørnorske skogområder. Aktivitetsinndelingen i Femundsmarka er hierarkisk, slik at mange av de som har fisket også har vært på flerdagers fottur.

Femundsmarka		Totenaasen	
Flerdagers fotturer	38%	Bærplukking	77%
Dagstur(er)	14%	Går tur	59%
Fiske	32%	På ski	44%
Bærplukking	2%	Fisking	36%
Padling	13%	Bilturer	30%
		Jakt	14%
		Trening	<10%
		Naturstudier	<10%
		Sykle	<10%
		Ri	<10%

sommeren og 73% om vinteren) var på tur sammen med familie eller venner. Nyere undersøkelser fra Nordmarka og Skiens Østmark (Aasetre 1991, Schøyen in prep.) har lignende funn. Også en landsomfattende undersøkelse fant at flertallet var sammen med andre på tur. Omtrent halvparten svarte at de var mest sammen med familien, mens fjerdeparten svarte at de for det meste gikk alene (MMI 1992).

Selv om friluftsliv vanligvis er en sosial aktivitet, finnes det enkelte forskjeller mellom ulike grupper og områder. Haakenstad (1972) fant eksempelvis at menn og eldre i større grad enn andre går alene i skogen. En sammenligning mellom Nordmarka og Skien Østmark viser at i Skien Østmark går en større andel på tur med familien enn i Nordmarka. På samme måte er det vanligere at folk i Skien Østmark har følge med mange venner enn det er i Nordmarka. Slike forskjeller kan skyldes ulike tradisjoner, men ulik familiestruktur blant brukerne i de to områdene er nok den mest sannsynlige forklaringen.

Ferdelsmønsteret

I barmarksesongen ferdes majoriteten av utøverne langs veier og stier (Haakenstad 1972, Mestvedt 1984, Aasetre 1991). Andelen som vanligvis går utenfor veier og stier danner et klart mindretall. Andelen som går utenom stier og veier varierer likevel en god del mellom ulike undersøkelser, fra 1/3 til bare noen få prosent (Haakenstad 1972, Bjønnes 1981, Mestvedt 1984, Aasetre 1991). Hvordan bruken fordeler seg mellom ulike typer veier og stier, er det vanskeligere å si noe sikkert om, men enkelte undersøkelser indikerer at flere bruker stier fremfor veier (Haakenstad 1972, Bjønnes 1981, Mestvedt 1984). I Bymarka i Trondheim ble det også funnet at det var flere som benyttet merkede fremfor umerkede stier (Mestvedt 1984).

Også om vinteren benyttes i hovedsak løypene (Haakenstad 1972, Foreningen til ski-idrettens fremme 1980, Mestvedt 1984). Nyere undersøkelser tyder på at

det er flere som bruker de preparerte enn de upreparerte løypene (Mestvedt 1984, Foreningen til ski-idrettens fremme 1980, MMI 1987, 1990). Haakenstad fant derimot på begynnelsen av 1970-tallet at flertallet brukte upreparerte løyper (Haakenstad 1972). Forskjellen mellom Haakenstads undersøkelse og de andre kan skyldes reelle endringer i bruksmønsteret. Det virker ikke usannsynlig at bruken av preparerte løyper har økt fra 1971 til 1980/84. En landsomfattende undersøkelse fra 1992 indikerer derimot at folk foretrekker en fotpreparert løype fremfor en maskinpreparert og en skøyte løype (MMI 1992). Denne tendensen var sterkere blant de som går på tur i skog og mark, enn blant den øvrige befolkningen. Om slike preferanser gjenspeiles i faktisk bruksmønster, er det vanskelig å si noe sikkert om. Enkelte av de lokale undersøkelsene som refereres her, indikerer at dette ikke er tilfellet, men også område- og gruppemessige variasjoner kan ligge bak slike sprikende funn.

Turens varighet og lengde

Lengden på turene varierer noe mellom de ulike undersøkelsene. Det er også stor spredning mellom de ulike utøverne i de ulike undersøkelsene. Enkelte likhetstrekk finnes likevel. Haakenstad (1972) og Lind et. al. (1974) fant at det geometriske gjennomsnittet for turlengden ligger i mellom 5 og 10 km om sommeren. Med geometrisk midtpunkt menes det punktet som deler utvalget i to like store deler. Gjennomsnittslengden er sannsynligvis noe større om vinteren (Haakenstad 1972, Lind et. al. 1974, Andreassen 1982). Andreassen (1982) fant en gjennomsnittlig lengde på 16 km for skiturer, mot 10 km for fotturer. I Aasetre (1991) ble det spurt etter turens varighet. Det viste seg at få var på overnattingsturer, mens ca halv-

parten vanligvis var på dagsturer med over 3 timers varighet.

Når er folk på tur?

Bruken av bymarkene er konsentrert til helgene, og spesielt til søndag (Haakenstad 1972, Aasetre 1991). Hvordan bruken varierer gjennom året, er det vanskeligere å si noe sikkert om. En undersøkelse fra Skien Østmark indikerer en topp i bruken om høsten (Aasetre 1991). Tellingene fra Oslomarka (Tschudi et. al. 1976) er viser en topp i februar-mars, med en sekundærtopp i september-oktober. Forholdet mellom utbredelsen av aktivitetene fottur og skitur (se ovenfor) indikerer likevel at flere bruker skogen i barmarksessongen enn om vinteren. Sommeren (juni, juli) synes å være en lavsessong (Tschudi et. al. 1976, Aasetre 1991).

Brukernes erfaring med områdene

Bynære skogområder har stabile brukergrupper. Brukerne har brukt de ulike områdene over lang tid. Både i Nordmarka og Skien Østmark hadde utøverne brukt området gjennomsnittlig i 20 år (blant alle aldersgrupper). (Schøyen in prep, Aasetre 1991).

Andre skogområder

Også andre typer skogområder enn bymarker benyttes til friluftsliv. Eksempler på slike områder er Totenåsen, Hirkjølen Statsallmenning og Femundsmarka. (Petersen & Nordengen 1991, Simensen & Wind 1990, Vistad 1988). Miljømessig er de tre områdene relativt ulike. Femundsmarka er et større vernet område, og er nok det mest urørte av de tre. Undersøkelsen fra Totenåsen er utført blant befolkningen i Østre Toten kommune, og gir et bilde av hvordan bygdefolk benytter et bestemt skogområde til friluftsliv. Femundsmarka og

Hirkjølen kan karakteriseres som ferieområde.

Et interessant trekk er de klare forskjellene i bruksmønsteret mellom tre brukergrupper som beskrives i undersøkelsen fra *Hirkjølen* (Simensen & Wind 1990). Undersøkelsen skiller mellom fotturister, hytteturister og bilturister, og viser at *hytteturister* bruker områdene mer enn *bilturister* og *fotturister*. Hytteturistene rapporterte 13 besøk i 1988, mot 2,9 og 1,3 ganger for henholdsvis bilturister og fotturister. Undersøkelsen viser også ikke uventet at hytteturistene har brukt området i lengre tid enn bilturister og fotturister. Hytteturister har i snitt brukt området i 20 år, mot 8 år for bilturister og 5 år for fotturistene. Dette mønsteret kan tyde på at hytteturistene i større grad er knyttet til områdene enn de andre brukergruppene. Brukererfaringen til hytteturistene i Hirkjølen er i snitt like lang som blant brukerne av bymarkene Nordmarka og Skien Østmark (Schøyen in prep & Aasetre 1991).

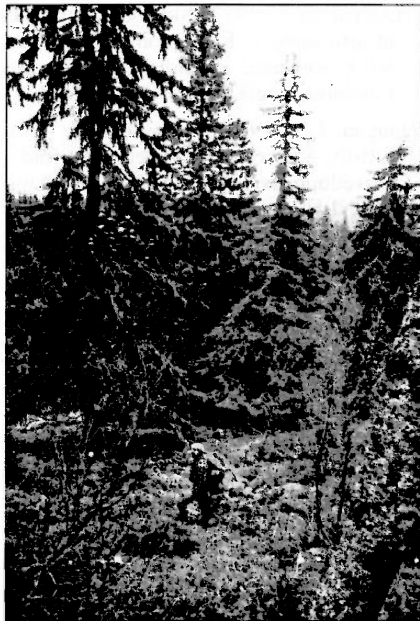
Femundsmarka er i hovedsak et fotturistområde med flerdays fotturer og fiske som de viktigste aktivitetene. Den gjennomsnittlige turlengden i Femundsmarka er på 5 døgn. Blant de besøkende i Femundsmarka er det bare 10% som ikke overnatter, men bare 5% overnatter på private hytter (Vistad 1988). Dette viser at bruksmønsteret i et område som Femundsmarka har klare forskjeller fra for eksempel en bymark som Skien Østmark, hvor bare majoriteten var på dagsturer av varierende lengde (Aasetre 1991).

Selv om det er forskjeller mellom et område som Femundsmarka og mere bynære skogområder, finnes det også likhetspunkter. Også i Femundsmarka

er friluftsliv en sosial aktivitet. Bare 5% går alene (Vistad 1988). I Femundsmarka er hele 2/3 av de besøkende menn. Majoriteten tilhører aldersgruppen mellom 15-44 år. Blant brukerne av Femundsmarka er nordmenn i flertall (59%), av disse kommer 11% fra de omliggende kommunene. Flertallet av de norske brukerne har høyere utdanning (Vistad 1988). Også i Hirkjølenområdet er fotturistene en gruppe som karakteriseres med høyt utdanning (Simensen & Wind 1990).

Det mest særmerkede med bruken av Totenåsen var den høye deltagelsen i aktiviteten bærplukking (Petersen & Nordengen 1991). Ikke i noen av undersøkelsene fra de bynære skogområdene er det oppgitt et så høyt nivå for denne aktiviteten. Utbredelsen av denne aktiviteten indikerer også en klar forskjell fra fotturistene i Femundsmarka, hvor bare 2% hadde plukket bær. Det er tidligere dokumentert klare regionale forskjeller i utbredelsen av denne aktiviteten (Aas & Aasetre 1992). Deltagelsen i bærplukking på Totenåsen tilsvarer utbredelsen av aktiviteten i Troms og Finnmark, som er de to fylkene med den høyeste utbredelsen av denne aktiviteten. Andre viktige aktiviteter er å gå tur, å gå på ski og å fiske. Den store utbredelsen av høstingsaktiviteter som bærplukking og fiske får en til å tenke på et mere landleig orientert bruksmønster. Et interessant trekk ved undersøkelsen fra Totenåsen er at de også har tatt med bilturer i området, en aktivitet som 1/3 har vært med på.

Omtrent 50% av besøkene på Totenåsen foregår i helgene, og dette har likhetstrekk med bruksmønsteret i de mere bynære skogområdene. Friluftslivsbruken er konsentrert til sommeren, med nesten halvparten av trafikken (47%) i måne-

Et flertall av den voksne befolkningen bruker skogen til friluftsliv én eller flere ganger i løpet av ett år.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

dene juni, juli og august. På Totenåsen hadde hele 44% av utvalget vært på hyttetur i området. (Petersen & Nordengen 1991).

Forvaltningsmessige implikasjoner

Flertallet av den norske befolkningen har deltatt i friluftsliv i skog siste året; skogens samfunnmessige verdi er altså ikke bare knyttet til skogbruk og produksjon av tømmer. Skogen er en viktig ressurs også for friluftslivet. Dette forholdet bør også gjenspeiles i hvordan vi forvalter skogressursene. Det er selvsagt en verdimeisig avveining i hvilken grad vi prioriterer ulike brukerinteresser, men en så viktig brukerinteresse som skogfriluftslivet bør tas på alvor.

Friluftslivsutøvelsen i ulike norske skogområder har en del fellestrekk. Likevel viser dataene som vi presenterer at det også er forskjeller mellom ulike områder og ulike typer av brukere. Det er forskjeller mellom eksempelvis friluftslivet i Femundsmarka og i Skien Østmark. Det er til og med forskjeller i bruken av de to Østnorske bymarkene Oslomarka og Skien Østmark. Ulike grupper av friluftslivsutøvere bruker heller ikke de samme områdene likt. Eksempelvis bruker hytteturister og fotturister Hirkjølenområdet ulikt. Et slikt mangfold må også få forvaltningsmessige konsekvenser. En kan ikke utvikle en generell forvaltning av friluftsliv i skog som skal være tilpasset alle situasjoner. Forvaltningen må være målrettet, slik at en har klare forestillinger om hvem en skal forvalte de ulike områdene for. For at en slik målrettet forvaltning skal bli vellykket bør også de forestillingene en har om hvem brukerne er bygge på faktisk kunnskap.

Enkelte av de viktigste friluftslivsaktivitetene i skog har en relativt høy gjennomsnittsalder. Dette gjelder spesielt bær- og soppplukking, og denne aktiviteten synes å ha en sviktende rekruttering. Samtidig har en aktivitet som løping/jogging en gjennomsnittlig yngre utøvermasse. Slike forhold kan være et tegn på endringer i folks friluftslivsvaner. Endringene behøver nødvendigvis ikke være noe negativt, men slike tendenser er en utfordring til forvaltningen og forskningen om å overvåke utviklingen. Finner vi ut at en aktivitet som bær- og soppplukking faktisk er på retur, blir selvsagt neste spørsmål hva vi skal gjøre med dette. Selv om slike forskjeller i aldersprofilen til de ulike aktivitetene kan være tegn på endringer i aktivitetsmønsteret, kan forskjellene også skyldes at ulike aktiviteter er ulikt

egnet eller har ulik appell til ulike aldersgrupper. Slike usikkerheter om både trender og eventuelle årsaker til endringer viser at det fortsatt er behov for å kartlegge folks faktiske friluftslivsatferd.

Det finnes ikke noen entydig sammenheng mellom fylkenes areal med produktiv skog og utøvelse av skogfriluftsliv. Dette kan ses som en advarsel om at økologiske eller skogbruksmessige måter å betrakte skogen ikke nødvendigvis fanger inn det friluftslivsutøverne oppfatter som en egnet ressurs for sine aktiviteter. En bør derfor være varsom når en bruker slike avgrensninger i forhold til friluftslivet.

Litteratur

- Andreassen, K. 1982. Flersidig bruk av skog. En intervjuundersøkelse blant turfolk i Trondheim Bymark. Hovedoppgave. - Institutt for skogskjøtsel, NLH. Ås-NLH.
- Bjønnes, I. 1981. Outdoor recreation and its impact upon a boreal forest aera - Bymarka, Trondheim, Norway. Norsk geogr. Tids.sk. 35:57-77. Oslo
- Direktoratet for naturforvaltning. 1991. Barskog i Øst-Norge. Utkast til verneplan. DN-rapport 1991-5. Trondheim.
- Dølvik, J.E. & Danielsen, Ø. & Hernes, G. 1988. Kluss i vekslinga. Fritid, idrett og organisering. - FAFO / STUI / NIF.
- Faye, A.; Heringstad, H 1984. Friluftsliv i Norge 1970-1982. - Statistisk sentralbyrå. Oslo/Kongsvinger.
- Foreningen til ski-idrettens fremme. 1980. Medlemsundersøkelse januar 1980. - Foreningen til ski-idrettens fremme. Oslo.
- Garnes, A.S. & Winther, G. 1991. Holdninger til og betalingsvillighet for flersidig skogbruk og barskogsvern i Norge. - Hovedoppgave, Institutt for skogfag - NLH. Ås-NLH.
- Haakenstad, H. 1972. Skogbehandling i et utfartsområde, En opionsundersøkelse om Osloomarka. - Meldinger fra Norges Landbrukshøgskole. 51(16). Ås-NHL.
- Haugan, J.C., 1976. Gårdsskogbruk - Friluftsliv. Merkedamsområdet i Vest-fold. - Hovedoppgave, Institutt for skogskjøtsel, NLH. Ås-NLH.
- Kaltenborn, B.P. 1993. Reise- og fritidsundersøkelsen 1989. NINA oppdragsmelding 190. Norsk institutt for naturforskning.
- Lind, T; Oraug, J.; Rosenfeld, I.S.; Østensen, E., 1974. Friluftsliv i Osloomarka. - NIBR arbeidsrapport 8/74. NIBR. Oslo.
- Mestvedt, M. 1984. En intervjuundersøkelse om veg- og stinettet i Trondheim bymark. - Hovedoppgave, Institutt for skogskjøtsel, NLH. Ås-NLH.
- MMI. 1987. Undersøkelse av publikums skibruk og medlemskap i skiforeningen. - MMI/Skiforeningen. Oslo.
- MMI. 1990. Leserundersøkelse: Snø & ski nr.4 1990. - MMI/Skiforeningen. Oslo.
- MMI. 1992. Data fra Omnibus 2008. Rådatabil.
- Petersen, K. & Nordengen, J. 1991. Flerbruksplan for Totenaasen. - Gjøvik Ingeniørhøgskole, Skogavdelingen Brandbu Rapport. 1-1991.
- Schøyen, B. in prep. Friluftsliv i Nordmarka. - Hovedoppgave, ressursgeografi. Universitetet i Oslo.
- Simensen, K.; Wind, M.H.A. 1990. Holdninger til og betalingsvillighet for ulike skogbehandlinger i fjellskog. - En empirisk undersøkelse av Hirkjølen statsallmenning. - Hovedoppgave, Institutt for skogfag -NLH, Ås-NLH.
- Statistisk sentralbyrå. 1992. Skogstatistikk, Norges Offisielle statistikk, C17. Oslo-Kongsvinger.
- Teigland, J 1989. Fritid og friluftsliv. Utviklingen fram til i dag og perspektivene framover. I: Direktoratet for naturforvaltning. Friluftsliv, fritid og natur. Rapport 2/89.
- Tschudi, AA. B.; Thormodsæter, A.; Isachsen, B.O. 1976. Turfolks bruk av Osloomarka. - Geografisk institutt, universitetet i Oslo. Oslo.
- Vistad, O.I. 1988. Erfaringer fra Femundsmarka - Rogen- Lågenfjellet. I: Strømø, E.B. (red) Rapport fra forskningsseminaret friluftsliv, fritid og natur. DN og MVU-programmet. Lillehammer.
- Aas, Ø & Aasetre, J. 1992. Bærplukking, en truet friluftslivsaktivitet? Innlegg på Nordisk forskningskonferanse om friluftsliv, Stockholm 1992.
- Aasetre, J. 1991. Friluftsliv i Skien Østmark.- Hovedoppgave, ressursgeografi. Universitetet i Oslo.
- Aasetre, J. 1992. Friluftsliv og skogbruk - En litteraturstudie. NINA utredning 34 Norsk institutt for Naturforskning.

Uteliv i byen

Av Odd Gåsdal

PÅ GRUNN AV byvekst fratas stadig flere boliger den direkte adgangen til skog og mark. Dette er en av grunnene til at myndighetene nå vil gjøre en ekstra innsats for utemiljøet i byene. De vil øke innslaget av natur, og bedre vilkårene for både friluftsliv og andre utendørs aktiviteter.

Selv om tilgangen til fri natur mange steder har blitt dårligere synes det som om byfolk deltar vel så mye i uteaktiviteter som folk i spredtbygde strøk. De bruker beina mer enn andre på vei til og fra daglige gjøremål. Dessuten spaserer og mosjonerer de minst like mye som folk i spredtbygde strøk, og driver om lag like mye friluftsliv som disse. Særlig spaseraturene, men også mosjonen,

foregår gjerne svært nær hjemmet. Når folk driver annet friluftsliv drar de derimot som regel ut av nærmiljøet, og kanskje så mye som halvparten av friluftslivet deres foregår ikke engang i bymarka, men på feriereiser og lengre utfarter.

I artikkelen beskriver vi hvordan barn, ungdom og voksne bruker ulike slags områder til ulike slags uteaktiviteter. Vi ser spesielt på behovet for kort avstand til utearealene, og drøfter kort risikoen for konflikt mellom brukergruppene samt mulighetene for å unngå slike konflikter. Til slutt antyder vi noen av utfordringene myndighetene står overfor når de skal fremme friluftsliv og andre uteaktiviteter i byene.

De politiske målene

Det er vanlig å oppfatte byliv og friluftsliv som motsatser, slik at en må ut av byen for å drive friluftsliv. Mesteparten av befolkningen bor imidlertid i byer og tettsteder, og dette skaper et prioriteringsproblem. Skal en først og fremst gi folk adgang til fjell, skog og mark i betryggende avstand fra bybebyggelsen, eller skal en også satse på et godt utemiljø med tilgang til natur inne i de bebygde områdene? I praksis har en prioritert det første, i hvert fall til midt på 80-tallet (Bennett 1983). Dette skyldes blant annet at de fleste byene har vært små, og omlandet deres rikt på fri natur som kunne nås på kort tid. I den grad en hadde noen friluftslivspolitik i byene gikk den derfor i hovedsak ut på å bevare naturområdene *utenfor* bebyggelsen, og å legge til rette for friluftsliv der. I forhold til for eksempel Sverige og Finland, har vi samlet sett hatt liten offentlig innsats for å skape gode grøntarealer i de helt bolignære områdene (Wilkinson 1988).

Byvekst og skrumpende grøntarealer i boligområdene (Ringard & Skjøstad U.å.), samt den internasjonale trenden i retning av "grønn" byutvikling (Nicholson-Lord 1987), har ført til ønsker om å endre på dette. Stortingsmelding 16 om bedre nærmiljø fra 1979/80 ga signaler om at politikken skulle endres, og i Stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1986/87 heter det at "Regjeringa ser det som eit viktig mål at tilhøva blir lagde best mogleg til rette for utandørs aktivitet i bustadsområde og bystrøk." (St.meld. nr. 40 1986-87:s. 28.) Det sies også at tilretteleggingen for friluftslivet skal koordineres med tiltak for nær sagt all slags bynær utendørs aktivitet, og at en vil øke innslaget av natur i byene. Dessuten peker en på det særlige behovet for bedre plass til utendørs aktiviteter i de eldre by- og tettstedsområdene. Slike tiltak skal nå prioriteres høyere i forhold til andre tiltak for friluftslivet. I Direktoratet for naturforvaltnings handlingsplan "Friluftsliv mot år 2000" fra 1991 følger en dette opp med å målfeste at det skal tilrettelegges 100 nye turvei-

er, og at alle skal ha tilgang til friluftsområder i nærmiljøet, det vil si i gangavstand fra bolig, innen år 2000.

Uteaktiviteter i byen — hva driver folk med?

Uteaktiviteter i og utenfor nærmiljøet

Dersom vilkårene for utendørs aktiviteter er dårligere i byene enn ellers skulle en kanskje tro at byfolk var mindre ute enn andre. Med mulig unntak for utendørs inntektsgivende arbeid, later det likevel til at voksne folk i byer og tettsteder oppholder seg *mer* utendørs enn folk andre steder. Av de rene tur- og mosjonsaktivitetene foregår dessuten ca. 45 prosent innenfor *nærmiljøet*, og omfanget av slike aktiviteter i nærmiljøet, det vil si inntil 2 kilometer hjemmefra, er omtrent like stort i byene som ellers.

At byfolk er mer utendørs i fritiden enn andre skyldes særlig at de går mer til og fra vanlige gjøremål enn folk utenfor byene. Men det kan også synes som om de mosjonerer og spaserer litt mer både i og utenfor nærmiljøet enn folk i spredtbygde strøk (se tabell 1). Når folk i byene bruker mer tid enn folk i spredtbygde strøk på spasering og lufting av hunder skyldes det blant annet at de økte luftingen av hunder med et par minutter pr. dag mellom 1980/81 og 1999/91. Noen tilsvarende økning skjedde ikke i spredtbygde strøk.

Men hva med tradisjonelt friluftsliv som fiske, soling og bading, båtturer, skiturer og fotturer i skog og mark? Det synes som om det er de med kortest avstand hjemmefra til områder som egner seg for disse aktivitetene som deltar mest i dem (Gåsdaal 1993, Vorkinn 1988). Dette er da trolig også grunnen til at det drives litt mer friluftsliv av dette slaget i *nærmiljøet* i spredtbygde strøk enn i byene (jf. tabell 1). Men sammenligning av tidsnyttingsdata fra 1990/91 med tilsvarende data fra 1980/81 viser også at den samlede deltakelsen i friluftsliv ikke endret seg nevneverdig hverken i byer eller spredtbygde strøk i løpet av tiåret. Hovedinntrykket en får av tabell 1 er for øvrig at både byfolk og folk i spredtbygde strøk stort sett drar *ut av nærmiljøet* når de skal drive tradisjonelt friluftsliv. De drar ikke alltid så langt av gårde, men de drar i hvert fall utenfor vanlig gangavstand.

Hvorfor bruker folk uteområdene?

En av de viktigste grunnene til at folk bruker utearealene i byen er rimeligvis at hus og anlegg ligger såpass tett at det ofte er lett å ta seg fram fra det ene ste-

Tabell 1. Antall minutter brukt pr. dag på uteaktiviteter i undersøkelsesåret 1990/91. Gjennomsnitt pr. innbygger mellom 16 og 79 år i byområder og andre områder.

		Sentrale by-områder	Andre by- og tettsteds-områder	Spredtbygde områder
I nærmiljø	Friluftsliv	1,1	1,3	2,9
	Mosjon ¹⁾ /sykling	3,6	3,8	3,1
	Spasere/luft hund	9,8	9,1	8,7
	Arbeids- og innkjøpsreiser etc. til fots og på sykkel	10,2	6,7	5,2
	Sum turer og mosjon i nærmiljø	24,8	21,5	20,0
Utenfor nærmiljø	Friluftsliv	9,8	8,6	8,6
	Mosjon ¹⁾ /sykling	4,3	4,0	2,4
	Spasere/luft hund	3,9	2,8	2,1
	Arbeids- og innkjøpsreiser etc. til fots og på sykkel	7,0	4,8	2,4
	Sum turer og mosjon utenfor nærmiljø	25,1	20,2	15,5
Arbeid på egen tomt og i egen hage ²⁾		6,1	7,2	10,6
Sum uteaktiviteter¹⁾³⁾		56,1	48,7	46,2

Kilde: Opplysningene i tabellen er basert på data fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1990/91.

- 1) En del av mosjonen foregår innendørs.
- 2) En mindre del av dette arbeidet synes å foregå på hyttetomt, etc.
- 3) En god del kortvarig uteopphold, eller uteopphold som ikke har karakter av

mosjon, fottur eller friluftsliv, men likevel skjer på fritiden, er ikke medregnet, da det ikke foreligger opplysninger om dette.

det til det andre til fots eller med sykkel. Mulighetene for enkel transport er en av grunnene til at vi overhodet har byer og tettsteder. Derfor er det naturlig at gange og sykling blir mer brukt her enn i spredtbygde strøk. Som vist i tabell 1, gjelder dette særlig i de mest sentrale bystrøkene der avstandene mellom stedene folk oppsøker er kortest. (Jf. også Nistov et al. (1972).)

De små avstandene er imidlertid neppe hele forklaringen. Behovet vårt for å oppleve endring, aktivitet og andre

mennesker er også viktig. Folk oppsøker steder der nye ting skjer og der de kan se andre mennesker i virksomhet, samt treffe kjente uten nødvendigvis å bruke særlig mye tid og ressurser på hver enkelt av dem. Dette er mulig på steder der mange folk ferdes ute samtidig, slik de gjør i byene, og da spesielt på steder der det finnes mange og varierte aktivitetsmuligheter i tilknytning til utearealene. Det at mennesker drar enda flere mennesker og aktiviteter til utemiljøet, har blitt klart gjennom omfattende undersøkelser i en rekke land (Whyte

1988, Gehl 1986, Hiss 1991). Ikke minst butikker, kafeer og restauranter trekker en jevn strøm av folk til områdene rundt, og jo mer diffus overgangen mellom inne- og uteaktiviteter er, med utstillingsvinduer, åpne dører og gatesalg etc., jo flere vil vanligvis ta opphold utendørs. Uteservering, muligheter til å slentre avslappet omkring, ha noe å støtte seg til når en står, eller å kunne sitte behagelig i små grupper og alene, øker aktivitetsspekteret og gir folk lyst til å bli værende i området.

Samtidig har selvsagt også naturmiljøet, bygningsmiljøet og trafikkmiljøet betydning for kvaliteten på utearealene. Problemene biltrafikken skaper er åpenbare, og undersøkelser viser at separate gågater etc. kan ha positiv effekt på samlet uteaktivitet i byen (Gehl 1986). Bygningenes betydning skyldes blant annet at de påvirker lokalklimaet. Et godt lokalklima er for øvrig ikke minst avhengig av vegetasjonen, og særlig trærne, i de bebygde områdene (Hiss 1991, Whyte 1988, Dyring 1986).

Trær, planter, vann, fugler og dyr bidrar dessuten mer direkte til å gjøre rammen om en rekke forskjellige slags uteaktiviteter mer tiltalende, uansett om hovedformålet er naturopplevelse eller ikke. Whyte (1988) påpeker for eksempel de gunstige effektene av springvann, gress og trær for folkelivet på New Yorks gater, og undersøkelser av landskapspreferanser i bebygde områder viser at vegetasjon, og spesielt trær, bidrar sterkt til å heve de estetiske kvalitetene (Anderson & Schroeder 1983, Wiber-Carlson & Schroeder 1992).

Folkelivet betyr trolig også en del for deltakelsen i friluftslivet i marka utenfor byen. Ønsket om å se andre mennesker er riktignok slett ikke det som nev-

nes oftest når folk begrunner valget av område for friluftsliv (Kjøde et al. 1980). Men muligheten til å *kombinere* opplevelsen av natur, folkeliv, og familiesamvær samt kanskje et kafebesøk, synes likevel å være viktig siden svært mange gang på gang følger de mest trafikkerte gangveiene og løypene i retning av et serveringssted i marka på de mest hektiske utfartsdagene. En undersøkelse av ferdselsmønsteret i Bymarka i Trondheim viste for eksempel at bruken av marka var sterkt konsentrert rundt og mellom et begrenset antall serveringssteder (Bjønnes 1981).

På den andre siden er det også mange som, i hvert fall en gang i blant, først og fremst vil oppleve naturen i fred og ro uten forstyrrelser. I Aasetres (1991) undersøkelse i Skien Østmark sa vel 50 prosent at de valgte sti med tanke på å treffe få mennesker underveis. Men de fleste av disse la begrenset vekt på denne siden ved stivalget, og selv om folk som regel misliker køer, kan vi regne med at de tolererer flere mennesker rundt seg i byparker og nærområder enn i mer villmarkspregede områder. Dette bekreftes blant annet av undersøkelser i USA (Westover & Collins 1987). For øvrig var det nesten ingen i Aasetres (1991) utvalg som mente at det var for mye folk i Skien Østmark. Over 30 prosent sa at det var for få mennesker der, og blant Kjøde et al. (1980) sine intervjupersoner i Bergen var det flere som la vekt på å treffe mennesker på fotturen, enn som ville være alene.

Utearealer, aktiviteter og brukergrupper

Folk har som regel lav toleranse for avstand til uteområder. Undersøkelser av avstand og reisemønster tyder på at de fleste foretrekker å nå områdene til fots

(se, blant annet Kjøde et al. 1980, Bjønnes 1981, Kardell & Pehrson 1978), eller med sykkel (Louviere et al. 1991). Men samtidig er de ofte ikke villige til å legge særlig mange hundre meter bak seg til fots (Walker & Duffield 1983, Sundheim 1980).

Kravet om kort avstand kan føre til at folk holder seg hjemme dersom det ikke finnes spesielt tilrettelagte eller egnede områder i nærheten, men det kan også føre til at de velger å drive uteaktivitetene på steder som er lite eller dårlig tilrettelagte, og noen ganger direkte uegnet for formålet. Ulempene kan variere fra redusert opplevelseskvalitet til fare for liv og lemmer på grunn av biltrafikk og lignende.

Nedenfor skal vi se nærmere på aktivitetsmønster, aksjonsradius og arealbruk i de ulike aldersklassene. Vi fokuserer på aldersklassene siden alderen synes å ha særlig stor betydning for steds- og aktivitetsvalget. Kunnskapene våre om emnet er imidlertid begrenset, og noen fullstendig oversikt er det ikke snakk om. Det er riktignok gjort en del forsøk på systematisk klassifisering av park- og naturområder i forhold til ulike slags uteaktiviteter og aldersgrupper (se for eksempel Bradshaw 1991, Grahn 1991, Bråtå 1990), men emnet er altfor omfattende til at det kan tas opp i full bredde her. I stedet nøyer vi oss med å trekke fram noen få typiske trekk ved arealbruk i aldersklassene med hensyn til aktiviteter som lek, idrett, mosjon, spaserer, bolignær naturopplevelse, og tradisjonelt friluftsliv etc.

Barnas uteaktiviteter

Barna drar sjelden langt bort fra boligen på egen hånd før de kommer opp i 11-årsalderen. Derfor trenger de egne leke-

områder tett inntil husene der de ellers oppholder seg. Siden de foretrekker å leke sammen bør områdene være formet slik at barn fra ulike familier, oppganger og hus lett kan få kontakt med hverandre. Når de begynner med mer aktiv lek som sykling og ballspill etc., blir aksjonsradiusen og behovet for ulike areal typer større. Mangel på egne arealer kan føre til at de eldre barna fortrenger de minste (Berglund & Jergeby 1989).

I sentrale eldre bydeler er det ofte svært lite plass til barn utendørs i det hele tatt, og barna som bor der kan bli tvunget til inaktivitet eller lek i trafikkarealene slik for eksempel undersøkelser på 70-tallets Tøyen i Oslo avslørte (Kolbenstvedt 1977). Senere byfornyelsestiltak i de indre delene av Oslo har vist at det er mulig å gjøre forholdene bedre (Sommerfeldt & Sæterdal 1988), men manglene er fortsatt store selv i nyere boligområder.

Barnas behov for ulike slags tilrettelagte lekearealer er blant annet beskrevet i Miljøverndepartementet (1991), men barna bruker ikke bare spesielt tilrettelagte områder. De litt eldre barna tar seg fram over alt, utforsker omgivelsene, og prøver å finne områder der de kan være for seg selv og kanskje bygge hytter eller drive "indianerkrig" og andre former for fysisk aktiv lek. Til slike formål er nære og lett tilgjengelige naturområder ofte langt bedre egnet enn andre områder. Også førskolebarn har glede av naturområder, og det er høstet gode erfaringer med å legge barnehager i tilknytning til slike områder (Grahn 1991).

Barn er selvsagt også sammen med foreldrene på turer utenfor nærmiljøet. Ca. 70 prosent av de som hadde barn under 15 år i husholdet og drev friluftsliv i løpet av de to dagene Tidsnyttingsunder-

søkelsen 1990/91 varte, hadde minst ett av barna med seg på turen (Gåsdal 1993).

Ungdommens uteaktiviteter

Ungdommene er de som tilbringer størst andel av tiden utenfor hjemmet (Haraldsen & Kitterød 1992). Dette betyr at de har behov for et vidt spekter av alternative inne- og utearealer.

Idrettsanlegget er ett slikt alternativ. Ungdom deltar mye i idrett selv om deltakerandelen synker sterkt i løpet av tenårene (Ingebrigsten 1988, Dølvik et al. 1988, Brusdal & Lavik 1991). Siden bare en del av de eldste blant disse ungdommene har egen bil, skaper dette stor etterspørsel etter lokale idrettsanlegg.

I tillegg til spesielle anlegg som ballplasser, idrettsanlegg og aktiviseringsmuligheter generelt, har også ungdommen i likhet med barna behov for egne uformelle treffsteder ute og inne. Treffsteder skaffer de seg uansett om det gis noe spesielt tilbud eller ikke. Det er velkjent at de ofte rusler eller "henger rundt" på kjøpesentra og T-banestasjoner etc. I Oslo ser en dessuten at en stor del av ungdommene har begynt å ta T-banen til sentrum og at det danner seg gjenger som driver gatelangs i sentrumsgatene (Øya 1991). Spørsmålet er så om Oslo og andre byer har muligheter til å skaffe alternative oppholdssteder der ungdommen kan aktivisere seg og samles uformelt under mer betryggende forhold.

Vil ungdommen for eksempel erstatte gatelivet med tradisjonelt friluftsliv dersom de får bedre tilgang til fri natur? En undersøkelse blant ungdom mellom 14 og 19 år viser at deltakelsen i friluftsliv i *nærmiljøet* er klart større i et utvalg av

primærnæringskommuner enn i bykommunene (Tellnes 1992). Dette kan skyldes bedre tilgang til natur i primærnæringskommunene, men vi vet ikke i hvilken grad byungdommene kompenseres for lav deltakelse i nærmiljøet med større deltakelse utenfor.

De voksnes uteaktiviteter

Nedenfor ser vi på voksnes bruk av utearealer i ulik avstand fra hjemmet. Vi begynner med hagen, og avslutter med nær- og fjernområdene. Deretter ser vi mer detaljert på avstandens betydning for bruken av områdene.

Som vist i tabell 1 skjer en stor del av utendørsoppholdene i nærmiljøet eller på egen tomt. Tiden folk bruker på tomten går i stor grad med til hagearbeid, men de fleste oppfatter trolig dette som en behagelig fritidsaktivitet. Slik er det i hvert fall i Sverige (Janssens et al. 1985). Hvis folk ikke har egne hager kan parsellhager være et godt og miljøskapende alternativ (Crouch 1990), som imidlertid er lite brukt i Norge.

Ikke minst de eldre bruker hagen og de nære utemiljøene mye, og de foretrekker ofte roligere aktiviteter enn yngre folk (Sundheim et al. 1980, Berglund & Jergeby 1989). Mulighetene for naturopplevelser og betraktning av folkelivet i nærmiljøet er derfor særlig viktig for dem, selv om de selvsagt også er viktige for andre.

Vi har ikke full oversikt over hva slags arealer folk bruker utenfor egen tomt, men data fra den siste tidsnyttingsundersøkelsen tyder på at minst 35 prosent av spaserturene og minst 40 prosent av mosjonen og sykkelturene i nærmiljøet i byene skjer i spesielt tilrettelagte områder. Andelen som bruker spesielt tilret-

telagte områder er naturlig nok høyere i byene og tettstedene enn ellers (se tabell 2). Utenfor de tilrettelagte områdene ferdes folk såvel i naturen som langs gater og veier. Friluftslivet skjer hovedsakelig i naturområder, men i byene er det særlig spaserturene som ikke skjer i tilrettelagte områder, og disse går nok svært ofte langs gater og veier.

Når friluftslivet stort sett foregår utenfor nærmiljøet skyldes det sannsynligvis ofte like mye at folk forbinder friluftsliv med miljøforandring og lange turer, som at de mangler brukbare naturområder i nærmiljøet. I følge tidsnytingsdataene var det i hvert fall selv i de sentrale byområdene 75 prosent som hevdet at det fantes naturområder som egnet seg for fotturer innen 2 kilometer fra hjemmet, mens 30 prosent hevdet at det fantes badeplasser og fiskeplasser innen samme radius. For skiturer var andelen 58 prosent. Undersøkelser i blant annet Bymarka i Trondheim har imidlertid vist at folk gjennomsnittlig legger mer enn en halv mil bak seg hver gang de er på fottur (Bjønnes 1981), og da er det ikke til å undres over at turen går utenfor nærmiljøet. I hvilken grad den starter til fots i nærmiljøet er mer usikkert. Mange turer starter nok i det minste tett ved nærmiljøet (Gåsdaal 1993), men vi vet også at en stor del av friluftslivet ikke skjer nær byen i det hele tatt. Tidsnytingsundersøkelsen 1990/91 viser at folk deltar betydelig mindre i friluftsliv når de overnatter hjemme enn når de er bortreist, og en undersøkelse i Trondheim i 1991 viser at ca. halvparten av friluftslivet i barmarksesongen foregikk utenfor kommunen, og dermed utenfor de mest bynære markområdene (Gåsdaal upubl.).

Dette betyr selvsagt ikke at de bynære utfartsområdene står folketomme. I

Tabell 2.

Bruk av ulike slags områder i nærmiljøet etter bostedstype og turtype. Prosent.

	By og tettsted totalt			Sentralt omr. stor by			Spredtbygde omr.		
	Spasertur	Mosjon	Friluftsliv	Spasertur	Mosjon	Friluftsliv	Spasertur	Mosjon	Friluftsliv
Ikke tilrettelagt	53	20	24	49	20	6	69	39	62
Natur med tilrettelagt sti/løype	18	13	52	16	9	67	10	11	19
Sykkelsti	10	9	2	10	3	0	3	3	0
Utendørs idrettsanlegg	2	9	0	2	4	0	0	12	0
Innendørs idrettsanlegg	0	13	0	0	15	0	0	8	0
Park	4	4	0	10	11	0	0	1	0
Båthavn/badeplass	2	0	6	3	1	6	1	0	6
Hjemme/ukjent	13	34	18	13	36	24	17	27	13
Totalt	102	102	102	103	99	103	100	101	100
Samlet antall turer	700	277	50	245	91	15	255	74	32

Turene er registrert over to undersøkelsesdager for hver av de 3 097 deltakerne i undersøkelsen. Det var ingen begrensninger på hvor mange områdetyper som kunne oppgis pr. tur, men som det går fram av tabellen, ble det stort sett bare oppgitt ett område.

Kilde: Opplysningene i tabellen er basert på data fra Tidsnytingsundersøkelsen 1990/91.

Trondheimsundersøkelsen oppga ca. 70 prosent av de som svarte å ha besøkt markområdene i kommunen minst en gang i løpet av barmarksesperioden mellom 1. mai og ca. 1. desember 1991. Det gjennomsnittlige antallet turer pr. bruker lå like under 20. Undersøkelsen viser også at det særlig er jakt og fiske folk driver mindre med nær byen enn ellers (Gåsdaal upubl.). Disse aktivitetene er dessuten generelt mindre utbredt i bybefolkningen enn blant andre (Gåsdaal 1993).

Som sagt synker bruken av de fleste områdene med avstanden. En rekke undersøkelser bekrefter dette (Vorkinn 1988). Her ligger rimeligvis også en viktig forklaring på at folk flest tar langt flere korte turer nær bebyggelsen enn lange fotturer ute i naturområdene.

Medregnet hagearbeid tyder Trondheimsundersøkelsen på at de tar hennemot syv ganger så mange rene fritidsturer i bebygget område som i naturområdene (Gåsdaal upubl.).

Når det gjelder aktiviteter som starter til fots fra utgangspunktet, er mange ikke villig til å gå mer enn noen få hundre meter. Selv om fotturer opp mot halvannen kilometer ikke er uvanlige dersom folk har spesielle ærender (Nistov & Farner 1973), viser tidsnytingsundersøkelsen 1990/91 faktisk at mellom 50 og 60 prosent av de som spaserte og mosjonerte på sykkelstier og områder med merket sti eller preparert løype, hevdet å ha oppholdt seg under 100 meter fra hjemmet. Det samme gjaldt de som brukte områder uten spesiell tilrettelegging. Brukerne av iarett og par-

ker gikk lengre, men så er det heller ikke mange som bor like ved slike anlegg. Andelen som besøkte slike anlegg var dessuten langt lavere enn andelen som brukte de enklere områdene (jf. tabell 2).

Toleransen for avstand er kanskje større når det gjelder friluftaktiviteter. Ved en telling i Osloområdet vinteren 1969 var for eksempel gjennomsnittlig avstand hjemmefra 1,9 kilometer for de som ankom marka til fots eller på ski. Da hadde 47,5 prosent av de registrerte gått hjemmefra, og dette dreide seg om en anseelig andel av totalbefolkningen i Oslo-området (Tschudi et al. 1976). Siden biltettheten har steget må en regne med at andelen som går er litt mindre i dag. Men uansett om folk går eller kjører bil, tenderer besøkshyppigheten til å synke sterkt med stigende avstand fra boligen til utfartsområdet (Kjøde et al. 1980, Gåsdaal 1992a, Vorkinn 1988). Også den samlede deltakelsen i friluftsliv synes å synke med stigende avstand til nærmeste naturområde (Gåsdaal 1993).

Såkalte grønne korridorer mellom boligområdene og marka ses gjerne som et middel til å få folk ut i marka. Vi vet imidlertid lite om hvor langt folk er villige til å følge disse korridorene til fots for å nå marka. Undersøkelser i USA og England tyder på at den lokale bruken kan være stor, men det synes også som om de fleste bare følger dem langs kortere strekninger (Groome 1990, Groome 1988, Furuseth & Altman 1991). Dette varierer imidlertid sikkert med lokale forhold, folks interesse og korridorenes kvalitet.

Konflikt mellom brukergrupper

Foran har vi antydnet at det er potensiell konflikt mellom brukere som ønsker liv og røre og brukere som ønsker fred og ro. En rekke andre konflikter kan også forekomme. Dette er knapt til å unngå siden hver og en av oss har skiftende krav til utemiljøet, samtidig som tilgangen på nære uteområder er begrenset. Alle grupper og formål kan ikke få tildelt egne eksklusive områder i passende avstand fra by eller bolig. Derfor blir det ofte spørsmål om hvem som skal stenges ute. Noen ganger er slik utestenging påkrevd, men mulighetene for fredelig sameksistens kan også ofte være større enn en tror. Og dersom faren for alvorlige konflikter likevel er reell, kan for eksempel små, fleksible markeringer av soner eller tidsavgrensninger for ulike aktiviteter være gode nok mottiltak. Jaakson (1985) diskuterer for eksempel slike tiltak i forbindelse med konflikt mellom ulike former for bynært båtliv. En har blant annet også vært bekymret for konflikter mellom turgåere, syklistene og hageeierne langs turveiene. Erfaringer gjort i USA og England tyder imidlertid på at konflikterne blir til å leve med dersom det tas noen enkle hensyn ved utformingen av veiene (Moore et al. 1992, Gobster 1990, Groome 1988).

En konflikt som ofte nevnes er konflikten mellom "vanlige" brukere og "løse eksisterer" (Sundheim et al. 1980), "boms" (Ringard & Skjøstad U.å.), eller voldtektsmenn og blottere (Burgess et al. 1988), alkoholikere, narkolangere, tiggere, utlendinger og mørkhudede (Hiss 1991, Whyte 1988). Såvel Whyte (1988) som Hiss (1991) viser imidlertid til undersøkelser som tyder på at folk overvurderer trusselen disse representerer i rekreasjons- og fotgjengerområde-

ne, og at forsøk på å stenge dem ute lett fører til at vanlige brukere selv blir rammet, eller at områdene blir ubrukelige for alle parter. Hvis folk føler seg truet, er det gjerne bedre å øke innsynet i områdene utenfra eller å øke antallet aktiviteter, slik at gjennomstrømningen av vanlig publikum stiger.

Utfordringer for forvaltningen

Det synes som om byfolk driver vel så mye uteliv, og bortimot like mye friluftsliv, som folk i spredtbygde strøk. Det er altså ingen generell krise for utelivet i byene, men i enkelte deler av byene er tilgangen på utearealer åpenbart dårlig, og dette gjelder like mye tilgangen på gode parker, lekeområder, gangarealer og andre aktivitets- og oppholdssteder, som tilgangen på rene naturområder.

Foran har vi vist at folk er svært følsomme for avstand, og at det meste av den daglige rekreasjonen utendørs foregår nær boligen eller nær andre steder der folk oppholder seg til daglig. Dette gjelder spesielt barna og de aller eldste, men også i svært stor grad resten av befolkningen. Da snakker vi riktignok ikke først og fremst om tradisjonelt friluftsliv av typen fot- og fisketurer i skog og mark, men om slikt som hagearbeid, lek, spill, mosjon, rolig sosialt samvær, spaserturer, og betraktning av folk og naturomgivelser etc. Disse aktivitetene er trolig vel så avhengige av offentlig støtte som det tradisjonelle friluftslivet. Men så står de da neppe langt tilbake for dette med hensyn til sosial og helsemessig betydning heller. Særlig er det viktig at mange av disse aktivitetene, i motsetning til det tradisjonelle friluftslivet, kan utøves *til daglig*.

Den mest generelle konklusjonen vi kan trekke blir derfor at folk trenger gode og varierte rekreasjonsområder svært nær hjemmet og andre faste oppholdssteder. Ligger parken mer enn to-tre kvartaler unna boligen, butikksenteret, barnehagen eller kontorblokken, risikerer en at nokså mange potensielle brukere uteblir. Gjennom en grundig undersøkelse av hvordan folk brukte og opplevde de grønne områdene i Greenwich i England, påviste Burgess et al. (1988) et sterkt ønske om varierte uteområder så å si "øn the doorstep" (s. 469). Folk ønsket både variert natur, aktiviseringsmuligheter, lekemuligheter for barna, ulike slags bekvemmeligheter, folkeliv, og muligheter for sosialt samvær. Alt dette kan selvsagt ikke presses inn på den samme pletten, men ofte er det likevel nettopp en god og tett kombinasjon av flere formål som gjør områder attraktive.

En del av tur- og rekreasjonsområdene i byen bør heller knyttes nærmere sammen med andre allerede pågående aktiviteter enn å isoleres fra resten av dagliglivet. Det kan riktignok være behov for visse, ofte rent symbolske, skiller mellom for eksempel plasser for små og større barn, eller mellom ski- og joggeløyper og gangveier etc. Dessuten bør områder for rolig naturopplevelse, deriblant "urørt" natur, forsøkes skjermet fra områder med hyppig støyende aktivitet, eller med kommersiell virksomhet. Men hvis delene både kan skilles lydmessig og forbindes geografisk, bidrar dette til å skape variasjon, og dermed rikere og mer mangfoldige opplevelser.

Likevel er det klart at alle grøntområder i byen ikke kan tilby hele spekteret av varierte uteopplevelser. Folk bør derfor lett kunne gå fra det ene lokale området

Fleire undersøkelser viser at områder i og nær byer og tettsteder er svært viktige for friluftslivet.

Foto: KJETIL BJØRKLUND

til det andre. Dessuten er det mange som foretrekker å gå mellom de ulike nødvendige gjøremålene sine. Derfor trengs det grønne korridorer etc. som binder sammen de ulike mark- og parkområdene, boligområdene, kommunikasjonsknutepunktene, sentrumsområdene og arbeidsplassene. Tanker om et nettverk av slike korridorer kommer blant annet fram i St.meld. 40 om friluftsliv, og de praktiske sidene ved saken tas opp i en håndbok fra Kulturdepartementet og Direktoratet for naturforvaltning (1991).

Byggingen av slike nettverk kan også ses i sammenheng med den stigende interessen for å bevare og utvikle de økologiske systemene i byene. Hva enten de består av sammenhengende korridorer eller tett beliggende øyer av vann og vegetasjon etc., har slike nettverk stor betydning for ulike organismers mulig-

heter til å overleve i byen. Også i dag finner en deler av slike nettverk langs friarealer og vannveier eller områder som ligger uutnyttet på grunn av topografi og atkomstproblemer. Disse arealene kan ofte kobles bedre sammen, gjøres tilgjengelige og utvides. Nye muligheter for dette oppstår blant annet når industrivirksomheter etc. legges ned og arealer blir ledige (Nicholson-Lord, 1987, Cook, 1991). Selv om det også kan oppstå konflikter mellom friluftsliv og naturvern i slike økologisk sårbare korridorer, ligger det interessante muligheter i et eventuelt samarbeid mellom friluftslivinteressene og naturverninteressene om tiltak av denne typen for å bedre leveforholdene i byene både for planter, dyr og mennesker.

Det trengs ikke alltid så store tilleggsarealer for å skape disse nettverkene, men det kreves politisk vilje samt peng-

er og administrativ evne til gjennomføring. Blant annet kreves det vilje til snarest å gjøre de gjenværende spredte naturområdene inne i bebyggelsen tilgjengelige og anvendelige for bruk. Dersom de ikke brukes og folk ikke blir oppmerksomme på dem, kommer de til å forsvinne under neste byggeboom, om ikke før.

Suksess for friluftslivspolitikken forutsetter samordning med annen byplanlegging. Dette gjelder ikke bare ved byggingen eller restaureringen av boligområder, men også ved disponeringen av nærings- og sentrumsarealene, og ikke minst ved disponeringen av service- og butikkarealene. Dersom målet er å bevare og videreutvikle dagens former for uteliv, representerer endringene i butikkstruktur og åpningstider en utfordring det kan bli vanskelig møte. Det bygges stadig flere store innendørs butikksentra, og mange er basert på at kundene ankommer direkte i bil i stedet for å gå. For slike sentra er det viktig å trekke til seg store folkemengder som rusler rundt og kikker. Noen steder har dette lyktes svært godt. Med folkeliv, serveringstilbud, glitrende innredning, regulert klima og mengder av varer på utstilling truer de ikke bare den tradisjonelle handelen og handleturene til fots langs gater og veier. Hvis de tillates å holde åpent på søndager, kan turen til butikksektoren også bli et høyst aktuelt alternativ til den tradisjonelle søndagsturen. I enkelte andre land er det nå et normalt tidsfordriv å dra til butikksektorene for å samle opplevelser og inntrykk snarere enn for å handle (Shields 1992). Slike vaner synes å bre seg her i landet også. Dersom utviklingen fortsetter kan butikksektorene bli de neste store utfartsområdene våre.

En del av de data som er benyttet i denne artikkelen er hentet fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980/81 og Tidsnyttingsundersøkelsen 1990/91. Data er stilt til disposisjon for oss i anonymisert form gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Innsamling og tilrettelegging av data ble opprinnelig utført av Statistisk sentralbyrå. Hverken Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlige for analysen av dataene eller de tolkninger som er gjort her.

Litteratur

- Anderson, L. M. & Schroeder, H. W. 1983. Application of Wildland Scenic Assessment Methods to the Urban Landscape. - *Landscape Planning* 10:219-237.
- Bennett, R. G. 1983. Byrekreasjon, planlegging og forskning i Norge. - Foredrag på Nordisk Ministerråds Seminar om friluftslivs- og rekreasjonsforskning, Lysebu 31. okt - 2. nov. 1983.
- Berglund, U. & Jergeby, U. 1989. Uteliv. Med barn och pensionärer på gård och gata i park och natur. - Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Bjønnes, I. M. 1981. Outdoor recreation and its impact upon a boreal forest area - Bymarka, Trondheim, Norway. - *Norsk geografisk tidsskrift* 35:57-77.
- Bradshaw, A. 1991. Greenspace in cities: what and where? - *Town Planning Review* 62:147-150.
- Brusdal, R. & Lavik, R. 1991. Hva gjør barn og unge i fritiden. - SIFO arbeidsrapport 6-91:1-100.
- Burgess, J., Harrison, C. M. & Limb, M. 1988. People, Parks and the Urban Green: A Study of Popular Meanings and Values for Open Space in the City. - *Urban Studies* 25:455-473.
- Bråtå, H. O. 1990. Friluftareal i og nær tettsteder: Hva slags og hvor mye? NIBR-notat 1990:121:1-97.
- Cook, E. A. 1991. Urban Landscape Networks: an ecological planning framework. - *Landscape research* 16(3):7-16.
- Crouch, D. 1990. Culture in the experience of landscape. - *Landscape research* 15(1):11-19.
- Kulturdepartementet / Direktoratet for naturforvaltning 1991. Stier, løyper og turveier. - Universitetsforlaget, Oslo.
- Dyring, A. 1986. Natur i boligområder. - Landbruksforlaget, Oslo.
- Dølvik, J. E., Danielsen, Ø. & Hermes, G. 1988. Kluss i vekslinga. Fritid, idrett og organisering. - FAFO Rapport 080:1-120.
- Furuseth, O. J. & Altman, R. E. 1991. Who's on the Greenway: Socioeconomic, Demographic, and Locational Characteristics of Greenway Users. - *Environmental Management* 15: 329-336.
- Gehl, J. 1986. Life Between Buildings. Using Public Space. - Van Nostrand Reinhold, New York.
- Gobster, P. H. 1990. The Illinois Statewide Trail User Study. Final Report. - Illinois Chapter, Rails-to-trails Conservancy, Springfield, Ill.
- Grahn, P. 1991. Om parkers betydelse. - Sveriges Lantbruksuniversitet Stad och land 93:1-409.
- Groome, D. 1988. Recreational corridors. A Study of the Use of the Middlewood Way and Macclesfields Canal. - Department of Town and Country Planning, University of Manchester Occasional paper 20:1-96.
- Groome, D. 1990. "Green corridors": a discussion of a planning concept. - *Landscape and Urban Planning* 19:383-387.
- Gåsdaal, O. 1993. Bruk av tid på friluftsliv i og utenfor nærmiljøet. - NINA oppdragsmelding 170:1-77.

- Gåsdal, O. 1992. En undersøkelse av friluftslivet i bykommunene Rana og Lillehammer. - NINA Opprødsmelding 103:1-67.
- Gåsdal, O. upubl. Deltakelse i friluftsliv i Trondheim. Tallmateriale fra befolkningsundersøkelse i 1991.
- Haraldsen, G. & Kitterød, H. 1992. Døgnnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90. - Sosiale og økonomiske studier 76:1-185.
- Hiss, T. 1991. *The Experience of Place*. - Vintage Books, New York.
- Ingebrigtsen, J. E. 1988. Idretten, noe mer enn fysisk aktivitet? - *Barn* 1988(2):69-95.
- Jaakson, R. 1985. Recreation planning for a small urban lake: conflict resolution of institutional and site restraints on Dow's Lake, Ottawa. - *Town Planning Review* 56:90-111.
- Janssens, J., Skage, O. R. & Sundell 1985. Trädgårdsodling som fritidssysselsättning. - Sveriges Lantbruksuniversitet Stad och Land 42.
- Kardell, L. & Pehrson, K. 1978. Stockholms friluftsliv: vanor och önskemål. - Sveriges lantbruksuniversitet Avd. för Landskapsvård Rapport nr. 13.
- Kjode, A., Marek, J & Bennett R. B. 1980. Valg og bruk av friluftsområder. - I Sundheim, L., Bennett, R. G. & Elvestad, S. 1980. *Nærmiljø - Fritid - rekreasjon*. SAMPL, Geografisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Kolbenstvedt, M. 1977. Barn i eldre bydeler har utrygge lekemuligheter. - *NIBR-notat* 16:1-6.
- Louviere, J. J., Anderson, D. A. & Louviere, C. H. 1991. *Bike Trail Choice Among Chicago Area Trail Users*. Final Report to the Urban Forestry Project. - USDA North Central Forest Experiment Station, Chicago.
- Miljøverndepartementet 1991. Gode utearealer i tettbygde strøk. - T-812:1-47.
- Moore, R. L., Graefe, A. R., Gitelson, R. J. & Porter, E. 1992. *The Impact of Rail-Trails*. A Study of the users and Property Owners from Three Trails. - Rivers, Trails and Conservation Program, National Park Service, Washington, D.C.
- Nicholson-Lord, D. 1987. *The Greening of the Cities*. - Routledge & Kegan Paul, London.
- Nistov, S. & Farner, A. 1973. Til fots. Planlegging med hensyn til fotgjengeren. - Rapport 29, Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo.
- Nistov, S., Kolbenstvedt, M. & Kaul, S. 1972. Lek og ferdsel til fots. En analyse av Enerhaugen-Tøyen og Karlsrud-Lambertseter. - Rapport 21, Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo.
- Ringard, K. & Skjøstad, J. S. U.å. Friluftsliv i nærrområder -- utviklingen i tettstedsnære områder fra 1955 til 1985. - Miljøverndepartementet Rapport T-670:1-156.
- Shields, R. 1992. Spaces for the Subject of Consumption. - I Shields, R. (ed.) *Lifestyle Shopping. The Subject of Consumption*. Routledge, London. s. 1-20.
- Sommerfeldt, M. & Sæterdal, A. 1988. 10 års erfaring med nærmiljøarbeid i Oslo. - *NIBR-rapport* 12:1-131.
- Sundheim, L., Bennett, R. G. & Elvestad, S. 1980. *Nærmiljø - Fritid - rekreasjon*. - SAMPL, Geografisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Statistisk sentralbyrå 1975. *Friluftsliv, idrett og mosjon*. - *Samfunnsøkonomiske studier* 25:1-114.
- Statistisk sentralbyrå 1992. *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. - NOS C 10.
- Tellnes, A. 1992. *Ungdommens deltagelse i friluftsliv*. - Rapport nr. 53 Telemarksforskning, Bø.
- Tschudi, Aa. B., Thormodsæter, A. & Isachsen, B. O. 1976. *Turfølks bruk av Oslo-marka*. - Geografisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Vorkinn, M. 1988. Effektene av offentlige tiltak for friluftslivet i tettstedsnære friluftsområder. En litteraturstudie. - *Økoforskning utredning* 1988,10:1-66.
- Walker, S. E. & Duffield, B. S. 1983. *Urban Parks and Open Spaces - an Overview*. - *Landscape Research* 8(2):2-12.
- Westover, T. N. & Collins, J. R. 1987. *Perceived Crowding in Recreation Settings: An Urban Case Study*. - *Leisure Sciences* 9:87-99.
- Wiberg-Carlson, D. & Schroeder, H. 1992. *Modelling and Mapping Urban Bicyclists' Preferences for Trail Environments*. - USDA, Forest Service North Central Forest Experiment Station Research Paper NC-303:1-11.
- Whyte, W. H. 1988. *City - Rediscovering the Center*. - Doubleday, New York.
- Wilkinson, P. F. 1988. *Urban open space planning in Finland, Norway and Sweden*. - *Leisure Studies* 7:267-285.
- Øya, T. 1991. *På steingrunn - om ungdom i storbyen*. - I Jørgensen, M. (red.) *Ungdoms fritidsvaner*. Barne- og familiedepartementet / Universitetsforlaget, Oslo.

Folk til fjells

Av Marit Vorkinn og Bjørn P. Kaltenborn

"En Invitasjon i den Overbevisning, at den, der følger Interesse for Livet tilfjelds, ved en Reise gjennom disse Trakter vil kunde føie et smukt Blad til den Buket af lyse Minder, som han samler paa sin Vei til Forskjønnelse af sit Livs Aften".

(A. Ferner Krog, 1868)

De fleste nordmenn drar til fjells i løpet av livet, selv om ikke alle bruker det hvert år. Blant de to tredjedelene som var til fjells i 1988, var hytteturer, skiturer og fotturer de mest utbredte aktivitetene. Blant de som tok en tur til fots, tok flertallet bare en kortere tur. Knapt en tredjedel hadde tatt én eller flere lengre dagsturer, mens 11 prosent

hadde vært på flerdagerstur. De over 65 år. folk med lav utdanning og lavinntekstsgrupper brukte fjellet mindre enn andre grupper i befolkningen. Resultatene tyder dessuten på at bruken av fjellet er konsentrert til de utbygde sonene med veier og overnattingsbedrifter. Den store bruken av "randsonene" til de uberørte fjellområdene har konsekvenser for forvaltningen. For det første kan det reises spørsmål om en større del av ressursene i friluftslivforvaltningen bør brukes i randsonene framfor i de større, uberørte områdene enn det som gjøres i dag. For det andre vil det ved forvaltningen av større, urørte områder være nødvendig å se områdene i sammenheng med randsonene.

Historisk betydning

Fjellet har stor symbolsk betydning i mange kulturer. Reiser i Norge i både gammel og ny tid har avstedkommet alt fra de voldsomste advarsler og skrekkerberetninger til de mest glitrende lovprisninger. Ingen annen del av naturen er så rikt representert i hele spennet av norsk litteratur fra sagaene fram igjennom eventyrene, diktningen, reiseskildringer og i nyere prosa. Sammen med kysten er fjellregionene den delen av naturen som har bidratt mest til å påvirke bosetningsmønster og kultur. Fjellet virket i lang tid som barrierer mellom bygder og daler og påvirket utviklingen av forskjellige dialekter innenfor relativt små geografiske områder. Jakt, fiske og høsting har foregått i fjellene i århundreder, og befolkningen har over lang tid utviklet livsformer hvor ferdsel i fjellet er en naturlig del av livet. Norske friluftslivstradisjoner, enten det gjelder det europeiske inspirerte tindefriluftslivet som vokste fram på 1800 tallet, eller dagens høstingstradisjon med sportsfiske og jakt, har sine arnesteder i fjellet.

Hva er fjell?

Det finnes nær sagt like mange opplevelser og beskrivelser av fjellene som det finnes fjell. Da Baltazar Mathias Keilhau i 1820 etter en tur i Jotunheimen publiserte sin artikkel med tittelen "Nogle Efterretninger om et hittil ukjent Stykke af det søndenfjeldske Norge", visste man svært lite om fjellets miljø i en vitenskapelig forstand. Få hadde på denne tiden reist i og beskrevet egnene over tregrensen. Keilhau skrev om Jotunfjeldene: "*Blandt de mektige Grupper oppstige Toppe, der i Høide neppe staar tilbage for Snæhetta paa Dovre, ja der er grundet Formodning om at Landets høieste Punkter dølge sig mellem denne fryktelige Egns evige Sne og Ismasser*".

Rent formelt er fjell et begrep som brukes om flere naturgeografiske former. I norsk sammenheng snakker vi vanligvis om terrengformer som ligger over skoggrensen og deler fjellet inn i subalpine, lavalpine og høyalpine former, de siste helt uten vegetasjon og stort sett bestå-

ende av bare stein, snø og is. I Norge skiller vi dessuten gjerne mellom terrengformene fjell og vidde. Viddene kjennetegnes av store vide former med rolige nuter og topper. Daler og senkninger er skåret ned i overflaten og er ofte fylt med større og mindre innsjøer. Fjellmassivene er sammenhengende høye partier med med mer eller mindre jevne skråninger. Massivene består gjerne av flere topper som hever seg over de omkringliggende landformene og utgjør grupper av fjell som f.eks. Rondane. Det har tatt lang tid å utvikle disse modne landformene som gjerne kalles paleiske landformer. Disse opprinnelige formene har så blitt gradvis endret gjennom istider, frost, forvitring og erosjon til det landskapet vi kjenner i dag. Når fjellklatreren tar seg fram langs en skarp og bratt egg, eller fotturisten vandrer langs den brede dalbunnen mellom høye topper, går turen på det som er igjen av fjellets urformer etter at istidene har tatt sitt.

Men hva er fjell i friluftslivssammenheng? Fjellet er mangfoldig, forander-

lig, ofte uforutsigbart, krevende og gavmildt. Det finnes mange måter å oppleve fjellet på, og de fleste av dem har lite å gjøre med vitenskapenes definisjoner av fenomenet. Det finnes lite forskning som dokumenterer eller beskriver persepsjon av fjell blant de som bruker fjellet til rekreasjon. Litteraturen er derimot rik på kvalitative beskrivelser. Ordet fjell synes på ulike språk å fungere som en mellommenneskelig, sosial struktur, et ganske spesielt referansepunkt (Næss 1979). Fjell kan lokaliseres og beskrives, og man kan bli enig om hva de "er", ytre sett. Allikevel vil hver enkelt person knytte individuelle opplevelser og meninger til fjellene. Noen av disse opplevelsene kan man enes om. I det asiatiske skriftspråket sanskrit er et av ordene for fjell "a-ga"; "det som ikke går". Mange kulturer beskriver fjellene som store, solide, stabile, det uforanderlige og ubevegelige. De samme ideene finner vi nedfelt i " - enig og tro til Dovre faller". Enten vi går på tur eller ikke, så har de fleste av oss et forhold til Dovre og andre fjell. Fjellheimen har stor plass i vår nasjonale identitet, men er fjellet allemannseie, og hvordan bruker vi det i dag?

Bruken av fjellet i dag

Hvem bruker fjellet?

Nesten "alle" har vært til fjells en eller annen gang i løpet av livet, men ikke alle drar til fjells hvert år. Dette kom fram i en landsomfattende undersøkelse av befolkningens friluftsliv som ble gjennomført av Scanfact i 1988, og hvor det ble lagt særlig vekt på bruk av fjellet. Så langt vi kjenner til, er dette foreløpig den mest detaljerte landsomfattende undersøkelsen av friluftsliv i fjellet. Undersøkelsen dekket aldersgruppene mellom 15 og 74 år, som ble spurt om deltagelse i aktiviteter i fjellet i perio-

den januar til september 1988.

Kun 7 prosent av de spurte hadde aldri vært til fjells. To tredjedeler hadde vært til fjells i løpet av de første ni månedene av 1988. Eldre (65-74 år), de med lav utdanning og lav inntekt brukte fjellet mindre enn andre grupper i befolkningen. Det var f.eks. nesten dobbelt så mange som ikke hadde vært i fjellet blant de med lav inntekt som med de med høy inntekt. (44 og 23%).

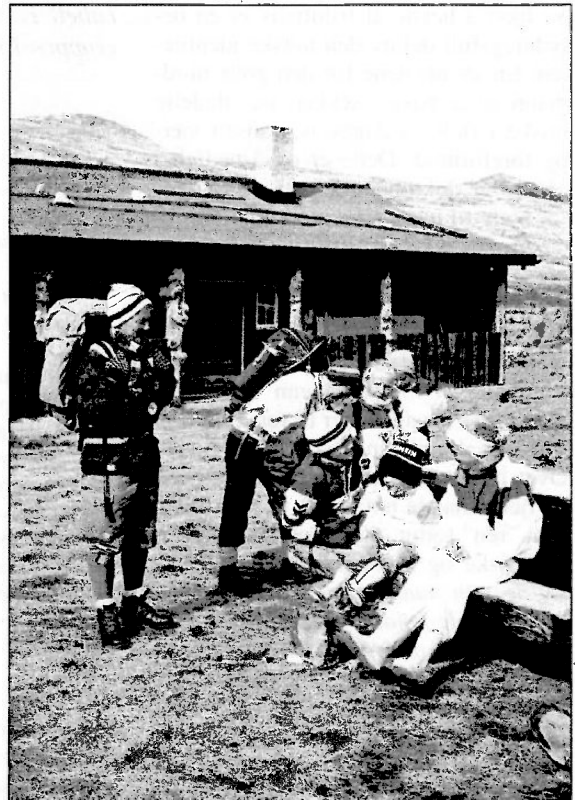
Regionalt finner vi også betydelige forskjeller. Bosatte i Midt- og Nord-Norge bruker fjellet flittigere enn befolkningen ellers i landet. Storparten, det vil si mer enn 80 prosent av innbyggerne i Midt- og Nord-Norge, hadde vært til fjells i 1988 (januar-september), sammenlignet med 60-65 prosent på Øst-, Vest- og Sørlandet. Sett i forhold til livssyklus var det flest småbarnsforeldre som dro til fjells i 1988. (Tre fjerdedeler). Forskjellen mellom småbarnsforeldre, "unge voksne" og "foreldre" var imidlertid liten.

Selv om en stor andel bruker fjellet i løpet av året, er det ikke noe typisk ferieturområde *sommerstid*. Av de som hadde vært på ferietur sommeren 1988 (70% av de spurte), var det bare 16 prosent av de som ferierte i Norge som hadde vært på fjellet mesteparten av turen. En langt større andel kan selvsagt

ha vært i fjellområder i løpet av ferien, men altså tilbrakt mesteparten av tida andre steder.

Friluftsliv i fjellet er mer enn flerdagers fotturer

Fotturer er en populær aktivitet i fjellet, men fjellet brukes også til mange andre aktiviteter. Ved siden av fotturer utgjør skiturer og hytteturer de viktigste bruksformene (tabell 1).

De aller fleste har vært til fjells en eller annen gang i livet, men langt fra alle drar på tur over tregrensa hvert år. Eldre personer, og de med lav utdanning og lav inntekt, bruker fjellet mindre enn andre grupper.

Foto: TOR MOLLEBAK

Vi liker å hevde at friluftsliv er en betydningsfull del av den norske identiteten. Ett av idealene for den gode nordmann er å pakke sekken og gladelig traske i fjellet i dagervis, uansett vær- og føreforhold. Dette er også nedfelt i offentlige dokumenter: "Ski- og fotturer fra hytte til hytte eller med telt hører til de formene for friluftsliv i fjellet som gir særlig rike naturopplevelser..." (Miljøverndepartementet 1985)

Undersøkelsen tyder på at de lange turene til fots er mer ideal enn virkelighet for de aller fleste. Turer til fots er riktignok den aktiviteten flest utøver i fjellet. Over halvparten av de som hadde vært på fjellet hadde tatt en tur til fots, enten som "ren" fottur eller i forbindelse med jakt, fiske og molteplukking (tabell 1). Av de som hadde gått fottur i fjellet i 1988, hadde imidlertid et flertall (60%) bare tatt en kortere tur. En snau tredjedel (29%) hadde tatt én eller flere lengre dagsturer, mens 11 prosent hadde vært på flerdagerstur. Av de som hadde vært på flerdagerstur, hadde omtrent like andeler overnattet i telt (5%) og gått fra hytte til hytte (6%). Hvor mange som bruker telt og hvor mange som overnatter på turistforeningshytter, vil nok variere fra område til område, avhengig av både hyttetilbud og aktivitetsformer. I Femundsmarka i 1986 var det for eksempel flere som brukte telt enn turistforeningshytter blant de som var på overnattingstur. (Vistad 1986). En viktig årsak til dette var nok at den store andelen som var på fiske- eller kanotur. Siden få av turistforeningshyttene ligger ved vassdrag, foretrakk disse naturlig nok å telte.

De som går på flerdagers turer i fjellet, representerer ikke noe tverrsnitt av befolkningen. Flerdagersvandring er mest utbredt blant de som er under 45 år, har

Tabell 1. Andelen som deltok i ulike fritidsaktiviteter i fjellet i 1988. - Aldersgruppen 15-74 år.

Bruksmåte	Andel som var i fjellet i 1988 på:	Andel av de som var på fjellet
Fottur	24%	36%
Molteplukking	15%	22%
Fiske	13%	19%
Jakt (har vært eller skal)	3%	4%
Hyttetur	30%	45%
Skitur	29%	43%
For å kjøre slalåm	13%	19%
Hotellopphold	9%	13%
Camping	7%	10%
For å utøve andre gjøremål som setring, sauesanking o.l.	2%	3%
Andel av befolkningen som deltok i en eller annen form for aktivitet i fjellet	67%	100%
N =	1001	670

høy utdanning og studenter. Kjennetegnene vil i en viss grad samvariere etter som de også karakteriserer andre sosiale grupper. Mer enn en fjerdedel av de med minst tre års utdanning etter artium hadde vært på en flerdagerstur, mot 7 prosent av de med mindre utdanning. Til tross for at flerdagersvandringen varierte med utdanningen, var turformen lite korrelert med inntekt.

Det er vanskelig å vurdere hvorvidt 1988 var et "normalår" for fritidsbruk av fjellet. Landsomfattende friluftslivundersøkelser har hovedsakelig kartlagt rekreasjonsaktiviteter generelt og ikke skilt ut turer i fjellet som egen kategori. Unntakene finner vi i ferieundersøkelsen som ble gjennomført av SSB i 1986 (Teigland 1989), og en undersøkelse av reise- og fritidsmønstre i 1989 (Kalten-

born under trykking). Disse undersøkelsene registrerte fotturer og skiturer på fjellet. Andelen av befolkningen på fottur og skitur i fjellet i 1988 er 5 til 10 prosent lavere enn i årene 1986 og 1989. Forskjellen kan skyldes ulikheter i spørsmålsformulering i de ulike undersøkelsene, men en kan heller ikke se bort fra at befolkningen samlet sett brukte fjellet mindre i 1988.

Sammenheng mellom deltakelse i aktiviteter og sosial status

Ser vi på hvordan deltakelsen i ulike aktiviteter i fjellet varierer mellom ulike grupper i befolkningen, finner vi en del av de samme forskjellene som er vanlige for friluftslivutøvelse generelt. Typisk er det blant annet at flere menn enn kvinner jakter og fisker. Likeledes er det et frafall av eldre (65-74 år) når det gjel-

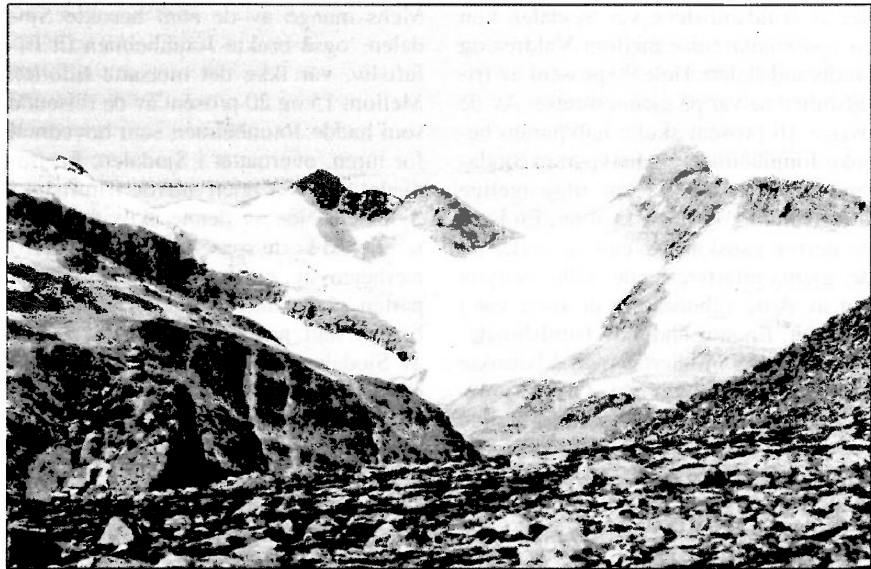
der fysisk krevende aktiviteter som fotturer og skiturer. Hytteturer og slalåmkjøring er heller ikke så populært blant de eldste. Den yngste aldersgruppen (15-24 år) skiller seg ut ved at de kjørte mer slalåm og var mindre på molteplukking enn de andre i utvalget.

Inntekts- og utdanningsnivå har betydning for aktivitetsformer som hytteturer, hotellopphold, slalåmkjøring og skiturer. Større andeler i de høyeste inntektsgruppene tar del i disse aktivitetene enn de med lav inntekt. Dobbeltså mange (36%) hadde vært på hyttetur blant høyinntektsgrupper som i de laveste inntektsgruppene (16%). At skiturer også utøves av flere med høy inntekt kan ha sammenheng med hytte- og hotellopphold i vinterferier og påsken. I tillegg er det flere blant de med høy utdannelse som har tatt en tur til fots enn de med lav/middels inntekt.

For alle aktiviteter, unntatt slalåmkjøring og gjøremål som setring, sauseanking o.l., er det forskjeller mellom *landsdelene*. Høstingsaktiviteter (jakt, fiske, molteplukking) og tradisjonelle friluftslivaktiviteter som fotturer og skiturer utøves av flere i Midt- og Nord-Norge enn i resten av landet. Det var f.eks. dobbelt så mange som fisket i Midt- og Nord-Norge som i Sør-Norge. De samme aktivitetene er også mest utbredt i spredtbygde strøk. Også camping var mer utbredt i den nordligste delen av landet. Hytteturer og hotellopphold var derimot vanligst blant bosatte i Oslo og Akershus.

Hvilke deler av fjellet brukes?

Generelt har vi svært mangelfulle kunnskaper om ferdsele i fjellområdene i Norge. Resultatene peker imidlertid i retning av at bruken av fjellområdene er

Menneskets syn på naturen har endret seg opp igjennom historien. Også i norsk kultur har fjellet en viktig symbolsk betydning.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

konsentrert til de utbygde sonene med veier og overnattingsmuligheter. Vi vet riktignok ikke hvor ofte folk har deltatt i de ulike aktivitetene, men "bare" omlag en femtedel av de som hadde vært til fjells i løpet av de første ni månedene i 1988, hadde tatt lengre turer til fots i form av dags- eller flerdagersturer.

Fjellområdet Jotunheimen og Sjødalen er et eksempel på *samsillet* mellom mer uberørte områder og lett tilgjengelige randsoner med stor fritidsbruk og med endel tekniske inngrep. Sjødalen og Jotunheimen utgjør et større lav- og høyfjellsparti med store naturkvaliteter, en rik kulturhistorie og variert rekreasjonsbruk. Sjødalen grenser opp til Jotunheimen nasjonalpark i sør og er en viktig innfallspori til parken. Dalføret er viden kjent og attraktivt for rekreasjon. Elva Sjøa er varig vernet mot vannkraftutbygging, og er i tillegg en av Nord-

Europas beste padleelver. Det er også to naturreservater og ett landskapsvernområde i Sjødalen, samt endel tekniske inngrep. Riksvei 51 gjennom Sjødalen forbinder Gudbrandsdalen og Valdres. Det ligger flere turistbedrifter og rundt 250 hytter i området. Sjødalen er også et populært campingområde, faktisk så populært at fricampingen ble regulert i 1992. Bruksmønsteret i Sjødalen og Jotunheimen er analysert gjennom ulike undersøkelser over flere år og omfatter veikantintervjuer blant fritidsbilistene, samt undersøkelser blant de som brukte båten over Gjende (upubl. data), gjester på turistbedriftene, fritidshuseiere og fricampere i Sjødalen. (Fjesme et al. 1987, Vorkinn et al. 1987, Vorkinn & Teigland 1987, Teigland 1985, Stenersen 1987).

Så og si alle besøkende til Sjødalen kommer med bil. (99%). For en stor an-

del av fritidsbilistene var Sjodalen kun en gjennomfartsåre mellom Valdres og Gudbrandsdalen. Hele 90 prosent av fritidsbilistene var på gjennomreise. Av de øvrige 10 prosent skulle halvparten besøke Jotunheimen, og halvparten Sjodalen. Sjodalen byr på lett tilgjengelige friluftsområder av høy kvalitet. En kunne derfor kanskje forvente at endel av de gjennomfartsreisende ville benytte seg av dette tilbudet når de først var i området. En stor andel av fritidsbilistene nøyde seg imidlertid med å betrakte landskapet fra bilvinduet. Omlag halvparten kjørte rett gjennom dalføret uten å stoppe. Tre prosent overnattet i Sjodalen, mens bare 1 prosent besøkte Jotunheimen, til tross for muligheten til å kjøre helt inn til nasjonalparkgrensa. Bruken forøvrig var begrenset til en smal sone langs hovedveien. De som stoppet, stoppet bare for en kort periode (i gjennomsnitt 25 minutter) og holdt seg nær bilen. De aller fleste holdt seg innenfor en radius på 100 meter fra bilen. Bare 1 prosent gikk lengre enn 1 km fra bilen. Tilsvarende resultater med en stor andel på gjennomreise og få som utøvde friluftsliv i områdene langs veien, fant en også i Øvre Aurlandsdalen i 1986. (Teigland et al. 1987).

De fleste (95%) av dem som kom primært for å besøke Sjodalen, overnattet enten på en turistbedrift, i fritidshus eller de fricampet. Nesten alle utøvde en eller annen form for friluftsliv. Mange besøkte også Jotunheimen (mellom halvparten og tre fjerdedeler, avhengig av overnattingsform), men da i hovedsak på dagsturer. Mindre enn 5 prosent var på en flerdagerstur til Jotunheimen. De som kom for å besøke Sjodalen brukte altså Jotunheimen som et supplement til landskapsopplevelsene i Sjodalen, ikke som et supplement til typen av friluftslivaktiviteter.

Mens mange av de som besøkte Sjodalen også brukte Jotunheimen til friluftsliv, var ikke det motsatte tilfellet. Mellom 15 og 20 prosent av de reisende som hadde Jotunheimen som hovedmål for turen, overnattet i Sjodalen. En tredjedel av disse igjen utøvde friluftsliv i Sjodalen. Noe av denne aktiviteten var imidlertid korte spaserturer langs veier i nærheten av overnattingsstedet. Halvparten av de som overnattet, overnattet bare én natt, noe som tyder på at bruken av Sjodalen har praktiske årsaker, snarere enn at naturkvalitetene eller rekreasjonsmulighetene er hovedgrunnen for besøket.

Jotunheimen og Sjodalen synes å tiltrekke *ulike brukergrupper*. Friluftslivutøvelse er viktig for begge grupper, i den forstand at det er store andeler av de besøkende som utøver friluftsliv. Sjodalen synes imidlertid å være attraktiv for grupper som liker mindre anstrengende aktiviteter enn flerdagers fotturer. Resultatene fra bilistundersøkelsen viser at en liten andel av de gjennomfartsreisende bruker områdene, enda områdene har høy kvalitet og lett kan nås av de fleste. At noen grupper bruker området lite, er imidlertid ikke ensbetydende med at gjennomfartsveier i nærheten av uberørte områder ikke har betydning for bruken av områdene. Dersom trafikkvolumet er stort nok, vil selv en liten andel av fritidsbilistene kunne utgjøre et stort antall rekreasjonsutøverene i et tilstøtende område. I løpet av sommeren 1986 passerte 160.000 kjøretøy gjennom Sjodalen i perioden 1. juli-31. august. Selv om bare én prosent av disse gikk lengre unna bilen enn 1 km, tilsvarte dette 4-5.000 personer.

Ikke alle går lange turer i fjellet: noen forvaltningsmessige utfordringer

Forskning viser at fjellområdene våre brukes av en betydelig andel av den norske befolkning hvert år. Hvorfor eldre og de med lavere utdanning og inntekt bruker fjellet mindre enn andre grupper, vet vi ikke. En del forskning tyder på at årsaker til ulik atferd mellom forskjellige sosiale grupper ligger i folks generelle livssituasjon. Skal en f.eks. få flere til fjells, vil en måtte gjøre noe med disse forholdene. Den praktiske forvaltningen knyttet til fjellområdene har sannsynligvis liten betydning i denne sammenheng.

Fjellet brukes til mange typer av fritidsaktiviteter. Den største andelen av brukerne går bare kortere turer fra bilvei/overnattingssteder. Denne store gruppen av brukere er imidlertid ikke så "synlig" som de mer aktive brukerne av fjellet. En viktig grunn kan være at de ikke har noen organisasjon til å tale på sine vegne, slik som flerdagersvandrerne har DNT og jegerne/fiskenes har NJFF. Organisasjonene gjør et godt arbeid og representerer viktige interesser, men de representerer ikke "allmennheten" i fjellet. Dette er det viktig å ha i mente ved forvaltningen av fjellområdene, dersom en ønsker å tilgodese flest mulig brukergrupper. Den store bruken av "randsonene" bør også avspeiles i det offentlige ressursbruk på friluftslivforvaltning i fjellområdene. Det kan bl.a. reises spørsmål om en større del av ressursene bør brukes i randsonene i forhold til de større uberørte områdene, enn det som gjøres i dag.

Resultatene fra Sjodalen/Jotunheimen viser at en ved forvaltning av større,

urørte fjellområder ikke kan se disse områdene isolert, men at de må ses i sammenheng med aktiviteten i randsonene. Endringer i disse sonene, som f.eks turistutbygginger, vil kunne påvirke bruken av de urørte områdene, selv om det i hovedsak vil gjelde en "dagsmarsj" inn fra randsonene. Randsonene kan dermed bli et problem i forvaltningen av de uberørte fjellområdene. Randsonene kan imidlertid også være en ressurs. Med den frie ferdselsretten og spredte ferdselen vi har i Norge, er det vanskelig å nå brukerne med informasjon. I randsonene finnes det imidlertid enkelte informasjonskanaler som kan nyttes, særlig turistbedrifter.

At så mange "nøyer seg med" å bruke randsonene, tyder på at mange er fornøyd med å bruke områder med denne graden av uberørthet. Dersom dette er riktig, kan en også tenke seg forsøk på å kanalisere noe av ferdselen i de uberørte områdene til randsonene, dersom ferdselen i de uberørte områdene blir for stor. Direktoratet for naturforvaltning har f.eks. oppfordret DNT til å vurdere "hvordan de mer aktivt kan knytte til seg/inngå avtaler med eksisterende private turisthytter i fjellområdenes randsoner". (Direktoratet for naturforvaltning 1992). I tillegg til overnattingsmuligheter, kunne en også tenke seg stinett for flerdagersturer i randsonene. Det er tross alt ikke lenger enn siden 1920-årene at DNT arbeidet for å "utvikle vandrelivet i Østlandets skoger"! (Hagen 1992).

Litteratur

- Direktoratet for naturforvaltning. 1992. Høringsuttalelse til handlingsplan for opprusting av turisthytter i fjellet. - Brev til Miljøverndepartementet, datert 23.10.92.
- Fjesme, T., Teigland, J. & Vorkinn, M. 1987. Bilistenes bruk og opplevelse i et høykvalitets naturområde. En undersøkelse foretatt sommeren 1986 i Sjødalen, sammenliknet med bilister i Aurlandsdalen. - NTNFs utvalg for miljøvirkninger av vassdragsutbygging. Rapport B33.
- Hagen, N.U. 1992. Fra Slingsby til bregruppen - Den Norske Turistforening og fjellsporten.
- Miljøverndepartementet. 1985. Friluftsliv - en utredning fra Miljøverndepartementet.
- Næss, A. 1979. Modesty and the Conquest of Mountains. I: Tobias, M.C. & Drasdo, H. (red.) The Mountain Spirit. The Overlook Press, Woodstock, New York.
- Stenersen, G. 1987. Vannstrengens betydning for friluftslivet. - Hovedoppgave ved Norges Landbrukshøgskole.
- Teigland, J. 1985. Notat om fricamperne i Sjødalen, datert 3.12.1985.
- Teigland, J., Vorkinn, M. & Fjesme, T. 1987. Bilistenes bruk og opplevelse av naturen - en undersøkelse foretatt sommeren 1986 i Øvre Aurlandsdalen. - NTNFs utvalg for miljøvirkninger av vassdragsutbygging, rapport B32.
- Teigland, J. 1989. Utviklingen fram til i dag og perspektiver framover. - I: Friluftsliv, fritid og natur -Direktoratet for naturforvaltning, rapport nr.2-1989:30-37.
- Vorkinn, M. & Teigland, J. 1987. Bruken av fritidshusene i et høykvalitets naturområde. En undersøkelse fra Langmorkje statsallmenning, sammenliknet med Hol, Lesja, Lunner og Ringebu. - NTNFs utvalg for miljøvirkninger av vassdragsutbygging. Rapport B35.
- Vorkinn, M., Teigland, J. & Fjesme, T. 1987. Bruken av et høykvalitets naturområde til friluftslivformål - en undersøkelse blant overnattingsgjestene på turistbedriftene i Sjødalen. - NTNFs utvalg for miljøvirkninger av vassdragsutbygging. Rapport B34.
- Vistad, O.I. 1988. Forvaltningsstrategier. Erfaringer fra Femundsmarka-Rogen-Långfjellet. - I: Friluftsliv, fritid og natur - Direktoratet for naturforvaltning, rapport nr.2-1989: 100-112.

Fritidsfiske

Av Øystein Aas

*"Ro, ro til fiskeskjær,
hvor mange fisker får vi der,
en til far, og en til mor,
en til søster og en til bror,
og en til den som fisken dro."*

Norsk barnesang

DE RIKE fiskemulighetene både i saltvann og ferskvann i Norge gir opphav til et variert og omfattende fritidsfiske. På landsbasis er fiske i saltvann mest vanlig, men folk i innlandet fisker mest ferskvannsfisk. Ressurstilgang, tradisjoner og kultur påvirker både fiskeomfang og type fiske i landet som helhet og i ulike deler av landet. Fritidsfiske i Norge er mer utbredt blant folk enn i land som Sverige, USA og Nederland. Omlag halvparten av den norske befolkningen fisker en eller flere ganger i løpet av året. Barn i alderen 10 - 16 år og menn fisker mer, og kvinner og eldre

over 65 år fisker mindre enn gjennomsnittet. I de deler av landet der fiskemulighetene er særlig gode, fisker også flere. I mange vassdrag kan utenlandske fiskere utgjøre betydelige andeler av de som fisker. Redskapsbruk og hvilke arter det fiskes etter er også varierte og preget av lokale forhold. Både sportsfiske og mer tradisjonelt høstingsfiske eksisterer side om side. Fisket er konsentrert om enkelte arter, særlig ørret i ferskvann og torsk og sei i saltvann. Det foregår en god del reising i forbindelse med fiske, særlig fra de tettest befolkede områdene og ut i distriktene. Både miljøendringer og befolkningsmessige endringer kan legge grunnlaget for endringer i befolkningens fiskevaner i årene framover. Dette, sammen med det store omfanget og mangfoldet i norsk fritidsfiske, stiller forvaltningen overfor store oppgaver, dersom fiske skal kunne fortsette på samme høye nivå som i dag.

Godt grunnlag

Norges overflod av bekker og elver, tjern og innsjøer, fjorder og kyster danner rike muligheter for fiske. Vi har en lang tradisjon og historie nært knyttet til fisk og fiske, både økonomisk, symbolsk og rekreasjonsmessig. På den andre siden har vi de siste tiårene sett en reduksjon i fiskemulighetene. En lang rekke menneskelige inngrep har redusert fiskens livsvilkår. Fiskebestander er:

- blitt helt borte (eks. sur nedbør, sykdommer og parasitter)
- kraftig redusert (eks. overbeskatning, biotopendringer som følge av reguleringer)
- blitt mindre attraktive (hvitfisk har overtatt for laksefisk, overbefolkede fiskevann er blitt vanligere, fisk og vassdrag er blitt forurenset, eks. Tsjernoby-ulykken)

Samtidig er det også blitt innført reguleringer på fisket som kanskje i ytterligere grad reduserer fiskemulighetene. Blant annet har laksefisket i mange elver blitt forbudt. Men myndighetene, interessegrupper og rettighetshavere har samtidig drevet et omfattende fiskestell, med satsing på kalking, fiskeutsettinger og bærekraftige beskatningsmåter. Dessuten er det arbeidet med å øke befolkningens tilgjengelighet til fiske etter ferskvannsfisk ved tilrettelegging i form av fiskekortordninger og økt informasjon. Samtidig har befolkningen i Norge økt jevnt og trutt, fra ca. 3,9 mill. i 1970 til 4,3 mill. i 1992. Reduksjonen i ukentlig arbeidstid på 50-, 60- og 70-tallet har stanset opp, mens en stadig økende flom av fritids-, underholdnings- og aktivitetstilbud konkurrerer om folks ledige tid. En større andel av landets befolkning enn noen gang tidligere bor i byer, og dermed lengre vekk

fra mange av fiskemulighetene (SSB 1992). Mange forskere antar at de mest tradisjonelle friluftslivsaktivitetene, og da særlig høstingaktivitetene, er de som vil bli hardest rammet av urbanisering- en av samfunnet (Manfredo 1986).

I lys av dette kan en spørre: Hva slags fritidsfiskevaner har den norske befolkningen anno 1992? Hvor mye og hvordan fiskes det i ulike områder? Benyttes norske fiskeressurser også av utenlandske fiskere? Kan det identifiseres viktige endringstrekk i folks bruk av fiskeressursene i fritida de siste tiåra, og kan dette si noe om utviklingen framover?

Sport og høsting

Det er ikke noe klart skille mellom fiske som rekreasjonsaktivitet og attåtning/mataukaktivitet. Folks grunner for

å fiske er mange og varierte, noe de sikkert også var tidligere. På samme måte som avveksling, avkobling og miljøskifte kunne være viktige elementer ved tidligere tiders attåtnæringsfiske, er fangst av fisk fortsatt et vesentlig element i en moderne sportsfiskers opplevelser. Et annet skille går mellom yrkesfiske (eller fangst av fisk som omsettes kommersielt) og annet fiske, dvs. fiske som ikke drives som næringsvirksomhet. For enkelhets skyld mener vi med fritidsfiske alt fiske bortsett fra yrkesfiske. Spørsmålet om norsk fritidsfiske best kan kalles sports- eller høstingsfiske vil bli drøftet avslutningsvis.

Fra tidligere tiders nærings- og mataukfiske både i ferskvann og saltvann, er buken av laks- og innlandsfiskeressursene i dag i all hovedsak fritidsbasert. Fritidsfisket i sjøen skjer parallelt med et kyst- og havbasert yrkesfiske.

Andelen av den voksne befolkningen (vanligvis 15 år og eldre) i Norge har i ulike landsomfattende undersøkelser de siste årene stort sett ligget litt over 50 % (tabell 1). På landsbasis er det en større andel av befolkningen som fisker i saltvann enn i ferskvann.

Et tilbakevendende problem er i hvilken grad vi kan stole på disse tallene. (Mange mener at fritidsfiskere er ute av stand til å forholde seg til tall og proposjoner. Stewart sa i 1857 at "... persons addicted to angling lack or lose the faculty of correctly distinguishing the essential properties of all matters ... number, size, and ponderosity"). Alle over 16 år som fisker etter anadrom laksefisk eller innlandsfisk (ferskvannsfisk) i Norge skal etter loven løse fisketrygdavgift. Omlag 250.000 personer løser årlig denne avgiften, mens det ifølge utvalgsundersøkelsene over er anslagsvis

Tabell 1. Andel (%) som har fisket i fritiden i Norge i perioden 1970 - 1992. Befolkningen over 15 år.

Årstall	Totalt	Saltvannsfiske	Ferskvannsfiske	Referanse
1970	58	40	37	Teigland 1979
1974	55			Teigland 1979
1979		32	27	NOU 1983:45
1980			32/37	DVF 1983
1982	49			Faye 1984
1986		37	29	Teigland 1989
1987	50			Dølvik et al. 1988
1989	52	38	27	Aas 1991
1992	53	41	30	MMI 1992

fire ganger så mange voksne som fisker i ferskvann og som skulle ha løst fisketrygden. Denne store forskjellen kan skyldes at (Aas 1992 a, Aas 1991, DN upubl.):

1. Mange fisker etter ferskvannsfisk uten å løse avgift (særlig de som fisker lite, de som er med andre, kvinner som fisker og fiskere i alderen 16 - 25 år)
2. De nasjonale friluftslivsundersøkelsene rapporterer for høy deltagelse og for høyt aktivitetsnivå (Thompson & Hubert 1990)

Mange av de som fisker, fisker lite, og relativt få fisker mye. Tre av fire som fisker i løpet av ett år, fisker mindre enn 10 dager eller ganger, og halvparten av disse fisker bare en eller to ganger. En liten del av de som fisker, fisker derimot svært mye, og kan stå for en betydelig del av befolkningens samlede fiskeomfang.

Fra flere av undersøkelsene foreligger det bare data om totalsummen av fri-

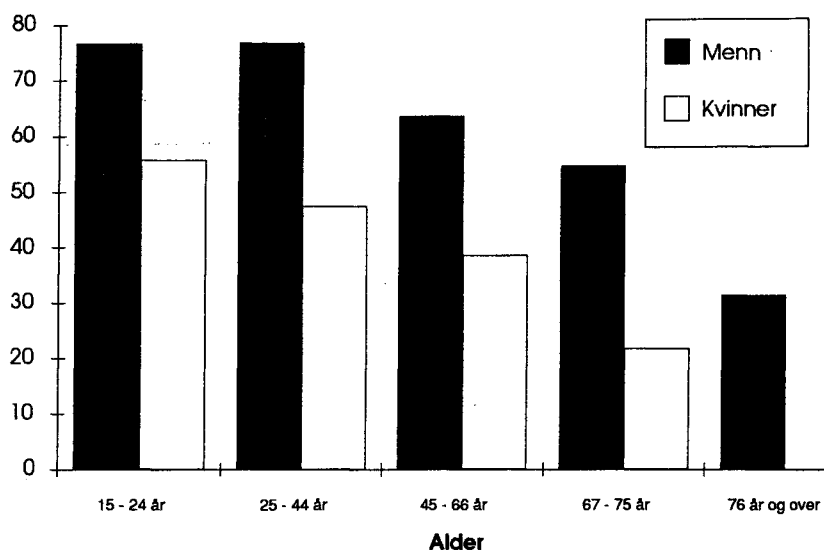
tidsfiske. I andre er det skilt mellom ferskvannsfiske og saltvannsfiske. Noen skiller også mellom fiske etter anadrom laksefisk (laks, sjørret og sjørøye) og fiske etter annen ferskvannsfisk (innlandsfisk). Fiske etter innlandsfisk er mer vanlig enn fiske etter anadrom laksefisk, også om en inkluderer fiske etter laks, sjørret og sjørøye i sjøen. Andelen av befolkningen som oppgir at de har fisket anadrom laksefisk i ferskvann kan anslås til omlag 10 %, mens ytterligere 4 - 6 % oppgir at de har fisket etter laks/sjørret i saltvann (DVF 1983, Gjessing & Rikstad 1984, Aas 1992 a).

Menn fisker mest

Gjennomsnittsfiskeren er en mann, omlag 35 - 40 år gammel. Overvekten av menn blant fiskere er veldokumentert. Aas (1991) anslår at forholdet menn/kvinner som har fisket er omlag 65/35, basert på de nasjonale utvalgsundersøkelsene nevnt foran. Viktig er det også å være klar over at de kvinner som har fisket, drar på færre fisketurer i løpet av et år enn menn. Andelen kvinner som fisker synes å være noe høyere for salt-

vannsfiske enn for ferskvannsfiske (Aas 1990).

Figur 1 viser en typisk fordeling i andelen som har fisket mellom menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Flere menn enn kvinner fisker i alle aldersgrupper. Fiskedeltagelse varierer også med alder. Fiske er mest utbredt i aldersgruppene 15 - 44 år, avtar så litt fram til 67 års alder, mens andelen som har fisket faller kraftig blant de eldste. Det er ingen vesentlige ulikheter mellom menn og kvinner i forskjellige livsfaser, bortsett fra en tendens her og i enkelte andre undersøkelser til at kvinner fisker mer i alderen 15 - 24 år enn i alderen 25 - 44 år, mens menn har samme, eller litt høyere deltagelse i aldersgruppen 25 - 44 år.

Figur 1. Fiskedeltagelse (%) for menn og kvinner i forhold til alder blant befolkningen over 15 år i Norge 1991/1992.

Mange ivrige fiskere vil kanskje stusse over at kvinneandelen av fiskere er så stor som det som framkommer over. Ute ved elva, fiskevatnet eller i båtene på fiskegrunnene synes mange det er oppsiktsvekkende hver gang en møter kvinnelige fiskere. Ser vi nærmere på kvinneandelen av fiskere eller fiskekortkjøpere ute i fiskeområdene, finner vi en langt lavere andel kvinner (tabell 2).

Tabell 2. Andel (%) kvinner i ulike fiskeområder i Norge.

	Andel kvinner	Referanse
Hemsila (Hemsedal)	9,5	Aass 1981
Tana (norsk side)	3,7 - 5,9	Hanssen 1986
Brumunda (Ringsaker)	2	Qvenild og Nashoug 1987
Ervikvassdraget (Harstad)	10,5	Aas in prep.
Engerdal statsallmenning	10	Aas in prep.

Forskjellen i de registrerte kvinneandelen mellom undersøkelser blant befolkningen generelt og blant de som utøver fiske eller har kjøpt fiskekort ved et vatn eller vassdrag skyldes trolig at de steds-spesifikke undersøkelsene først og fremst fanger opp de mest aktive fiskerne, der andelen menn er størst. Mange kvinner havner kanskje også i grenselandet mellom å fiske selv og bare å være med på turen uten å fiske. Andelen kvinner blant de som løser fiskekortavgift er 9,2% (DN upubl.).

Gjennomgående er det større fiskedeltagelse blant folk med høyere utdanning og middels høye inntekter. Og folk som er aktive i andre fritids- og friluftslivsaktiviteter er også mer aktive fiskere enn andre. De som fisker utmerker seg særlig som aktive jegere, fjellvandrere og båtfolk (Aas 1992a, Kleiven 1992). Selv om mange som fisker i saltvann også fisker i ferskvann, er det også slik at de to hovedtypene fiske på mange

måter går hver sin vei. De som fisker i saltvann er ofte folk som har sitt friluftsliv knyttet til sjø og båtliv. Ferskvannsfiskere er ofte knyttet til fjellet, til fotturer og jakt.

"Den skal tidlig krøkes, som god krok skal bli"

Kunnskapen om voksnes fiskedeltagelse og fiskeaktivitet er begrenset og frag-

mentarisk, men vi vet enda mindre om barns fiske. Det skyldes både at barn tradisjonelt ikke har vært tatt med i norske nasjonale friluftslivsundersøkelser, og at barn som oftest ikke tas med i mer områdespesifikke undersøkelser fordi de ikke er fiskekortkjøpere.

Undersøkelsene om barns fiskeaktivitet er motstridende. DVF (1983) undersøkte barns fiskedeltagelse gjennom spørsmål til foreldrene. Resultatene indikerer at andelen barn som fisker er noe lavere enn andelen voksne som fisker (omlag 25 % av barn under 15 år hadde fisket ferskvannsfiske). Andre undersøkelser, der en spør spesielle aldersgrupper av barn eller unge, gir et noe annet bilde. 59 % av ungdom mellom 14 og 19 år i en rekke norske kommuner fisket "ofte" eller "av og til" "i nærmiljøet" på slutten av 80 - tallet (Tellnes 1992). Ytterligere 14 % av utvalget sier seg interessert i fiske. Fiske var langt mer utbredt blant gutter enn jenter, men på den annen side var interessen for å prøve seg på fiske større blant de jentene som ikke hadde fisket enn blant de guttene som ikke hadde fisket. Fiske var mer utbredt i bygdekommuner enn i bykommuner.

Deltagelsen i fiske blant barn i alderen 11 - 16 år i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal i 1992 var svært høy. 86 % av alle de spurte hadde fisket en eller flere ganger i løpet av det siste året (Aas 1992 b). Andelen som hadde fisket var overraskende lik i de tre kommunene, mellom 88 % og 84 %. Det er mer fiske blant gutter enn blant jenter. 94 % av guttene hadde fisket det siste året, mot 78 % av jentene.

En landsdekkende friluftslivsundersøkelse i september 1992 blant et representativt utvalg over 15 år, viste at av

Tabell 3. Andel deltakere i fiske i fritiden i ulike kommuner, regioner og landet samlet.

Sted, år	Saltvannsfiske	Ferskvannsfiske	Fiske totalt	Referanse
Hadsel 1992			67	Kleiven 1992b
Vega 1992			62	Kleiven 1992b
Mo i Rana 1987	48	48		Gåsdal 1992b
Åfjord 1992			68	Kleiven 1992b
Lilleh. 1987	20	36		Gåsdal 1992b
Aurland 1987	28	54	59	Vorkinn upubl.
Nord-Norge -86	57	39		Gåsdal 1992b
Østlandet 1986	31	27		Gåsdal 1992b
Harstad 1992	55	39	63	Aas 1992a
Steinkjer 1992	29	44	54	Aas 1992a
Engerdal 1992	1	57	58	Aas 1992a
Norge 1989	38	27	52	Aas 1991

gutter som fortsatt bodde hjemme hos foreldrene, hadde hele 80 % fisket. Dette viser at fiske er mer utbredt blant barn og unge over 10 år enn blant voksne. Fiske blant barn har en overvekt av gutter, men kjønnsforskjellen mellom gutter og jenter er ikke like stort blant barn som blant voksne.

"Jeg rodde meg ut på fiskegrunnen" eller "Down by the riverside"?

Det er store forskjeller i fiske i ulike landsdeler, fylker og kommuner i Norge. Det fiskes mer i områder med gode fiskeressurser og liten befolkningstetthet, og det fiskes mindre i områder som har stor befolkningstetthet. Dette skyldes dels at folk i distriktene fisker noe mer enn folk i de tettest befolkede områdene av landet. Men det skyldes også at det skjer en betydelig flytting av folk

fra byene og ut til distriktene når disse skal drive fiske. Folks lokale fiskevaner gjenspeiles langt på veg av ressurstilgangen i området der folk bor.

Vi har sett at saltvannsfiske er vanligst på landsnivå. Ser vi mer detaljert på dette spørsmålet, avdekkes det store forskjeller i betydningen av de ulike formene for fiske i forskjellige landsdeler, fylker og kommuner (tabell 3). Fisket etter saltvannsfiske er mer utbredt på Vestlandet og i Nord-Norge enn i andre deler av landet. Minst saltvannsfiske er det blant folk bosatt i innlandsfylkene på Østlandet. Samtidig er innlandsfisket mer utbredt på indre Østlandet og i Finnmark enn i andre deler av landet. I kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal fisket befolkningen mer enn landsgjennomsnittet i alle kommunene, men fiskevanene var svært forskjellige. Folk fra Engerdal fisker utelukkende etter

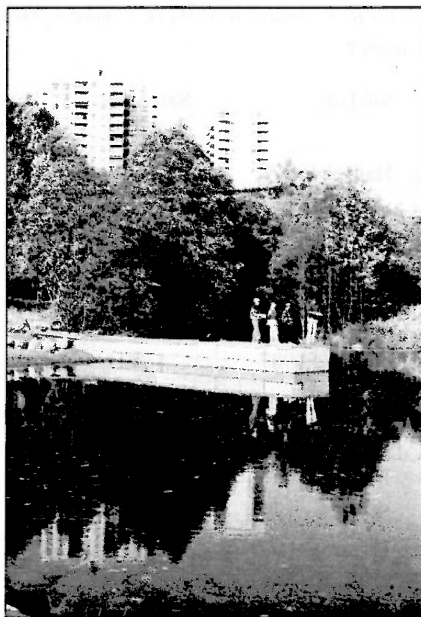
innlandsfisk, mens saltvannsfiske er det viktigste for harstadværinger.

I Norge finnes det over 40 fiskearter i ferskvann, og i norske kystfarvann finnes stabile og store bestander av enda flere fiskearter. Imidlertid er interessen og hovedaktiviteten konsentrert rundt et fåtall arter. Torsk er viktigste fiskeart blant de som fisker i saltvann, mens ørret synes å ha en enda mer ubestridt nummer én-posisjon blant ferskvannsfiskene (DVF 1983, Aas 1990). Fiske etter andre arter forekommer selvsagt også. Andre torskefisk, sild/makrell, laks/sjøørret i sjøen, laks/sjøørret i elv, abbor, gjedde, sik, harr og røye er fiskeslag som både på landsnivå, men spesielt i områder med mye av disse fiskeartene, spiller en viktig rolle som fangstobjekt.

Ei steikepanne med blodfersk fisk...

Fangsten av fisk som fritidsfiskerne står for, utgjør en betydelig mengde også i matforsyningssammenheng. Dette er et poeng det er viktig ikke å glemme i en periode da de rekreative eller psykososiale verdiene ved friluftsliv står stadig mer sentralt. Et generelt trekk ved fritidsfiskernes fangster er at relativt mange får litt fisk, mens en liten gruppe svært ivrige fiskere tar en vesentlig andel av den samlede fangsten.

Teigland (1979) beregnet fangsten som fritidsfiskerne sto for i 1974. Fangstene var klart størst i saltvann. Et grovt og usikkert estimat anslo en fangst på ca. 39 000 tonn fisk, hvorav ca. 1/4 var ferskvannsfisk. Aas (1990) estimerte fangsten av saltvannsfisk i 1988/89 til et sted i intervallet 24.000 - 32.000 tonn. Dersom disse estimatene er noenlunde riktige (fiskere juger jo som kjent fælt

Barn og menn fisker mer enn eldre og kvinner. Mye av fiskingen foregår like ved folks bosted. Foto: TOR MØLLEBAK

om fangstene de får), betyr det at fritidsfisket i gjennomsnitt skaffer ca. 8 kg. fisk pr. innbygger pr. år, noe som jo er et stort tall.

"Med fiskestang i handa ... og lonk på kaffekanna" —

Fiskestang og kaffekjele er etter manges mening uløselig knyttet sammen. Men fritidsfiske i Norge er også noe langt mer enn fiskestang. Fritidsfiskere i Norge har mulighet for å benytte mange redskapstyper. De inkluderer sportsfiskeredskapene, der ulike typer fiskestenger, med sluk, agn eller flue er viktigst. Men også fangsteffektive redskaper som garn brukes i stor utstrekning i fritidsfisket i Norge, sammen med tradisjonsrike, billige og effektive redskaper som håndsnøre/juksalignende redskaper

for båtfiske i saltvann, og oter og noen steder fortsatt også line i ferskvann. Nye forskrifter med forbud spesielt mot linefiske egnet med fisk/ørekyt i ferskvann har nok redusert dette fisket betydelig.

Fiske med stang er aller vanligst på landsnivå, men en stor andel også har fisket med garn, oter og pilk (isfiske) (DVF 1983). Men vi finner store lokale variasjoner. Enkle fiskeredskaper som håndsnøre/juksa for bruk fra båt var viktigste fiskeredskap ved fritidsfiske i saltvann både i Harstad og Steinkjer. Og hele 80 % av fritidsfiskerne i Engerdal kommune hadde fisket med garn (Aas 1992a). I Steinkjer var oter svært utbredt som fiskeredskap. Over 60 % av de som hadde fisket etter innlandsfisk hadde brukt oter. Isfiske synes å være mest vanlig i Nord-Norge og i bygdene på Indre Østlandet (Gåsdal 1992, Aas 1992a).

Det er mulig å sammenligne barns og voksnes bruk av redskapstyper og hvilke fiskearter de fisket etter hos befolkningen i Harstad, Steinkjer og Engerdal. I hovedsak er det store likhetsstrekk mellom både redskapsbruk og hvilke fiskearter barn og voksne fisker etter. Ett viktig skille finnes mellom barn og voksne i Engerdal. Mens halvparten av barn som fisket hadde fisket gjedde/abbor, var det bare 25 % av de voksne fiskerne som hadde fisket etter disse artene. Dette kan være en indikasjon på at barn i større grad enn voksne verdsetter disse lite "edle" fiskeartene.

Fiskereiser

Fiske kan foregå på kortere turer i nærmiljø, lengre turer i nærmiljø, og fiske kan foregå på kortere eller lengre ferieturer til andre områder, og det er også mulig å fiske i andre land. Fiske kan

være en hovedformål for den aktuelle turen, eller fiske kan være av underordnet betydning for den aktuelle turen.

Teigland (1979) anslår at for landet som helhet foregår minst halvparten av fisket i forbindelse med ferier, og ikke i nærheten av hjemstedet. DVF (1983) påviste at 22 % av de som fisket ferskvannsfisk hadde over 90 km reiseveg til sitt mest brukte fiskeområde. Det er imidlertid store regionale forskjeller, og i kommuner med gode fiskemuligheter kan så å si alt fiske som befolkningen i området driver med være knyttet til områder rett utenfor stuedøra eller i tilgrensende områder (Aas 1992a). Fiskere bosatt i Oslo, Akershus, Vestfold, Hordaland og Sør-Trøndelag (dvs. i de store befolkningscentrene) reiser vanligvis mest for å fiske.

Studerer en sammensetningen av fiskere i ulike fiskelokaliteter, finner en også at i mange områder kan tilreisende fiskere fullstendig dominere fiskersammensetningen. Sportsfiskere i Tana på norsk side besto av omlag 1/3 fra Øst-Finnmark, 1/3 fra resten av Nord-Norge og 1/3 fra Sør-Norge. Omlag 1/7 var utlendinger, stort sett finske (Hanssen 1988). I Hallingdalselva på slutten av 1970-tallet utgjorde turister hele 96 % av fiskekortkjøperne (Navrud 1987). I Hemsila i Hemsedal var 32 % av fiskerne fra Akershus, og 23 % var utlendinger (Aass 1981). Fiskekortkjøperne i Begna i Sør-Aurdal besto av 6 % lokalbefolkning, 24 % var på gjennomreise og 69 % var på ferie fast i området (Eriksen 1991). Nashough & Hegge (1988) fant at de fleste fiskere i Atnasjøen besto av tilreisende. De tilreisende hadde i gjennomsnitt en reiselengde på nær 250 km mellom Atna og hjemstedet. I Engerdal statsallmenning har omlag 50 % av fiskekortkjøperne over flere år vært sven-

ske fisketurister. I en analyse av de som løste fisketrygdavgift i 1977, var ca. 15 % av innbetalingene fra utenlandske fiskere (DVF 1983). I 1992 var ca. 12 % av de returnerte spørreskjemaene på baksiden av fisketrygdkortet fra utlendinger. Dette viser at det foregår en betydelig reise- og ferievirksomhet knyttet til fiske, både fra de befolkningsrike delene av Norge og fra andre land til områder i Norge med attraktive fiskemuligheter.

Et folk av fiskere?

Vi har sett at fiske i fritiden er svært utbredt. Ressurstilgang (fiskemuligheter/fiskerettigheter), tradisjon og kultur påvirker og preger fiskeomfang og fiskevaner både i landet som helhet og i de ulike regioner, fylker, kommuner og i enkeltvassdrag. På landsnivå synes stabilitet både i omfang og fiskevaner å være et hovedtrekk for befolkningens fiskevaner de siste 20 år. Men det er store lokale variasjoner, og stabiliteten på landsnivå utelukker ikke store lokale endringer.

Hvordan er så fritidsfisket i Norge sammenlignet med fisket i andre land? Sammenlignet med land som Sverige, England, Nederland og USA er andelen nordmenn som fisker en eller flere ganger i løpet av et år høy. I Sverige hadde 37 % av den voksne befolkningen fisket minst én gang i løpet av 1989. I USA er tilsvarende tall ca. 23 %, i Nederland 7 %. Alberta, Canada hadde en andel fiskere på 42 % (Aas 1991).

Et vesentlig skille mellom fisket i Norge og de land vi sammenligner med her, er for det første den store betydningen fisket i saltvann har. I landene nevnt over utgjør saltvannsfisket bare fra 10 - 20 % av det samlede fisket. For det andre har

fisket med tradisjonelle, fangsteffektive redskaper mye større utbredelse i Norge enn i land som England og USA. Selv om fiske med sportsfiskeredskap dominerer på landsplan, er høstingsorientert fritidsfiske fortsatt svært utbredt, og i mange distrikter den viktigste formen for fritidsfiske.

Blir fiske mindre viktig som fritidsaktivitet framover?

Mens en rekke "moderne" fritids- og friluftslivsaktiviteter som jogging, slalåm og bading/soling økte på 70- og begynnelsen av 80-tallet (Teigland 1989), var deltagelsen i fiske relativt stabil. Både i Norge og i andre land har det vært drøftet om deltagelse i fiske og andre høstingsaktiviteter går ned (Teigland 1989, Snepenger & Ditton 1985, Manfredo 1986, Aas & Aasetre 1992). Samtidig har folketallet i Norge i denne perioden økt med flere hundre tusen, noe som med en uendret prosentandel av fiskere i befolkningen alene har gitt oss noen titusener flere fiskere.

En antydning til nedgang i andelen av befolkningen som fisker på 80 - tallet ser ut til å ha stanset opp. Det er fortsatt stor oppslutning om fiske blant de yngste. Dette tilsier at bruken av våre fiskeressurser til fritidsfiske kan holde seg på det høye nivået vi har sett over en 20 års periode også framover. På lengre sikt kan flere ulike forhold påvirke bruken av fiskeressursene våre i fritidssammenheng. Demografiske endringer med reduserte barnekull, flere aleneforeldre, økt andel eldre i befolkningen, økt andel fra fremmede kulturer og fortsatt økt urbanisering vil påvirke befolkningens fritidsfiskevaner på ulike måter. Økte miljøproblemer kan likeledes redusere fiskemulighetene framover. Økt internasjonalt samarbeid og satsing på turisme

kan føre til at nye grupper av fiskere kommer til Norge. Disse endringene har potensial til å endre fritidsfisket i Norge i ulike retninger, både i omfang, muligheter og sammensetningen og fordelingen av fisket.

"Jeg tror sporten nærmest er slutt ... og ikke lenger verdt den lange reisen"

Sir Hyde Parker, ca. 1854, om sportsfiskemulighetene etter laks i Norge

En rekke forvaltningsmessige utfordringer knytter seg til fritidsfisket i Norge. Vi har sett at både sports- og høstingsbasert fritidsfiske eksisterer side om side i Norge. Og det ser ikke ut til at vi i nær framtid vil se at høstingsfisket har trodd eller en får inntrykk av gjennom pressen. Det til tross for at fritidsfiskerne nærmest oversvømmes av nye redskapsopfunn og forbedringer, og at sportsfisket i andre land er utviklet sterkt i retning av ikke-høsting (Bryan 1977). Det er en betydelig utfordring for forvaltningen å ta vare på både det typiske sportsfisket og et mer tradisjonelt høstingsfiske. To hovedtyper av fiske skaper grobunn for konflikter, og krever en våken forvaltning. Bare ved å ta hensyn til begge typer fritidsfiske, kan en hindre konflikter og utestengning, gi et tilbud til flest mulig og optimalisere fangstutbytter, økonomiske utbytter og psykososiale utbytter av fritidsfisket framover.

Det er først og fremst ferskvannsfisket som i dag forvaltes med basis i fritidsfiske. Forvaltningen av saltvannsfisket skjer i dag uten noen vesentlig tanke på fritidsfiskerne og deres ønsker og behov. Med den sentrale rollen saltvannsfisket spiller i norsk fritidsfiske, er det viktig å øke innsatsen på dette feltet.

Fangsteffektive redskaper som garn brukes i stort omfang i fritidsfisket i Norge.

Foto: KJETIL BJORKLUND

Myndigheter og rettighetshavere ønsker å satse på turisme og økt økonomisk avkastning fra fritidsbruk av våre naturherligheter. Samtidig er en opptatt av å tilby fiskemuligheter til flest mulig, og særlig til barn og andre "svake" grupper. Den innebygde konflikten i å både operere med målsettinger om økt økonomisk avkastning fra norske fiskerettigheter og økt tilgjengelighet kan skape uforutsette og uheldige effekter. Og slike konflikter vil lett oppstå hvis en forutsetter at "allmennheten" må nøye seg med det nest beste eller tredje beste fisket, mens det beste fisket forbeholdes pengesterke utlendinger. Konflikter og konkurranse om tilgang til fritidsfiske synes i dag i særlig grad å knytte seg til laksefisket. Både fordi vi her allerede på begynnelsen av 80-tallet hadde stor

etterspørsel i forhold til tilbud, fordi det er for dette fisket de virkelig store økonomiske mulighetene foreligger, og fordi det er for laksefisket vi har sett den sterkeste nedgangen i fiskebestandene og stramme juridiske begrensninger i fisket (DVF 1983, Okstad & Gustavsen 1989).

En gjennomtenkt forvaltning, der en både i ferskvannsfiskeforvaltningen og ikke minst i saltvannsfiskeforvaltningen tar hensyn til brukernes ulike behov og preferanser, innenfor det økologiske spillerom som til enhver tid gjelder, vil være det viktigste virkemiddel for å møte de store utfordringer fritidsfiskeforvaltningen står overfor.

Litteratur

- Bryan, H. 1977. Leisure Value Systems and Recreation Specialization: The Case of Trout Fishermen. - *Journal of Leisure Research*: 9 (3): 174 - 187.
- DN (Direktoratet for naturforvaltning) upublisert. Data fra spørreskjema utdelt til de som løste fisketrygdavgift i 1992.
- DVF 1983 (Direktoratet for vilt- og ferskvannsfisk). Befolkningens adgang til fiske i Norge. - DVF Trondheim.
- Eriksen, H. 1991. Spørreundersøkelse blant fiskere i Begna elv, Sør-Aurdal 1990. Fylkesmannen i Oppland rapport 14.
- Gjessing, K. & Rikstad, A. 1984. Laks- og innlandsfiske i Finnmark i 1983. En spørreundersøkelse blant dem som løste fisketrygd i Finnmark. Fylkesmannen i Finnmark rapport 7.
- Gåsdal, O. 1992. En undersøkelse av friluftslivet i bykommunene Rana og Lillehammer. NINA Oppdragsmelding 103.
- Hanssen, K. 1988. Laks til alle - alle til laks? Om laksefisket i Tana. NIBR rapport 1988:9.
- Manfredo, M. 1986. Recreational Fishing. - I: The President's Commission on Americans Outdoors, A Literature Review.
- MMI 1992. Friluftslivsundersøkelsen 1992. Database.
- Nashough, O. & Hegge, O. 1988. Brukerundersøkelse blant fiskere i Atna i 1985. Økoforaks notat 1988:2.
- Navrud, S. 1987. Økonomisk verdsetting av fritidsfisket etter ørret i Hallingdalselva i Gol kommune. Biotopjusteringsprosjektet informasjon nr. 26. NVE vassdragsdirektoratet.
- Okstad, A. & Gustavsen, T. 1989. Økonomiske ringvirkninger av laksefisket i Namsen-vassdraget. - Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer: NTF rapport 1989:13.
- Snepenger, D. J. & Ditton, R. B. 1985. A Longitudinal Analysis of Nationwide Hunting and Fishing Indicators: 1955 - 1980. - *Leisure Sciences* 7 (3): 297 - 319.
- Teigland, J. 1979. Friluftslivs-, idretts- og mosjonsvanene i Norge 1970 - 74.
- Teigland, J. 1989. Utviklingen fram til i dag og perspektivene framover. - I: DN - rapport: Friluftsliv, fritid og natur. Rapport 2/89.
- Tellnes, A. 1992. Ungdommens deltaking i friluftsliv. Telemarksforskning rapport 53.
- Qvenild, T. & Nashough, O. 1987. Ørretfisket i Mjøsa. Fylkesmannen i Hedmark. Rapport 7.
- Aas, Ø. 1990. Norsk fritidsfiske i sjøen. - I: Kleiven, J. (1990): Oljeleting og friluftsliv ved kysten. AKUP rapport 1 fra Olje-Friluftslivsprosjektet
- Aas, Ø. 1991. Ferskvannsfiskeforvaltning og fritidsfiske. En samfunnsfaglig kunnskapsoversikt. - NINA utredning 027.
- Aas, Ø. 1992a. Voksnes fritidsfiske i tre norske kommuner. En sammenlignende studie fra Harstad, Steinkjer og Engerdal. NINA oppdragsmelding 180: 1 - 48.
- Aas, Ø. 1992b. Barns fritid og fiskedeltagelse i tre norske kommuner. En studie blant 5. - 9. klasse-elever i Harstad, Steinkjer og Engerdal. NINA oppdragsmelding 181: 1 - 41.
- Aas, Ø. in prep. Fiske i Engerdal statsallmenning sommeren 1992.
- Aas, Ø. in prep. Fiske i Møkkelandsvatnet ved Harstad i 1991- før effekten av uttynningsfiske påvirker fiskekvaliteten.
- Aas, Ø. & Aastre, J. 1992. Bærplukking - en truet friluftslivsaktivitet? Foredrag presentert på den nordiske forskningskonferansen om friluftsliv, Stockholm, april 1992.
- Aass, P. 1981. Fisk og fiskere i Hemsil 1979. Terskelprosjektet informasjon nr. 18. NVE vassdragsdirektoratet.

Friluftslivutøverne — hvilke miljøkvaliteter ønsker de?

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

Miljøpreferanser

MILJØPSYKOLOGISKE studier har vist at menneskets opplevelse av miljøet er en svært kompleks prosess, og det finnes en rekke ulike teorier og paradigmer innenfor fagfeltet. Det eksisterer imidlertid en fellesforståelse av at individer ikke opplever miljøet som en "objektiv" størrelse, slik et kamera produserer en nøyaktig gjengivelse av et landskap. Miljøet kan derfor ikke ses uavhengig av den som opplever det. Mennesket og miljøet utgjør tvert i mot en helhet som gjensidig påvirker hverandre. Det er også enighet om at mennesket ikke er noen "passiv" mottaker av miljøstimuli, men det aktivt velger ut og bearbeider inntrykkene. Opplevelsen av miljøet kan skjematisk beskrives i følgende faser:

- 1) **PERSEPSJON.** I denne fasen skjer en grunnleggende innsamling av informasjon. Miljøet består av mer informasjon enn vi kan håndtere. Individet velger derfor å ha oppmerksomheten rettet mot en relativt liten, håndterbar del av den tilgjengelige informasjonen. Hvilke forhold vi oppfatter/legger vekt på, har ofte sammenheng med formålet for oppholdet i miljøet. Når vi f.eks. kjører i tett bytrafikk, vil lys-signaler og skilt være av de ting vi konsentrerer oss om. Persepsjonen kan også avhenge av forhold som kulturell bakgrunn og utdanning. Det er forøvrig ikke alltid at vår oppmerksomhet er rettet mot det fysiske miljøet. Den kan være rettet både mot andre personer og innover i oss selv.
- 2) **BEARBEIDING.** I denne fasen bearbeides informasjonen, i form av organisering, lagring og gjenkalling. Miljøkognisjon har å gjøre

med hvordan vi strukturerer, orienterer oss og finner fram i et miljø. Kognisjonen kan variere både med alder, kjønn og tidligere erfaring fra et område.

- 3) **VURDERING.** I denne fasen vurderer folk miljøet og egenskaper ved miljøet i forhold til den oppfattede og bearbejdede informasjonen. Betydningen av miljøet kan uttrykkes på ulike måter:
 - Evaluering av om folk liker et miljø eller ikke. Kvaliteten på et sted er her det sentrale, vurdert direkte eller indirekte i forhold til andre steder. Denne typen evaluering har vist seg å avhenge av alder, kjønn, kultur og erfaring.
 - Vurdering av skjønnheten i et landskap.
 - Følelsesmessige reaksjoner: Oppfatter vi miljøet som behagelig og stimulerende?
 - Hvilken mening har et sted for oss:
 - a) Tilknytning: Opplevelsen av å være del av et miljø
 - b) Budskap: Måten et miljø uttrykker f.eks. et historisk budskap på
 - c) Formål: Vurdering i forhold til hvilken funksjon et miljø har
 - Omtanke for: Er miljøet verdt å beskytte/verne?

Vi vil understreke at dette bare er én måte å beskrive opplevelsen av miljøet på. Det finnes både andre teorier, og andre måter å bruke begrepene på. F.eks. bruker enkelte persepsjon om hele den prosessen som er beskrevet over. Formålet med beskrivelsen har vært å vise hvor mange forhold som kan spille inn ved individers opplevelse av miljøer. Dette omfatter både særtrekk ved individet og situasjons-

bestemte forhold. Vi vil også påpeke at vår forståelse av hva omgivelsene betyr for individer, vil avhenge sterkt av hva vi spør om (jmf. punkt 3). Enkelte har sågar hevdet at de spørsmålene vi stiller til undersøkelsesobjektene på noen måter er enda viktigere enn karakteristika ved den som spørres og miljøet det spørres om!

Det finnes flere modeller for å teste hvordan ulike typer av miljø blir opplevd og vurdert. Et prinsipielt skille går mellom modeller som er basert på "ekspertvurderinger" og modeller som baserer seg på brukernes vurderinger. Ekspertmodellene omfatter en klassifisering av det faktiske, "objektive" miljøbildet slik ekspertene vurderer den, mens brukermodellene ser på fellestrekk og ikke minst variasjoner mellom individer og grupper. Mange undersøkelser har vist at det er forskjeller mellom preferansene til forvaltere og brukere, samt at forvalterne kan ha en feilaktig oppfatning om brukernes preferanser. Vi vil derfor hevde at en grunnleggende forutsetning for en effektiv friluftslivforvaltning er kunnskap om hvilken betydning brukerne tillegger ulike forhold ved miljøet.

Litteratur:

- Gifford, R. 1987. Environmental Psychology: Principles and Practice. - Allyn & Bacon, Inc.
- Stokols, D. & Altman, I. red. 1987. Handbook of environmental psychology, vol. I & II. - John Wiley & Sons.
- Altman, I. & Wohlwill, J.F. red. 1983. Behavior and the Natural Environment. Human Behavior and Environment, Advances in Theory and Research, Volume 6. - Plenum Press, New York.

Viktige miljøegenskaper i båtutfartsområder sett fra brukernes side

Av Ronny Meyer

*Nu glider Baaten
mot Skjærgårdsøen,
en Ø i Havet
med grønne Strande*

Knut Hamsun

BÅTLIV er en utbredt fritidssysse i Norge, spesielt om sommeren. Mange steder har friluftslivsforvaltningen satt i verk tiltak for å sikre båtfolk tilgang til friluftsområder av god kvalitet.

For å kunne forvalte disse områdene til brukernes beste, er det viktig å vite hvilke egenskaper ved områdene brukerne setter pris på, og hvilke egenskaper som virker negativt. Denne problemstillingen ble belyst gjennom et pilotprosjekt i Nøtterøy/Tjøme og Risør der utsagn om miljøet fra 350 båtbrukere ble kategorisert av representanter for brukerne. Positive miljøegenskaper ble i stor grad knyttet til det fysiske miljøet, mens de negative ofte dreide seg om andre folks adferd.

Offentlig innsats

Norsk friluftslivsforvaltning har som en av sine viktigste oppgaver å bidra til at det finnes egnede arealer for de ulike friluftslivsaktiviteter (Miljøverndepartementet 1986-87). Som oftest innebærer dette at friluftslivsinteressene blir identifisert og deretter avveiet mot andre arealbruksinteresser i den løpende kommunale og fylkeskommunale planlegging. Men noen steder har konkurransen om egnede arealer blitt så stor at det offentlige har satt i verk særlige sikrings-tiltak av hensyn til allmennheten.

Langs kysten og de store vassdragene er båtliv, eller bruk av fritidsbåt til kortere eller lengre turer, en populær aktivitet. Der båttheteten er stor og konkurrerende interesser som hytte- eller boligbygging fremtredende, har myndighetene skaffet seg råderetten over attraktive øyer, holmer og strender gjennom kjøp eller langvarige leieavtaler. At dette har vært høyt prioritert, kan vi lese ut av det statlige registeret over sikrede friluftslivsområder (FRIDA), der områder som er sikret for bading i sjø og båtliv utgjør den langt største enkeltgruppen (Direktoratet for naturforvaltning 1991). For å legge forholdene ytterligere til rette, har

man flere steder også etablert renovasjons- og tilsynsordninger, forbedret landings- og førtøyningsmulighetene, og satt opp informasjonstavler.

Uansett om man vil sikre båtlivsinteressene gjennom alminnelig arealplanlegging eller ved særskilte sikrings- og tilretteleggingstiltak, er det nødvendig å vite hvilke egenskaper ved områdene som er særlig viktige for brukerne. Denne informasjonen har myndighetene gjerne hentet inn gjennom tre strategier eller kombinasjoner av disse. For det første har man registrert hvilke områder som er mye brukt, befart områdene, og deretter trukket slutninger om hva som er viktige egenskaper. For det andre har enkelte ansatte i forvaltningen også vært båtbrukere, slik at de har kunnet bringe egne og venners erfaringer inn i forvaltningen. Og for det tredje har man hatt formelle og uformelle drøftinger med representanter for båtforeninger og andre interesseorganisasjoner knyttet til båtlivet. Disse tre strategiene er alle nødvendige og verdifulle bidrag til forvaltningens kunnskapsbase.

Det finnes imidlertid en fjerde strategi som har vært mindre utbredt, i hvert fall i norsk friluftslivsforvaltning: Systema-

tisk innhenting av synspunkter fra vanlige brukere. Flere utenlandske undersøkelser har vist at forvaltningens verdisyn og virkelighetsoppfatning ikke alltid samsvarer med hva man finner hos de brede lag av brukere (Manning 1986). I hvilken grad det er slik i Norge vet vi ikke, og nettopp derfor er det ønskelig å supplere kunnskapen med slike undersøkelser. Dette vil være verdifullt både i forhold til evaluering av allerede etablerte tiltak, og i planlegging av nye.

I denne artikkelen rapporterer vi en pilotstudie fra to populære båtutfartsområder langs Skagerrakkysten, der formålet var å avdekke hvilke hovedgrupper av miljøegenskaper båtfolk selv oppgir som positive og negative. Men først vil vi gi en kort oversikt over båtlivets omfang og geografiske utbredelse i Norge, samt drøfte båtlivsbegrepet noe nærmere.

En utbredt fritidsaktivitet

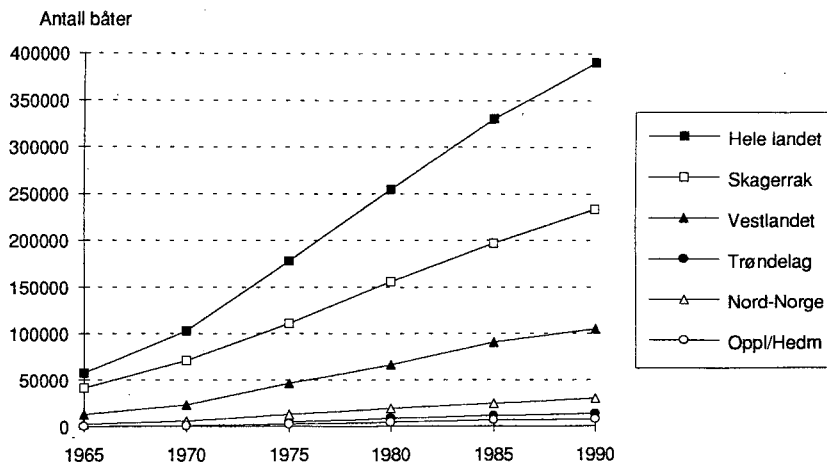
Størstedelen av Norges befolkning bor langs kysten og de store vassdragene. Det er derfor ikke uventet at båtliv er en utbredt fritidsaktivitet. I en landsomfattende undersøkelse oppga 44 prosent av de spurte at de eide eller disponerte fri-

tidsbåt (Teigland 1990a). Flesteparten av båtene finner vi som rimelig kan være langs kysten. Dette er også den mest attraktive delen av landet for de nordmenn som legger sommerferien til Norge. Omtrent halvparten av dem som ferierte i hjemlandet i 1970- og 1980-årene hadde "kystområde" som viktigste naturmessige kjennetegn ved ferieområdet (Teigland 1990b).

Antall fritidsbåter er ikke jevnt fordelt langs kysten. Figur 1 viser antall registrerte fritidsbåter fordelt på landsdeler. Over halvparten av båtene er registrert i fylkene langs Skagerrakkysten. Ytterligere en fjerdedel finner vi på Vestlandet, mens den siste knappe fjerdedelen deles mellom Trøndelag, Nord-Norge og innlandsfylkene Hedmark og Oppland. Andelen av innbyggerne som eier eller disponerer fritidsbåt er heller ikke jevnt fordelt. Mellom 50 og 60 prosent av sør-, vest- og nordlendingene har tilgang til båt, sammenlignet med 30 til 40 prosent av østlendingene og trønderne (Teigland 1990a).

Figuren viser bare registrerte fritidsbåter, og det er meget usikkert hvor stort det totale antallet er. Myndighetenes siste anslag ligger på omkring 500 000 fritidsbåter på landsbasis, altså om lag 20 prosent over det registrerte (Finansdepartementet 1992). Teigland (1990a) estimerer derimot antallet til omkring 1.1 million båter pluss 250 000 mindre farkoster som kanoer, kajaker og seilbrett.

I løpet av de siste 25 årene har det blitt nesten åtte ganger så mange registrerte båter i Norge. Den absolutte tilveksten har vært størst langs Skagerrakkysten, mens den relative veksten har vært ganske jevnt fordelt landsdelene i mellom. Økningen i antall fritidsbåter har gitt

Figur 1. Registrerte fritidsbåter i Norge 1965-90 etter landsdel (registreringer for Trøndelag 1965 og 1970 mangler). Kilde: Mtljøverndepartementet 1978, Justisdepartementet 1980, 1985, 1990.

flere en mulighet til å dra på båttur. I en landsomfattende undersøkelse i 1970 svarte 36 prosent at de hadde vært på en båt- eller seiltur det året (Statistisk Sentralbyrå 1975). Det ble ikke skilt mellom båtturer i sjø og i ferskvann. I en tilsvarende undersøkelse i 1989 hadde omkring halvparten av de spurte vært på båttur i sjøen, mens 20 prosent hadde vært på båttur i ferskvann (Kleiven 1992). Folk som hadde vært på båttur i sjøen hadde i liten grad vært på båttur i ferskvann, og omvendt. Dermed kan nesten dobbelt så mange ha fått tilgang til båtlivet på disse 20 årene.

Båtliv - et sammensatt fenomen

Hittil har vi omtalt båtlivet som én aktivitet der hovedkjennetegnet er at man bruker fritidsbåt. Fenomenet er imidlertid langt mer sammensatt og det kan være riktigere å snakke om en hoved-

gruppe av aktiviteter. Men det er kanskje også fruktbart å betrakte det som noe mer enn bare aktiviteter?

Teoretisk kan båtlivet betraktes som en gruppe aktiviteter som foregår i visse omgivelser. Formålet kan være de opplevelser en har underveis, og/eller mer langsiktige nyttevirkinger (Driver & Brown 1978, Driver m. fl. 1987), se figur 2.

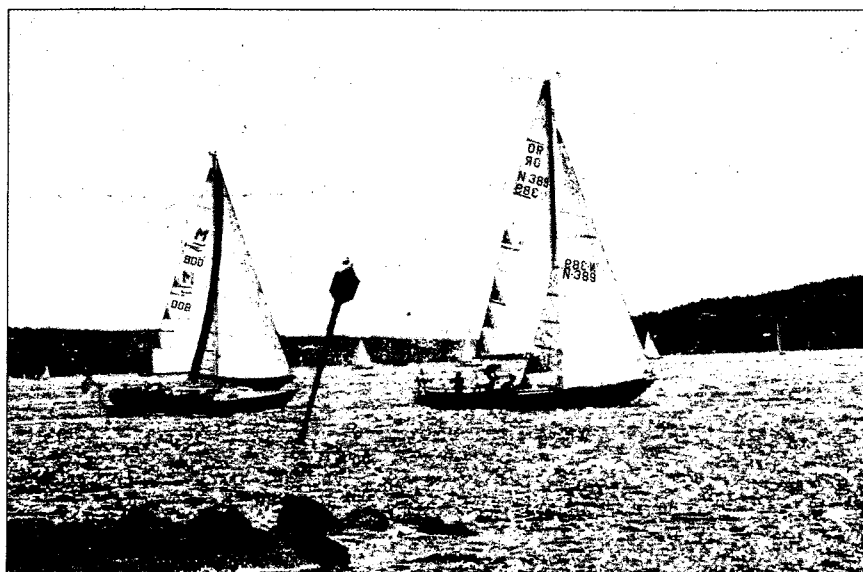
Innholdet i de enkelte elementene i modellen kan variere fra person til person, og fra den ene situasjonen til den andre:

Aktiviteten kan variere med hensyn til båttype, om man bruker motor, ror eller seiler, hvor lange turer en tar, om man sover i båten, hvem en er sammen med i båten, om man bader, soler seg, fisker, dykker og så videre.

Omgivelsene kan variere, både med hensyn til fysiske og sosiale forhold. Man kan være ute i åpent hav, ligge for- tøyd i en naturhavn eller ligge til kai i byen. Det kan være et trivelig sosialt miljø, hvor folk tar hensyn til hverandre og til naturmiljøet, eller bildet kan være det motsatte. Den amerikanske ROS-modellen (Driver og Brown 1978, se Kaltenborns artikkel om planlegging i dette heftet) opererer også med en tredje klasse, nemlig forvaltningsmessige forhold. Dette kan være forekomsten av søppelkasser, informasjonsopplegg, adferdsregler og andre tiltak forvaltningen har satt i verk.

Opplevelsene man har kan variere, avhengig av hvor man har oppmerksomheten rettet. Man kan kjenne sosial tilhørighet, oppleve naturen eller være oppslukt av å seile. Disse opplevelsene kan igjen gi opphav til mer grunnleggende tilstander som for eksempel følelse av ro eller spenning. Kanskje gir båtlivet også mer *langsiktige nyttevirkinger* som for eksempel bedre fysisk helse, familiesamhold eller bedret selv- tillit.

Selv om aktiviteter, omgivelser, opp- velser og langsiktige nyttevirkinger kan variere mellom personer og situa- sjoner, er det mulig at det finnes en del fellestrekk. Mange vil for eksempel være henvist til å bruke en bestemt båt når de skal på tur, og båten kan medføre

Båtliv er et sammensatt fenomen. Forskning tyder på at båtfolk ofte knytter positive miljøegenskaper til det fysiske miljøet, mens negative sider ved miljøet knyttes til andre folks oppførsel.

Foto: TOR MØLLEBAK

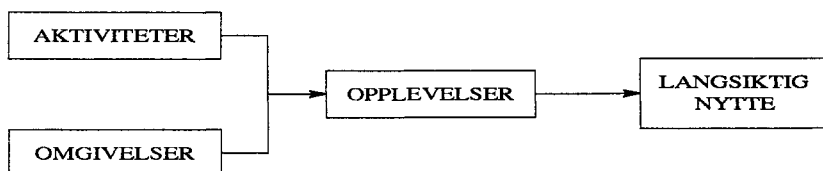
krav til fysiske omgivelser, for eksem- pel god havn. Reisefølget kan også gjø- re visse fysiske miljøer mer attraktive enn andre. Har man for eksempel barn med, vil de gjerne like langgrunne sand- strender. På opplevelsplanet vil noen oftest like å være i fred, mens andre set- ter stor pris på å treffe nye mennesker.

I forhold til figur 2, er det båtfolks opp- fatninger om *omgivelsene* som er vår sentrale problemstilling. Disse oppfat-

ningene dannes gjennom en løpende prosess der både sanseinntrykk, tanker og følelser inngår. Vi vil kalle hele den- ne prosessen for *miljøpersepsjon*, i tråd med for eksempel Ittelson (1970, 1973, 1974, 1976) og Fisher (1984).

Miljøpersepsjon: Mennesket som aktiv informasjonsbehandler

Vanligvis inneholder miljøet mulighet for mer informasjon enn det vi er i stand til å behandle. Miljøpersepsjon innebærer derfor en *selektiv utvelgelse* av informasjon. Denne utvelgingen er delvis påvirket av personlighet, erfaring, mål og verdier. Derfor vil det ikke nødven- digvis være noe én til én forhold mel- lom miljøet slik det er "i virkeligheten" og miljøet slik det oppleves av den en-

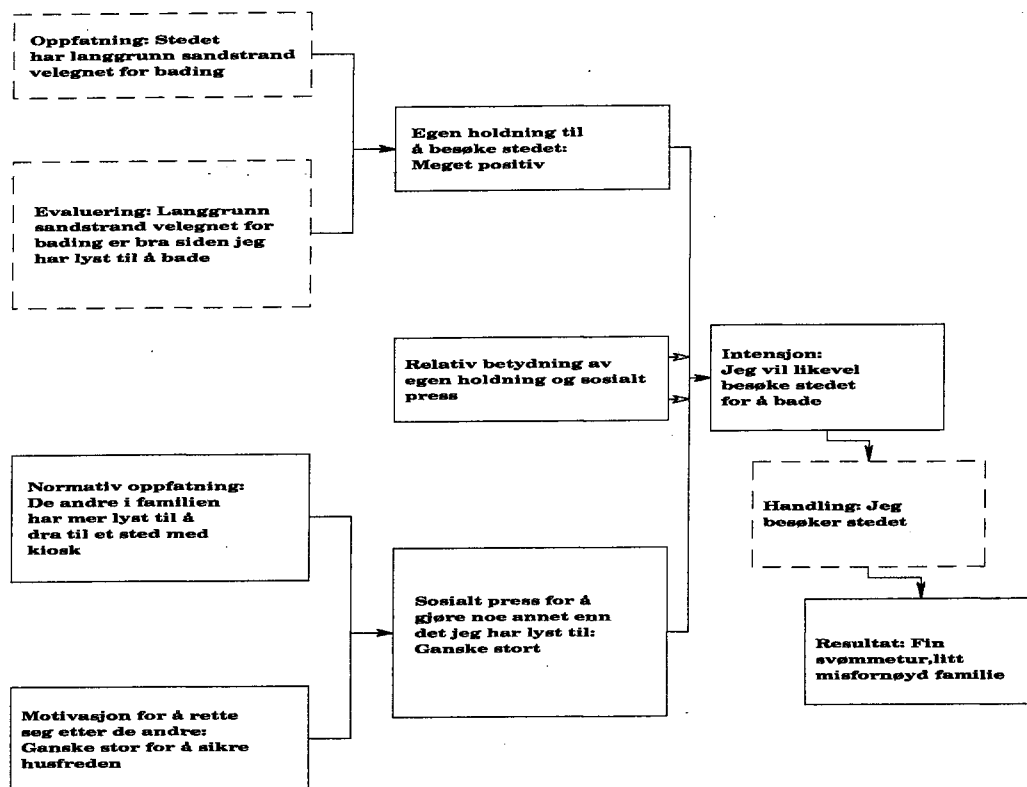

Figur 2. En teoretisk modell for båtliv. Etter Driver & Brown (1978).

kelte. Enhver som har forsøkt å gå søndagstur med en geolog eller botaniker har erfart dette.

I tillegg til å være selektiv, er persepsjonsprosessen *aktiv*. Vi bringer med oss forventinger, verdier og mål til miljøet, og miljøet gir oss mulighet for informasjon. Men vi oppfatter informasjonen aktivt, ikke som passive mottakere. Denne aktiviteten omfatter enkel utforsking for å kunne orientere oss, leting etter strategier for å kunne bruke miljøet ut fra våre mål, samt etablering av trygghet og sikkerhet i miljøet (Ittelson et al. 1976). Avhengig av hvilke planer og mål vi har, vil vi hente inn ulike typer informasjon. En båtfører som kjører tur gjennom et sund, vil for eksempel kunne oppfatte landet på begge sider som en sammenhengende, vakker helhet der oppmerksomheten bare av og til fokuseres på bestemte ting (en særpreget hytte, et flott svaberg). Hvis vår båtfører derimot bestemmer seg for å gå i land på et velegnet sted, vil informasjonsinnhenting endre karakter. Det som før ble oppfattet som et sammenhengende landskap, blir nå en rekke mindre strandavsnitt som undersøkes med tanke på havnemuligheter. Målet for persepsjonen har endret karakter, og dermed selve persepsjonen. Slike situasjonsbestemte variasjoner i miljøpersepsjon kalles ofte *opplevelsesmodi* (Ittelson et al. 1976).

Det er altså en sammenheng mellom miljøpersepsjon og handling. Én teoretisk modell for denne sammenheng hevdet følgende: *Oppfatninger* om hvordan miljøet er og hvilke følelser det vekker, knyttes sammen med våre *evalueringer* av disse forholdene til en overordnet *holdning* til miljøet. Holdningen er en sentral forløper for *intensjoner om handlinger* i forhold til miljøet. Disse intensjonene kan i siste instans gi seg utslag i bestemte *handling*er. Men ofte foregår beslutningene i en sosial sammenheng, der også andres me-

Figur 3. En modell for sammenhengen mellom miljøpersepsjon og handling med et sterkt forenklet eksempel fra båtlivet. Etter Ajzen & Fishbein (1980).

ninger tillegges vekt. Vi må derfor åpne for at et *sosialt press* påvirker våre intensjoner (Ajzen og Fishbein 1980). Figur 3 viser et forenklet eksempel fra båtlivet.

Kategorisering: Et verktøy i miljøpersepsjonen

Hvordan skal vi så bringe på det rene hva forestillingene om miljøet består i?

Gjennom språket erfarer vi at informasjon om miljøet oppfattes i form av kategorier. En kategori er en informasjonsenhet hvor elementene er innbyrdes like hverandre og samtidig forskjellige fra elementer i andre kategorier: "Båt" betyr for eksempel noe annet enn "bil". En av grunnene til at vi kategoriserer kan være at våre mentale ressurser er begrensede, og at vi derfor forsøker å trekke den nødvendige mengde informasjon ut av miljøet med minst mulig innsats av ressurser (Rosch 1978).

Nå kunne det tenkes at hver enkelt person hadde sin helt egne måte å navnesette fenomener på. Men heldigvis fører sosialt samkvem til at mennesker innen samme språkområde bruker felles ord på kategorier som betyr omtrent det samme. Når båtfolk møtes, vil de for eksempel ofte diskutere "havneforhold" eller "bademuligheter" uten at det oppstår problemer med forståelsen. Vi kan derfor regne med at det er mulig å finne frem til slike fellesbetegnelser som er gyldige for mange brukere.

Vi hevdet i forrige avsnitt at miljøpersepsjonen tilpasses våre behov for informasjon fra miljøet. Dette gjenspeiler seg i vår bruk av kategorier. I noen sammenhenger bør de være meget detaljerte: De fleste vil antagelig føle det utilfredsstillende å møte en bilselger som kun kan opplyse at han har "en bil" til salgs, men ikke merke, modell osv. Andre ganger vil kategorien "bil" gi fullt tilfredsstillende informasjon. Hvilke kategorier vi bruker henger altså sammen med hvilket presisjonsnivå vi trenger.

I pilotprosjektet i Nøtterøy/Tjømeområdet var vi interessert i å skaffe informasjon fra mange båtfolk om et felles tema: Positive og negative miljøegenskaper i utfartsområdene. Vi valgte da å

ta utgangspunkt i brukernes egne utsagn om slike forhold. For å få et mer håndterlig materiale var det ønskelig å kategorisere utsagnene. Også kategoriseringen ble gjort fra et brukerperspektiv, ved at representanter for brukerne avgjorde hvilke utsagn som hørte til samme kategori.

Viktige miljøegenskaper i båtutfartsområder: Et pilotprosjekt fra Skagerrakkysten

Hvilke egenskaper ved utfartsområdene oppfatter båtfolk som positive og negative? På tross av et utbredt båtliv, har dette spørsmålet bare blitt utforsket gjennom spredte undersøkelser her i landet.

Tidligere norske undersøkelser

Vi har faktisk bare funnet én norsk undersøkelse som omhandler båtfolks oppfatninger om ulike miljøegenskaper i relativt naturpregede utfartsområder, og samtidig velger et åpent svarformat. Tingstad (1991) identifiserte viktige beslutningskriterier for båtfolk i Kvinnherad ved valg av båtutfartsområde. De oftest nevnte kriteriene var tilfredsstillende serviceanlegg, naturskjønnhet, treffsted, god havn, tilfredsstillende aktivitetstilbud, barnevennlighet og spennende båtmiljø.

Andre norske undersøkelser omhandler enten gjestehavner i byer og tettsteder (Bennett 1990), baserer seg på forhåndsbestemte svarkategorier (Nedkvitne og Jørgensen 1988) eller utgjør rene ekspertvurderinger (for eksempel Haugeland og Solberg 1983, Meyer 1988). Av disse vil vi kort referere Nedkvitne og Jørgensen (1988), som kartla hvilke

egenskaper ved båtutfartsområder båtfolk i Os og Austevoll legger vekt på. De forholdene som oftest ble betegnet som viktige var at området var rent og pent, godt skjermet, hadde gode bunnforhold for dregg, mest mulig urørt natur, ga mulighet for å ligge til kai og at det var fortøyningsbolter der. Barnevennlighet var av de faktorene flest betegnet som mindre viktig, på tross av at over halvparten av respondentene hadde barn under 10 år. Forfatterne tilskriver dette en kjønnskjevhet i utvalget; de fleste som ble intervjuet var menn.

I tillegg til forskningsarbeider har vi et interessant bidrag fra forvaltningen. Miljøverndepartementet (1987) legger i en veileder for tilrettelegging av båtutfartsområder stor vekt på behovet for havner av ulike kategorier, samtidig som bevaring av naturkvalitetene gir stor betydning. Av negative forhold trekker man frem forstyrrelse på dyrelivet gjennom trafikk og støy, slitasje på vegetasjonsdekket i utfartsområdene, forurensning og forsøpling, og uvettig og hensynsløs båtkjøring.

På bakgrunn av den meget begrensede dokumentasjon som fantes om båtbrukeres egne formuleringer av positive og negative miljøegenskaper, foretok NINA i 1990 en utforskende pilotundersøkelse med formål å få frem hvilke egenskaper ved båtutfartsområder båtfolk oppfatter som viktige for trivselen. Studieområdene var Nøtterøy/Tjømskjærgården i Vestfold og Risørskjærgården i Aust-Agder. Begge områdene er karakterisert av blankskurte svaberg, sandstrender og bukter.

I alt ble 350 lokale og tilreisende båtbrukere intervjuet om positive og negative forhold ved skjærgårdsmiljøet.

Spørsmålene var åpne, det vil si at folk selv formulerte svarene. Tilmærmet synonyme utsagn ble samlet, slik at utgangsmaterialet var 90 utsagn om positive forhold og 58 om negative. Disse ble senere gruppert av 7 båtbrukere som alle hadde erfaring med båtliv i Nøtterøy/Tjømeskjærgården. Hver person grupperte svarene uavhengig av de andre. Gjennom den statistiske prosedyren klyngeanalyse ble det undersøkt hvilke svar som ofte ble gruppert på samme måte. Disse gruppene ble regnet som kategorier og gitt navn.

Positive miljøegenskaper

Spørsmålet "Hvorfor valgte du å ligge på dette stedet?" ga flere kategorier av svar om det fysiske miljøet på stedet, for eksempel god havn og god vannkvalitet, se tabell 1.

Tre kategorier kan tolkes som sosiale faktorer, nemlig rolig og fredelig, liv og røre, og venner og kjente. Hvis vi skiller ut forvaltningsmessige forhold som en egen faktor, finner vi to kategorier som naturlig plasserer seg der: Renovasjon, samt annen tilrettelegging og service. Dermed har vi avdekket miljøegenskaper under alle tre klassene som brukes i ROS-klassifiseringen av rekreasjonsområder (jf. Kaltenborns artikkel om planlegging i dette heftet). Noen av egenkapene kan imidlertid omfatte flere klasser: Barnevennlighet kan for eksempel knyttes til både fysiske (strand), sosiale (andre barn) og forvaltningsmessige forhold (kiosk). I tillegg til de tre ROS-dimensjonene dukket det i vårt materiale opp en fjerde kategori: Tradisjon og tilhørighet. Den utgjør en tilleggsdimensjon i forhold til ROS-systemet, og befinner seg på et annet nivå enn de øvrige. Hvis vi fortolker de tre ROS-klassene som funksjonelle og

Tabell 1. Positive miljøegenskaper i båtutfartsområder. ROS-baserte klasser med brukernes egne hovedkategorier av svar.

GENERELL KLASSE

- Generelt positivt

DET FYSISKE MILJØ

- Vakker natur
- God vannkvalitet
- God havn
- Lett å gå i land
- Barnevennlig
- Fide bademuligheter
- Fint å gå på tur
- Fine fiskemuligheter
- God beliggenhet

DET SOSIALE MILJØ

- Rolig og fredelig
- Liv og røre
- Venner og kjente

DET FORVALTNINGSMESSIGE MILJØ

- Renovasjon
- Annen tilrettelegging og service

TRADISJON OG TILKNYTNING

- Tradisjon og tilknytning

Tabell 2. Negative miljøegenskaper i båtutfartsområder. ROS-baserte klasser med brukernes egne hovedkategorier av svar.

DET SOSIALE MILJØ

- Forsøpling og forurensning
- Uvettig båtbruk
- Fyll og bråk
- Uvennlige folk
- For mye folk og båter
- Støy fra båter
- Privatisering
- Hunder

estetiske faktorer, kan vi kanskje kalle denne for symbolsk eller identitetsbærende. Dette peker i retning av at det kan være fruktbart å forstå menneskemiljø relasjonen ut fra mer enn de fysiske, sosiale og forvaltningsmessige forhold.

Negative miljøegenskaper

Tabell 2 viser de kategoriene av svar vi

DET FYSISKE MILJØ

- Dårlig vær

DET FORVALTNINGSMESSIGE MILJØ

- Mangelfull renovasjon
- Dårlig tilrettelegging for øvrig

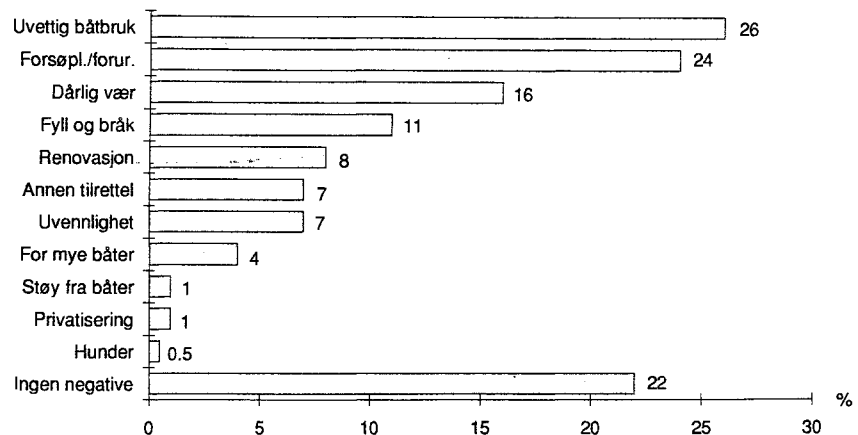
fikk på spørsmålet "Er det noe du synes er mindre positivt ved båtlivet og de områdene du vanligvis driver båtliv?"

Vi ser at antall kategorier er litt færre enn for de positive miljøegenskapene. Videre ser vi at *storparten av de negative forholdene som nevnes henger sammen med andre folks adferd*. Det er også interessant at mangelfull tilrettelegging

nevnes som negative miljøegenskaper. Det er tydelig at noen av brukerne tillegger forvaltningen et ansvar for å bidra både til renovasjon og annen service. Samlet sett kan resultatene tolkes ut fra et ønske om kontroll i forhold til miljøet (Fisher 1984). De positive miljøegenskapene dreier seg i stor grad om fysiske forhold som kan forventes å være relativt stabile. Dårlig vær er da også det eneste fysiske forholdet som nevnes under negative miljøegenskaper. Blant de andre negative egenskapene finner vi en overvekt av sosiale faktorer. Disse kan oppfattes som mindre forutsigbare enn de fysiske og forvaltningsmessige, og manglende forutsigbarhet henger nært sammen med manglende kontroll.

I forhold til andre norske studier, ser det ut til at vi har fått frem de fleste av de tidligere refererte miljøegenskapene, samt noen nye. I forhold til forvaltningens arbeidsoppgaver på naturversiden, er det imidlertid to momenter som i liten grad har kommet frem: Slitasje og forstyrrelse av dyrelivet.

Formålet med denne studien var å avdekke positive og negative miljøegenskaper slik båtfolk oppfatter dem, ikke å kvantifisere utbredelsen av oppfatningene. Siden de negative miljøegenskapene antagelig har spesiell interesse, vil vi likevel vise hvor mange som ga svar i de ulike kategoriene i ett av studieområdene. Det går klart frem at noen forhold nevnes oftere enn andre, se figur 4. Uvettig båtbruk og forsøpling/forurenning er de som nevnes oftest. Deretter kommer dårlig vær, fyll og bråk, manglende tilrettelegging og uvennlige mennesker.

Figur 4. Er det noe du synes er mindre positivt ved båtlivet og de områdene du vanligvis driver båtliv? Tilreisende båtturister i Risør juli 1990 (N=248). Etter Meyer og Kleiven (1990).

Konsekvenser for forvaltningen. Videre forskning

Som vi var inne på i et tidligere avsnitt innebærer kategorisering en forenkling der man velger detaljeringsgrad etter konkrete behov. Det at de 7 brukerne som laget kategoriene fikk et materiale som i utgangspunktet var befridd fra like utsagn, fører til at resultatkategoriene befinner seg på et mer abstrakt nivå enn de 350 respondentenes opprinnelige utsagn. Kategorien "uvettig båtbruk" omfatter for eksempel både "båter som lager høy sjø", "båter som holder stor fart", "uvettig båtbruk" og en rekke andre utsagn. For forvaltningen innebærer dette at når utbredelsen av uvettig båtbruk skal sammenlignes med andre problemer, som forsøpling eller fyll og bråk, kan kategoriseringen som er foretatt i denne studien være hensiktsmessig. Men hvis forvaltningen prioriterer å få bukt med uvettig båtbruk og vil ta fatt

i de delene av dette problemet som oppleves som størst, kan det være nødvendig å gå ned til kategorier på et lavere nivå, slik som vist ovenfor.

Resultatene fra pilotprosjektet vil bli videreført i et hovedprosjekt i Nøtterøy/Tjømeskjærgården i Vestfold. Der vil vi undersøke hvordan båtfolk vurderer både sitt mest brukte utfartssted og skjærgårdsområdet generelt i forhold til viktige miljøegenskaper slik de har kommet frem i pilotprosjektet. Undersøkelsen vil trekke inn de ulike grupper båtbrukere (fastboende, hytteeiere, teltere og tilreisende båtturister) i området. Av hensyn til praktisk forvaltningsmessig nytte av resultatene vil vi bruke en mer detaljert kategorisering i hovedundersøkelsen, spesielt for de negative miljøegenskaper. Pilotprosjektet gir oss da muligheten til å samle disse detaljkategoriene i gyldige overordnede kategorier senere.

For forvaltningen vil det nok være de kommende resultatene fra hovedprosjektet som er av størst praktisk interesse. Imidlertid kan man allerede ut fra pilotprosjektet danne seg et bilde av hvilke hovedgrupper av positive og negative miljøegenskaper man bør være oppmerksom på i Nøtterøy/Tjøme- og Risørskjærgården. Dersom dette samsvarer med den eksisterende forståelsen, har pilotprosjektet tjent som en empirisk styrking av forvaltningens oppfatning. Hvis det har kommet frem nye momenter, bør disse bygges inn i forvaltningens virkelighetsforståelse.

Vi vil spesielt peke på ett forhold som pilotprosjektet har avdekket, og som i liten grad preger de planleggingsverktøy for friluftsområder vi kjenner til. Det ser ut til at det eksisterer sterke følelsesmessige bånd mellom enkelte brukere og de stedene de bruker mye. Disse båndene ser ut til å være noe mer enn en generell tilfredshet med de fysiske, sosiale og forvaltningsmessige forholdene på stedet. Vi kan heller snakke om en følelse av tilhørighet og identifikasjon. Fenomenet er kjent både fra dagliglivets opplevelser og fra litteraturen, men det er i liten grad beskrevet i forhold til friluftslivsområder (Williams et al. 1992). Noen av de spørsmålene vi stiller oss videre er: I hvilken grad finner vi slike bånd blant båtbrukere i norske skjærgårdsområder? På hvilket geografisk nivå opererer denne tilknytningen? Har den noen sammenheng med brukerhistorie på stedene? Opplevs negative miljøegenskaper sterkere av de som har slike følelsesmessige bånd til stedene?

Resultatene fra pilotprosjektet kan ikke uten videre generaliseres til andre deler av landet, selv om vi antar at de er ganske dekkende for Skagerrakkysten. Stu-

dien må heller betraktes som et eksempel på hvordan brukernes oppfatninger om viktige miljøegenskaper kan kartlegges, og eventuelt følges opp med lignende undersøkelser andre steder. Tre viktige spørsmål blir: Hvilke av de kartlagte miljøegenskapene er også aktuelle i andre deler av landet? Hvilke er spesielle for Skagerrakkysten? Og finnes det miljøegenskaper som oppleves som viktige i andre deler av landet, men som ikke er relevante for båtfolk på Skagerrakkysten?

Litteratur

- Ajzen, I. & Fishbein, M. 1980. Understanding attitudes and predicting behavior. New Jersey: Prentice-Hall.
- Bennett, R. G. 1990. Turistundersøkelse i Mandal 1990. Oversikt over resultater. Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1991. Friluftslivsområder sikret ved statlige midler 1958-1990. DN-rapport 1991-9.
- Driver, B. & Brown, P. J. 1978. The opportunity spectrum concept and behavioral information in outdoor recreation resource supply inventories: A rationale. - I: Integrated inventories and renewable resources: Proceedings of the Workshop. USDA Forest Service General Technical Report RM-55. Fort Collins, Colorado: Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station.
- Driver, B., Brown, P. J., Stankey, G. H. & Gregoire, T. G. 1987. The ROS planning system: Evolution, basic concepts, and research needed. Leisure Sciences 9:201-212.
- Finansdepartementet. 1992. Sentralt båtregister - utkast til lov med motiver. Utredning fra en interdepartemental arbeidsgruppe oppnevnt av finansdepartementet.
- Fisher, J.D., Bell, P.A. & Baum, A. 1984. Environmental Psychology. Second Edition. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Haugeland, S. & Solberg, E. 1983. Resursregistreringer på Horgo, Austevoll. Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- Ittelson, W.H. 1970. Perception of the large-scale environment. Transactions of the New York Academy of Sciences 32:807-815.
- Ittelson, W.H. 1973. (Ed). Environment and cognition. New York: Seminar Press.
- Ittelson, W.H. 1976. Some issues facing a theory of environment and behavior. - I: H. M. Proshansky et al (Eds), Environmental Psychology: People and their physical settings. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ittelson, W.H., Proshansky, H. M., Rivlin, L. G. & Winkel, G. H. 1974. An introduction to environmental psychology. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ittelson, W.H., Franck, K.A. & O'Hanlon, T. J. 1976. The nature of environmental experience. -I: S. Wapner et al (Eds), Experiencing the Environment. New York: Plenum Press.
- Justisdepartementet 1980, 1985, 1990. Oversikt over småbåtbestanden fra landets politikamre. Upubliserte enkelttabeller.
- Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie og fritid. Forskningsrapport 033. Norsk Institutt for Naturforskning.
- Manning, R. E. 1986. Studies in outdoor recreation. A review and synthesis of the social science literature in outdoor recreation. Oregon State University Press.
- Meyer, R. 1988. Avfolkede fyrstasjoner i Ytre Oslofjord - en ressurs for båtfriluftslivet? Rapport fra befaring høsten 1987.
- Meyer, R. & Kleiven, J. 1990. Båtturistene 1990. En brukerundersøkelse fra Risør kommune. AKUP-rapport, Olje- og energidepartementet, Oslo.

- Miljøverndepartementet. 1978. NOU 1978:32 Fritidsbåten. Universitetsforlaget, Oslo.
- Miljøverndepartementet 1986-87. St. meld. nr. 40. Om friluftsliv.
- Miljøverndepartementet. 1987. Båtliv - en veileder for tilrettelegging.
- Nedkvitne, J & Jørgensen, T. 1988. Båtliv i Bergensområdet. Ei undersøkning blant båtfolk i Os og Austevoll. Mellomfagsoppgave, Institutt for Geografi, Universitetet i Bergen.
- Rosch, E. 1978. Principles of categorization. - I: E. Rosch and B. B. Lloyd. (Eds), Cognition and Categorization. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Statistisk Sentralbyrå. 1975. Friluftsliv, idrett og mosjon. SSB, Oslo.
- Teigland, J. 1990a. Båtliv ved kysten. - I: Kleiven, J. (red). Oljeleting og friluftsliv ved kysten. Rapport fra et forprosjekt. AKUP-rapport, Olje- og energidepartementet, Oslo.
- Teigland, J. 1990b. Nordmenns feriereiser i 1970 og 1980-årene. Oppdragsmelding 030. Norsk Institutt for naturforskning.
- Tingstad, S. 1992. Hva er bestemmende for båtturnisters valg mellom reisemål? En identifisering av beslutningskriterier. SNF-rapport 2/92. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Norges Handelshøyskole, Bergen.
- Williams, D. R., Patterson, M. E., Roggenbuck, J. W. & Watson, A. E. 1992. Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. Leisure Sciences, 14: 29-46.

Er purismen passé? — Om haldningar og miljøkrav blant friluftsfolk i nasjonalparkane

Av Odd Inge Vistad

FOR Å FÅ ei betre forvaltning av opplevings- og vernekvalitetar i nasjonalparkane, må ein nyansere og presisere målsetjinga for kvar nasjonalpark, og ein må få meir kunnskap om brukarane og deira opplevingspreferansar. Innan relativt små område finst det brukarar med svært ulike preferansar i høve til miljøkvalitetar (purisme-grad) i området. I Femundsmarka og i Stabbursdalen nasjonalparkar var det ei overvekt av puristiske brukarar, men relativt få ekstrempuristar.

Dei viktigaste samanhengane er desse: Di sterke purisme, di større skepsis/motvilje til tilrettelegging, di lågare toleranse i høve til miljøpåverknad, og di viktigare med fridom-til-å-velje i friluftslivet. Brukarane er generelt sett nøgde med eksisterande tilretteleggingsnivå i parkane, men synet på forslag om nye tiltak svingar i takt med purismegraden.

Bruk og vern

Innan friluftslivsplanlegginga såg ein tidlegare på friluftsliv som ei samling og eit mangfald av *aktivitetar*, og hovudmålet var å sikre dette mangfaldet (Driver et al. 1987). I dag er det faglege og forvaltningsmessige utgangspunktet at folk driv friluftsliv for å få gode *opplevingar*, og at ein må planleggje for å sikre eit breitt spekter av opplevingskvalitetar. Denne erkjenninga byggjer på resultat frå friluftslivsforskning gjennom 60- og 70-talet som m.a. påviste at folk har ulike haldningar og erfaringar som påverkar kva slag opplevingar dei søker og kva slag utbytte dei får gjennom friluftslivet (t.d. Knoph 1987, Petersen 1974, Stankey 1973).

I denne artikkelen ser eg nærare på brukarane i nokre nasjonalparkar. Kva for haldningar og preferansar har dei til miljøkvalitetar i denne friluftslivssituasjonen? Forvaltningsmessig er det spesielt viktig å gripe fatt i nettopp koplinga friluftsliv og nasjonalpark. Friluftsfolket har sin bruksmåte og sine sett med haldningar/preferansar i høve til miljøtilstanden i turområdet sitt. Samstundes er området verna som nasjonalpark utifrå visse kriterier og med

meir eller mindre presise vernemål. Parken skal forvaltast langsiktig i høve til desse måla. Utfordringa ligg i å samordne dei to interessene i ein samla forvaltningsinnsats.

"Friluftsliv" og "Nasjonalpark"

— to samlesekkar med mangfaldig innhald

Den norske nasjonalparkdebatten frå 60-talet og frametter har i hovudsak handsama og omtalt både "nasjonalpark" og "friluftsliv" som to grove samlefenomen.

Område som i følge Naturvernlova (§ 3) kan leggjast ut som nasjonalparkar, er "... større urørte eller i det vesentlige urørte eller egenartede eller vakre naturområder ..." på statens grunn. Formålet med parkane er å verne naturmiljøet - "*Landskapet med planter, dyreliv og natur- og kulturminner skal vernes mot utbygging, anlegg og andre inngrep*". Litt flåsete sagt, så kan dei fleste større samanhengande norske utmarksområda vernast på dette diffuse grunnlaget.

Når det gjeld friluftslivet så har det "alltid" vore nyansert i ulike aktiviteter. I "Spesialanalyse 6" (St. meld. nr. 71 (1972-73)) definerte ein rett nok friluftslivet gjennom stikkorda:

- fysisk aktivitet
- naturoppleving
- miljøendring,

men ein presiserer så friluftslivet gjennom ei liste på ti aktiviteter.

I den same Spesialanalysa og i grunnlagsdokumenta til nasjonalparkvernet diskuterer ein balansen mellom områdevern og friluftsliv. Friluftsliv er plasskrevjande og visse former for friluftsliv kan i seg sjølv vere ein trussel mot naturvernet. Men i hovudsak vart områdevern og friluftsliv rekna som to sider av same sak. "*Det er under enhver omstendighet klart at vern av naturområder vil komme friluftslivet til gode ...*" (St.meld. nr. 64 (1965-66):5). "*Vår friluftslivstradisjon er kjennetegnet ved naturvennlig ferdsl og hensynsfull bruk av den frie natur...*" (St.meld. nr. 62 (1991-92):35). Denne "moderne" vernedebatten har også hatt eit *dobbelt vernemål* for nasjonalparkane, "... nemlig å bevare større områder i naturlig tilstand og å gi adgang til friluftsliv og rekreasjon i mest mulig urørt natur" (Naturvernrådet

1968:25). Naturvernaspektet var overordna. men friluftsliv var eit opplagt tilleggsargument i vernedebatten. Friluftsliv kom likevel ikkje med som vernemål i den endelege Naturvernlova (1970). Det vart rekna som godt nok sikra i Friluftslova av 1957 - også friluftslivet i nasjonalparkane (Ot. prp. nr. 68 (1969-70)).

Heile denne nasjonalparks- og friluftslivsdebatten er meir normativ enn faktisk skildrande. Den er tufta på korleis forvaltninga meiner forholdet *bør vere* mellom vern og bruk. Om ein vil ta eit steg vidare og realisere ein god sameksistens mellom friluftsliv og naturvern, så må ein auke presisjonsnivået og få fram kor mangfaldige både nasjonalparkane våre er og ikkje minst friluftslivet i dei.

1. For å få ei god forvaltning av nasjonalparkane, må ein få klarare målsetjingar for parkvernet. Ein må betre kunnskapen om korleis ulike grupper brukar parken, kva som styrer denne bruken og kva som påverkar trivselen deira.
2. For å kunna imøtekomme haldningar og ønskje i friluftslivet, må natur- og friluftslivsforvaltninga ha ei nyansert planlegging og forvaltning av nasjonalparkane, som sikrar eit breitt spekter av opplevingskvalitetar innafor dei rammene som vernemåla tillet. Gjennomsnittsfriluftslivet finst ikkje!

Korleis skal ein dele inn friluftsfolket?

Professor Stein Tveite ved NLH sa ein gong at " 'Den norske bonden' er ein illusjon, men 'Jærbuen' er ein realitet".

Slitasje etter fotturistar i Rondane nasjonalpark. Brukarane har ulike haldningar og ulik toleranse i høve til spor etter menneskeleg aktivitet.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

Det er få norske arketypar som er så norske og solide symbol som nettopp 'bonden' - "*bonden var sjølv nordmannen*" (Skirbekk 1981:123). Det måtte i så fall vere "friluftaren" - han/ho som driv friluftsliv. Vi er jo "fødde med ski på beina", og "ingen driv så mykje friluftsliv, eller går så langt som oss" (Hompland 1992, Frislid 1981). Men om 'bonden' er ein illusjon, så er også "friluftaren" det - i den forstand at han ikkje er uttrykk for noko eintydig og lett definerbart.

Kva vil det seie å presisere friluftslivet? Kva er det som er "realitetar" blant friluftsfolket?

Den tradisjonelle måten er, som sagt, å dele inn friluftslivet etter aktivitet. Men kor eintydig er t.d. turgåaren eller fiskaren? Om ein held fast på utgangspunktet - at folk driv friluftsliv for å få gode

opplevingar - så avslører ikkje 'aktiviteten' utan vidare kva som er motiv og kva som er ei god oppleving for den einskilde, eller kor erfaren ein er, korleis han oppfører seg, eller grad av spesialisering. Eit godt døme på variasjonar innan ein aktivitet, er arbeidet til Bryan (1977). Han grupperer fiskarar i fire klasser etter grad av spesialisering: sporadiske fiskarar, generalistar, teknikkspesialiserte og teknikk-miljøspesialiserte.

Ei raffinering av aktivitets- og åtferdsinndeling ligg i Kleivens (1992) analysar av norsk ferie- og fritidsatferd. Ved å få fram mønster om korleis respondentane kombinerer ulike, relativt pre-sist definerte aktivitetar, kan ein seie meir om personane og kva for ønskje dei tykkjest ha eller attraksjonar dei søker.

Å dele inn eller segmentere brukarar etter motiv, haldningar eller ønskje om oppleving, blir gjerne kalla *psykografisk segmentering* (Fitzgibbon 1987). Dvs. at ein delar inn brukarane etter indre/mentale mål, i motsetning til *sosiodemografisk segmentering* som delar inn etter "ytre" mål som t.d. heimstad, leveveg, inntekt, kjønn eller alder (McIntosh & Goeldner 1986).

Det finst to prinsipielt ulike metodar for å dele inn brukarane. Det kan gjerast utifrå korleis respondentane svarar på forhåndsdefinerte kriterier eller variablar - såkalla a priori-segmentering (Smith 1989, Aas & Vorkinn 1991, Vistad 1992). I den andre metoden let ein statistiske analysar (faktor- og klyngjeanalyser) avgjere kva for kriterier som skil mellom ulike brukargrupper (Smith 1989, Kaltenborn 1991, Kleiven 1992, Vistad & Vorkinn 1992). Eg går her mest inn på denne siste metoden.

Inndeling av friluftsfolket etter haldningar og motiv

'Den gode friluftslivsupplevinga' avheng m.a. av kvifor folk driv friluftsliv - av kva for forventningar dei har i tilknytning til friluftslivet (Kuss et al. 1990). Dei spesifikke forventningane er påverka både av ytre, miljømessige forhold, informasjonen om desse, og av individuelle faktorar som haldningar, normer, erfaring m.m.

Kort om det teoretiske grunnlaget

I følgje forventnings-teori (t.d. Lawler 1973, Stankey & Schreyer 1987) så er krafta bak ei bestemt handling avhengig av 1) forventningane om at denne handlinga i eit bestemt miljø vil gje eit be-

stemt utbytte, og av 2) kor høgt ein verdset dette utbyttet for seg sjølv.

I ein vidareutvikla teori (teorien om planlagt handling) vert det hevda at mennesket er eit rasjonelt vesen som handlar målretta for å oppnå bestemte gode, men at desse handlingane også er påverka av sosialt press (Ajzen 1991, Knopf 1983, Ajzen & Fishbein 1980). Ikkje minst i samband med bruken av fritida - t.d. ved utøving av friluftsliv - vil den frie, individuelle viljen ha større gjennomslag enn t.d. i ein yrkessituasjon der ein i større grad må halde seg til ytre normkrav (Ajzen & Driver 1992). Dvs. at dei individuelle haldningane i stor grad er avgjerande for måten ein vil handle i t.d. ein friluftslivssituasjon.

Ved å kartleggje visse haldningar kan ein seie noko om folks preferansar og forventningar i samband med friluftslivet. Om ein også kan seie noko om åtferd er meir usikkert. Det finst ulike definisjonar og teoretisk syn på kva ein haldning er, men her definerer eg haldning som ei verdsetjing av eit objekt/fenomen. Haldninga er dessutan ein relativt stabil, mental tilstand som ein møter og reagerer på dette objektet/fenomenet med (Pearce 1988).

Purismegrad

Uttrykket 'purisme' vert brukt om så mangt, og det er heller ikkje eintydig i ein friluftsfagleg samanheng. Som ei grov karakterisering kan ein seie at 'purismegrad' er ei samanstilling av mål på fleire trivselsmessige komponentar og/eller mål på haldningar til ulike sider ved miljøet, i samband med utøving av friluftsliv.

Stankey & Schreyer (1987) har summert opp erfaringane med såkalla vill-

markspurisme ("*Wilderness Purism*") USA. Ulike undersøkingar har hatt ulike formål og 'purisme' vert difor framstilt i ulike former og tyder ulike ting dei ulike undersøkingane. T.d. nytt: Hende et al. (1968) 60 spørsmål om kva folk likar og mislikar ved "wilderness" (villmark), kva for aktivitetar ein meiner høyrer heime der, og kva som er nytten/verdien ved å oppleve villmark. Dei fann fram til sju underliggjande haldningsdimensjonar, og dei såg desse i høve til åtferd, moglege forvaltningsstrategiar og personlege karakteristika. T.d. fann dei at dei mest puristiske var unge, høgt utdanna, og hovudsakleg frå byar. Stankey (1973) nytta også purismekonseptet, men med ei anna fagleg tilnærming. Han undersøkte kor god haldningane til villmarksbrukarane samsvara med intensjonane i Wilderness Act - altså lovgrunnlaget for vern av "Wilderness Areas" i USA. Dei mest puristiske var dei med best samsvar i høve til "Villmarkslova", og han meinte det måtte takast særleg omsyn til desse brukarane i forvaltninga.

Wallsten (1988) delte inn kanofolket i Rogens Naturreservat i såkalla puristar, nøytralistar og urbanistar, på bakgrunn av spørsmål om områdekvalitet og forvaltningspreferansar. Desse tre grupperne synt seg å vere signifikant ulike når det gjeld kor mykje dei opplevde av ulil miljøpåverknad som t.d. slitasje og søppel, og korleis dei reagerte på denne slitasjen og forsøplinga. Dei var også til svarande ulike i måten dei vurderte forvaltningstiltaka i Rogen.

Det er reist ein del kritikk mot denne faglege tilnærminga. Kritikken gjeld både det metodiske og det forståingsmessige (Heberlein 1973, Vistad i prep.), og også korleis resultatata kan/ikkje kan brukast av forvaltninga (Star-

key & Schreyer 1987). Kritikken er i hovudsak konkret og konstruktiv, og har t.d. påverka måten denne tilnærminga er nytta i norske prosjekt (Vistad & Vorkinn 1992, Vistad in prep.).

Purisme på norsk

Den mest arketypiske norske friluftaren er kanskje "den einslege (mannen?) med enkelt utstyr på ville fjellet" (Frislid 1981), eller "... med fiskestong og kaffilars i villmarka." Hompland (1992:10) seier at "*Ein nordmann er mest nordmann når han har skog og fjell og ingen naboar rundt seg*". Lat oss seie at dette er nokre av kjenneteikna på puristen - kor mange er då puristar blant dei som brukar nasjonalparkane eller "villmarka"? Er friluftarane eintydig puristiske, eller er dei meir miljøtolerante, urbaniserte og servicekrevjande?

Som Wallsten (1988), har vi i Noreg kartlagt slike haldningar utifrå følgjande situasjon: Eit bestemt område (ein nasjonalpark) skal brukast til friluftsliv, og gjerne tilfredsstillende ulike opplevingsbehov, så langt det let seg samordne med overordna forvaltningsmål. Vi har difor undersøkt kva for haldningar nasjonalpark-brukarane har til *miljømessige, forvaltningsmessige og sosiale tilstandar*. Spørsmåla vart stilt generelt, altså ikkje knytt til bruken av den konkrete nasjonalparken. Utgangsideen var at folk har tankar om eit "ideelt" fjerntur-område som vil gje ein optimal friluftslivssituasjon. Desse spørsmåla vart så nytta som grunnlag for å dele inn brukarane etter kor 'puristiske' dei var i haldningane sine. 'Den ekstreme puristen', i denne samanheng, vil seie ein som ikkje vil sjå andre folk i løpet av turen, heller ikkje sjå spor etter andre, og ikkje ha nokon tekniske hjelpemiddel eller servicetiltak i sitt idealområde. Undersø-

kingane vart gjort i Femundsmarka Nasjonalpark i Hedmark/Sør-Trøndelag (Vistad in prep.), og i Stabbursdalen Nasjonalpark i Finnmark (Vistad & Vorkinn 1992).

Både i Femundsmarka og Stabbursdalen var det eit klart puristisk tyngdepunkt blant brukarane, men berre om lag ein sjettedel i kvar av dei to parkane kan kallast ekstreme puristar.

I Femundsmarka (Vistad in prep.) var det klare samanhengar mellom friluftslivsåtfærd og grad av purisme. Fiskarar og kanopadlarar var klart meir puristiske enn dei som gjekk dagstur eller var på fleirdagars fottur. Puristane var også på lengre turar, og overnatta oftare i telt og mindre i turisthytter enn gjennomsnittet. Slike skilje kom ikkje fram i Stabbursdalen (Vistad & Vorkinn 1992). Der var det ingen påviselege samanhengar mellom graden av purisme og korleis ein brukte Stabbursdalen til friluftsliv - ikkje i aktivitetsval, ikkje i turlengd, ikkje i kven eller kor mange ein gjekk ilag med og ikkje i overnatningsform.

I båe områda var puristane meir erfarne friluftarar enn gjennomsnittet, og dei hadde i større grad vore i Femundsmarka, respektive Stabbursdalen før.

Miljø- og forvaltningsmessige ønskje blant ulike brukargrupper i norske nasjonalparker

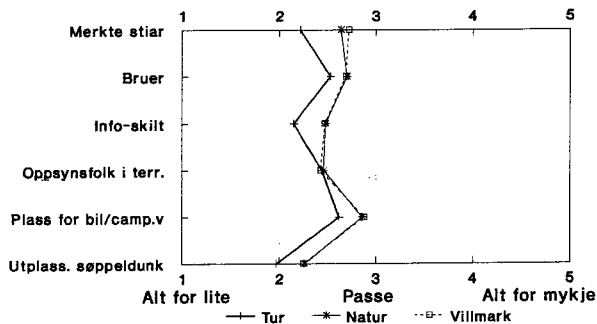
Med bakgrunn i den omtalte metodiske og faglege kritikken av purismetilnærminga, analyserte vi materialet grundigare for å sjå om det var skjulte og meir konkrete haldningsmønster inne i denne

grove 'purismegraden'. Resultata synte klare mønster, og mønstra var nær på identiske for Femundsmarka og Stabbursdalen. Brukarane hadde tydelegvis sortert desse generelle haldningsspørsmåla etter tre klare dimensjonar: ein gjekk på *tilretteleggingstiltak*, den andre på *miljøtilstand og miljøpåverknad* og den tredje, som var noko vanskelegare å tolke, gjekk på *fridom til å velje*. På denne bakgrunnen vart brukarane, gjennom statistiske prosedyrar, plasserte i såkalla preferansegrupper. I båe undersøkingane vart den mest puristiske gruppa kalla 'Villmarksgruppa' og den minst puristiske for 'Turgruppa'.

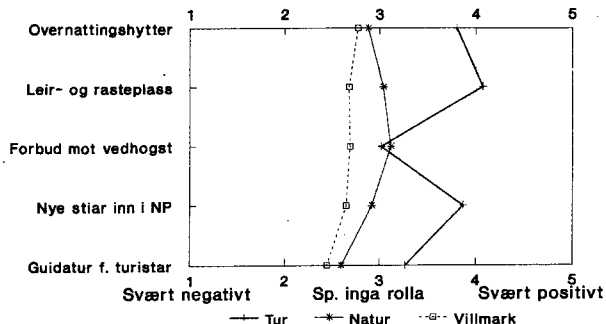
Dei samla haldningane (krava) til miljøstandard, skilde lite mellom dei ulike preferansegruppene. Alle stiller store krav til miljøet (urørt natur, fråvere av støy, søppel og tekniske inngrep). Men på spørsmål om konkrete miljøtilstandar i Femundsmarka/Stabbursdalen, var det tydeleg ulike toleransenivå for t.d. søppel og markslitasje. Villmarksgruppa opplevde meir påverknad og reagerte sterkare negativt på slikt enn t.d. Turgruppa. Folk har tydelegvis ulik oppfatning av kva som er t.d. "urørt natur".

Det generelle synet på tilrettelegging skilde sterkare mellom gruppene: Turgruppa var generelt mest positiv og Villmarksgruppa mest negativ. Det same mønsteret kom også att i kva syn dei hadde på meir tilrettelegging, og på forslag om nye typar tilrettelegging i dei to parkane. Derimot var det nokså små skilnader mellom gruppene i korleis dei vurderte den eksisterande tilrettelegginga - folk var stort sett nøgde med området slik det var (figurane 1 og 2).

Verdien av å kunna velje kom fram i spørsmåla om å kunna finne seg ein bål-plass fritt, og å telte fritt. Her kan ein ik-

Figur 1. Haldningar til mengda av eksisterende forvaltningstiltak hjå dei tre preferansegruppene i Stabbursdalen nasjonalpark.

Figur 2. Haldningar til eventuelle nye forvaltningstiltak hjå dei tre preferansegruppene i Stabbursdalen nasjonalpark.

kje tolke resultatane frå Femundsmarka og Stabbursdalen på same måten. For t.d. Turgruppa i Femundsmarka var det ikkje så viktig å kunna velje fritt - særleg ikkje bålaging - medan Turgruppa i Stabbursdalen rekna det som svært viktig. Dette er kanskje eit utslag av kulturelle skilnader mellom Finnmark og Austlandet?

I ei undersøking på Svalbard (Kaltenborn 1991) vart turistane segmenterte etter miljøpreferansar. Gruppe-inndeling vart gjort på bakgrunn av haldningar til fysiske, sosiale og forvaltnings-/servicemessige miljøforhold i samband med den aktuelle turen til Svalbard - altså ikkje ei kartlegging av generelle miljøpreferansar. "Naturlighet, kultur, avsidshet, observasjon av ferdsel, transport, hytter og informasjon" (Kaltenborn 1991:101) var dei sju miljødimensjonane som var viktige for å skilje ulike kategoriar turistar. Men alle var ikkje like klare skiljekriteria; variasjonen gjekk først og fremst på haldningane til transport, hytter og informasjon - altså sider ved miljøet som kan kallast forvaltningsdimensjonar, og som forvaltninga langt på veg styrer

bruken av. Svalbard er eit svært spesielt område både geografisk, kommunikasjons- og forvaltningsmessig, men desse resultatane er relevante her fordi over halvparten av arealet er verna som nasjonalpark eller naturreservat.

Kva nytte har forvaltninga av slik kunnskap?

For å starte med eit svar på utgangsspørsmålet: Nei, purismen er ikkje pas-sé, men den er langt ifrå einerådande. Resultatane ovanfor syner at brukarane innan eitt og same område har ulike haldningar til t.d. miljøforhold som forvaltninga kan påverke. Dette var svært tydeleg i eit storområde som Svalbard, men mønsteret går også att innfor ein enkelt nasjonalpark. I Femundsmarka samvarierte ulike haldningar med kva slag aktivitetar folk dreiv med. Men i Stabbursdalen var det ikkje eingong slike mønster - der hadde brukarane ulike haldningar til friluftslivsmiljøet innan dei ulike aktivitets-gruppene.

Vi står no framfor ein runde med intensivt forvaltningsplanlegging (St. meld. nr. 62 (1991-92)). Då må forvalt-

ninga vere seg meir bevisst kva og kven dei planlegg for. Ein må t.d. sjå på friluftsliv - i seg sjølv - som eit spekter av ulike ønskje, ulik åtferd og ulike opplevingar.

No er ikkje dette nye tankar for forvaltninga heller. Det byrja t.d. godt i nasjonalparkdebatten tidleg på 60-talet; den var i utgangspunktet meir nyansert enn det "sluttproduktet" gav inntrykk av. I Landsplanen frå 1964 (Naturvernrådet 1964) hadde ein forslag om to områdekategoriar - "Naturparker om større områder på statens grunn der naturen skal bevaras i så godt som urørt tilstand ... Nasjonalparker om større områder på statens grunn der naturen skal vernes, men hvor det kan treffes visse tiltak for å lette ferdselen, og hvor jakt kan foregå i noe større utstrekning enn i naturparker" (St. meld. nr. 64 (1965-66):6). Denne todeling vart først og fremst eit forsøk på å få ein klar terminologi, "bl.a. for at folk skal kunne vite hva de har å gjøre med i de forskjellige tilfeller ... det gjelder først og fremst å få en tydelig og logisk grense mellom naturvernede områder og friluftsområder ... selv om områder som legges ut av

naturvern hensyn alltid også vil få betydning som friluftsområder" (Naturvernrådet 1964:4). Bevisst eller ubevisst tok ein omsyn til at det finst ulike opplevingsønskje blant friluftsfolk.

Og dette har ein no - snart 30 år seinare - plukka opp att i arbeidet med Norsk Sti- og Løypeplan (Direktoratet for Naturforvaltning 1990) og i den nye stortingsmeldinga om nasjonalparkane (St.meld. nr. 62 (1991-92)). Her nemner ein arealsonering som eit viktig verke-middel. Ei slik sonering må ikkje berre byggje på forvaltninga si umiddelbare situasjonsvurdering, men ein må involvere og samle data om brukarane og byggje opp kunnskap om samanhengar mellom områdekvalitet (miljøtilstand, tilrettelegging, bruksintensitet), og haldningar, opplevingsønskje og trivsel blant brukarane.

Dette skal ikkje ende i reinspikka populisme (i den moderne, negative verhanetydinga). Omsynet til brukarane skal samordnast med måla for det enkelte verneområdet. Men dette er vanskeleg å praktisere før vernemåla blir meir konkrete enn å "ta vare på eit urørt eller tilnærma urørt område".

Litteratur

- Ajzen, I. & Driver, B. L. 1992. Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice. - *Journal of Leisure Research*, 24/3, 207-224.
- Ajzen, I. 1991. Benefits of Leisure: A Social Psychological Perspective. - I: Driver, B. L., Brown, P. J. & Peterson, G. L. (ed.) *Benefits of Leisure*. - Venture Publishing, Inc. State College, Pennsylvania.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. 1980. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. - Prentice-Hall, Inc. New Jersey.
- Bryan, H. 1977. Leisure Value System and Recreational Specialization: The Case of Trout Fishermen. - *Journal of Leisure Research* 9/3.
- Direktoratet for Naturforvaltning 1990. Forslag til mål og retningslinjer for Norsk Sti- og Løypeplan. Del 1 - Arealbehov og tilrettelegging for lengre fotturer og skiturer i Norge. - Trondheim.
- Driver, B.L., Brown, P.J., Stankey, G.H. & Gregoire, T.G. 1987. The ROS Planning System: Evolution, Basic Concepts, and Research Needed. - *Leisure Sciences* 9, 201-212.
- Fitzgibbon, J. R. 1987. Market Segmentation Research in Tourism and Travel. - I: Ritchie, J. R. B. & Goeldner, C. R., red. *Travel, Tourism, and Hospitality Research. A Handbook for Managers and Researchers*. - John Wiley & Sons, New York.
- Frislid, R. 1981. Fritid i friluft. - I: Semmingsen, I., Monsen, N. K., Tschudi-Madsen, S. & Ustvedt, Y. red. *I Velstandens Tegn. Norges Kulturhistorie Bind 7*. - Aschehoug & Co. Oslo.
- Heberlein, T. A. 1973. Social Psychological Assumptions of User Attitude Surveys: The Case of the Wildernism Scale. - *Journal of Leisure Research* 5, 18-33.
- Hendee, J. C., Catton, W. R., Marlow, L. D., & Frank Brockman, C. 1968. Wilderness Users in the Pacific Northwest - Their Characteristics, Values, and Management Preferences. - USDA Forest Service Research Paper PNW-61, Pacific Northwest Forest and Range Experiment Station, Portland, Oregon.
- Hompland, A. 1992. Friluftsliv - kva skal vi med det? - I: Direktoratet for Naturforvaltning. *Fra idé til aktivitet. Referat fra Friluftslivskonferansen, Hole i Buskerud, 20. - 22. mai 1992*. - DN-notat 6, Trondheim.
- Kaltenborn, B. P. 1991. Utkast til Forvaltningsplan for turisme og friluftsliv på Svalbard. - NINA, Lillehammer.
- Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie og fritid. - NINA forskningsrapport 33.
- Knopf, R. C. 1987. Human Behavior, Cognition, and Affect in the Natural Environment. - I: Stokols, D. & Altman, I. (red.) *Handbook of Environmental Psychology, Volume 1*. - Krieger Publishing.
- Knopf, R. C. 1983. Recreational Needs and Behavior in Natural Settings. - I: Altman, I. & Wohlwill, J.F. red. *Behavior and the Natural Environment, Human Behavior and Environment - Advances in Theory and Research, Volume 6*. - Plenum Press, New York.
- Kuss, F. R., Graefe, A. R. & Vaske, J. J. 1990. *Visitor Impact Management - A Review of Research, Volume One*. - National Parks and Conservation Association, Washington, USA.
- Lawler, E. E. 1973. *Motivation in Work Organizations*. - Brooks/Cole Publishing Company, California, USA.
- Lov av 28.juni 1957 nr. 16 om friluftslivet.
- Lov av 19. juni 1970 nr. 63 om naturvern.
- McIntosh, R. W. & Goeldner, C. R. 1986. *Tourism - Principles, practices, philosophies*. 5. utgåve. - John Wiley & Sons Inc., New York.
- Naturvernrådet 1964. *Innstilling om landsplan for natur- og nasjonalparker i Norge*. - Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Naturvernrådet 1968. *Innstilling om ny lov om naturvern*. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Ot. prp. nr. 68 (1969-70) Om lov om naturvern. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Pearce, P. L. 1988. *The Ulysses Factor. Evaluating Visitors in Tourist Settings*. - Springer-Verlag.
- Peterson, G. L. 1974. Evaluating the quality of the wilderness environment: congruence between perception and aspiration. - *Environment and Behavior*, 6(2), 169 - 193.

- Skirbekk, G. 1981. Nasjon og natur. Eit essay om den norske veremåten. - I: Bjugn, S. S., Hageberg, O. & Time, S. red. Eit våpen mot vanen. Nye norske essay. - Det Norske Samlaget.
- Smith, S. L. J. 1989. Tourism Analysis. A Handbook. - Longman Scientific & Technical, England.
- Stankey, G. H. 1973. Visitor Perception of Wilderness Recreation Carrying Capacity. - RP INT-142, USDA Forest Service, Intermountain Forest & Range Experiment Station, Ogden, Utah.
- Stankey, G. H. & Schreyer, R. 1987. Attitudes Toward Wilderness and Factors Affecting Visitor Behavior: A State-of-Knowledge Review. - I: Lucas, R. C. red. Proceedings - National Wilderness Research Conference: Issues, State-of-Knowledge, Future Directions. Fort Collins, CO, July 23-26, 1985. - General Technical Report INT-220, Intermountain Research Station, Ogden, Utah, USA.
- St.meld. nr. 71 (1972-73) Vedlegg 6 Spesialanalyse Friluftsliv. - Finansdepartementet.
- St.meld. nr. 64 (1965-66) Om Naturvernrådets Innstilling om landsplan for natur- og nasjonalparker i Norge. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- St.meld. nr. 62 (1991-92) Ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge. - Miljøverndepartementet.
- Vistad, O. I. under utarb. (Bruk og forvaltning av Femundsmarka, Rogen og Långfjället.) Dr. grads avhandling i Geografi, UNIT / NINA.
- Vistad, O. I. 1992. Den guida turen - forvaltningstiltak med turist-appell? Ein samanliknande studie av tre turgrupper på Røros, med vekt på den guida turen gjennom Sølendet Naturreservat. - NINA Forskningsrapport 35.
- Vistad, O. I. & Vorkinn, M. 1992. Bruk og forvaltning av Stabbursdalen Nasjonalpark - Resultat frå ei før-undersøking. - NINA Utredning 36.
- Vorkinn, M. & Kaltenborn, B. P. 1993. Fotturismen i Jotunheimen 1992. - NINA Oppdragsmelding (in press).
- Wallsten, P. 1988. Rekreasjon i Rogen - til-lämpning av en planeringsmetod för friluftsliv. - KOMMIT-rapport 1988:2, AVH. Universitetet i Trondheim.
- Aas, Ø. & Vorkinn, M. 1991. Holdninger til fire tiltak som øker tilgjengeligheten til naturattraksjoner - en intervjuundersøkelse blant turister i Briksdalen, Nordfjord. - NINA Forskningsrapport 21.

Skog er mer enn trær; preferanser for skogmiljø

Av Jørund Aasetre

KUNNSKAP om friluftslivsutøvernes miljøpreferanser er en nødvendig del av flerbruksforvaltningen av skogområdene. Preferanser kan uttrykkes som å foretrekke noe fremfor noe annet. Preferanser innebærer en evaluering av muligheter. En slik evaluering knytter preferansene til folks behov og påvirker atferd. Forskingslitteraturen nevner to ulike perspektiv for hvordan folks preferanser er blitt dannet, nemlig biologisk arv, og kulturell påvirkning. Undersøkelser av folks preferanser for skoglandskap viser at forhold som stillhet, løvtrær, dyreliv og lysninger i skogen ofte blir vurdert positivt, mens forhold

som store hogstflater, kvist og dødt trevirke vurderes negativt. Flere undersøkelser tyder også på at preferansene til skogmiljøet kan variere mellom ulike personer og mellom ulike situasjoner. For forvaltningen vil det være viktig å ta hensyn til det mangfold som finnes i folks preferanser. Skogen er en dynamisk ressurs som endrer seg over tid med årstider og plantenes livssykluser. Dette tidsperspektivet gjør at inngrep i skogen kan få konsekvenser for lengre tidsrom, og det er derfor nødvendig å legge et langsiktig perspektiv til grunn for forvaltningsstrategiene som velges.

Kunnskapsbehov for skogforvaltningen

Skogen er en ressurs som friluftslivet deler med flere andre utnyttelsesformer som skogbruk og naturvern. All ressursutnyttelse påvirker og former i mer eller mindre grad miljøet. I slike konfliktsituasjoner må forvaltningen foreta prioriteringer mellom ulike interesser. Prioriteringer krever verdivalg; hvem skal ha fortrinn i forhold til andre? Samtidig krever slike prioriteringer kunnskap om hvordan de ulike brukerinteressene påvirker hverandre. Kunnskapen er avgjørende for reguleringen av forholdet mellom friluftsliv og skogbruk. Forvaltningen har behov for miljøfaglig kunnskap om hvordan ulike utnyttelsesformer påvirker skogen. Videre har en også behov for kunnskap om friluftslivsutøvernes bruksmønster og miljøpreferanser, fordi slik kunnskap vil si noe om hvordan friluftslivsutøverne oppfatter effektene av ulike inngrep

Miljøpreferanser

Preferanser kan i dagligtale uttrykkes

som å foretrekke noe fremfor noe annet. En forutsetning for å foretrekke for eksempel bestemte friluftsområder fremfor andre, er at folk har visse oppfatninger om områdene, og hva som er positivt eller negativt med dem. Preferanser kan altså ses som et resultat av en evaluering av de muligheter som omgivelsene gir (Kaplan & Kaplan 1982).

En forståelse av preferanser som verdssetting av muligheter, kan lett føre til at en konsentrerer seg om de "fysiske og funksjonelle" forholdene ved steder. Det er derfor viktig å se på hvilke dimensjoner som finnes i folks tilknytning til steder. Williams og Roggenbuck (1989) skiller mellom to typer av stedstilknytning, nemlig ressursavhengighet og det de kaller ressursidentitet. Med ressursavhengighet siktes det til de fysiske egenskapene ved miljøet som for eksempel lite kvist på bakken. Dette er egenskaper som påvirker hvor egnet ulike områder er for bestemte aktiviteter, som veier for sykkelturer, eller naturskjønne omgivelser for "sightseeing". Med ressursidentitet siktes det til den "mening" som tillegges steder i mer el-

ler mindre grad, uavhengig av stedenes "fysiske" egenskaper. Et område kan eksempelvis ha en bestemt symbolsk betydning. Videre kan folk knytte sin egen identitetsfølelse til bestemte steder, eksempelvis barndomshjemmet eller den plassen de var på ferie da de var barn.

I artikkelen "Forskning på friluftsliv - bakgrunn og utvikling" spør Kaltenborn om mennesket trenger natur? I artikkelen nevner han to hovedmodeller. En modell, som tar utgangspunkt i menneskenes utviklingshistorie, framhever at menneskene fungerer best i det miljøet som det utviklet seg i, dvs. foretrekker natur eller bestemte typer natur. En del resultater tyder også på at mange foretrekker naturlige fremfor menneskeskapte miljøer (Kaplan & Kaplan 1989, Ulrich 1983, se også oversikt i Knopf 1987). Den alternative modellen stiller spørsmålstegn ved naturens absolutte rolle, og framhever personenes læring gjennom erfaring og påvirkning fra andre medmennesker. Hvilken betydning har så disse to hovedmodellene for forståelsen av friluftslivsutøvernes prefe-

ranser for skog? Avhengig av perspektiv, vil en se etter ulike mønstre i folks preferanser. Fra et utviklingshistorisk synspunkt vektlegges ofte fellestrekk i menneskenes miljøpreferanser på tvers av kulturelle og sosiale skillelinjer (Kaplan & Herbert 1987, Kwork 1979, se også oversikt i Parsons 1991). Talsmenn for den kultur og læringsbaserte modellen fremhever undersøkelser som viser forskjellige oppfatninger og preferanser til natur i ulike kulturer, og det finnes også forskning som viser kulturelle forskjeller (Kaplan & Talbot 1987, Zube & Pitt 1981).

Preferanser for skogmiljø

Mange undersøkelser både fra Norge og andre land gir viktig informasjon om hvordan folk faktisk opplever ulike forhold ved skogmiljøet. Den norske forskningen på feltet har vært forholdsvis enkel metodisk, men den gir likevel en vis oversikt over folks preferanser. Innen Norden har blant annet Koch & Jensen (1988) og Hultmann (1983) gjennomført undersøkelser. Også i USA har det vært gjort en del undersøkelser om folks preferanser for ulike skogmiljø. Vi vil her referere noen hovedtrekk fra disse undersøkelsene. Både utenlandske og norske undersøkelser refereres. Et spørsmål er selvsagt hvor overførbare utenlandske arbeider er til norske forhold. En rimelig antagelse er vel at overføringsverdien vil være størst for de arbeidene som er utført i områder hvor forholdene er relativt like de norske, dvs. fra de andre nordiske landene.

Hogst og hogstflater

Mye tyder på at folk reagerer negativt på store hogstflater. Blant friluftslivsutøvere i Osloomarka mente noe over halvparten av de spurte at hogstflatene etter flatehogst var skjemmende i landskapet

Opplevelsen av skogmiljøet er situasjonsbetinget og varierer mellom personer med ulik kulturell og erfaringsmessig bakgrunn.

Foto: KJETIL BJØRKLUND

(Haakenstad 1972). Andelen med denne oppfatningen steg dersom flaten økte i areal, var dårligere tilpasset terrenget, og hadde mer kvistavfall. Flater med gjensatte frøtre og frøtrehogst vurderes mer positivt enn flater uten frøtre (Haakenstad 1972). Også i en annen undersøkelse fra Osloomarka reagerte majoriteten negativt på hogstflater. Et interessant funn i denne undersøkelsen er at andelen som reagerer negativt på hogstflater er lavere om vinteren enn når det er bar mark (Lind et al. 1974). I et fjellskogsområde ble folk spurt hva de forbandt med flatehogst. Følgende oppfatninger var mest utbredt: mye kvist og stubber, at den ødelegger naturen, at den er negativ for dyreliv og at den gjør områdene triste (Simensen & Wind 1990). Hultman (1983) fant i sin undersøkelse at hogstflater med stubbebryting var de flatene som ble bedømt mest negativt. En amerikansk undersøkelse in-

dikerer at forholdet mellom folks preferanser og flatestørrelsen er relativt komplisert (Schroeder et. al. 1990). Ulike grupper vurderte flatestørrelsen ulikt, mengden hogstavfall på bakken påvirket også hvordan flatestørrelsen ble vurdert. For å gjøre dette enda mer komplisert, ble det også identifisert at ulike grupper vurderte den samlede effekten av hogstflater og hogstavfall ulikt.

Av ulike hogstformer er folk relativt positive til mindre flater og gruppehogst. Friluftslivsutøvere i Osloomarka gir for eksempel en relativt positiv vurdering av gruppehogst (hogst på mindre arealer) med naturlig foryngelse (Haakenstad 1972). Hultman (1983) fant at ulike typer lysninger etter blendhogst bedømmes forskjellig. Et bilde av en gammel blende (lysning etter blendhogst) med langt kommet foryngelse bedømmes relativt høyt, mens en yngre blende (fer-

ske spor blant annet med kvist) rangeres lavt. Forskjellen mellom ferske og gamle lysninger etter blendhogst kan ha noe å gjøre med hvordan åpningen i skogen fortolkes. Tolkes de som hogstflater, kan dette anses som negativt, mens en tolkning som en mer "naturlig" lysning i skogen anses som positivt. Hultman fant også at lysninger i hogstmoden skog ble rangert høyt.

Tynning gir i hovedsakelig en positiv effekt på folks vurdering av landskapet. Kenner & McCool (1985) fant at tynningshogst hadde positive effekter på folks vurdering av skogens skjønnhet. Disse funnene var under forutsetning av at kvist og annet hogstavfall ble ryddet opp. Ribe (1990) hevder også ut fra en litteraturoversikt at tynning øker landskapskjønnheten. Vodak et. al. (1985) fant at i løvskog i Østre USA fortrakk folk lett tynning fremfor kraftig tynning.

Hogstflater har isolert sett ingen positiv effekt, men kan i samspill med andre miljøforhold gi en mer positiv vurdering av et sted. Kardell (1990) fant for eksempel at hogst/hogstflater som åpnet for utsikt mot et skogsvann, ga en mer positiv vurdering av et sted. Dette gir en advarsel om at en ikke må glemme *samspillseffektene* mellom de ulike landskapselementene. Folk opplever sannsynligvis landskapet som et hele, og ikke fragmentert i hogstflater, veier, bekker, vann, med mere.

Isolert sett blir hogstflater vanligvis ikke vurdert positivt. Det kan likevel være slik at hogstflatene dominerer skogen i så liten grad at de ikke reduserer folks friluftslivsopplevelse. I en undersøkelse fra Bymarka i Trondheim svarte flertallet at de synes antallet hogstflater var passe (Andreassen 1982). Garnes og

Winther (1991) finner i en landsomfattende undersøkelse at relativt mange stilte seg nøytrale til et lignende spørsmål. Derimot fant de at det var flere på Østlandet enn i resten av landet som mente at det er for mange hogstflater der de vanligvis ferdes.

Kvist, hogstavfall og annet dødt trevirke

Hogstavfall, kvister og vindfall vurderes negativt. Friluftslivsutøvere i Oslo-marka reagerte negativt på snaufletter med mye hogstavfall (Haakenstads 1972). Hultman (1983) fant at urskog med mye vindfeller og kvistavfall ble rangert relativt lavt. Også dansker vurderer skogbilder med kvister og hogstavfall negativt (Koch & Jensen 1988). Koch & Jensen fant også at folk foretrakk bilder av bøkeskog uten døde trær. Også Savolainen & Kellomäki (1984) fant at hogstavfall var en av de faktorene som klart påvirket hvor pent et landskap ble vurdert å være.

Mange nordamerikanske undersøkelser har også funnet at folk synes kvist og hogstavfall på bakken reduserer skogens skjønnhet. Artur (1977) fant at utøverne foretrakk naturmiljø med lite kvist på bakken. Flere andre undersøkelser har også funnet at døde og nedfalte trær, kvist og hogstavfall har en negativ effekt på landskapspreferansene (Schroeder & Daniel 1981, Vodiak et. al. 1985 Brown & Daniel 1986). Også Schroeder et. al. (1990) fant at hogstavfall i hovedsak gir en sterkt negativ effekt. Men Schroeder et. al. fant at effekten av hogstavfall på opplevd landskapskvalitet varierte med størrelsen på hogstflatene og mellom ulike grupper. Undersøkelsen indikerer til og med at enkelte grupper for enkelte flatestørrelser faktisk anser at hogstavfall øker

landskapskvaliteten. Rudis et. al. (1988) fant derimot at en begrenset mengde døde og nedfalte trær hadde en positiv effekt på landskapspreferansene. Ribe (1990) sier ut fra en litteraturoversikt at hogstavfall må anses som en negativ faktor i forhold til landskapskvalitet. Som en oppsummering kan det sies at kvist, hogstavfall og vindfeller i de fleste tilfeller oppleves som et negativt miljøforhold.

Skogens tetthet

Mye tyder på at friluftslivsutøvere reagerer positivt på lysninger i skogen (Haakenstad 1972, Lind et al. 1974). Flere utenlandske arbeider kan tolkes som at det er en sammenheng mellom vurdering av landskapskvalitet og den synsvidden en har i skogen (Savolainen & Kellomäki 1984, Rudis et al. 1988, Ruddell et. al. 1989). Ribe (1989) fremhever ut fra en litteraturstudie at det sannsynligvis finnes en optimal tetthet for skogbestand. Det at folk reagerer positivt på tynning kan også tolkes som at de foretrekker en relativt åpen skog (Kenner & McCool 1985).

Trærnes alder, størrelse og artsvariasjon

Eldre store trær blir ofte vurdert mere positivt enn mindre trær. Koch og Jensen (1988) fant at i Danmark var eldre løvskog mer populær enn yngre løvskog. For barskogen fant de ingen slik sammenheng. Pukkala et al. (1988) har gjennomført en undersøkelse i Finland av ulike bestanders landskapskjønnhet og egnethet for friluftsliv. De fant at store og gamle trær ble vurdert som vakrere enn yngre trær. Pukkala et. al. fant også at alder påvirket hvilke treslag som ble rangert høyest. Savolainen & Kellomäki (1984) fant i en lignende undersø-

kelse at rangeringen av bestandens landskapsskjønnhet økte med dens alder og suksesjonstrinn.

Rudis et. al. (1988) fant at preferansene til furuskog i Sydstatene (USA) økte med tetthet av store (høgstmodne) trær, derimot var det motsatte tilfellet i forhold til tettheten av små trær. Lignede funn rapporteres av Buhyoff et. al. (1986) og Brown & Daniel (1986). Ribe (1989) sier ut fra eksisterende litteratur at store trær er en faktor som øker landskapskvaliteten. Ribe hevder videre at det sannsynligvis finnes et optimalt nivå for antallet store trær.

Enkelte undersøkelser indikerer at folk i Norge foretrekker en blandingsskog av bartrær og løvskog. Det er også funn som tyder på at folk ser positivt på innslag av løvtrær i skogen. Haakenstad (1972) fant at majoriteten av de besøkende i Oslomarka foretrekker blandet bestand av barskog og løvskog. Andreassen (1982) har lignende funn fra Bymarka i Trondheim. Lind et. al. (1974) fant at de fleste friluftslivsbrukerne i Oslomarka så positivt på innslag av løvtrær i skogen. Haakenstad (1972) fant at et flertall i hans undersøkelse ikke ønsket områder med utenlandske treslag. Andreassens (1982) undersøkelse tyder på at utøvere der er noe mer positive til utenlandske treslag.

Koch & Jensen (1988) fant at dansker foretrekker blandingsskog av løv- og bartrær, men med mest løvtrær. Ren løvskog blir foretrukket fremfor skog med bare bartrær. Bøkeskog ble foretrukket fremfor annen løvskog.

Pukkala et al. (1988) fant at finner rangerte furu og bjørk høyere enn gran. De fant derimot ikke at blandede bestander ble rangert høyere enn reine furu- eller

bjørkebestander. Pukkala et. al. fant videre at finners preferanser for ulike treslag endret seg med trærernes alder. Unge bestander av furu og bjørk rangeres ikke høyere enn unge granbestander. Reine høstbestander av gammel furu ble rangert høyt i forhold til egnethet for friluftsliv, mens gamle bjørkebestander ble vurdert høyest i forhold til landskapskvalitet. Savolainen & Kellomäki (1984) fant derimot at bjørkebestander har høyere landskapskvalitet enn både furu- og granbestander.

Stier og veier

Stier oppleves positivt. Lind et. al. (1974) fant at majoriteten syntes det var positivt å gå på en skogssti, og i en senere undersøkelse fra Oslomarka var stier det miljøforholdet flest nevnte i en positiv sammenheng (Aasetre 1993). Hultmann (1983) fant at i et relativt uattraktivt miljø fikk bilder langs en sti (synlig sti) mer positiv vurdering enn bilder tatt på tvers av stien (ikke synlig sti).

Sannsynligvis aksepterer også flertallet av de som utøver friluftsliv i bynære skoger at det er veier i områdene. Koch og Jensen (1988) fant at dansker vurderer skogsveier som et relativt positivt landskapselement. Også norske undersøkelser tyder på at folk ikke oppfatter skogsbilveier som sjenerende (Foreningen til ski idrettens fremme 1980, MMI 1987, 1990). En annen undersøkelse fra Oslomarka tyder på at folk aksepterer skogsbilveier som er tilpasset landskapet, men reagerer negativt på veier som er "sprengt ut i terrenget" (Lind et. al. 1974). På et spørsmål om hva som gjorde at veier ikke var tilpasset terrenget, var veidekket, grøfter og skjæringer de mest utbredte svarene blant friluftslivsutøvere i Bymarka i

Trondheim (Mestvedt 1984). Det at friluftslivsutøverne stort sett reagerer positivt på stier og veier er også naturlig tatt i betraktning at flertallet av de som går tur i skogen, går på veier og stier. Derimot er det sannsynlig at mange vil reagere negativt på motorisert ferdsel på skogsveiene. Haakenstad (1972) fant at majoriteten mente at skogsbilveiene ikke burde åpnes for motorisert ferdsel.

Situasjonsbestemte variasjoner

Faktorer som vær og årstider kan også virke inn på preferansene til skogmiljøet. Befolkningen i Oslo svarte at værforholdene hadde betydning for når de reiste på tur i skogen (Haakenstad 1972). Landskapspreferansene kan også skifte gjennom året. I en undersøkelse fant man at personer om våren foretrakk bilder med sommerskog fremfor skog med høstfarger. Om sensommeren var dette snudd om. Det virket som folk hadde preferanser for bilder som viste den årstiden som var i emning (Buhyoff & Wellman 1979). Rudis et. al. (1988) fant at sommerbilder fra furuskog i Sydstatene (USA) ble vurdert lavere enn andre bilder fra denne skogtypen. Funnene viser at landskapspreferanser er dynamiske. En kan heller ikke forvente at alle landskap er like attraktive til ulike årstider.

Andre forhold

Mye tyder på at dyrelivet har en positiv betydning for brukerne. Koch & Jensen (1988) fant for eksempel at folk rangerte rådyr høyest. Også hare og fasan får høye preferanser. Selv om Koch & Jensen dokumenterer at mange dyr får høye preferanser, viser de også at et dyr som mygg ikke umentet blir rangert lavt.

Også stillhet og ro er et forholdet som blir rangert høyt (Haakenstad 1972,

Koch & Jensen 1988). Selv om stillhet er høyt verdsatt, er det selvsagt et spørsmål hva folk mener med stillhet, må det være helt stille, eller vil naturlige lyder som fuglesang falle innenfor det som regnes som stillhet? Et slikt funn viser også at det er viktig ikke bare å tenke visuelt i forhold til folks miljøpreferanser. I en undersøkelse fra Osloområdet var det for eksempel enkelte som nevnte kvaelukten fra tømmer som noe positivt (Aasetre 1993).

Undersøkelser utført i Ponderosa furuskog (Schroeder & Daniel 1981, Brown & Daniel 1986) indikerer at mengden vegetasjon på bakken har betydning for vurderingen av landskapskvalitet. Også Ribe (1989) fremhever vegetasjon på bakken som en positiv faktor i forhold til landskapskvalitet.

Variasjon over større områder i skogen er sannsynligvis også et viktig aspekt. En undersøkelse sammenlignet reaksjonene mellom personer som gikk langs en sti med mye variasjon (variasjon knyttet til antall bestander) med noen som gikk langs en sti med lite variasjon (Axelsson-Lindgren og Sorte 1987). De fant at de to gruppene faktisk oppfattet ulik grad av variasjon langs de to stiene. De som gikk langs stien med mye variasjon rapporterte også en mer behagelig opplevelse enn de som gikk langs stien med minst variasjon. Et annet interessant funn er at de som gikk langs den stien med mest variasjon, vurderte lengden på stien og tiden de brukte på turen mer korrekt enn de som gikk langs den minst varierte stien.

Forskjeller i holdningene til skogmiljøet

Selv om det finnes mange fellestrekk og hovedtendenser i folks landskapspre-

feranser, finnes det også klare variasjoner mellom ulike personer og grupper. Flere undersøkelser har funnet at holdninger og interesse for miljøvern har betydning for hvilke landskapspreferanser individene har. Dearden (1984) fant at medlemmer i miljøvernorganisasjoner (Siera Club) hadde høyere preferanser for villmark enn den øvrige befolkningen. Også Hultman (1983) fant at medlemmer av naturvernforeninger vurderer ungskog og det Hultman klassifiserer som rekreasjonsskog mer negativt enn de øvrige respondentene. Medlemmer av naturvernforeninger vurderer samtidig urskog, lysninger i skogen og blendskogshogst mer positivt enn de øvrige respondentene (Hultman 1983). Kardell & Wallsten (1989) gjør lignende funn i forhold til hvordan bestand av konkortafuru vurderes. Medlemmer av Svenska Naturskyddsföreningen er klart mer negative til konkortafuru enn andre grupper. Naturvernerne mener også i mindre grad enn andre at en konkortabestanden er naturlig. McCool et al. (1986) fant at personer med miljøvernstandpunkt vurderte attraktiviteten til skogområder preget av hogst lavere enn andre grupper.

Også forskjeller i landskapspreferanser er identifisert mellom ulike etniske grupper. Eksempelvis Kaplan & Talbot (1987) rapporterer en undersøkelse hvor de har funnet forskjeller mellom landskapspreferansene til hvite og svarte i USA.

Det er også gjort undersøkelser som tyder på at utdanning og yrkesrolle påvirker folks landskapspreferanser. Hultman (1983) fant at jegermestere (svenske fylkesskogmestere, jegermestere) hadde preferanser som ligner naturvernerne. Savolainen & Kellomäki (1984) fant derimot ingen forskjell i hvordan

skogbruksstudenter ved Helsinki universitet og bybeboere vurderte kvaliteten til ulike skogbestander. En rekke studier finner at landskapsarkitekter og arkitekter skiller seg signifikant fra allmennheten i sine landskapspreferanser (Kaplan 1973, Arthur 1977, Buhyoff et al. 1978).

Måten som en utøver skogfriluftsliv kan også påvirke folks holdninger til skoglandskapet. Mange av preferansestudiene tar utgangspunkt i vurderinger av landskapets skjønnhet. Det er ikke sikkert at en ville fått samme bilde dersom undersøkelsene hadde vært rettet mot mer spesifikke forhold. Som eksempel kan nevnes Langenau et al. (1980) som fant signifikante forskjeller på hvordan syklistene, hjortejegere og campinggjester reagerte på flatehogst. Lignende forskjeller støttes også av annen forskning innen miljøpsykologi. Ward et al. (1988) fant at forskjeller i planer om bruk av miljøet ga ulike oppfatninger og følelsesmessige reaksjoner på samme miljø.

Vurderinger av miljøet kan ofte være basert på tilfeldige og ufullstendige forestillinger i forhold til den ytre virkeligheten. Et interessant forhold er i hvilken grad personenes forestillinger og kunnskaper påvirker verdsettingen av ulike miljø. Anderson (1981) fant at betegnelser som settes på ulike landskapsbilder virker inn på hvor positivt/negativt en vurderer landskapsbilder. Utøverne lot seg derimot ikke styre helt av slike benevnelser. Anderson tolket resultatene slik at benevnelser forsterket de positive eller negative kvalitetene. En negativ benevnelse på et landskap som ellers ville blitt vurdert til å ha "høy kvalitet" (eller motsatt) hadde liten innflytelse på folks vurdering.

Det er også funnet forskjeller i folks holdninger til landskapet ut fra variabler som kjønn og alder. Enkelte hevder at oppfattelsen av landskapets estetiske verdier varierer gjennom livet. Zube et al (1983) fant at eldre og barn hadde andre landskapspreferanser enn andre. Deres resultater tyder på at naturlighet som er en viktig komponent i miljøpreferansene til yngre og middelaldrende, er relativt uviktig for unge barn og eldre. Kardell (1990) fant at kvinner gir tette granbestander mindre positive vurderinger enn det menn gjorde, mest og negativt innstilt var yngre kvinner.

Forvaltning av skog og miljøpreferanser

Mange reagerer positivt på egenskaper som stillhet, løvtrær, dyreliv og lysninger. Miljøforhold som store hogstflater, kvist og dødt trevirke på bakken er det derimot mange som opplever negativt. Slike forskjeller i hvordan folk reagerer på de ulike miljøegenskaper bør det taes hensyn til når en forvalter skogområdene. Dersom forvaltningen har som målsetting å gi friluftslivsutøverne positive opplevelser vil det være det være viktig å bevare de miljøegenskaper som oppleves positivt, samtidig som en reduserer miljøforhold som gir negative opplevelser.

Den teoretiske diskusjonen om miljøpreferanser har rot i biologisk arv eller kulturell påvirkning og læring kan ved første øyekast virke uten relevans for en forvaltningssituasjon. Det kan likevel argumenteres for at dersom naturmiljøet sanses som noe særegent, og menneskene har medfødte preferanser for bestemte miljø, så er dette et viktig argument for å bevare mulighetene for fortsatt å oppleve nettopp disse miljøene.

Miljøpreferanser varierer mellom folk og situasjoner. Forskjellige brukergrupper har ulike preferanser for samme miljø. Personer kan også ha ulike preferanser til samme miljø i ulike situasjoner. Dette er forhold som vil kunne skape vanskeligheter i en forvaltningssammenheng. En kan ikke basere forvaltningen på preferansene til den "gjennomsnittlige friluftslivsutøver", fordi slike gjennomsnittsbetraktninger kan viske bort viktige gruppeforskjeller. En må derimot ha et bevisst forhold til hvem en ønsker å nå med sine forvaltningstiltak, og eventuelt hvor og i hvilke situasjoner. Dette forholdet utgjør også en utfordring til videre forskning. Majoriteten av de amerikanske undersøkelsene som er referert her, er knyttet til hva folk opplever som vakker natur. Det er ikke sikkert at undersøkelser av hvordan folk vurderer skogen i forhold til bestemte friluftslivsaktiviteter vil gi de samme svarene.

Mange foretrekker variasjon i skogen. I en forvaltningssammenheng vil det derfor være viktig å bevare den variasjon som finnes i skogen. En forvaltning som ønsker å tilstrebe en optimal type rekreasjonsskog kan stå i fare for å skape et ensformig og variasjonsløst skoglandskap. Folk ønsker variasjon mellom *flere ulike skogtyper*.

Samspill effekter mellom ulike landskapsegenskaper er også et kompliserende forhold. Selv om bestemte miljøinngrep vanligvis oppleves som negative, kan de i samspill med andre miljøforhold spille en positiv rolle i forvaltningen av skogområdene. Selv hogstflater kan være hensiktsmessige hvis de i bestemte situasjoner benyttes til å åpne opp utsyn mot andre og høyt verdsette miljøaspekter.

Skogen er en dynamisk ressurs som endrer seg over tid. Trær har lange livssykluser, og inngrep vil ha konsekvenser for et langt tidsrom fremover. Dette kan medføre at et inngrep som anses som positivt på ett tidspunkt, kan gi negative effekter på senere suksesjonstrinn (eller motsatt). Når en forvalter skog for rekreasjon er det derfor viktig å ha et langsiktig perspektiv på de strategier en velger. Kanskje må en også godta enkelte inngrep som på kort sikt blir opplevd negativt, men som på lengre sikt gir større positive effekter. Tidsaspektet gjør seg også gjeldende i forhold til årstidsvariasjonen. Preferansene for et skogmiljø kan variere med årstidene. Også dette gir problemer, men også muligheter for forvaltningen. Eksempelvis kan inngrep skje på årstider hvor bestemte miljø eventuelt er lite attraktive og lite brukte.

Et forvaltningsmessig problem er i hvor stor grad det er mulig å "kjøpslå" med områdene, dvs. i en forvaltningssammenheng bytte et friluftslivsområde med et annet område, som har omtrent de samme miljøkvalitetene. De preferanser til ulike skogmiljø som er referert her, faller i hovedsak inn under ressursavhengig stedstilknytting. I en forvaltningsmessig sammenheng bør en også ta hensyn til ressursidentitet, dvs. den mening folk tillegger steder mer eller mindre uavhengig av "objektive" egenskaper.

Litteratur

- Anderson, L.M. 1981. Land Use Designations Affect Perception of Scenic Beauty in Forest Landscape. - Forest Science 27(2):392-400.
- Andreassen, K. 1982. Flersidig bruk av skog. En intervjuundersøkelse blant turfolk i Trondheim Bymark. Hovedopp-

- gave. - Institutt for skogskjøtsel, NLH. Ås-NLH.
- Arthur, L.M. 1977. Predicting Scenic Beauty of Forest Environments: Some Empirical Tests. - *Forest Science*, 23(2):151-160.
- Axelsson-Lindgren, C. & Sorte, G.J. 1987. Public Response to Differences Between Visually Distinguishable stands in a recreation area. - *Landscape and Urban Planning*, 14:211-217.
- Brown, T.C. & Daniel, T.C. 1986. Predicting scenic beauty of timber stands. - *Forest Science*, 32(2):471-487.
- Buhyoff, G.J.; Hull IV, R.B.; Lien, J.N.; Cordell, H.K. 1986. Prediction of Scenic Quality for Southern Pine Stands. - *Forest Science*, 32(3):769-778.
- Buhyoff, G.J. & Wellman, J.D. 1979. Seasonality Bias in Landscape Preference Research. - *Leisure Sciences*, 2(2): 181-190.
- Dearden, P. 1984. Factors influencing landscape preferences: An empirical investigation. - *Landscape Planning*, 11:293-306.
- Foreningen til ski-idrettens fremme. 1980. Medlemsundersøkelse januar 1980. - Foreningen til ski-idrettens fremme. Oslo.
- Games, A.S. & Winther, G. 1991. Holdninger til og betalingsvillighet for flersidig skogbruk og barskogsvern i Norge. - Hovedoppgave, Institutt for skogfag - NLH. Ås-NLH.
- Haakenstad, H. 1972. Skogbehandling i et utfartsområde, En opionsundersøkelse om Osломarka. - *Meldinger fra Norges Landbrukshøgskole*, 51(16). Ås-NLH.
- Hultman, S.G. 1983. Allmänhetens bedömning av skogsmiljöers lämplighet för friluftsliv. 2. En riksdokende enkät. - Svergies Lantbruksuniversitet. Rapport 28.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. 1989. *The Experience of nature*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kaplan, R. 1973. Predictors of environmental preference: designers and clients. - I: Preiser, W. (red.) *Environmental Design Research*. Dowden, Hutchinson and Ross, Stroudsburg, 265-274.
- Kaplan, S. & Kaplan, R. 1982. *Cognition and Environment*. New York: Praeger.
- Kaplan, R. & Talbot, J.F. 1987. Ethnicity and Preference for Natural Settings: A Review and Recent Findings. - *Landscape and Urban Planning*, 15:107-117.
- Kaplan, R. & Herbert, E. J. 1987. Cultural and sub-cultural comparison in preferences for natural settings. *Landscape and Urban Planning*, 14:281-293.
- Kardell, L. & Wallsten, P. 1989. Några gruppers attityder till Pinus cotor. - Avdelingen för landskapsvård. Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 40.
- Kardell, L. 1990. Talltorpsmon i Åtvidaberg. 1. Förändringar i upplevelsen av skogen mellan 1978 och 1989. Rapport 46.1990 Institutionen för skoglig landskapsvård. Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Kenner, B. & McCool, S.F. 1985. Thinning and Scenic Attractiveness in Second-Growth Forests: A Preliminary Assessment. Research Note. School of Forestry, University of Montana. Montana Forest and Conservation Experiment Station.
- Knopf, R.C., 1987. Human Behavior, Cognition and Affect in the Natural Environment. - I: Stokols, D. & Altman, I. (red): *Handbook of Environmental Psychology*. Wiley.
- Koch, N.E. & Jensen, F. S. 1988. Skovens friluftsfunksjon i Danmark. IV Del. Befolkningens ønsker til skovens og det åbne lands udformning. - *Det forstlige Forsøgsvesen i Danmark*.
- Kwok, K. 1979. Semantic evaluation of perceived environment: A cross-cultural replication. *Man- Environment Systems*, 9:243-249.
- Langenau E.E. Jr.; O'Quin, K.; Duvendeck, J.P. 1980. The Response of Forest Recreationists to Clearcutting in Northern Lower Michigan: A Preliminary Report. - *Forest Science*, 26(1):81-91.
- Lind, T.; Oraug, J.; Rosenfeld, I.S.; Østensen, E., 1974. Friluftsliv i Osломarka. - NIBR arbeidsrapport 8/74. NIBR. Oslo.
- MMI. 1987. Undersøkelse av publikums skibruk og medlemskap i skiforeningen. - MMI/Skiforeningen. Oslo.
- MMI. 1990. Leserundersøkelse: Snø & ski nr. 4 1990. - MMI/Skiforeningen. Oslo.
- McCool, S.F.; Benson, R.E.; Ashor, J.L. 1986. How the Public Perceives the Visual Effects of Timber Harvesting: an Evaluation of Interest Group Preferences. - *Environmental Management*, 10(3):385-391.
- Mestvedt, M. 1984. En intervjuundersøkelse om veg- og stinettet i Trondheim bymark. - Hovedoppgave, Institutt for skogskjøtsel, NLH. Ås-NLH.
- Parsons, R. 1991. The potential influences of environmental perception on human health. *Journal of Environmental Psychology*, 11:1-23.
- Pukkala, T.; Kellomäki, S.; Mustonen, E. 1988. Prediction of the Amenity of a Tree Stand. - *Scandinavian Journal of Forest Research*, 3:533-544.
- Ribe, R.G. 1990. A general model for understanding the perception of scenic beauty in northern hardwood forests. *Landscape journal*, 9(2):86-101.
- Ribe, R.G. 1989. The Aesthetics of Forestry: What Has Empirical Preference Research Taught Us? - *Environmental Management*, 13(1):55-74.
- Ruddell, E.J.; Gramann, J.H.; Rudis, V.A.; Westphal, J.M. 1989. The psychological utility of visual penetration in near-view forest scenic-beauty models. - *Environment and behavior*, 21(4):393-413.
- Rudis, V.; Gramann, J.H.; Ruddell, E.J.; Westphal, J.M. 1988. Forest inventory and management-based visual preferen-

- ce models of Southern pine stands. - Forest Science. 34(4):846-863.
- Savolainen, R. & Kellomäki, S. 1984. Scenic value of the forest as assessed in the field and the laboratory. - I: Saastamoinen, O.; Hultman, S.G.; Koch, N.E.; Mattsson, L. (red.) Multiple-use forestry in the Scandinavian countries. The Finnish forest research institute. Helsinki.
- Schroeder, H. & Daniel, H. 1981. Progress in Predicting the Perceived Scenic Beauty of Forest Landscapes. - Forest Science. 27(1):71-80.
- Schroeder, H.W.; Globster, P.H.; Frid, R. 1990. Visual Quality of Conifer Stands in Central Michigan: The Effect of Alternative Harvest Methods. - Upublisert notat. North Central Forest Experiment Station. Chicago, IL.
- Simensen, K.; Wind, M.H.A., 1990. Holdninger til og betalingsvillighet for ulike skogbehandlinger i fjellskog. - En empirisk undersøkelse av Hirkjølen statsallmenning. - Hovedoppgave, Institutt for skogfag - NLH. Ås-NLH.
- Ulrich, R.S. 1983. Aesthetic and Affective Response to Natural Environment. - I: Altman, I. & Wohlwill, J.F. Behavior and the Natural Environment. Plenum press.
- Vodiak, M.C.; Roberts, P.L.; Wellman, J.D.; Buhyoff, G.J.; 1985. Scenic Impacts of Eastern Hardwood Management. - Forest Science. 31(2):289-301.
- Ward, L.M.; Snodgrass, J.; Chew, B.; Russell, J.A. 1988. The role of plans in cognitive and affective responses to places. Journal of Environmental Psychology. (8):1-7.
- Williams, D.R. & Roggenbuck, J.W. 1989. Measuring Place Attachment: Some Preliminary Results. Paper Presented at the Session on Outdoor Planning and Management NRPA Symposium on Leisure Research. San Antonio, Texas.
- Zube, E.H. & Pitt, D.G. 1981. Cross-cultural perceptions of scenic and heritage landscapes. Landscape Planning 8:69-87.
- Zube, E.H.; Pitt, D.G.; Evans, G.W. 1982. A Lifespan Developmental Study of Landscape Assessment. Environmental Psychology. 3(2):115-128.
- Aasetre, J. 1993. Miljøpreferanser i Nordmarka. NINA Oppdragsmelding 205. Norsk institutt for naturforskning.

Fysisk tilrettelegging — kun for "eldre, syke og handikappede"?

Av Marit Vorkinn og Odd Gåsda

FYSISK tilrettelegging er et av de høyest prioriterte tiltak innen offentlig friluftslivforvaltning, med formål å "forbedre friluftslivmulighetene på arealene". Tilretteleggingstiltak vil imidlertid kunne oppleves som både positive og negative, avhengig av hvilke brukergrupper vi ser dem i forhold til. Artikkelen oppsummerer erfaringer om ønsker og behov for tilrettelegging blant norske friluftslivutøvere.

Vi ser bl.a. på tilrettelegging for *fotturer og skiturer* både i nærområdene rundt byer og tettsteder og i fjellområdene. For nærområdene kan tiltak som bedrer adkomsten til turterrenget være minst

like viktige som tilrettelegging inne i selve området. En betydelig andel av brukerne ønsker imidlertid stier og skiløyper i nærområdene. I fjellområdene er det tiltak som medfører små naturinngrep og som hjelper fjellvandrerne til å ta seg fram, f.eks. merking av stier, som får størst oppslutning. For å imøtekomme det store flertallet av friluftslivutøvere og for å sikre muligheten for en framtidig friluftslivutøvelse vi ikke kjenner arten og omfanget av, synes det å være riktig å skape et differensiert tilbud. Tilretteleggingen bør med andre ord konsentreres til bestemte områder, mens andre områder får ligge mest mulig urørt.

Offentlig politikk og forvaltning

Omtrent alt friluftsliv kan drives uten spesiell fysisk tilrettelegging. Dette er et av friluftslivets store fortrinn framfor mange andre fritidsaktiviteter. Vi trenger for eksempel ikke spesielle anlegg for å gå på tur. Hvem som helst står fritt til å dra til nærmeste utmarksområde og traske innover. Vi vet imidlertid av egen erfaring at dersom det blir for tungt eller vanskelig å utøve en aktivitet, lar vi det kanskje være. Dersom vi f.eks. må dra en pulk gjennom en halvmeter med nysnø, blir det ikke så fristende å dra på skitur. For mange av oss vil derfor en viss tilrettelegging være en *forutsetning* for at vi skal utøve friluftsliv.

Offentlige friluftslivmyndigheter legger da også stor vekt på fysisk tilrettelegging. Innen friluftslivsektoren er fysisk tilrettelegging nå blant de tiltakene som blir mest brukt for å nå ulike politiske og forvaltningsmessige mål. Stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1986/87 signaliserte at takten i tilretteleggingsar-

beidet burde økes. Dette er fulgt opp i Direktoratet for naturforvaltnings handlingsplan om "Friluftsliv mot år 2000", der det er foreslått å bruke 29 millioner til tilrettelegging i 1991. Beløpet skal deretter øke hvert år fram til 2000, da det er foreslått å bruke 69 millioner til tilrettelegging i regi av Miljøverndepartementet og Direktoratet for naturforvaltning.

I tillegg til tilskuddsordninger, forsøker offentlige myndigheter både sentralt og på fylkesnivå å fremme tilrettelegging gjennom håndbøker og veiledere. (Direktoratet for naturforvaltning 1991a, Direktoratet for naturforvaltning under utarb., Kulturdepartementet og Direktoratet for naturforvaltning 1991, Nordland fylkeskommune 1992). Disse håndbøkene og veilederne gir i stor grad råd om planlegging og praktisk gjennomføring av ulike typer av tiltak. De presiserer også at ulike grupper ønsker ulike tilrettelegging. Bortsett fra at handikappede trenger en viss bredde og fasthet på stiene, gir de imidlertid få konkrete råd om hvilke brukergrupper

som har behov for eller ønsker om ulike tiltak. En viktig årsak til dette, er at kunnskapen om brukernes preferanser er begrenset. Noe kunnskap finnes imidlertid, og vi vil i denne artikkelen oppsummere de spredte erfaringene som finnes om norske friluftslivutøveres ønsker og behov for tilretteleggingstiltak. Vi har tatt for oss noen former for tilrettelegging og undersøkt hva tidligere undersøkelser kan si oss om folks preferanser for slik tilrettelegging og om hvilke former den bør skje i. *Undersøkelsene har i hovedsak tatt for seg preferansene til de som faktisk har brukt områdene, og sier derfor lite om hvor mange som holder seg borte fra områdene på grunn av for mye, for lite, eller for dårlig tilrettelegging.*

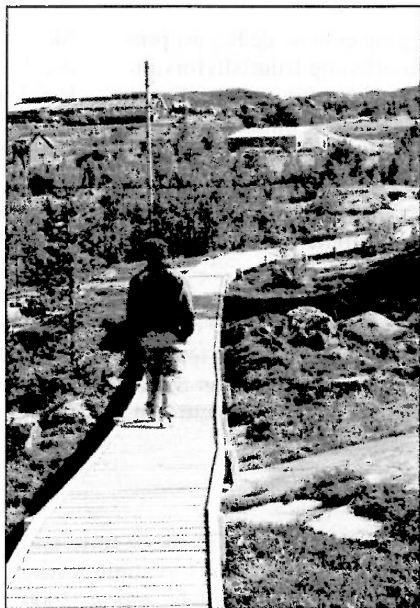
Tilrettelegging som forvaltningstiltak

Fysiske tilretteleggingstiltak kan defineres som "konkrete tiltak i/ved arealer for friluftsliv som tar sikte på å forbedre friluftslivmulighetene på arealene". (Direktoratet for naturforvaltning 1991b).

Fysisk tilrettelegging er dermed en fellesbetegnelse for mange ulike tiltak, alt fra enkel stimerking til gondolbaner. Ofte vil det derfor være snakk om å velge grad og type av tilrettelegging, snarere enn å velge hvorvidt en skal legge til rette eller ikke.

Ønsker en å få grupper som ikke er vant til å ferdes i naturen til å utøve friluftsliv, er ett alternativ fysisk tilrettelegging og et annet veiledning og opplæring. Ved valg av tiltak må forvaltningen vurdere hvor effektive tiltakene er i forhold til de målsettinger en har, kostnaden ved tiltakene og negative effekter. Fysiske tiltak vil ofte være enklere, billigere og når flere enn veiledningstiltak. Veiledningstiltak vil derimot kunne gjennomføres uten at det reduserer miljøkvalitetene i et område, mens fysiske tiltak vil kunne oppleves som negative av enkelte brukergrupper. (Aas & Vorkinn 1991).

Et problem knyttet til diskusjonen om fysisk tilrettelegging er at tilretteleggingsbegrepet er sterkt verdiladet. "Å legge til rette" for noen uttrykker en positiv handling, og bygger på en oppfatning om at det å gjøre det enklere for folk å utøve en friluftslivaktivitet fører til at vi får en bedre friluftslivopplevelse. Vi kan derfor komme til å overse at tilrettelegging også kan oppfattes som negativt av noen friluftslivutøvere. Selv det å åpne en turvei i et tettstedsnært naturområde kan i gitte tilfeller være kontroversielt. Tiltaket kan "åpne opp" et område for syklistene, småbarnfamilier med barnevogn og rullestolbrukere. For de som først og fremst søker uberørt natur og ro, kan tiltaket derimot ha negative effekter ved å skape økt ferdsel i området. *Tilretteleggingstiltak vil med andre ord kunne ha positive og negative effekter på samme tid, avhengig av hvilke brukergrupper vi ser dem i forhold*

Tilrettelegging kan være viktig for mange grupper av brukere. Bordgangen ved helleristningsfeltet i Alta samler ferdselen til én korridor og hindrer slitasje på sårbare lokaliteter.

Foto: MARIT VORKINN

til. Noen ganger kan det være mulig å finne løsninger som tilgodeser de fleste brukergruppene, mens en i andre tilfeller må prioritere mellom dem.

Diskusjonen om tilrettelegging blir dermed i realiteten en diskusjon om hvilke brukergrupper en ønsker å prioritere i de enkelte områder.

Fysiske tilretteleggingstiltak kan grupperes på ulike måter. En mulig inndelingsmåte er i forhold til det formål forvaltningen har med å tilrettelegge: Av hensyn til naturverdier og kulturelle eller historiske verdier i et område, eller av hensyn til fritidsbrukerne av et område. Vi har i denne artikkelen valgt å se

på tilrettelegging fra brukernes side. Tiltakene for disse kan deles i tre undergrupper:

- 1) Fysisk tilrettelegging for å bedre atkomsten til friluftsområdene (tilgjengelighet)
- 2) Fysisk tilrettelegging for å gjøre det fysisk enklere å utøve ulike aktiviteter i friluftsområdene
- 3) Fysisk tilrettelegging som tar sikte på å øke friluftslivopplevelsen i området på andre måter:
 - a) Servicetilbud
 - b) Renovasjon, landskapsskjøtsel og restaurering av naturområder

Behovene for tilrettelegging vil kunne være forskjellig i ulike områder. Vi vil i hovedsak bare skille mellom nærområder som kan nås av mange på kortere dagsturer, og fjernområder som ikke kan nås fra hjemmet på kortere turer. I begge tilfeller snakker vi om områder som ligger utenfor bebyggelsen og har klart naturpreg.

Hva slag fysisk tilrettelegging ønsker ulike friluftslivutøvere?

Atkomst til friluftsområdene

Selv om et område er attraktivt for en rekke friluftslivutøvere, er ikke det tilstrekkelig for at det skal bli mye brukt. Ulike undersøkelser har vist at reisetiden eller avstanden til områdene kan være avgjørende for bruken. (Se Gåsdaals artikkel om bynært friluftsliv i dette heftet). Tiltak som letter reisen og bedrer atkomsten til friluftsområdene kan derfor være vel så viktig for bruken som tilretteleggingstiltak inne i selve området. Dette gjelder både for friluftsliv

områder i nærmiljøet og for fjernere utfartsområder.

Hvordan kommer så folk seg til friluftsområdene i dag? - Sommerstid bruker friluftslivutøvere i ulike nærområder i hovedsak fire framkomstmåter: Til fots og med sykkel, bil eller kollektivtransport. Om vinteren er det også en del som går hjemmefra på ski. Undersøkelsene som er gjort viser at i tettstedsnære områder bruker de fleste bil, eller de går. Langt færre bruker sykkel og kollektivtransport.

I en undersøkelse i Trondheim rundt 1980 var det omlag 35 prosent som gikk til Bymarka både vår og høst. (Bjønnes 1981). Andelen som gikk fra marka og hjem var noe større, (44-48 prosent), siden en del turfolk tok trikk eller buss ut til marka og brukte beina på hjemturen. En befolkningsundersøkelse i Trondheim i 1991 (Gåsdaal upubl.) ga et tilsvarende resultat, med en tredjedel som sa at de ofte gikk hjemmefra og ut i marka. Siden såpass mange foretrekker å gå hjemmefra til friluftsområdene, er det nødvendig å ta hensyn til atkomstmulighetene for fotgjengerne når en legger til rette for friluftsliv i nærområdene.

Selv om det kan være viktige grunner til å begrense bilbruken, kommer vi ikke utenom at den er det viktigste framkomstmiddelet til friluftsområdene svært mange steder. Undersøkelsen i Trondheim fra ca. 1980 viser at 40-50 prosent av de besøkende brukte bil til Bymarka (Bjønnes 1981). Denne andelen synes å ha økt. I 1991 sa knapt 60 prosent av de som besøkte markaområdene rundt Trondheim at de ofte brukte bil eller motorsykkel, mens 12 prosent brukte slike framkomstmidler nå og da (Gåsdaal upubl.). Tilsvarende brukte 70 prosent av de besøkende vanligvis bil

eller motorsykkel til Skien Østmark sommeren og høsten 1988 (Aasetre, 1991). Det må imidlertid understrekes at selv om mange kjører til de nære friluftsområdene er det svært få som ønsker flere bilveier inne i områdene (Aasetre 1991, Mestvedt 1984). En undersøkelse i bymarka i Trondheim i 1983 viste tvert om at 25 prosent mente det var for mange bilveier inne i marka (Mestvedt 1984).

Så lenge en stor andel av friluftslivutøvere bruker bil til friluftsområdene, trengs det parkeringsplasser ved de viktigste utfartsområdene. Særlig for skituområder har det kommet fram ønsker om bedre parkeringsmuligheter. (Kjøde et al. 1980, Aarø & Wold 1985). En rimelig forklaring på dette er at det er vanskelig å få parkert langs veiene vinterstid, og dermed vanskeligere å finne egnet parkering. Parkeringsmulighetene kan imidlertid ha stor betydning for valg av turterreng også sommerstid (Aasetre 1991). Det var imidlertid svært få som ønsket flere parkeringsplasser i Skien Østmark. Det kan altså godt tenkes at behovet for parkeringsplasser nå er tilfredsstillende mange steder, og at andre tiltak bør prioriteres i stedet. I Trondheim har en f.eks. vurdert å redusere parkeringsarealet til fordel for andre friluftsmål.

Få friluftslivutøvere i de nevnte undersøkelsene bruker sykkel og kollektivtransport til friluftsområdet. I Gåsdaals Trondheims-undersøkelse fra 1991 var andelen som ofte syklet til utfartsområdene bare 4 prosent. Noe av forklaringen på at så få sykler kan være til dels bratt atkomst til disse områdene, og at markaområdene er kuperte. Andelen som bruker sykkel kan derfor være større i andre områder. Selv blant brukerne av et lett tilgjengelig fiskevann i Har-

stad brukte imidlertid bare 2 prosent sykkel. (Aas under utarb.)

Undersøkelsen i Trondheim i 1991 tyder på at også andelen som bruker kollektivtransport er liten. Her var det bare ca. 5 prosent som ofte tok buss eller trikk til marka (Gåsdaal upubl.). Siden Trondheim har et bedre kollektivtransporttilbud ut til nærområdene enn mange andre, mindre steder, kan andelen som bruker kollektivtransport være enda mindre på landsbasis. Dette betyr ikke at en skal glemme kollektivtilbudet når en tilrettelegger atkomsten til friluftsområdene. Enkelte grupper er fortsatt avhengige av at det finnes et slikt tilbud. Men så lenge det er mulig å gå eller bruke privatbil, kan en neppe regne med store totaleffekter på friluftslivet ved at det kollektive transporttilbudet bedres.

Tiltak som gjør det fysisk enklere å utøve ulike aktiviteter

Et av premissene for norsk friluftslivforvaltning er at det er større behov og toleranse for fysisk tilrettelegging i nærområder enn i andre friluftsområder. (Direktoratet for naturforvaltning 1991b. Direktoratet for naturforvaltning under utarb.). Hvilke typer av tilrettelegging folk ønsker, er ennå ikke godt nok belyst. Undersøkelser i ulike nærfriluftsområder i Norge viser imidlertid at en betydelig andel ønsker stier og skiløyper i nærområdene.

Tilrettelegging for fotturer i nærområder

I artikkelen "Friluftsliv i skog" refererer Aasetre til en rekke undersøkelser som viser at et stort flertall av turgåerne i bynære områder stort sett ferdes langs veiene og stiene. At også folk som bor utenfor byene kan legge vekt på at det er stier i området, kom fram i undersøkelsen i

søkelse blant lokalbefolkningen i Aurland kommune i 1987. (Vorkinn, unpubl.). Rundt halvparten av aurlendingene syntes at dette hadde mye eller noe å si for valget av friluftslivområde. Stier var viktigst for de som utøvde friluftsliv relativt sjelden.

En viktig grunn til at folk velger å ferdes langs stier og gangveier, er at det er lettest å ta seg fram der. I flere undersøkelser i Bergen var terrenget og underlaget blant de egenskapene folk la aller størst vekt på når de skulle vurdere foturområdene de brukte (Kjøde et al. 1980, Elvestad 1981). Forhold som i særlig grad hindrer farbarheten kan for eksempel være elver, myr, steinur, eikerkratt og svært bratt eller kupert terreng. I Skien Østmark svarte 57 prosent av de spurte at stier med få fysiske hindre i form av steiner og tett vegetasjon hadde betydning for valget av turrute (Aasetre 1991).

Stier og veier gjør det også lettere å orientere seg i et område, og å finne fram til bestemte mål eller steder av spesiell interesse. Merking av stiene vil her ha betydning. Undersøkelser fra ulike tettstedsnære skogsområder viser at 25-40 prosent av brukerne ønsker flere merkede stier. (Mestvedt 1984, Andreassen 1982, Aasetre 1991, Vorkinn 1988a). I Mesnadalen i Lillehammer var ønsket om slik tilrettelegging størst blant de over 55 år. (Vorkinn, 1988a). En tilsvarende tendens til sterkere tilretteleggingsbehov blant hjemmевærende og pensjonister ble funnet av Andreassen (1982).

De refererte undersøkelsene tyder på at det var få som ønsket færre merkede stier i nærområdene, men når det gjelder Bymarka i Trondheim viser Mestvedt (1984) og Andreassens (1982) undersø-

kelser at det var en del som ønsket færre brede stier, og ganske mange som ønsket færre bilveier.

Omgivelsene stiene går gjennom og måten stiene er lagt i terrenget på, har også betydning for de som går på tur. Hva som gjør noen turveier triveligere enn andre, ble forsøkt kartlagt i Bymarka i Trondheim i 1983 (Mestvedt 1984). Av de fem forholdene det ble spurt om, hadde det at veien gikk i områder med variert vegetasjon og rikt tilfang av naturformasjoner størst betydning. Ut-siktspunkter langs veien hadde også betydning for trivselen. Forøvrig tyder folks vurdering av bestemte veistrekninger på at de foretrakk smale veier som var godt tilpasset terrenget og buktet seg rundt terrengformasjonene i stedet for å skjære seg rett fram. Undersøkelsen viser dessuten klart at folk ikke ville gå langs veier med biltrafikk. Folk synes også å sette pris på muligheten til å ta rundturer langs stier og veier framfor å følge samme vei både fram og tilbake. (Langmyhr & Okstad 1990).

Det er også en del som ønsker benker og rasteplasser langs stiene. I en undersøkelse fra Bymarka i Trondheim (Andreassen 1982), var det hele 60 prosent som ønsket flere benker. Andelen var størst blant hjemmевærende og pensjonister. I Mesnadalen i Lillehammer var også ønsket om benker mest utbredt blant eldre. En fjerdedel blant de over 55 år ønsket flere benker (Vorkinn 1988a).

I jordbruksområder trenger folk stier og veier for i det hele tatt å kunne ta seg fram så lenge det ikke er tele i jorden. I en undersøkelse i to østlige bydeler i Trondheim var det for eksempel 60 prosent som oppga mangel på stier som grunn til at de ikke brukte et nærliggen-

de område med jordbruksarealer mer til friluftsliv. (Langmyhr & Okstad 1990).

Tilrettelegging for skiturer i nærområder

På samme vis som de fleste foretrekker å gå fottur på stier og turveier, går også de fleste på ski i preparerte løyper. Ihvertfall tyder undersøkelsene på at det har vært slik de seneste ti årene. (Jmfr. Aasetres artikkel om bruk av skogområder i dette heftet). At løypetilbudet har stor betydning, er også påvist i et par undersøkelser fra Vestlandet. I Bergen var kombinasjonen av terreng og løyper det forholdet flest la vekt på ved beskrivelsen av skiturområdene de brukte. (Kjøde et al. 1980). I Førde synes det som om bedre tilrettelegging av løypenettet kombinert med informasjon om tiltakene førte til større interesse for bruk av et lokalt skiturområde. (Aarø & Wold 1985). Utbedringen av løypenettet besto blant annet i å lage færre lange og bratte bakker, samt å lage flere løyper med brede traséer og preparering.

Tilrettelegging for fjellvandrere — flerdagersturer og dagsturer

Fjellet blir ofte betraktet som en noe "barskere" friluftsarena enn nærområdene. Det antas at friluftslivutøverne her er mer erfarne, og at det er mindre behov for tilrettelegging. Fjellet blir imidlertid brukt av mange ulike brukere og til mange former for friluftsliv. Det kan derfor være ønsket om en viss tilrettelegging også blant de som utøver friluftsliv i fjellet.

Ut fra undersøkelser i ulike fjellområder i Norge (Vorkinn, unpubl., Vorkinn et al. 1988, Vorkinn 1992), synes få tilretteleggingstiltak å være uproblematisk i fjellet, i den forstand at få fjellvandrere vil synes at de er negative. Kløpper og bruer over bekker eller elver som er

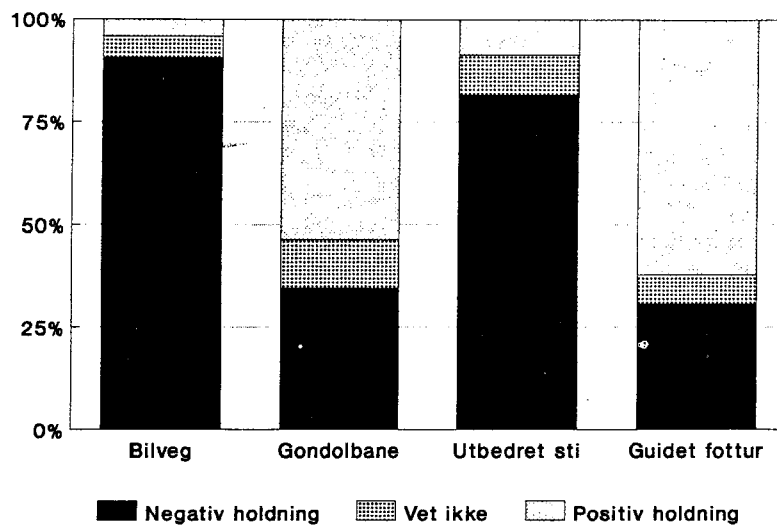
vanskelig å krysse er unntaket. Slike klopper og bruer er ca. 85 prosent for og 5 prosent imot. Tiltak for bedring av fisket i vatn og elver er det heller ikke mange fjellvandrere som har noe imot.

De mest kontroversielle tiltakene i undersøkelsesområdene er de tiltak som medfører særlig store naturinngrep og motorisert ferdsel. Åtti til nitti prosent er imot slike tiltak. Som eksempler kan nevnes veier, gondolbaner og snøscooterløyper.

Endel tiltak medfører små naturinngrep og hjelper fjellvandrerne til å ta seg fram. Slike tiltak er det flere tilhengere enn motstandere av. Merking av flere stier, oppsetting av skilt som viser avstander, utlegging av tømmerstokker der stien går i myr, og informasjonstavler plassert langs stien, er eksempler på slike tiltak. En betydelig andel (20 til 30 prosent) er imidlertid negative også til denne typen av tiltak.

Informasjonsskilt kan betraktes som fysisk tilrettelegging. I undersøkelsen ved Jostedalsbreen ba vi fjellvandrerne ta stilling til flere typer av informasjonstiltak samtidig. Langt flere ønsket at eventuelle informasjonstavler skulle plasseres utenfor friluftsområdet der stiene tok av fra bilvei (56%), enn inne i området (18%).

Personer under 25 år og over 50 år er mer positive til tiltak som medfører motorisert ferdsel enn de øvrige aldersgruppene. Merking og skilting av stier oppfattes som mest positivt blant fjellvandrere med liten eller ingen erfaring fra flerdagers fotturer. Særlig gjelder dette blant de kvinnelige fjellvandrerne.

N=679-699

Figur 1. Holdninger til fire ulike tilretteleggingstiltak blant turistene i Briksdalen.

Tilrettelegging for turister

Et fellestrekk for mange ferierende er at de har begrenset tid til å realisere de opplevelsene de ønsker. Derfor skulle en kanskje tro at mange ønsket å bruke så liten tid som mulig f.eks. for å komme fram til naturattraksjoner. Men like lite som friluftslivutøvere er noen helhetlig gruppe, synes "turister" å være det.

En undersøkelse blant de besøkende til Briksdalsbreen i Stryn kommune (Aas & Vorkinn 1991) viste at heller ikke ved turistattraksjoner kommer en unna tilretteleggingens dilemma, nemlig at folk har forskjellig syn på hvor mye og hva slags tilrettelegging som trengs. I Briksdalen var det slik at de turistgruppene som er dominerende på Vestlandet i dag (nordmenn og tyskere), var mer negative til tilrettelegging enn gjennom-

snittet, mens grupper som reiselivsnaeringen ønsker skal utgjøre en større markedsandel i framtida (japanere og amerikanere) var mer positive til fysisk tilrettelegging enn gjennomsnittet.

Holdningene til fire ulike tilretteleggingstiltak varierte sterkt. Over halvparten var interessert i gondolbane og guidete turer opp på breen, mens det var liten interesse for utbedring av stien inn til breen og bygging av bilvei inn til breen. (Figur 1). De turistene som var positive til guidete turer var negative til de fysiske tilretteleggingstiltakene, og omvendt. De eldste turistene, de som var lite aktive friluftslivutøvere og de som var bosatt utenfor Europa, var mest positive til fysisk tilrettelegging. Særlig eldre kvinner var positive til dette.

Tiltak for å øke friluftsliv- opplevelsen ellers

Kvaliteten på friluftslivopplevelsen avhenger av langt mer enn de fysiske mulighetene til å utøve ulike aktiviteter. Enkelte forhold, som været og humøret til turkameraten, kan forvaltningen gjøre lite med. Faktorer de kan gjøre noe med, utover det som allerede er nevnt i artikkelen, har vi gruppert i servicetilbud og renovasjon/ landskapspleie.

Servicetilbud

Ved utfartssteder med stor og konsentrert ferdsel kan det være aktuelt med toaletter eller spesielle hvile- og rasteplasser eller serveringssteder. Nå er det kanskje ikke slike tilbud folk oftest har i tankene når de skal gjøre rede for hvorfor de velger bestemte turområder. I Skien Østmark var det for eksempel få som tillå mulighetene for å kunne gå innom et serveringssted særlig stor betydning ved valg av turrute (Aasetre 1991). Dette kan imidlertid ha sammenheng med at serveringstilbudet er nokså begrenset i dette området. I Bymarka i Trondheim er dette annerledes, og her synes turaktiviteten å være konsentrert rundt og mellom serveringsstedene. (Bjønnes 1981). I 1981 hadde dessuten de intervjuede i gjennomsnitt besøkt det minst besøkte serveringsstedet fire ganger og det mest besøkte stedet 11 ganger det siste året. (Andreassen 1982).

Renovasjon og landskapspleie

Søppel og hærverk reduserer trivselen og kan i verste fall føre til at folk ikke bruker et område. Derfor kan renovasjon og opprydding være et viktig tiltak. Hyppig opprydding kan dessuten forebygge ytterligere forsopling. (Nisja 1987). For å øke trivselen kan det også være aktuelt med andre

former for landskapspleie. Aktuelle tiltak er bl.a. skjøtsel for å opprettholde et kulturlandskap.

I mange land arbeides det også med å omdisponere jordbruksarealer, trafikkarer og industriområder for rekreasjons- og friluftsmål. Områdene kan formes som parker slik det i større eller mindre grad har skjedd langs Akerselva i Oslo, men de kan også gjøres om til mer naturpregede områder med mindre vedlikeholdsbehov. En kan også planlegge med sikte på å trekke naturen mer inn i både nye og eldre bolig- og industriområder. Nicholson-Lord (1987) refererer en rekke eksempler på slike tiltak i andre land. Dette kan også være aktuelle tiltak flere steder i Norge, ikke minst i boligområder som ligger utenfor vanlig gangavstand til eksisterende turområder.

Konsekvenser for forvaltningen

De undersøkelsene som er gjennomført viser at ulike grupper av friluftslivutøvere både i nærområder, fjellområder og ved turistattraksjoner har ulike ønsker om tilrettelegging. For å imøtekomme det store flertallet av friluftslivutøvere og sikre muligheter for en framtidig friluftslivutøvelse som vi ikke kjenner arten og omfanget av, synes det å være riktig å skape et differensiert tilbud. Det vil med andre ord være bedre å konsentrere tilretteleggingen til enkeltområder eller deler av områder, og la andre være mest mulig urørt, framfor å ha en "gjennomsnittlig" tilrettelegging i alle områder. Differensieringstankegangen er da også i ferd med å få gjennomslag i norsk forvaltning. (Direktoratet for naturforvaltning 1991b, Direktoratet for naturforvaltning under utarb.). Det er imidlertid fortsatt en tendens til at myndighetene går inn for differensiert tilret-

telegging langs aksene nærtur-/langturområde, med høy tilretteleggingsgrad i nærområdene og lav tilretteleggingsgrad i fjernområdene. (Direktoratet for naturforvaltning under utarb., Nordland fylkeskommune 1992).

Lokalbefolkningsundersøkelsen i Lillehammer viser imidlertid at natur med uberørt preg er viktig også i nærturområdene. Mellom halvparten og tre fjerdedeler, avhengig av om en ser på brukerne eller befolkningen generelt, ønsket å bevare området som det var på undersøkelsestidspunktet. De tiltak som fikk størst oppslutning blant brukerne av området, var å unngå ny bebyggelse langs elva, samt å få mer vannføring i den delen av elva som har redusert vannføring pga. vasskraftregulering. Vi vil derfor understreke at det er behov for et differensiert tilbud også i nærområdene.

Vi har i artikkelen tatt for oss *holdninger* til tilretteleggingstiltak. Det kan imidlertid være store forskjeller mellom holdninger og adferd. Selv om vi ikke liker at det blir skiltet til "jordbærstedet" vårt, kan det godt hende at vi fortsetter å bruke det likevel. Hvilke *effekter* ulike tilretteleggingstiltak vil ha, vet vi derfor foreløpig lite om. Det synes å være et underliggende premiss for tilretteleggingsarbeidet at en økning i attraktiviteten av tilbudet vil føre til økt etterspørsel, særlig blant folk som er lite vant til å ferdes i naturen. Resultatene fra undersøkelsene gir verken grunnlag for å bekrefte eller avkrefte om dette er tilfellet. At det kan være mange årsaker til at folk ikke utøver friluftsliv, vil vi imidlertid komme tilbake til i artikkelen om "Friluftsliv for alle - utopi eller mulighet?"

Litteratur

- Andreassen, K. 1982. Flersidig bruk av skog. En intervjuundersøkelse blant turfolk i Trondheim bymark. - Hovedoppgave ved Institutt for skogskjøtsel, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Bjønnes, I.M. 1981. Outdoor recreation and its impact upon a boreal forest area - Bymarka, Trondheim, Norway. - Norsk geografisk tidsskrift 35: 57-77.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1991a. Ute-informasjon i naturvern, friluftsliv og kulturminneområder. DN-håndbok 2.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1991b. Friluftsliv mot år 2000: Forslag til handlingsplan. - DN-rapport 1991 (3): 1-37.
- Direktoratet for naturforvaltning. Under utarb. Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv.
- Elvestad, S. 1981. Evaluation of local rambling areas. A research model based on natural conditions in Åsane, Bergen. - Norsk geografisk tidsskrift 35: 177-196.
- Gåsdal, O. upubl. Deltakelse i friluftsliv i Trondheim. Tallmateriale fra befolkningsundersøkelse i 1991.
- Kjode, A., Marek, J. & Bennett, R.G. 1980. Valg og bruk av friluftsområder. - I Sundheim, L., Bennett, R.G. & Elvestad, S. red. Nærmiljø-Fritid-Rekreasjon. SAMPL, Geografisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Kulturdepartementet og Direktoratet for naturforvaltning. 1991. Stier, løyper og turveier. Håndbok om planlegging, sikring, opparbeiding og drift.
- Langmyhr, T. & Okstad, A.O. 1990. Friluftsliv i bynære landbruksområder. - NIBR rapport 24: I-XXI, 1-97.
- Mestvedt, M. 1984. En intervjuundersøkelse om veg- og stinettet i Trondheim bymark. Hovedoppgave ved institutt for skogskjøtsel, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Nicholson-Lord, D. 1987. The Greening of the Cities. - Routledge & Kegan Paul, London.
- Nisja, E.G. 1987. Informasjonstiltak for friluftsliv i Femundsmarka. - Komiteen for miljøvern, Universitetet i Trondheim.
- Nordland fylkeskommune. 1992. Planlegging og tilrettelegging for friluftsliv - en oppsummering av Modellområdeprosjektet. - Kultur- og fritidsavdelingen.
- Ringard, K. & Skjøstad, J.S. 1985. Friluftsliv i nærområder - utviklingen i tettstedsnære områder fra 1955 til 1985: En undersøkelse av endringer i arealgrunnlag og aktiviteter. - Miljøverndepartementet. Rapport T-670: 1-156.
- Stankey, G.H. & Schreyer, R. 1987. Attitudes towards wilderness and factors affecting visitor behavior: A state-of-the-knowledge review. Proceedings - National Wilderness Research Conference: issues, State-of-knowledge, Future directions. USDA Forest Service GTR-INT-220.
- Vistad, O.I. & Emmelin, L. Upubl. Purists' versus urbanists' attitudes in Femundsmarka National Park, Norway - Management preferences and perceptions of environmental and social quality.
- Vorkinn, M. upubl. Resultater fra en undersøkelse blant fjellvandrere i Saltfjellet-/Svartisen-området i 1987. FRV-prosjektet.
- Vorkinn, M., Strømø, E.-B., Teigland, J. 1988. Aktuelle forvaltningstiltak i nasjonalparkene - en undersøkelse blant hyttevandrere i fire fjellområder i Sør-Norge.
- Vorkinn, M. 1989. Friluftslivutøvelse og andre fritidsaktiviteter - en undersøkelse blant de voksne innbyggerne i Lillehammer kommune. - Rapport B 66, NTNFs forskningsprogram om "Miljøvirkninger av vassdragsutbygging".
- Vorkinn, M. 1992. Mulige effekter av å opprette Jostedalbreen nasjonalpark for friluftslivet og reiselivet - Resultater fra før-undersøkelsene. NINA Utredning 033:1-52.
- Young, M.J., Williams, D.R. & Roggenbuck, J.W. 1991. The role of involvement in identifying users' preferences for social standards in the Cohutta wilderness. - I Hope, D., red. Proceedings 1990 Southeastern Recreation Research Conference, February 14-16, 1990, Asheville, North Carolina. s.173-183.
- Aarø, L.E. & Wold, B. 1985. Tilrettelegging av Langeland som skiterreng. Ei undersøkelse av brukarar i området i mars 1985. - Institutt for sosialpsykologi, Universitetet i Bergen.
- Aas, Ø. Under utarb. Fiske i Møkkelandsvatnet ved Harstad i 1991 - før effekten av uttynningsfiske påvirker fiskekvaliteten.
- Aas, Ø. & Vorkinn, M. 1991. Holdninger til fire tiltak som øker tilgjengeligheten til naturattraksjoner - en intervjuundersøkelse blant turister i Brikisdalen, Nordfjord. NINA forskningsrapport 21: 1-33.
- Aasetre, J. 1991. Friluftsliv i Skien Østmark. - Hovedoppgave ved Ressursgeografisk gruppe, Geografisk institutt, Universitetet i Oslo.

Forholdet mellom mennesker og viltlevende fugler og dyr

Av Tore Bjerke og Jo Kleiven

MYE TALER FOR at folks kontakt med viltlevende dyr oppleves som verdifullt, og at forholdet dyr-mennesker derfor i større grad bør bli et tema både i forskning og forvaltning. Vi foreslår en gruppering av former for interaksjoner mellom dyr og mennesker basert på grad av konsumpsjon: fra eksistensiell indirekte opplevelse (bl.a. lesing og TV-filmer) til konsumptiv direkte opplevelse (som f.eks. jakt). I forvaltningen av dyrelivet bør en være oppmerksom på "psykolo-

gisk bæreevne". dvs. hva folk ønsker og godtar av dyreliv og forvaltningstiltak. Det er et klart behov for mer kunnskap om holdninger til dyreliv i Norge, og vi viser til undersøkelser i USA der en har kunnet vise mange forskjellige typer av holdninger til dyrelivet. Til slutt gjennomgås noen studier som antyder positive virkninger av menneske-dyr-interaksjoner, bl.a. en undersøkelse blant ry-pejegere som viste at de var i bedre i fysisk form etter jakta enn de var før.

Viktig kunnskap

Kunnskap om forholdet mellom mennesket og viltlevende dyr er viktig av flere grunner. Slik kunnskap vil for det første være viktig for å kunne treffe riktige tiltak for å *bevare* dyrelivet. Også de forskjellige virkningene det har for mennesket å ha *kontakt med dyr*, er imidlertid et viktig hensyn. Vi trenger derfor også korrekte kunnskaper for å kunne legge til rette for ønskelig og nyttig kontakt mellom mennesker og dyr, og for å unngå eller begrense uheldige kontaktformer.

Når det gjelder *bevaring*, er det bred enighet i landet vårt om at vi må ta vare på dyrelivet og det miljøet dyra er avhengige av. Det er et overordnet mål å bevare artsmangfoldet, og å unngå at enkeltarter blir utryddet. Også her i Norge er det mennesket som er den største trussel mot enkelte arters eksistens. Derfor bør vi - i tillegg til kunnskaper om dyrs atferd og økologi - søke mer kunnskap om menneskers holdninger og atferd overfor dyrelivet. Ikke minst viser rovviltdebatten at dette er viktig. Det er heftig debatt mellom en-

kelte høyrøstede grupper for eller imot nærvær av dyreliv. Men hvor utbredt er egentlig slike ensidige holdninger i befolkningen, og hvordan utvikles og påvirkes disse holdningene? Om dette vet vi svært lite.

De positive virkningene av *kontakt mellom mennesker og dyr* er godt dokumentert i nyere forskning. Mye tyder på at opplevelse av dyreliv og andre naturelementer har positive virkninger for menneskets fysiske og mentale velvære (avsnitt 5). Kontakt med kjæledyr viser dette klart, men hva betyr f.eks. fôring av fugler blant eldre, og dyreobservasjoner samt "fotojakt" for andre deler av befolkningen? I forvaltningen har en hittil prioritert forhold mellom mennesker og dyr som et mindretall er opptatt av, f.eks. jakt. Men burde ikke forvaltningen også være opptatt av det dyrelivet som opptar langt flere mennesker i dagliglivet og nærmiljøet?

I forvaltningen av dyrelivet bør en følgelig være opptatt av både art og omfang av den kontakten som finnes mellom mennesker og dyr. Vi bør også kjenne til hvordan dyrelivet oppleves,

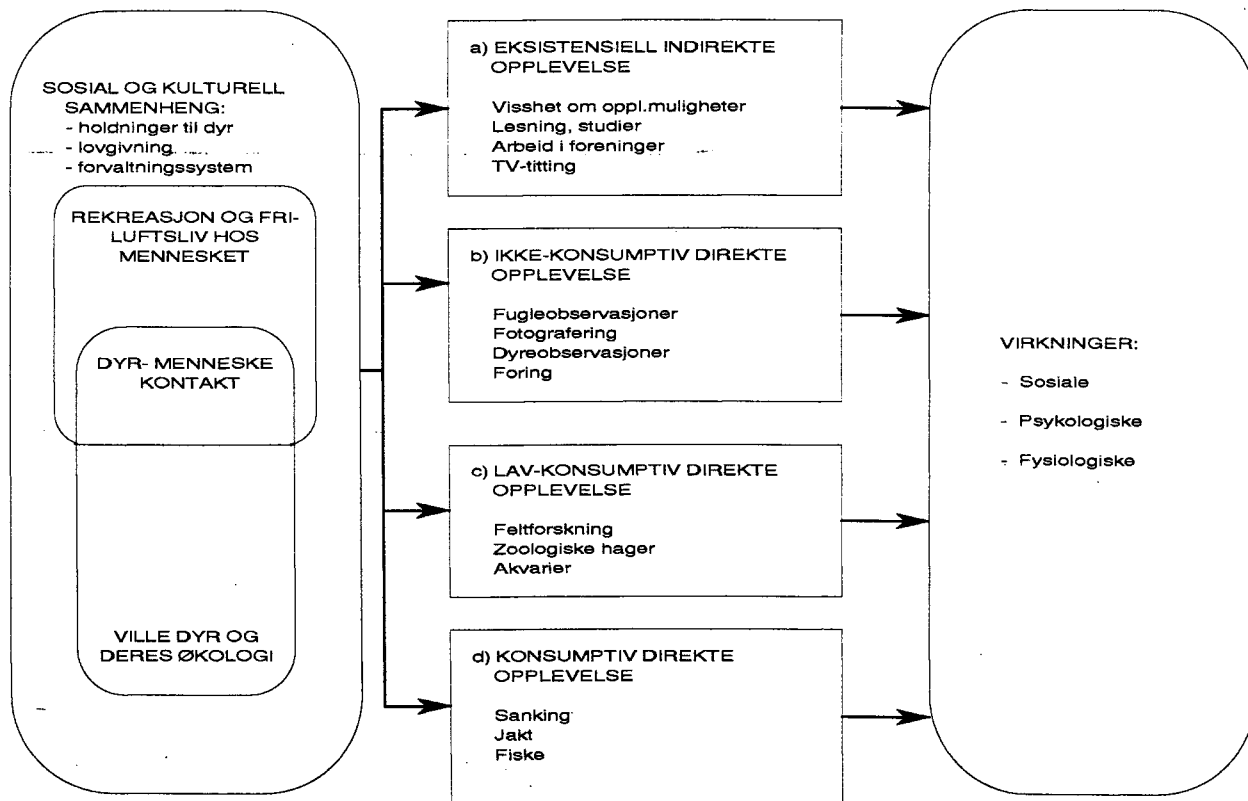
hvilke holdninger overfor dyr som er utbredt, og hvilke virkninger kontakt med dyrelivet har. Dette gir fire temaer for vår diskusjon:

1. *Aktivitets- og bruksformer* (f.eks. kunnskap om jakt og dyreobservasjoner, og økonomi knyttet til dette).
2. *Opplevelse* av dyreliv (emosjonelle og motivasjonelle sider, som følelser, stimulering og spenning),
3. *Holdninger* til dyreliv og til forvaltningstiltak, og
4. *Virkninger* av kontakt mellom mennesker og dyr for mental og kroppslig helse.

Former for og omfang av kontakt mellom mennesker og dyr

Innledningsvis kan det være nyttig å skille mellom fire former for bruk eller opplevelse av viltlevende dyr, som vist i figur 1.

Både mennesker og dyr lever innen bestemte rammer (til venstre i figur 1).

Figur 1. Kontakt mellom mennesker og dyr.

Mange land har avsatt ressurser til forvaltning av vilt (jaktbare arter) og fisk, og til regulering av jegeres og fiskeres atferd. Men også andre former for samspill med dyr er utbredt, og det vil være viktig å søke mer kunnskap om hvilket omfang og betydning dette har. Sentralt i figur 1 er det nevnt fire forskjellige former for kontakt mellom mennesker og dyr. (Verdi av dyr i næring, som fiskeoppdrett og husdyrhold, er holdt utenom her). Vi kan først skille mellom indirekte (a i figur 1) og direkte opplevelse (b-d i figur 1) av villlevende dyr.

Direkte bruk er former for kontakt hvor det er et aktuelt, personlig forhold til dyreliv, enten konsumptivt (som jakt), eller ikke-konsumptivt (som observasjon og fotografering). Med uttrykket konsumptiv mener vi her at dyr forbrukes (slaktes, drepes). Å holde ville arter i fangenskap kaller vi lav-konsumptivt: Her drepes ikke dyra, men vil i noen tilfelle være fjernet fra miljøet de hører hjemme i.

Det finnes noe kunnskap om omfanget av direkte bruk i vårt land. Ifølge jakt-

statistikken løste 166 000 personer jegeravgiftskort i 1990/91, og 97,8% var menn. Det var 82 400 jegere som drev med småviltjakt, og disse felte 1,2 mill. småvilt. Det foreligger også noe viten om sosiodemografiske variabler og om økonomiske verdier knyttet til jakt i Norge, men bare spredte undersøkelser er gjennomført (Bjerke 1993, kap.1).

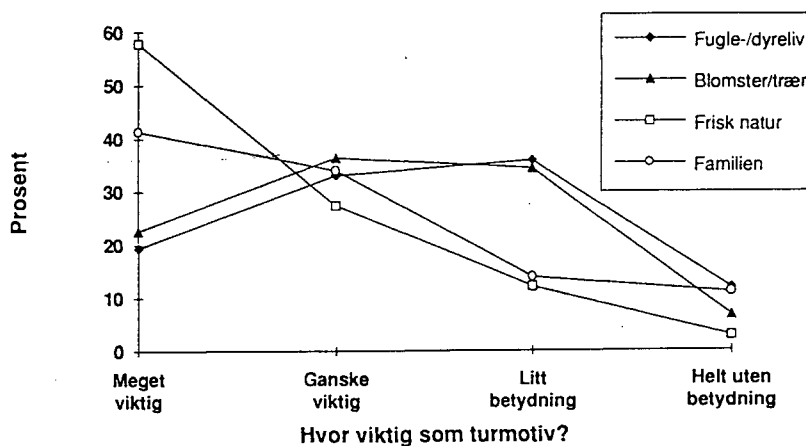
Når det gjelder ikke-konsumptiv, direkte bruk av dyreliv har vi lite å bygge på av norske undersøkelser. Fra en landsomfattende undersøkelse som Scanfact

utførte for Norsk institutt for naturforskning (NINA) i 1989 vet vi imidlertid at mange nordmenn over 14 år har opplevd forskjellige slags dyreliv i naturen. Her var det hele 57% som oppgir at de hadde opplevd villrein utenom dyrepark, mens 35% hadde sett tiur- eller orreleik og 35% hadde sett fuglefjell ved kysten. Moskus utenom dyrepark var det bare 16% som hadde sett.

Andre deler av denne undersøkelsen blir bl.a. rapportert av Kaltenborn (1993). Her kommer det også fram en viss interesse for dyreobservasjoner, idet litt over halve utvalget var "meget interessert" eller "noe interessert" i å være med erfarne folk på organiserte turer for å se og oppleve hval ved norskekysten. Litt mindre enn halvparten var tilsvarende interessert i organiserte fjell-turer for å se og oppleve elg i naturmiljøet.

Også en nyere undersøkelse som MMI og NINA utførte for Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) viser at det finnes en viss interesse for fugle- og dyreliv (Vaagbø 1992). På spørsmål om viktige grunner for å gå på tur, svarte til sammen 52% at det var "Meget viktig" eller "Ganske viktig" å oppleve fugle- og dyreliv. Som vi ser av figur 2, var likevel andre turmotiver viktigere. Å komme ut i frisk natur, vekk fra støy og forurensning var tilsvarende viktig for hele 85%. Samvær med familien var viktig for 75%, og det å oppleve blomster og trær var viktig for 59%.

I USA rangerer ikke-konsumptiv, direkte bruk av dyrelivet over aktiviteter som sykling eller camping. Kellert (1980) rapporterte at 25% av et utvalg mennesker hadde drevet med fugleobservasjoner de siste to år. Flere undersøkelser har vist at omlag 50% av alle

Figur 2. Motiver for å gå tur.

amerikanere over 15 år har utbytte av dyreobservasjoner (inkl. fotografering) i løpet av året. Av disse viste ca. 32% (18 mill.) interesse for dyreliv nær hjemmet i mer enn 200 dager pr. år, og 29 mill. foretok en reise for å observere dyreliv (Shaw & Zube 1980). Det viste seg at 62 mill. amerikanere føret ville fugler, og av disse føret 19 mill. hver måned i året. I motsetning til for jakt var det ingen kjønnsforskjeller i disse aktivitetene.

Det er mange grunner for å tro at slik direkte kontakt mellom mennesker og dyr har et betydelig omfang også i Norge. Av hensyn til vurderinger av de neste tre områdene (opplevelse, holdninger, og effekter) ville det være viktig å vite mer om omfang av bruk av eller direkte kontakt med dyrelivet.

Det er i tillegg gode grunner for å anta at det er positive verdier for mange forbundet med en visshet om at naturen fungerer, og at det ikke er alvorlige eller truende skader i våre omgivelser. Vissheten om at dyrelivet er der, kan gi sik-

kerhet for framtidige opplevelser, og for at våre etterkommere kan leve der. Den frykten vi føler når noe truer dyrelivet (som Tsjernobyl-ulykken eller profetier om "den tause våren"), viser at denne tryggheten er en viktig verdi. Her kan vi snakke om eksistensverdier eller indirekte verdier ved dyrelivet (a i figur 1). Noe informasjon om slike verdier får en ved å undersøke hva folk flest er villige til å betale for å beholde en bestand av en art. Økonomiske mål kan her utfylle psykologiske mål på viltets eksistensverdi (se f. eks. Navrud 1987).

Vi har funnet inndelingen i figur 1 nyttig som en første "oppdyrking" i forskjellige former for kontakt mellom mennesker og dyr, men den kan sikkert forbedres. Vi forlater nå figur 1 og tar for oss de tre neste punktene som ble nevnt innledningsvis.

Opplevelse av dyreliv: psykologiske prosesser

Interessen for natur og dyreliv er stor i vår kultur, og et generelt inntrykk er at store grupper finner glede og stimulering i å følge med i dyrelivet nær hjemmet. Interessen for naturprogrammer i fjernsyn peker i samme retning. Også jegere nevner at naturopplevelse og det å se dyr er viktig for dem; å skyte byttet kommer oftere lavere ned på motivlisten (Bjerke 1993, kap.4). Flertallet av jegere deltar dessuten i ikke-konsumerende friluftslivsaktivitet når de ikke jakter. Dette er hva jegere forteller etter jaktturen - også i løpet av turen kan viktige og positive opplevelser skje, selv om vi ikke er oss bevisst alle sammen. Mye tyder på at vi bruker naturopplevelser, bl.a. dyreobservasjoner, for å regulere humør og stemninger, og at følelser og mentalt velvære derfor er et produkt ved naturforvaltningen. Ved å bruke enkle stemningsmål fant Hull & Michael (1992) at følelser som trøtthet og angst gikk ned i løpet av en tur i en park, mens energien økte. Dette gjaldt særlig de som hadde høyt stressnivå før turen. Hull & Michael (op.cit.) fant også at rolig, tildels hvilende opphold i natur ga mer stressreduksjon enn tilsvarende rolig opphold hjemme, og naturkontakten kan forklare forskjellen. Men turgåernes egen tilfredshet med turen viste ikke særlig samsvar med forekomsten av de positive humørendringene, og det er sannsynligvis nødvendig å måle opplevelsene i løpet av turen (f.eks. på en jakttur) i stedet for utelukkende å basere seg på utøvernes evaluering. Nye målemetoder gjør det nå mulig å avdekke i detalj de følelser og stemninger som bestemte naturopplevelser vekker i oss. Slike målinger har nesten ikke vært anvendt på opplevelse av dyreliv, men vi

nevner at Koch & Jensen (1988) viste at rådyr var et av de mest emosjonelt attraktive elementene i dansk skog.

Holdninger til dyreliv og til forvaltningstiltak

Det er et mål i norsk miljøvern å bevare artsmangfoldet, noe som innebærer å verne livsgrunnlaget for alle arter, også arter som kan utgjøre en trussel mot f.eks. husdyr. Flere steder utvikles følgende konflikter mellom grupper som vil beskytte rovdyr, og grupper med en negativ innstilling til (nærvær av) rovdyr. Konflikter oppstår også lett om nærvær av enkelte arter i bynære strøk, eller om skade forvoldt av andre arter enn rovdyr på avling eller i hager. Slike konflikter kan bli intense, og erfaringer tilsier at hverken myndigheter eller forskere kan løse dem alene. Det er holdninger blant individer, og i grupper av individer, som er avgjørende.

I tillegg til økologisk bæreevne må en derfor være opptatt av *psykologisk* bæreevne, dvs. hva folk er villig til å godta eller tåle, og av hvilke kunnskaper, meninger og følelser dette bygger på. Der som vi visste mer om holdninger og verdier i forbindelse med dyreliv og forvaltningstiltak i grupper som er sentrale i konflikter, ville det trolig være lettere å nå fram til løsninger.

Kellert (1980) kom fram til en typologi for holdninger til dyreliv etter intervjuer i USA. Ti grupper innstillinger ble identifisert:

- Naturalistisk (affeksjon og interesse for dyreliv)
- Humanistisk (affeksjon for enkeltdyr, særlig kjæledyr)

- Moralistisk (opptatthet av rett og galt, motstand mot utnyttelse og brutalitet)
- Vitenskapelig (opptatt av fysiske og biologiske egenskaper ved dyr)
- Estetisk (opptatt av det kunstneriske og symbolske ved dyr)
- Nytteorientert (interesse i nytte og materiell verdi ved dyr)
- Sportsorientert (tilfredsstillelse ved mestring og kontroll over dyr)
- Negativistisk (misliker dyr, er redd)
- Nøytralistisk (passiv unngåelse, mangler interesse og standpunkt).

Han fant at humanistisk, moralistisk og nytteorientert holdning til dyr var mest utbredt i USA. Men nyere undersøkelser tyder på at urbanisering og endret bruk av utmark kan føre til endringer i holdninger til dyrelivet, bl.a. at negative og nytteorienterte holdninger kan bli redusert (Kellert 1987). Også innstillinger blant jegere og anti-jegere ble kartlagt av Kellert. Han identifiserte både nytteorienterte, naturorienterte og sportsorienterte jegere, i tillegg til humanistiske og moralistiske anti-jegere. Av andre metoder for å måle folks holdninger til dyreliv og jakt kan nevnes Wildlife Attitudes and Values Scale (WAVS), utviklet ved Cornell University (Purdy & Decker 1989). Dette instrumentet har vært nyttig for viltforvalterne i New York. Ett eksempel er hva som skjedde da hjortestammen økte mye på Long Island, slik at noen mennesker ble urolige over skader i hager og over smittespredning. Før forvalterne bestemte seg for å innføre kontrollert jakt på hjort i området ble WAVS brukt i befolkningen. Resultatene viste at de aller fleste likte at det var mye hjort i området, og at skader stort sett ble tolerert. Dessuten ble det klart at jakt var uønsket, og en måtte finne andre måter å begrense tilveksten av hjort på.

Som en motvekt til de positive sidene ved kontakt mellom mennesker og dyr kommer folks opplevelse av negative sider: Skader på husdyr og avlinger, trafikkfare, og smittespredning. Undersøkelser tyder på at folk veier positive og negative sider opp mot hverandre og ofte ender med en positiv holdning. F.eks. gjelder dette holdninger til hjort i bynære områder, og det gjelder også blant bønder (Purdy 1987). Når naturforvalterne iverksetter tiltak, kan en måle grupperes innstillinger til disse tiltakene, og finne ut hvordan informasjon bør gis for å hindre misforståelser. Her er utdanningssystemet også viktig, og i ett prosjekt studeres lærernes rolle i holdningsdannelsen (Pomerantz m.fl. 1987). Det ser ut til at følelsesmessige sider ved barns holdninger til dyr utvikles tidlig i barndommen, men at de kunnskapsmessige sidene ikke tilegnes for i 10-12 års alder.

I Norge har konflikter om rovdyras nærvær i stor grad vært preget av en "for eller imot-debatt". Dahle (1987) la imidlertid fram mer nyansert informasjon basert på en Gallup/NOI-undersøkelse, og i Sverige utførte Norling m.fl. (1982) en lignende studie. Positive og negative holdninger til grevling er registrert av Bevanger (1992) i Trondheim, som viste at bare 8% av de spurte hadde negative holdninger til nærvær av grevling i nærområdet.

Virkninger av kontakt mellom mennesker og dyr

Humør eller følelser påvirker kroppslige prosesser på viktige måter. De synes f.eks. å virke på fysiologiske stress-regulerende prosesser og direkte på immunsystemet (Stone m.fl. 1987). Andre har funnet at personer som er engasjert i

Nyere forskning dokumenterer positive virkninger av kontakt mellom mennesker og dyreliv. Foto: TOR MØLLEBAK

aktiviteter som de liker godt (som friluftslivsaktiviteter) uttrykker et sterkere selvbilde (Graef m.fl. 1983). Blant jege-re fant Okstad (1989) i Nord-Trøndelag at bare 4,7% var enig i at høsten var en tung årstid, mens det tilsvarende tall i en kontrollgruppe var 37,5%.

Mye av friluftslivsforskningen har vært utført ved hjelp av holdningsskalaer eller selvrapporterings-skjemaer. Det byr på en rekke fordeler også å foreta fysiologiske undersøkelser, for å få et innblikk i hvilke kroppslige prosesser som går sammen med de psykiske. En fordel er at vi tar utgangspunkt i at vi slett ikke er oss bevisst alle indre reaksjoner (se ovenfor), og at en spørreskjema-metode derfor kommer til kort om det er disse vi er på jakt etter. En annen fordel er at

fysiologiske mål kan tas kontinuerlig, i løpet av aktiviteten. Et eksempel er endringer i blodtrykket, som vi ikke registrerer subjektivt, men som kan måles ved bruk av "trådløse" metoder.

Det er allment godtatt at fysisk aktivitet er positivt for kroppen, bl.a. for hjertekarfunksjoner. Men også psykologisk er det registrert fordeler. Fysisk trening ser f.eks. ut til å redusere både angstnivået og depressive tendenser ganske klart. Det er ikke lett å si hva som kan forklare slike funn, men psykologisk sett kan det tenkes at økt selvtilit og mestrings-evne, det å komme vekk fra daglige rutiner, eller eventuell sosial kontakt i løpet av treningen er viktig. Fysiologiske prosesser som kan være viktige er økt endorfin-produksjon, mer oksygen i sentralnervesystemet, økt kroppstemperatur og bedre lungefunksjoner.

Men også mer passive fritidsaktiviteter kan ha gunstige fysiologiske effekter. Å se på vakre og behagelige naturbilder kan føre til lavere hjerterytme enn å se på mindre vakre bilder, og å se på naturbilder virker mer "avslappende" på hjernen enn å se på bilder fra et bylandskap. Fritidsaktiviteter i naturen reduserer ofte stress-symptomer, sannsynligvis ved hjelp av prosesser som "å mestre noe", "å komme seg vekk", "å bruke kroppen (fysisk trening)", og "å se noe vakkert". Stressreduksjonen synes å være klart raskere og mer fullstendig når en opplever et naturlig landskap enn når en opplever et bylandskap. Fysiologisk sett reduseres blodtrykk og muskelspenninger. Parallelt forteller forsøkspersonene om en klart bedre psykologisk tilstand (Ulrich m.fl. 1990).

Okstad (1989) innbefattet fysiologiske målinger i sin forundersøkelse av 22 elgjegere i Nord-Trøndelag i 1988, som

kolesterol og pulsfrekvens. Jegerne hadde som gjennomsnitt gunstigere kolesterolverdier enn kontrollgruppen, idet de hadde et lavere total kolesterol, og en større HDL-andel, men undersøkelsen sa ikke noe om årsakene til dette. Mindre røyking, mer mosjon, og bedre kosthold blant jegerne kan være mulige forklaringer. Pulsregistrering ble foretatt med en klokke som måler pulsfrekvens i åtte timer, og som lagrer dette. For ti jegere var pulsfrekvensen på noe over 100 slag/min. i 47,7% av jakttida, og den var over 125 slag/min. i 14,2% av jakttida. Med en gjennomsnittsalder for jegerne på 57,7 år antas det at belastninger med puls over 100 slag/min. gir en god treningsvirkning. Men i spesielle situasjoner - som ved skyting på elg eller ved bæring av kjøtt - kunne pulsfrekvensen bevege seg over det som anbefales av eksperter på hjerte/kar-sykdommer. Jegerne brukte gjennomsnittlig 12,2 dager på elgjakta, og over halvparten av dem mosjonerte som forberedelse til elgjakta. De fleste av disse mosjonerte minst en måned før jakta, og i tillegg drev flere jegere trening hele året.

I en mindre undersøkelse av 23 rypejegere fra Elverum-området (Kleiven & Bekkevold, under arbeid) viser det seg at jegerne er i noe bedre fysisk form etter jakta enn de var tidligere. De fleste jegerne i undersøkelsen brukte en god del tid i skog og fjell med egen hund, var i bra form, og hadde i gjennomsnitt brukt mellom 5 og 6 dager på årets jakt. De ble testet ved løping på tredemølle etter en vanlig prosedyre, og det viste seg at deres gjennomsnittlige oksygenopptak var høyere etter jakta (48,21 ml/kg/min) enn før (46,81 ml/kg/min). Forskjellen er ikke stor, men er klart statistisk pålitelig. Forsøket viser også at formbedringen *ikke* var avhengig av hvor mange dager eller timer det ble

jaktet. Heller ikke antallet dager hvor jegeren gikk seg skikkelig svett og sliten synes å henge sammen med formstigningen i dette begrensede utvalget. Det viser seg derimot at jegerne selv har en forholdsvis korrekt oppfatning av hvordan formen endret seg. Et par jegere som selv mente formen var blitt dårligere, hadde rett i dette, deres gjennomsnittlige formendring var negativ. De tolv som ikke opplevde noen særlig endring, hadde bare en liten forbedring, mens de ni som selv mente de var i bedre form, hadde et tydelig bedret oksygenopptak. En én-veis variansanalyse viser at forskjellen mellom de tre gruppene er statistisk pålitelig.

Etter den fysiske testingen besvarte alle et lite spørreskjema om forskjellige sider ved jakta. Fuglebestanden ble betegnet som enten middels eller liten, og de åtte som hadde lite fugl gikk seg skikkelig svette og varme bare 2,5 dager i gjennomsnitt. De som hadde middels fuglebestand, var svette og varme omtrent dobbelt så mange dager. Også denne forskjellen er statistisk pålitelig. Det ble også vist at de fleste som har jaktet med egen hund, er fornøyd med årets jakt, og synes den har vært passe vanskelig. Av de opplevelsene de har hatt underveis, kan vi nevne at mange hadde følt velvære ved å gå seg varm (78%), og hadde følt seg lett og god i kroppen (74%). Det var også 74% som hadde hatt en spennende jakt, og hele 91% var stort sett i godt humør under jakta.

På spørsmål om de *viktigste* grunnene til å drive småviltjakt, har de fleste mer enn én grunn til dette. Naturopplevelse og friluftsliv er for de fleste det viktigste, sammen med interessen for hund og for samarbeidet med hunden. Sosiale motiver og trivsel ble nevnt av ca. 1/3, og omtrent like mange nevnte spenn-

ningen ved jakta og avkobling/rekreasjon blant sine motiver. Mosjon/fysisk trim ble i dette utvalget bare nevnt av fire personer, og mat/høsting av vilt av bare tre. I tråd med dette viser det seg at dersom de ikke hadde hatt anledning til å jakte i år, ville åtte jegere drevet med hundetrening eller jaktprøver i stedet, og seks ville ha vært på andre turer i skog eller fjell. To ville ha fisket, og to ville ha vært på jobben.

Undersøkelsen gir oss et bilde av hundejegere med tilknytning til jakttradisjoner. De bruker mye tid med hunden i skog og mark; og trives med hunder, jakt og annet friluftsliv. Det er lite som tyder på at det viltet som felles er spesielt viktig for denne gruppa. At de får en noe bedre fysisk form etter jakta, synes heller ikke å være blant de viktige motivene. Både rypemiddagen og formstigningen må nok derfor forstås som en hyggelig ekstra bonus for aktiviteter som velges og opprettholdes av andre grunner.

I vår kultur er bruk av jakthund vanlig, og ofte ønskelig pga. søk etter byttet. Om en skal studere jaktprosessen eller vurdere positive og negative effekter av jakt, kommer en ikke utenom betraktninger over forholdet mellom jegeren og hans hund. Det er påfallende at i amerikansk jaktforskning er dette svært sjelden nevnt, grunnen er at jakthund brukes lite i USA.

Det er skrevet svært mange bøker om hunder og om andre tamme arters forhold til mennesket, men grundig forskning vedrørende sosiale og psykologiske virkninger har vært mangelfull. Gjennom aktivitetene til The International Association for Human Animal Interaction Organization, The Delta Society, og Society for Companion Animal

Studies har imidlertid forskningen blitt stimulert og resultater spredd de siste åra. En ser positive resultater av bruk av dyr som assistenter ved terapi blant problembelastet ungdom ("Animal Assisted Therapy"), av barns kontakt med dyr mer generelt, og av kontakt med dyr blant fysisk syke mennesker.

Av nyere erfaringer og forskning kan nevnes at kontakt med dyr synes å ha gunstig effekt på hjerte-karfunksjoner, idet blodtrykket senkes og overlevelsesraten etter infarkt økes blant dem som har kjæledyr (Ahmedzai 1992). Det hevdes også at selvbilde og selvtillit styrkes hos syke mennesker i sykehus som har kontakt med dyr. Kanskje skyldes dette at mens operasjoner og vekt-tap lett gir et svakt selvbilde, bryr kjæledyr seg ikke om at pasienten ser annerledes ut enn tidligere. Kjæledyr kan også redusere ensomhetsfølelsen blant syke og eldre.

Blant barn som blir bedt om å lese høyt for en gruppe i en eksperimentell situasjon, er det registrert at blodtrykk og hjerterate går ned dersom det er en hund tilstede, helst fra begynnelsen av forsøket (Friedmann m.fl. 1983). Serpell (1992) sammenlignet helsa blant 71 voksne som anskaffet en hund eller en katt med helsa i en gruppe på 26 som ikke gjorde det, og fulgte dem opp i ti måneder. De som anskaffet dyr rapporterte en reduksjon i plager (hodepine, søvnvansker, nervøsitet, trøtthet, m.m.), og bedret sin poengsum på The General Health Questionnaire. Effekten så ut til å være klarere for de som anskaffet hund enn de som anskaffet katt. Disse undersøkelsene angår kontakt mellom mennesker og tamme dyr. Selv om kontakt med ville dyr vanligvis vil være både kvalitativt og kvantitativt forskjellig fra kontakt med tamme, kan det

Flere undersøkelser viser at det er stor interesse for å oppleve dyrearter som er sjeldne eller truet. For mange arter kan de ikke-konsumptive verdiene være betydelig viktigere enn de konsumptive.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

imidlertid ikke utelukkes at også opplevelse av villlevende dyreliv har liknende, positive virkninger.

Kunnskapsbehov på feltet

For vilt- og friluftslivsforvaltningen vil det være viktig med bedre kunnskaper om det omfang og de virkninger folks kontakt med dyrelivet i nærmiljøet har. Vi vil hevde at en i forvaltningen bør prioritere tilrettelegging av muligheter for dyreobservasjoner i nærmiljøet høyere, siden det i tillegg til opplevelsesverdiene også kan ha en betydelig pedagogisk verdi i et stadig mer bypreget samfunn. Vi nevner avslutningsvis noen temaer som bør kunne ha både praktisk og teoretisk interesse.

Kontakt med dyreliv

Utbredelse av jakt og fiske er rimelig godt kjent i Norge. Men graden av ikke-konsumptiv kontakt og betydningen av dyrelivets eksistensverdi er stort sett udokumentert. Kunnskaper om disse forholdene vil være nødvendige for korrekte vurderinger av opplevelsesverdien og andre virkninger av kontakt mellom mennesker og dyr. Denne kunnskapen kan skaffes ved bruk av spørreskjemaundersøkelser og intervjuer. Når sikrere kunnskaper etter hvert blir tilgjengelige, vil også forvaltere kunne engasjere seg mer i spørsmål av dette slaget.

Opplevelse av natur, dyreliv og jakt

Vanlig erfaring viser at opplevelser av dyreliv i nærmiljøet betyr mye for store

delere av befolkningen, ikke minst blant eldre. Grundige analyser av disse forholdene er såvidt vites ikke vært utført i Norge, selv om det med nyere metoder er mulig å måle både kvalitet, intensitet og betydning av slike opplevelser. For enkelte grupper kunne det også være nyttig å kartlegge følelsesmessig og kunnskapsmessig utbytte av dyreobservasjoner utenfor nærmiljøet, f.eks. i skoleklasser på naturekspedisjon, eller blant ornitologisk interessert ungdom. Det er også ønskelig med bedre kunnskaper om selve jaktprosessen, f.eks. om følelsesmessige påvirkninger og endringer i motiver for jakt. Både for jakt og for annen naturopplevelse har man liten kunnskap om følelsesmessige sider og fysiologiske reaksjoner.

Holdninger til dyreliv og jakt

Holdningsstudier vil ha både praktisk og teoretisk nytte. Ved konflikter om dyrs nærvær er det ofte en liten gruppe som "roper høyest", og holdningsundersøkelser i bredere grupper vil vise hvilke holdninger som er mest utbredt. En kan kartlegge *generelle* holdninger til dyreliv, og en kan måle den verdi folk tillegger *spesielle* enkeltarter. Dette kan plasseres inn i en utviklingspsykologisk dimensjon, slik at en kan se hvordan holdningene endrer seg med alder og erfaring, og hvilke faktorer som kan påvirke dem. Holdninger til rovdyr, og til "skadedyr" i urbant miljø kan være aktuelle som startprosjekter. Videre vil det være nyttig, og av og til nødvendig, å få uttrykk for folks innstilling til tiltak av økologisk og/eller forvaltningsmessig betydning.

Virkninger kontakt mellom mennesker og dyr

Det er foreløpig lite kunnskap om psykososiale effekter av menneske-dyr kontakt. Det hadde imidlertid vært både teoretisk interessant, metodisk mulig og praktisk nyttig å vite mer om f.eks. virkninger av dyrs nærvær, lyder, m.m., for mentalt velbefinnende. Medisinske virkninger av konsumptiv kontakt mellom mennesker og dyr kan en få innsyn i ved å måle fysiologiske prosesser i løpet av jakta, eller ved å måle endringer etter overstått jakt, slik som i Elverumsundersøkelsen.

Litteratur

- Ahmedzai, S. 1992. Can living with animals improve your quality of life? - *Journal of the Society for Companion Animal Studies* 4: 2.
- Bjerke, T. 1993. Jegeren. En samfunnsfaglig kunnskapsoversikt. - NINA-Utredning 044. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.
- Dahle, L. 1987. Haldningar til bjørn, jerv og ulv i Noreg - ei intervju-undersøking. - Institutt for skogøkonomi, NLH, Ås.
- Friedmann, E., Katcher, A.H., Thomas, S.A., Lynch, J.J. & Messent, P.R. 1983. Social interaction and blood pressure. Influence of animal companions. - *The Journal of Nervous and Mental Disease* 171: 461-465.
- Graef, R., Csikszentmihalyi, M. & Giannino, S.M. 1983. Measuring intrinsic motivation in everyday life. - *Leisure Studies* 2: 155-168.
- Hull, R.J. & Michael, S.E. 1992. Regulating mood by visiting a local park. Ms. submitted for publication.
- Kaltenborn, B. P. 1993. Reise- og fritidsundersøkelsen 1989. - NINA-oppdragsmelding 190. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.

- Kellert, S.R. 1980. Contemporary values of wildlife in American society. - I Shaw, W.W. & Zube, E.H. (Eds.): *Wildlife Values*. U.S. Forestry Service. Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station. Report # 1, Center for Assessment of Noncommodity Natural Resource Values: 31-60.
- Kellert, S.R. 1987. The contributions of wildlife to human quality of life. - I Decker, D.J. & Goff, G.R. (Eds.): *Valuing Wildlife* (pp.222-229). Westview Press. Boulder and London.
- Kleiven, J. & Bekkevold, A. (under arbeid). Fuglejakt og utbytte - en forundersøkelse fra Sør-Østerdalen. - Norsk institutt for naturforskning, Lillehammer.
- Koch, N.E. & Jensen, F.S. 1988. Skovenes friluftsfunktion i Danmark. - *Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark* nr. 351, bd.XLI, h. 3.
- Navrud, S. 1987. Økonomisk verdsetting av fritidsfisket etter ørret (*Salmo trutta* L.) i Halligdalselva i Gol kommune. - NVE-
- Vassdragsdirektoratet: Biotopjusteringsprosjektet - terskelprosjektet. Informasjon nr. 26.
- Norling, I., Jagnert, C. & Lundahl, B. 1982. Tre studier om vilt och jakt. - Svenska Jägarförbundet/Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Okstad, A. 1989. Er jakt forebyggende helsefaktor for eldre og middelaldrende menn i bygdenorge? - Rapport 10, Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.
- Pomerantz, G.A., Stumvoll, R. & Decker, D.J. 1987. Public values and white-tailed deer management in New York. - I Decker, D.J. & Goff, G.R. (Eds.): *Valuing Wildlife*. Westview Press (pp. 357-365), Boulder and London.
- Purdy, K.G. 1987. Landowners' willingness to tolerate white-tailed deer damage in New York: An overview of research and management response.- I: Decker, D.J. & Goff, G.R. (Eds.): *Valuing Wildlife* (pp.371-375). Westview Press. Boulder and London.

- Purdy, K.G. & Decker, D.J. 1989. Applying wildlife values information in management: The wildlife attitudes and values scale. - *Wildlife Society Bulletin* 17: 494-500.
- Serpell, J. 1992. The beneficial effects of pet ownership on human health and behaviour. - *Journal of the Society for Companion Animal Studies*, 4: 2-3.
- Shaw, W.W. & Zube, E.H. 1980. Wildlife Values. Center for Assessment of Non-commodity Natural Resource Values, Report # 1.
- Stone, A.A., Cox, D.S., Valdimarsdottir, H., Jandorf, L. & Neale, J.M. 1987. Evidence that secretory IgA antibody is associated with daily mood. - *Journal of Personality and Social Psychology* 52: 988-993.
- Ulrich, R.S., Dimberg, U. & Driver, B.L. 1990. Psychophysiological indicators of leisure consequences. - *Journal of Leisure Research* 22: 154-166.
- Vaagbø, O. 1992. Undersøkelse av nordmenns friluftsliv, deres naturverdier, holdninger og atferd. Markeds- og Mediaprosjektet a.s., Oslo.

Hvordan kan forvaltningen nå sine mål? — Aktuelle tiltak

**FERDSEL MED MOTORKØYRETØY
FORBODE UTAN LØYVE FRÅ
GRUNNEIGAREN. LAT ATT GRINDER
OG UROA IKKJE BEITEDYR,
HUGS BANDTVANG. GJER IKKJE
OPP ELD. HA EIN GOD DAG OG
EI FIN NATUROPPLEVING**

**MOTOR VEHICLES ALLOWED ONLY
WITH PERMISSION FROM THE
LANDOWNER, KEEP GATES CLOSED,
AND DO NOT DISTURB PASTURING
ANIMAL. REMEMBER TO KEEP
DOGS LEASHED, AND DO NOT
LIGHT FIRES. HAVE A NICE DAY**

**DURCHFART FÜR MOTORFAHRZEUGE
OHNE GENEHMIGUNG DES BESITZERS
VERBOTEN. BITTE DAS GÄTTER
SCHLIESSEN UND DIE TIERE NICHT
JAGEN. LEINENZWANG FÜR HUNDE.
FEUER MACHEN NICHT GESTATTET,
(WALDBRANDGEFAHR).
WIR WÜNSCHEN EINEN ANGENEHMEN
TAG (IN DER SCHÖNEN NATUR)**

Foto: MARIT VORKINN

Valg av virkemidler — direkte og indirekte tiltak

Forvaltningsprinsipper

Flere prinsipper er viktige i forvaltning av friluftsliv. Begrensninger eller styring av bruken kan lett komme i konflikt med friheten til selv å velge. Spontanitet er et grunnleggende trekk ved nesten all utendørs rekreasjon. Nettopp derfor er det viktig å ha noen overordnede prinsipper som rettleider forvaltningen av friluftsliv.

Frihet til å velge

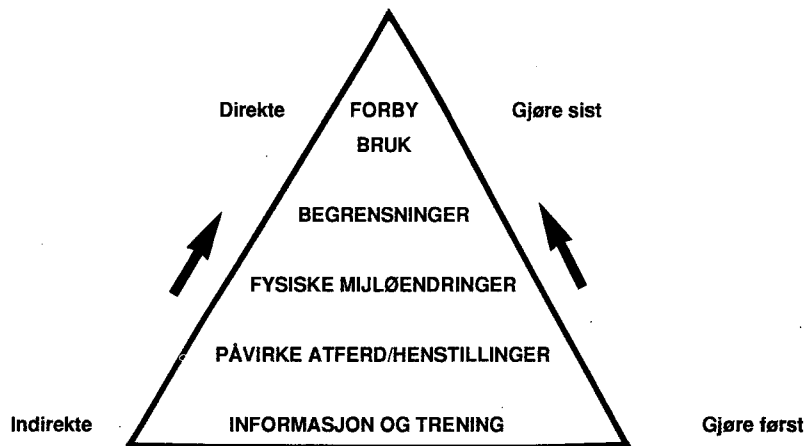
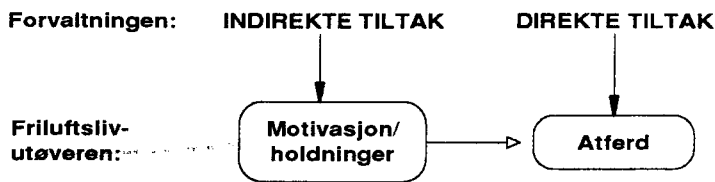
Forvaltningen bør i størst mulig grad la brukerne selv velge hva de vil gjøre i ulike områder i fritiden. Forvaltningen må balansere dette i forhold til både naturgrunnlagets tålegrenser og mulige konflikter mellom brukergrupper.

Hensynsfullhet

Forvaltningstiltak og strategier bør være så "myke" og lite synlige som mulig. Det ideelle er at forvaltningen oppnår sine mål, f.eks. om å unngå bruk av et sårbart område, uten at brukerne selv er klar over at de blir styrt. Dette kan eksempelvis oppnås med god, målrettet informasjon istedenfor direkte regler eller forbud.

Lokalitet og tidspunkt for forvaltning

Ideelt sett bør forvaltningen forsøke å påvirke brukerne utenfor rekreasjonsområdene. Det betyr at hvis man kan nå folk med nødvendig informasjon før turen, vil dette vanligvis oppleves som et mindre "inngrep" fra forvaltningen, enn dersom de får informasjonen etter at de er kommet til et område. Hvis forvaltningen før turen ber folk om å ikke brenne bål i et område hvor dette ikke er tillatt, er sjansene større for at dette ikke oppleves nega-

Indirekte virkemidler, som informasjon, påvirker utøvernes atferd; direkte virkemidler påvirker direkte, f.eks. gjennom lover eller fysiske stengsler. De indirekte teknikkene virker mest positivt på brukerne.

tivt, enn om en oppsynsman oppsøker de samme personene ved teltet om kvelden.

Indirekte framfor direkte virkemidler

Ved bruk av indirekte virkemidler forsøker man å få brukerne til å endre atferd etter eget valg. Indirekte virkemidler påvirker utøvernes motivasjon og holdninger, og dermed atferden. Informasjon er et eksempel på et indirekte virkemiddel. Direkte virkemidler påvirker atferden direkte, eksempelvis gjennom lover eller fysiske

stengsler. Indirekte virkemidler ivaretar i større grad brukernes frihet til selv å velge. Erfaringene viser at indirekte teknikker gjennomgående virker mer positivt på brukerne enn direkte teknikker. Imidlertid er det ofte nødvendig med kombinasjoner av ulike teknikker. Et eksempel er nasjonalparkene som i utgangspunktet legger direkte begrensninger på noen typer ferdsel, men hvor mesteparten av den tillatte bruken forsøkes styrt gjennom informasjon og tilrettelegging.

Valg av virkemidler...

Indirekte virkemidler

Fysisk utforming av miljøet.

Ved å tilrettelegge for ønsket bruk på spesielle lokaliteter kan atferdsmønstret påvirkes. For eksempel kan det opparbeides leirplasser hvor det er lett å sette opp telt og bålringer kan bygges eller mures opp. Et annet virkemiddel er opparbeiding og merking av stier, klopper og broer. Overnattingsfasiliteter som turisthytter virker også sterkt kanalisierende på ferdselen i et område.

Informasjon og opplæring

Økt kunnskap om et område, dets rekreasjonsmuligheter, miljøets økologi osv., øker muligheten for å påvirke bruken av området. Alt fra enkle brosjyrer, bøker, kart, radio- og fjernsynsprogrammer til store besøkssentra ved nasjonalparker faller i denne kategorien. Kontakten med rekreasjonsutøverne kan være passiv, som ved skriftlig informasjonsmaterieell, eller aktiv ved kontakt med oppsynspersonell, guidete turer, foredrag og utdannings- og kursvirksomhet.

Ferdigheter og kompetanse

For enkelte aktiviteter kan man kreve at utøverne har et visst nivå av ferdigheter og kunnskap. Mange aktiviteter som f.eks. fosserenning eller fjellklatring krever spesielle ferdigheter for å utføres trygt. På guidete turer er dette et virkemiddel.

Betaling

Selvom dette er lite aktuelt i Norge på grunn av den frie ferdselretten, er betaling flittig brukt som indirekte virkemiddel i andre land. Forvaltning av naturområder er forbundet med store kostnader, selv om kostnadene ikke

alltid er synlige for brukerne. Flere steder betaler rekreasjonsutøvere en symbolsk sum ved besøk av nasjonalparker. Hensikten er å gjøre brukerne klar over at det å forvalte et større verneområde er en kostbar oppgave, og denne innsikten antas å påvirke brukernes oppførsel i miljøvennlig retning.

Direkte virkemidler

Fysiske stengsler: Bommer på skogsbilveier, gjerder i utmark eller skilt med forbud om ferdsel i deler av året i verneområder, er eksempler på tiltak som anvendes som direkte virkemidler. En del fysiske tiltak kan også fungere som indirekte virkemidler ved at de leder trafikk til andre områder.

Begrensninger av bestemte aktiviteter

Jakt og fiske er eksempler på aktiviteter som er regulert etter detaljerte forskrifter. Reguleringene varierer med områder og tid på året, og gjelder tildels ikke for barn under 16 år.

Begrensninger på lengde av opphold.

Tidsbegrensninger på opphold i naturområder anvendes i mange land for å redusere belastningen på naturmiljøer og av sosiale hensyn for å unngå at for mange brukere kommer i kontakt med hverandre.

Begrensninger av visse bruksformer

For eksempel er det restriksjoner på guidete turer i nasjonalparker hvis disse utføres mot betaling. I andre land er det innført begrensninger på ikke-motoriserte former for ferdsel som sykling, bruk av hest og noen ty-

per av båter. Et tak på gruppestørrelse er et annet direkte virkemiddel.

Begrensninger på vedsanking og bålbruk

I mange land, deriblant Norge, gjelder restriksjoner på bålbruk. I Norge er forbudet knyttet til årstid, mens andre steder er forbud knyttet til lokaliteter.

Litteratur

Hammit, W.E., Kaltenborn, B.P., Vistad, O.I., Emmelin, L. & Teigland, J. 1992. Common Access Tradition and Wilderness Management in Norway: A Paradox for Managers. *Environmental Management*, Vol. 16, No. 2, pp. 149-156.

Hendee, J.C., Stankey, G.H. & Lucas, R.C. 1990. *Wilderness Management*. North American Press. Colorado: International Wilderness Leadership Foundation.

Rasjonelle modeller og rabierte utøvere — Planlegging for friluftsliv

Av Bjørn P. Kaltenborn

PLANLEGGING utgjør en viktig del av friluftslivsforvaltningens arbeidsfelt. Friluftslivs-, eller rekreasjonsplanlegging, er en funksjonell form for planlegging, og har i Norge stort sett blitt utført som arealdisponeringer. I forvaltningssammenheng er friluftslivsplanleggingens rolle å forene tilbud om og etterspørsel etter rekreasjonsmuligheter og samtidig verne om ressursgrunnlaget. Planleggingen skal også styrke friluftslivets interesser i forhold til andre sektorinteresser. Planlegging for friluftsliv omfatter vanligvis fire fundamentale faser som i øvrig planlegging: 1) situasjonsbeskrivelse, 2) definering av en ønsket situasjon, 3) valg av virkemidler og strate-

gier for å nå den ønskede situasjon og 4) oppfølging og evaluering av planprosessen. Planleggingsteknikker er utviklet for å forvalte for et mangfold av rekreasjonsmuligheter, både i form av sektorplaner og som integrerte flerbruksplaner. God planlegging krever vanligvis omfattende kunnskaper om brukerne og miljøet. Hvilke kunnskaper som er nødvendige, avgjøres hovedsakelig av planens målsettinger og formål. Bruken av formaliserte planleggingsmodeller og forskningsbaserte kunnskaper om rekreasjonsutøvelse illustreres med eksempler fra en forvaltningsplan for turisme og friluftsliv på Svalbard.

Planlegging for friluftsliv — et paradoks?

Litteratur om det norske friluftslivet priser betydningen av fri ferdsel i urørt natur. Mange vil også hevde at friluftslivet er det ikke-planlagte eller ikke-tilrette-lagte overskuddslivet ute i naturen. Hvorfor skal det så planlegges for friluftslivet? Til dette finnes det mange mulige svar, og det er nødvendig innledningsvis å se på hva vi mener med planlegging. Planleggingsteorien inneholder mange definisjoner på planlegging. Budskapet i de aller fleste definisjonene er imidlertid at *planlegging innebærer rasjonelle handlinger utført med ulike virkemidler for å oppnå bestemte goder eller tilstander en eller annen gang i fremtiden* (se f. eks. Faludi 1973, Conyers & Hill 1984, Walters 1986).

Friluftslivsplanlegging er intet entydig begrep som kan assosieres med noen bestemt planleggingstradisjon. Både i Norge og i andre deler av verden finner vi eksempler på høyst ulike former for friluftslivsplanlegging. Ikke minst er det

store variasjoner når det gjelder deltagelse fra brukere i utformingen av planene. Noen planer er laget av fagfolk uten vesentlig innflytelse av de som berøres av planene. Andre er utformet med store bidrag fra grasrota. Det er opplagt at ulike planer gir ulike effekter for dem det planlegges for. Norsk friluftslivsplanlegging har i hovedsak vært ensbetydende med arealplanlegging. Det vil si at at man i de aller fleste tilfeller har vurdert begreper som egnethet og potensial utelukkende ved å se på området fysiske karakter. Forståelse av menneskelig persepsjon og følelsesmessig tilknytning til arealene har hatt liten plass i utformingen av planene. Den naturvitenskapelige tenkemåten har dominert i de fleste typer av planer fra nasjonale strategier til nasjonalparkplaner, fylkesplaner, kommuneplaner og handlingsplaner for mindre områder.

En ren ekspertorientering har vært den dominerende tilnærmingen i norsk rekreasjonsplanlegging. Med dette menes en implisitt tenkemåte om at forvaltere/eksperter alene er i stand til å vurdere hva et område egner seg for, hvorfor

folk kommer dit og hva de ønsker å foreta seg der. Norsk rekreasjonsplanlegging har gjennomgående vært planlegging etter relativt tilfeldige kriterier uten grunnlag i empirisk baserte modeller. Det er få områder i norsk planlegging hvor så tilfeldige og faglig svake modeller har fått styre utviklingen som i tilfellet friluftsliv.

I prinsippet skiller ikke friluftsliv seg fra andre former for utnyttelse av naturen. Omfanget og effektene av bruken kan naturligvis variere betydelig i forhold til andre "tyngre" typer ressursutnyttelse. Forvaltningens formål med planlegging av rekreasjonsaktiviteter kan deles i tre punkter:

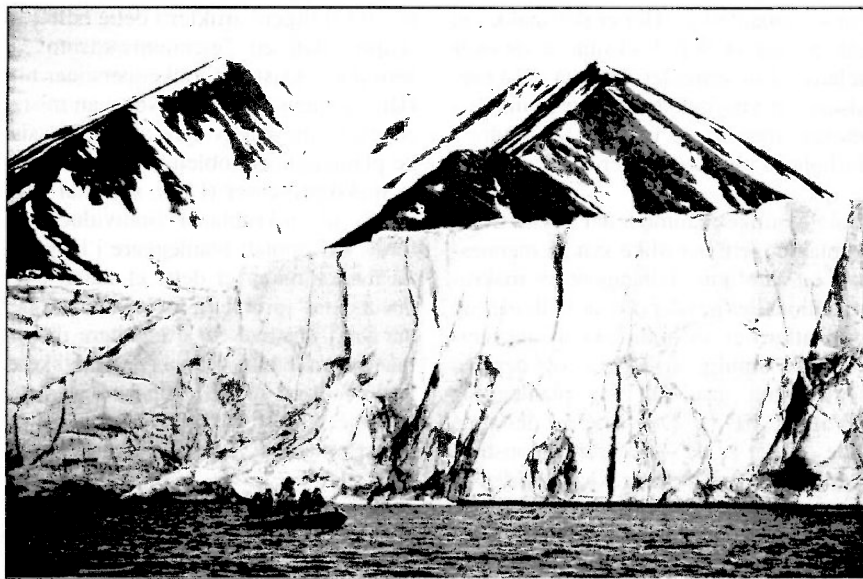
1. Å forene tilbud og etterspørsel etter rekreasjonsmuligheter
2. Å verne om ressursgrunnlaget
3. Å styrke friluftslivsinteressene i forhold til andre sektorinteresser

I et av de klassiske norske arbeidene om rekreasjon og planlegging, "Fjellbygd og feriefjell", fra 1960-tallet (Sømme 1965) var hovedtesen i arbeidet balan-

sen mellom vern og utvikling. Forvaltningens og planleggingens oppgaver er altså ikke nye, men har gradvis kommet inn i mer strukturerte former.

Ideelt sett skal planlegging foregå nærmest som en teknisk øvelse styrt av politisk valgte verdier, eksempelvis de retningslinjer og mål forvaltningen trekker opp. Stadig flere planleggere har endret syn på denne verdinøytrale rollen hvor planleggere skal fungere som en sosial ingeniør (McLaughlin & Force 1985). I realiteten innebærer planlegging først og fremst valg av verdier. Rekreasjonsplanlegging er likeledes et spørsmål om hvilke hensyn og behov skal prioriteres, og hvordan knappe ressurser skal fordeles. Det blir stadig færre tilgjengelig rekreasjonsområder og stadig flere mennesker som bruker mange av disse områdene. I og med at klare politiske mål og retningslinjer sjelden eksisterer for friluftslivssektoren blir det gjerne rekreasjonsplanleggerens oppgave å forene tilbud og etterspørsel, samt ivareta ressursgrunnlaget på måter som er både faglig akseptable og politisk utformende.

Juridisk står friluftslivet på mange måter svakt i Norge. Vi har riktignok allemannsretten gjennom Friluftsloven av 1957, men den har juridiske svakheter og den ble opprettet i en tid da bruken av utmark var annerledes enn i dag. Loven ble opprettet for å sikre allmenheten tilgang til naturen og ikke for å avgjøre økonomiske spørsmål (Hammit et al. 1992). Selv om Plan- og bygningsloven inneholder retningslinjer når det gjelder konsekvensanalyser av friluftslivet ved større naturinngrep, har vi i realiteten få bestemmelser som beskytter friluftslivsinteressene mot f.eks. veier eller vassdragsutbygging. God friluftslivsplanlegging som dokumenterer både areal-

Ferdselen på Svalbard følger klare mønstre. En stor del av friluftslivet foregår langs kystene med båt.

Foto: BJØRN P. KALTENBORN

verdier og menneskelige verdier knyttet til bruken av områder, er ofte den beste måten å møte presset fra andre interesser. Store deler av friluftslivsinteressene i Norge er foreløpig gjenstand for en tilfeldig arealutvikling uten overordnede mål. En ytterligere fare med dette er en elitistisk utvikling av friluftslivet hvor enkelte sterke økonomiske grupper eller interesser får dominere (Clark & Stanley 1979). En slik utvikling er på ingen måter ønskelig ut fra demokratiske samfunnsidealene.

Menneskesyn og plantradisjoner

Rekreasjonsplanlegging kan omfatte såpass ulike oppgaver som kartlegging av bruk og inventering av ressursgrunnlag og rekreasjonsmuligheter, verdsetting av goder, simuleringer av endringer i bruksmønstre, avklaringer av konflikter,

utforming av retningslinjer og målsettinger samt evaluering av virkninger av tiltak. Begrepet rekreasjonsplaner omfatter alt fra nasjonale planer som Norsk sti- og løypeplan til kommunedelplaner for friluftslivet.

De fleste typer planlegging befinner seg mellom to ytterpunkter: *mikro- og makroplanlegging*. Det første befatter seg gjerne med mindre områder og enkeltpersoner og små grupper. Makroplanleggingen omfatter høyere nivåer, større områder og større grupper av mennesker. Norsk sti- og løypeplan (Direktoratet for naturforvaltning) og Forvaltningsplanen for turisme og friluftsliv på Svalbard (Kaltenborn 1992) er eksempler på makroplaner. Skjøtselsplaner for små naturreservater er eksempler på mikroplaner. Naturligvis har vi også tallrike eksempler på "blandinger" av mikro- og makroplaner som forvaltningsplaner

for nasjonalparker. Her er det snakk om integrering av flere bruksinteresser over relativt store områder. Det må også presiseres at ytterpunktene ikke er motsetninger, men at de utfyller hverandre i forhold til ulike oppgaver.

Valg av ulike planmodeller skyldes ofte at planleggere har ulike syn på mennesker og samfunn. Tilhengere av makroplanmodeller hevder ofte at individet og dets atferd er så kompleks at det nærmest er umulig å studere, og dermed legges som grunnlag for planlegging (Watson 1978). Det hevdes dessuten ofte at det er de aggregerte mønstre i samfunnet, dvs. fellestrekk i atferden til større grupper av personer, som er interessant og avgjørende for hvordan samfunnet fungerer. Følgelig mener mange at det er makroplaner som best fanger opp og ivaretar samfunnets behov.

Som en kontrast står forståelsen av enkeltmennesket som det sentrale. Begrunnelsen er i grove trekk som følger. Aggregerte atferdsmønstre kan gi gode beskrivelser av hva grupper eller hele samfunn foretar seg, men de gir ingen forklaring på fenomenet. De forteller oss med andre ord lite om *hvorfor* folk gjør det de gjør (Cullen 1976). I rekreasjonsplanlegging kan man lett komme til å tro at alle som bruker et område oppfatter eller tillegger området de samme egenskapene. En alternativ tilnærming vil hevde at disse "typiske" egenskapene ved området bare oppfattes slik av enkelte brukere, og at viktige nyanser i folks holdninger og preferanser tilsløres.

Med bakgrunn i denne polariseringen har flere hevdet at planlegging som fag har en tendens til å se på samfunnet som en samling av "divider", istedenfor individer (Hägerstrand 1970). Som det er

nevnt i tidligere artikler i dette heftet så skaper man en "gjennomsnittsutøver" som ikke eksisterer. Enkeltpersoner blir slått sammen i grupper hvor man mister enkeltmennesket av syne. Dette klassiske planleggingsproblemet med å relatere makroprosesser (f.eks. regional økonomi) til mikroplanet (individuell atferd), har opptatt planleggere i lang tid. På mange måter er dette et skala- eller "oversetter" problem. En rekke metoder har vært utprøvd for å håndtere dilemmaet, men få har vært særlig vellykkete. Som Watson (1978) påpeker, er dette kanskje ikke så merkelig, da valget av tilnærming er et metodologisk og filosofisk valg.

Ulikhetene i menneskesyn og faglige modeller gjenspeiles tydelig i friluftslivsplanleggingen. Rasjonelle, overordnede makromodeller har dominert arenaen siden de første friluftslivsplaner kom på 1960-tallet både i Norge og i andre land. Men vi ser også en utvikling mot andre perspektiver hvor mangfoldet og individets rolle tillegges mere vekt. I internasjonal sammenheng er det tre generelle trekk ved friluftslivsplanleggingen som utpeker seg. For det første blir det lagt mer vekt på å planlegge og forvalte for et *mangfold av rekreasjonsmuligheter*. Folk er kort sagt forskjellige, har ulike forutsetninger og søker ulike typer opplevelser. Dessuten kjenner vi lite til framtidige behov. For det andre begynner man å forstå friluftsliv som fenomen *mer som psykososiale opplevelser enn som aktiviteter*. Dette understreker betydningen av å forstå rekreasjon som en personlig opplevd og individuell prosess. For det tredje *profesjonaliseres rekreasjonsplanleggingen* stadig mer. Vi kan si at dette innebærer både en større rolle for eksperter og ekspertkriterier i planleggingen og en større vekt på brukernes preferanser og be-

hov. Ekspertene gjør ikke sitt inntog for å forvalte det rette, objektive synet, men for å bedre metodikk og gjennomføring av planprosessen. Tidligere var det eksempelvis svært vanlig å beskrive "eg-nethet" som en iboende objektiv egen-skap ved miljøet. Gradvis spiller imidlertid brukernes persepsjon og oppfatninger større rolle i bestemmelsen av kriteriene for planlegging. Fra andre land har vi eksempler på at forvaltere og brukere oppfatter slike situasjoner ulikt. Og ikke bare det — forvaltningen kan dessuten ha en feilaktig forståelse av brukernes synspunkter. (Downing & Clark 1979, Hendee & Harris 1970, Peterson 1974, Stankey & Schreyer 1987). Dette viser at mer og bedre forskning om brukerne og deres behov er nødvendig for å nå de mål en setter i planleggingen.

Verktøykassa — typer av planer

Planlegging for friluftsliv er vanligvis knyttet til den forvaltning av naturområder som ulike myndigheter utfører. Arbeidsoppgavene er mangfoldige, og forvaltningen trenger et utvalg av høvelig verktøy til de forskjellige oppgavene. Eksempler på oppgaver på overordnet nivå er departementenes planer og tiltak for å stimulere til bredere satsing på friluftslivet og Direktoratet for naturforvaltning langtidspaner for ulike friluftslivstiltak og ressursdisponeringer. Eksempler på lavere nivåer er enkelttiltak som sikring av offentlige friluftsområder, naturstier i flerbruksområder osv., utarbeidet av fylker og kommuner. Enda et eksempel er forvaltningsplaner for store verneområder, spesielt nasjonalparkene, hvor friluftslivet er en viktig del av integreringen av ulike interes-

ser knyttet til et naturområde. Alt dette er eksempler på ulike former for friluftslivsplanlegging.

I likhet med planlegging generelt, kan vi tematisk dele rekreasjonsplaner i flere typer: De fleste rekreasjonsplaner faller enten i kategorien *sektorplaner*, hvor man fremmer friluftslivets interesser uten særlig skjeling til annen ressursbruk, eller i kategorien *altomfattende/rasjonelle planer*. I sistnevnte er hensikten å forvalte rekreasjonsbruk av natur innenfor et naturområde, gjerne i flerbruk med andre former for ressursutnyttelse. Begge disse plantypene er relativt statiske og forutsetter at verden ikke forandrer seg nevneverdig innenfor den definerte planperioden. Med tiden har vi også fått andre tilnærminger som avanserte *systemanalyser* og *adaptive/transaktive modeller* hvor planprosessen kontinuerlig tilpasses endringer i kunnskapstilfang og faktiske forhold (Holling 1978, Walters 1986). En tredje type rekreasjonsplan er *inkrementalistiske planer*, som DNTs handlingsplan for hytter i fjellet, hvor man ikke har en klar strategi eller målsetting, men tar et steg av gangen etter som behovet oppstår (DNT 1992).

Ideelt sett er det ikke vanskelig å skissere en plan med klare målsettinger og virkemidler. Allikevel er det flere grunner til at rekreasjonsplanlegging i praksis ofte er vanskeligere enn i teorien. For det første må man gjerne ta hensyn til mange ulike interesser. Sortering av konflikter mellom mål og strategier krever ofte betydelige mengder naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige data. Det er alltid vanskelig å sitte inne med tilstrekkelig fersk informasjon som også er generaliserbar til flere formål. Sist men ikke minst, er det nesten alltid komplisert å tilfredsstille alle parter

som blir involvert i en plan. Planlegging medfører alltid kompromisser. En god sammenheng mellom målsettinger, virkemidler og strategier forutsetter at målsettingene er *entydige* for å unngå personavhengighet og tolkningsmåte, at de er *tidsavgrensete* og at de kan brukes til å *evaluere* hva man faktisk oppnådde.

Modeller for rekreasjonsplanlegging

Nær sagt alle typer av rekreasjonsplanlegging innebærer fire hovedfaser:

1. Inventering av naturmiljø, sosiale og forvaltningsmessige forhold
2. Utarbeiding av målsettinger; mao. hva ønsker man å oppnå med planen
3. Valg av strategier og virkemidler; hvordan når man målsettingene
4. Overvåking og evaluering av tiltak; oppnådde man det som lå i målsettingene.

Planprosessen inneholder tre elementer; *etterspørsel, tilbud og konsum*.

Ulike modeller og arbeidsmåter kan anvendes i en planprosess. I Nord-Amerika har man utviklet en planleggingsmodell med de fire hovedfasene i en formalisert beslutningsprosess. Forvaltningsverktøyet som senere er utprøvd i flere deler av verden, kalles "The recreation opportunity spectrum - ROS" (Driver & Brown 1978, Driver et. al. 1987, Clark and Stankey 1979, USFS 1982). På norsk kan det oversettes med "et spektrum av rekreasjonsmuligheter". Som en forvaltningsmodell for planlegging kan den tjene både til sektorformål og mer integrerte oppgaver.

En grunnleggende forutsetning i ROS er at folk søker ulike former for *opplevelser* når de utøver friluftsliv. Det er opplevelsen som er målet, aktivitetene blir midler for å oppnå de ønskede opplevelsene. Et annet forhold er at folk er forskjellige, slik at ulike brukerne i et område søker ulike typer av opplevelser. Et mangfold av ulike rekreasjonsmuligheter antas å være den beste måten å ivareta kvaliteten i opplevelsene for ulike typer av brukere.

Rekreasjonsmuligheter defineres i ROS som en kombinasjon av de *fysiske, sosiale og forvaltningsmessige* forhold ved en lokalitet. Med fysiske miljøegenskaper mener vi naturforhold som landskap, vegetasjon og topografi. Sosiale forhold omfatter forhold knyttet til omfang og type av rekreasjonsbruk. Forvaltningsmessige forhold omfatter tiltak som reguleringer, tilrettelegging, informasjonstiltak, oppsyn, veier og fasiliteter. Gjennom kombinasjoner av fysiske, sosiale og forvaltningsmessige sider av miljøet kan man definere forskjellige rekreasjonsområder som gir brukerne valgmuligheter. Det er naturligvis viktig at de som bruker områdene er klar over alternativene og at de oppleves som attraktive. Et spekter av rekreasjonsmuligheter bør med andre ord være basert på brukernes preferanser og forvaltningens tiltak for å legge til rette for ønskede typer av opplevelser.

Spekteret av rekreasjonsmuligheter kan inndeles i en serie av *rekreasjonsklasser*. Rekreasjonsklassene karakteriseres ved ulike kombinasjoner av fysiske, sosiale og forvaltningsmessige forhold, og gir dermed ulike *rekreasjonsmuligheter*. Prinsippet er at man danner et sammenhengende spektrum hvor det ene ytterpunktet av skalaen vanligvis er karakterisert ved relativt urørt natur, lite eller

ingen tilrettelegging, liten sannsynlighet for å møte andre brukere og forholdsvis store arealer. Typisk for den andre enden av skalaen er mer intensiv bruk, mer påvirkning av naturen, mer tilrettelegging osv. Mellom ytterpunktene finner vi forskjellige kombinasjoner av miljøforhold som skaper en naturlig gradient. Hver klasse beskrives ved ett sett faktorer som representerer sentrale egenskaper ved miljøet. For hver faktor er det viktig at:

- den er observerbar og målbar
- forvaltningen har innflytelse på den den er relatert til brukernes preferanser og har innvirkning på deres beslutninger om hvordan de bruker et område
- den kan beskrive mange ulike tilstander i miljøet

Rekreasjonsklassefaktorer er generelle kriterier. De utgjør ingen eksakt oppskrift som kan brukes ukritisk i ulike områder. Antallet og typer av faktorer må tilpasses forholdene og behovene i de enkelte planene. De må også operasjonaliseres. Clark og Stankey (1979) har foreslått seks faktorer for å beskrive rekreasjonsklasser:

Fysiske miljøegenskaper

Tilgjengelighet: Hvor lett eller vanskelig er det å nå et område?

Toleranse for miljøendringer: Hvor mye eller lite oppleves som akseptable miljøendringer av brukerne?

Sosiale miljøegenskaper

Andre typer ressursbruk: Hva foregår av annen bruk enn fritidsaktiviteter innen området?

Bruksmønster: Hvilken grad og type av interaksjon finnes mellom brukerne i området?

Forvaltningsmessige miljøegenskaper

Forvaltningspraksis: Hvordan er området tilrettelagt eller begrenset i forhold til bruken?

Akseptabelt forvaltningsnivå: Hvilken grad av kontroll og styring med bruken er akseptabelt?

Foruten å definere rekreasjonsmuligheter, bør en rekreasjonsplan beskrive hvilke *tilstander* miljøet skal ha for at det skal være *attraktivt* for ulike typer rekreasjon. Det betyr at planen bør si noe om hvilke tilstander man ønsker når det gjelder fysiske, sosiale og forvaltningsmessige forhold. Med grunnlag i ROS-modellen er det utviklet en planprosedyre for definering av *akseptable miljøendringer*: "Limits of acceptable change - LAC (Stankey et. al. 1985). LAC kan sees på som en operasjonalisering av ROS-modellen ved at både forvaltere og brukere blir enige om normer for ønskede miljøforhold i rekreasjonsklassene. Planprosessen er skissert i figur 1. Som en kort oppsummering kan vi si at denne type rekreasjonsplanlegging utfører tre typer oppgaver:

1. *Inventering;* kartlegging og beskrivelse av de sidene ved miljøet som er relevante for rekreasjonsutøvelse,
2. *Sonering av arealer* i ulike og mindre områder med forskjellige forvaltningsmålsettinger og ulike rekreasjonsmuligheter,
3. *Fastsetting av ønskede tilstander* for de fysiske, sosiale og forvaltningsmessige sidene av miljøet ved å definere grenser for hva som er akseptable miljøendringer.

Duger arbeidet — hvor gode er modellene?

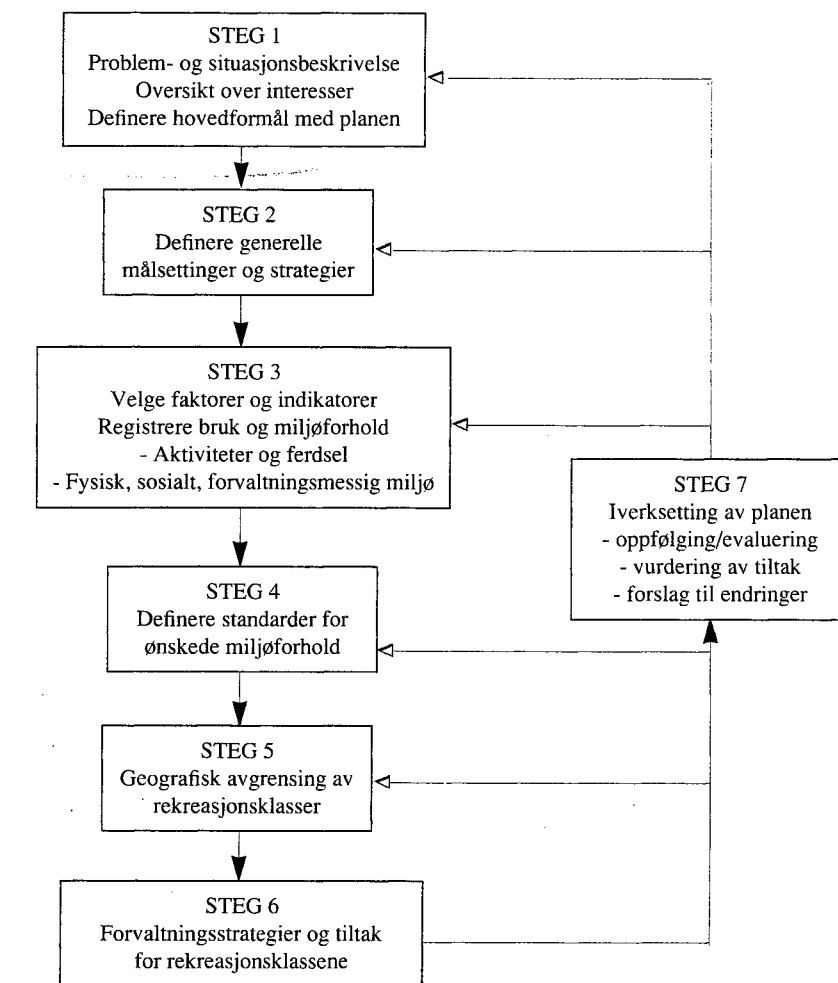
ROS og LAC-modellene representerer én av flere metoder for rekreasjonsplanlegging. De grunnleggende prinsippene er heller ikke unike for disse modellene. Flere har påpekt at rekreasjonsområder med forskjellige egenskaper er en forutsetning for å tilfredstille et mangfold av brukere (se f.eks. Wagar 1966, Lloyd & Fischer 1972, Potter et. al 1973, Driver & Brown 1978). Imidlertid representerer ROS- og LAC-modellene en måte å tenke på som har vist seg svært godt egnet til rekreasjonsplanlegging og forvaltning. Det sentrale er at modellen ikke betraktes som en eksakt oppskrift, men at strukturen brukes til å utvikle planer som er tilpasset lokale forhold. I ulike områder er det gjerne nødvendig å bruke noe forskjellige faktorer, variere antall rekreasjonsklasser, samt å utvikle forskjellige forvaltningsmålsettinger, alt etter områdets beskaffenhet og type bruk.

Modellen har både sterke og svake sider. Det er en generell oppfatning at et mangfold av rekreasjonsmuligheter er en forutsetning for tilfredstillende opplevelser for ulike grupper av brukere. ROS- og LAC-modellene antar at det er en klar sammenheng mellom aktiviteter og opplevelser, og at rekreasjonsopplevelser er funksjoner av aktivitetsmuligheter og miljøegenskaper. En god del forskning støtter dette, men det er også reist tvil om opplevelser er direkte relatert til miljø. Dessuten kan personer som driver med de samme aktivitetene ønske forskjellige typer av opplevelser (Schreyer et. al. 1985, Clark 1982, se også artikkelen om nasjonalparker i dette heftet). ROS blir av noen kritisert for å være endimensjonal, med andre ord at modellen overforenkler sammenhengene

mellom fysiske, sosiale og forvaltningsmessige miljøegenskaper. I realiteten skyldes dette snarere måten modellen blir anvendt, enn innholdet i selve modellen. ROS-modellen er flerdimensjonal og må tilpasses lokale forhold. Som forklaringsmodell for generell fritidsatferd har ROS-tankegangen begrenset verdi. ROS-modellen og beslektede modeller beskriver noen av de opplevelsene man kan vente å få i bestemte områder, og dette gjelder bare de typer av opplevelser som er knyttet til det aktuelle områdets egenskaper. De sier eksempelvis intet om betydningen av brukernes erfaring, kunnskapsnivå, sosiale status, livsfase og en rekke andre forhold som påvirker folks atferdsmønster. Det sentrale poenget her er at ROS- og LAC-modellene aldri har gjort krav på å forklare atferd i en årsaksforstand. De er forvaltningsverktøy som til en viss grad kan forutsi atferd, og de skal håndtere den bruken som faktisk finner sted innenfor et område.

Modeller i praksis — forvaltningsplanen på Svalbard

Planlegging er like mye kunst og oppfinnsomt håndverk som det er fag og vitenskap. Ved definering av kunnskapsbehovet er det viktigste spørsmålet hva målsettingene i planen sier. Hvis det er et mål å tilrettelegge for høykvalitetsopplevelser for flest mulige typer av brukere, så gir det klare føringer på hvilke kunnskaper man trenger. Ønsker man derimot primært å verne om naturgunnlaget, bør man antagelig samle inn andre typer av informasjon. Det finnes ingen entydig oppskrift på hva forvaltningen behøver av data for å planlegge for friluftsliv. Problematikken kan illus-

Figur 1. Stadiene i LAC systemet for planlegging (etter Stankey et. al. 1985).

treres med arbeidet med en forvaltningsplan for friluftsliv og turisme på Svalbard.

Planleggingsprosessen

Målsettinger

På Svalbard har NINA uarbeidet en for-

valtningsplan for friluftsliv og turisme som nå iverksettes (Kaltenborn 1992). Planen bygger på ROS og LAC-modellene og er tilpasset norske forhold. Inn-til nylig betraktet offentlige myndigheter turister til Svalbard primært som et problem. I løpet av de siste årene har derimot mange begynt å se på turisme

som en ny økonomisk ressurs og en legitim bruk av Svalbard-naturen. Flere offentlige dokumenter påpeker også behovet for en skånsom utvikling og en forvaltningsplan (Næringsdepartementet 1991, Miljøverndepartementet 1987) Planen har fire hovedmålsettinger som i betydelig grad bestemte hvilke kunnskaper man trengte om turismen. Planen skulle:

1. Utvikle en faglig ramme og et praktisk redskap for forvaltningen av friluftsliv og turisme på øygruppen
2. Forvalte og tilrettelegge for et mangfold av rekreasjonsmuligheter som kan tilfredstille ulike turisttypers behov innenfor grensene av akseptable miljøendringer
3. Identifisere sentrale miljøegenskaper definert ved brukernes oppfatninger, samt aktuelle forvaltningsstrategier og virkemidler for de enkelte rekreasjonsklassene
4. Gi et sektorbidrag til overordnet arealplanlegging og større konsekvensanalyser

Datainnsamling

Over en periode på to år ble det samlet inn data om de fleste grupper av tilreisende turister, samt lokalbefolkningens friluftsliv. Det ble fokusert spesielt på aktivitetsmønstre, holdninger og preferanser til fysisk, sosialt og forvaltningsmessig miljø, erfaring, planlegging og forberedelser, forventninger og toleranse for ulike typer aktiviteter, inngrep og forstyrrelser. Resultatene viser at de besøkende til Svalbard utgjør en meget sammensatt og internasjonal gruppe. Turistene ble segmentert i fem ulike grupper basert på holdninger til miljøet. De fem gruppene er karakterisert ved ulike holdninger til fysisk, sosialt og forvaltningsmessig miljø. I sum var gruppene forholdsvis enige om eksisterende tilstander, men uenige i framtidige endringer. Samtlige av turistgruppene verdsatte det relativt *urørte miljøet, avsidesheten og kulturminner* høyt. De var også negative til motorisert ferdsel utenfor bosetningene. Imidlertid varierende gruppene sterkt i sine syn på *ulike forvaltnings- og tilretteleggingstiltak*. Dette var et særlig interessant funn i plansammenheng, ettersom det nettopp er de forvaltningsmessige sidene av miljøet man har best mulighet til å influere med en plan.

Vi fant også at *ferdselen følger klare mønstre*. Mesteparten av trafikken foregår innenfor noen få, klart avgrensede korridorer. Et annet viktig funn var at vi bare fant svake sammenhenger mellom turistenes miljøpreferanser, samt holdninger til forvaltningen og ferdselsmønstrene. Den viktigste implikasjonen var at *en rekke praktiske forhold styrte mye av turisttrafikken*. Alt dette ga viktig informasjon om hvordan man kan utvikle et forvaltningsredskap som skal ivareta behovet for et mangfold av rekreasjonsmuligheter og som verner om miljøet.

Skal man i fremtiden forvalte for opplevelseskvalitet og mangfold i muligheter for ulike typer brukere, så må man for eksempel ikke bare skjele til de eksisterende aktivitetsmønstre, men i større grad legge vekt på uttrykte preferanser.

Planen

På bakgrunn av undersøkelsene ble det utformet en plan som består av fem rekreasjonsklasser: *villmark, urørt, naturpreget, brukspreget og intensivt*. Til å beskrive og definere rekreasjonsklassene valgte vi faktorene: *tilgjengelighet, annen ressursbruk, terrengslitasje og leirplasser, ferdselsmønstre, forvaltningsnivå og tilrettelegging*. Faktorene var basert på brukernes oppfatninger om hva som var de viktige miljøegenskapene. Sammenhengene mellom rekreasjonsklasser og faktorer er vist i figur 2. For hver rekreasjonsklasse er det utarbeidet: formål, kort- og langsiktige målsettinger, strategier og en begrunnelse for de prioriteringene som er gjort. Inndelingen i rekreasjonsklasser er vist i figur 3. Hovedprinsippet her er at de mest "urbane" delene av rekreasjons-

Figur 2. Rekreasjonsklasser og faktorer i forvaltningsplanen for turisme og friluftsliv på Svalbard (etter Kaltenborn 1992).

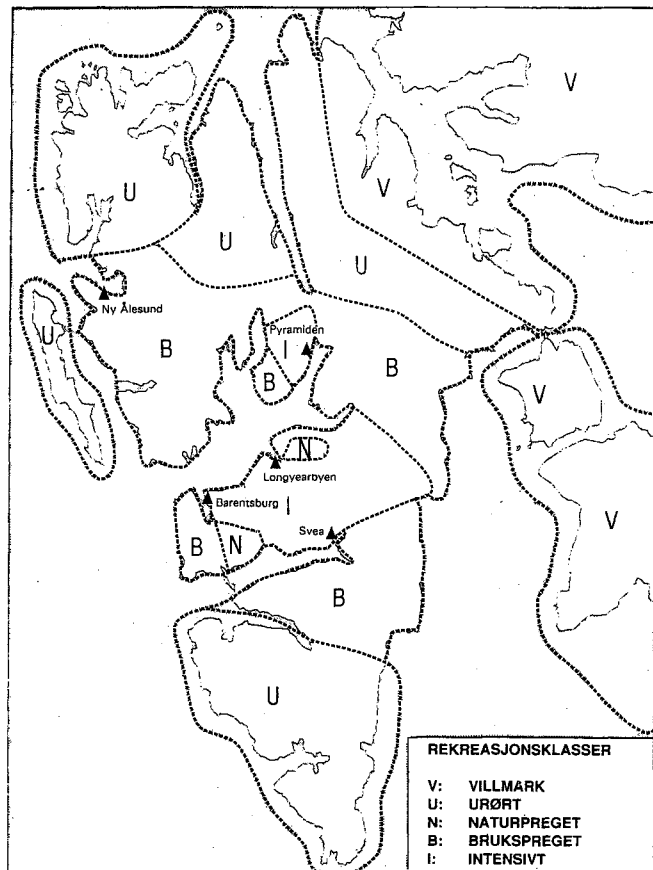
spekteret finnes nær bosetningene, og de mest urørte delene lengst unna, i de mest fjerntliggende delene av Svalbard.

Forvaltningsplanen for Svalbard er først og fremst en overordnet rammeplan for turismeutviklingen på øygruppen, og skal legge premissene for videre bruk og utvikling. I tillegg til å beskrive egnede og akseptable former for turistbruk, utgjør den også et viktig informasjonsredskap. Med tanke på videre utvikling beskriver planen dessuten strategier og virkemidler for å håndtere nye problemer knyttet til turismen dersom de dukker opp. Et utkast til et overvåkingprogram er også utarbeidet. Planen blir nå iverksatt etter omfattende høringer og endel justeringer. Samtidig er det tydelig at intensjonene og prinsippene i planen har blitt godtatt av de aller fleste som blir berørt av den. Som forventet har det vist seg særlig viktig å informere grundig om planprosessen mens arbeidet foregikk. Til tross for at betydelige ressurser ble viet dette, kunne innsatsen med fordel ha vært enda større på dette feltet.

Friluftsliv: en ny arena for planleggere

Vi har et stort behov for å planlegge bedre for friluftslivet enn vi gjør i dag. For å unngå overfladiske kartlegginger og "ufarlige" planer som går utenom de viktigste konfliktene, er det avgjørende at oppgavene tas på alvor og at det avsettes tilstrekkelige ressurser til arbeidet. Enten det nå gjelder makroplaner for større verneområder eller tiltaksplaner for mindre områder som byparker, så trenger vi nye modeller og ny forvaltningspraksis. Friluftslivet har lenge vært en passiv sektorinteresse. I plan-sammenheng er det heller ikke uvanlig

Figur 3. Rekreasjonsklassenes lokalisering i forvaltningsplanen for turisme og friluftsliv på Svalbard (etter Kaltenborn 1992).

at friluftslivsinteressene har blitt rest-kategorier ved at arealer som ikke har vært interessante for andre bruksinteresser så har blitt avsatt til friluftslivsformål.

Til tross for at vi så smått begynner å vinne en del faglige erfaringer med rekreasjonsplanlegging i Norge, er det liten tvil om at en rekke nye utfordringer og oppgaver venter. Vedtaket om å utarbeide forvaltningsplaner for samtlige nasjonalparker innen utgangen av 1993 er et eksempel på en av de store oppgavene vi står overfor. Vi bør forvente at de psykososiale sidene ved planlegging

etterhvert blir tillagt mer vekt. Det vil med andre ord si at deltagelse av brukerne, eller "grasrota" får større betydning og innflytelse i utformingen av planene. Dersom rekreasjonsplanleggingen skal ivareta et mangfold av rekreasjonsmuligheter innenfor naturens tålegrenser kreves det betydelig kompetanse, datagrunnlag og ressurser. Erfaringene fra Svalbard og Jotunheimen, hvor det nå lages nye forvaltningsplaner, viser at det er nødvendig med relativt store brukerundersøkelser over minst en sesong for å skaffe frem de nødvendige data om bruken. I mange sammenhenger kan det være aktuelt å bruke teknikker

som utvidete offentlige høringer, arbeidsgrupper på lokalplan, trendanalyser, simuleringsmodeller og beslutningsmodeller som ROS. Ikke minst eksisterer det et behov for et sterkere innslag av samfunnsvitenskapelige data. Dette er en nødvendig supplering til bruk av naturvitenskapelig kunnskap, ikke en motsetning.

Rekreasjonsplanlegging kan sees på som et eksperiment hvor en kontinuerlig forsøker å tilrettelegge forholdene i pakt med etterspørsel, tilbud og rammebetingelser. Eksperimentet har størst sjanser for å lykkes dersom man har gode kunnskaper om de forholdene som manipuleres. I så måte representerer rekreasjonsplanleggingen et felt hvor forvaltningen og forskningen har felles interesser og står i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre. Hvis forvaltningen begynner å se på sine tjenester og oppgaver til befolkningen som "produkter" i form av mangfoldige rekreasjonsmuligheter vil dette bidra til en økt profesjonalisering av rekreasjonsplanleggingen. En slik utvikling vil tjene både friluftslivsutøverne og miljøet.

Litteratur

Clark, R.N. 1982. Promises and pitfalls of the ROS in resource management. *Australian Parks and Recreation*, 12: 9-13.

Clark, R.N. & Stankey, G.H. 1979. The Recreation Opportunity Spectrum: A Framework for Planning, Management, and Research. USDA Forest Service, Gen. Tech. Report PNW-98.

Conyers, D. & Hills, P. 1984. An introduction to development planning in the third world. Wiley: New York.

Cullen, I.G. 1976. Human geography, regional science, and the study of individual behaviour. *Environment and Planning*, A8, 397-409.

Downing, K. & Clark, R.N. 1979. User's and manager's perceptions of dispersed recreation impacts: a focus on roaded forest lands. In: *Proceedings: Recreation Impact on Wildlands*. USDA Forest Service & National Park Service. Forest Service No. R-6-001, pp. 18-23.

DNT 1992. Handlingsplan for opprusting av hytter i fjellet.

Driver, B.L. and Brown, P.J. 1978. The recreation opportunity spectrum concept and behavioral information in outdoor recreation resource supply inventories: A rationale. In: *Integrated Inventories of Renewable Natural Resources*. USDA Forest Service Gen. Tech. Report RM-55, pp. 24-31.

Driver, B.L., Brown, P.J., Stankey, G.H. & Gregoire, T.H. 1987. The ROS Planning System: Evolution, Basic Concepts, and Research Needed. *Leisure Sciences* 9: pp. 201-212.

Faludi, A. 1973. A reader in planning theory. Pergamon Press: Oxford.

Hammit, W.E., Kaltenborn, B.P., Vistad, O.I., Emmelin, L. & Teigland, J. 1992. Common access tradition and wilderness management in Norway: A paradox for managers? *Environmental Management* vol. 16, No.2: 149-156.

Hägerstrand, T. 1970. What about people in regional science? *Papers and Proceedings of the Regional Science Foundation* 24, 7 - 21.

Hendee, J.C. & Harris, R.W. 1970. Forester's perception of wilderness user attitudes and preferences. *Journal of Forestry*. 68(12): 759-762.

Holling, C.S. (ed.) 1978. *Adaptive Environmental Assessment and Management*. International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA). New York: Wiley.

Kaltenborn, B.P. 1992. Forvaltningsplan for turisme og friluftsliv på Svalbard, (2. utkast). Norsk institutt for naturforskning, Lillehammer.

Lloyd, R.A. & Fisher, V.L. 1972. Dispersed versus concentrated recreation as forest policy. *Proceedings of the Seventh World Forestry Congress*, pp. 1-16. Buenos Aires: Argentina.

McLaughlin, W.J. & Force, J.E. 1985. *Planners and the Planning Process: Leaders, Followers, Partners?* Paper presented at the Society of American Foresters National Meeting in Fort Collins, Colorado, 1985. Miljøverndepartementet 1986. Stortingsmelding nr. 40 (1985.1986) Om Svalbard.

Næringsdepartementet 1991. St. melding nr. 50 (1990-1991) Næringsstiltak for Svalbard

Peterson, G.L.A. 1974. A comparison of the sentiments and perception of canoeists and wilderness managers in the Boundary Waters Canoe Area. *Journal of Leisure Research*.6(3): 194-206.

Potter, D.L., Hendee, J.C. & Clark, R.N. 1973. Hunting satisfaction: Game, guns or nature? *Proceedings 39th. North American Wildlife Conference*, pp. 220-229, Washington, D.C.

Schreyer, R., Knopf, R.C. & Williams, D. 1985. Reconceptualizing the Motive/Environment Link in Recreation Choice Behavior. *Proceedings - Symposium on Recreation Choice Behavior*, pp. 9-18. USDA Forest Service, Gen. Tech Report INT. 184.

Stankey, G.H., Cole, D.N., Lucas, R.C., Peterson, M.E., and Frissell, S.S. 1985. The Limits of Acceptable Change (LAC) System for Wilderness Planning. Gen. Tech. Report INT-176. USDA Forest Service.

Stankey, G.H. & Schreyer, R. 1987. Attitudes Toward Wilderness and Factors Affecting Visitor Behavior: A State-of-Knowledge Review. In: *Proceedings National Wilderness Research Conference: Issues, State-of-Knowledge, Future Directions*. USDA Forest Service, Gen. Tech. Report INT-220, pp. 246-293.

- Sømme, A. 1965. Fjellbygd og feriefjell. Oslo; Gyldendal.
- USFS 1982. ROS User's Guide. Washington D.C.: USDA Forest Service.
- Wagar, J.A. 1966. Campgrounds for many tastes. USDA Forest Service Research Paper, INT-6.
- Walters, C. 1986. Adaptive Management of Renewable Resources. MacMillian Press: New York.
- Watson, M.K. 1978. The scale problem in human geography. Geografiska Annaler 60B, 26-47.

Rekruttering og kjønnsroller i friluftsliv — eksempler fra deltagelse i jakt og fiske

Av Øystein Aas og Tore Bjerke

DET ER STORE kjønnsforskjeller i deltagelse i enkelte friluftslivsaktiviteter, der f.eks. menn dominerer kraftig i jakt og fiske. Vi har imidlertid svært beskjedne kunnskaper om hvordan disse kjønnsforskjellene i deltagelse utvikler seg. Kjønnsrolleforskning på andre områder tyder på at barn lærer hva som passer for menn (gutter) og kvinner (jenter) tidlig i livet, og at de etter å ha lært dette prøver å etterleve disse "reglene". Modeller, særlig av samme kjønn, har stor påvirkningskraft, og bidrar til at barn begynner å delta i enkelte friluftslivsaktiviteter. Undersøkelser i tre norske kommuner viser at de som deltok i fiske i

ungdommen sannsynligvis også fisker som voksne. Barn i de samme kommunene sier at faren har vært viktigst for å få dem til å begynne å fiske, men også andre slektninger og venner har betydd en del, særlig for gutter. Både jenter og gutter i 11 - 16 års alderen viser stor interesse for å bli med på jakt, eller for å fiske. Jentenes deltagelse går likevel ned fra 11 - 16 års alder, mens guttenes deltagelse holder seg stabil. Dette kan komme av at jentene starter puberteten tidligere enn gutter, og da blir opptatt av andre aktiviteter som harmonerer bedre med kvinnerollen i vårt samfunn.

Barn prioritert i friluftslivspolitikken

Det er særlig to sider ved barns friluftslivsaktivitet som er høyt verdsatt av myndigheter og organisasjoner (Direktoratet for naturforvaltning 1991):

1. Betydningen av friluftsliv som pedagogisk og utviklingsmessig virkemiddel (Barnett 1991)
2. Friluftsliv i barneårene som et viktig rekrutterings- og motivasjonsmiddel for individets friluftsliv som voksen (Manfredo 1986, Aas 1992b)

En tredje, og minst like viktig grunn for at samfunnet bør stimulere friluftsliv blant barn, er naturlekens "egenverdi" som trivsels- og livskvalitetsskaper for barn. Friluftsliv har bl.a. de egenskapene at det ikke behøver å drives i organiserte former, og det representerer en fleksibel utfordring for barn. De to første grunnene til at barns friluftsliv bør stimuleres kan på en måte sies å komme under et "friluftsliv som virkemiddel" -perspektiv, mens den tredje grunnen kan klassifiseres som et "friluftsliv som mål i seg selv" -perspektiv.

Barn og friluftsliv er et vrient tema, fordi friluftslivet definert som en type "fritids"-aktivitet tar utgangspunkt i voksnes måte å organisere livet sitt på: i arbeid og "fritid". Barn lærer selvsagt å forholde seg til dette skillet, og skolebarn og barnehagebarn vil lett falle inn i et slikt arbeid-fritid mønster. Men for mange barn er ikke skillet mellom fritid og arbeidstid relevant, og i enda mindre grad skillet mellom fritidssysler og tilsvarende sysler som skjer i yrkessammenheng (for barn eksisterer hverken fritidsfiske eller yrkesfiske, bare fiske). Dette illustrerer om ikke annet at friluftsliv er et voksendefinert fenomen. For barn ville det kanskje være bedre å definere det vi snakker om som "naturliv" eller "naturaktivitet", med den viktige tilføyelsen at barns forståelse og definisjon av natur blir lagt til grunn.

Mange velmente tanker om barns friluftsliv og friluftsmuligheter tar utgangspunkt i voksnes forståelse av fritid og natur og de ønsker og behov de har. Det er lite trolig at et voksenperspektiv passer når en skal ta hensyn til barns forestillinger, ønsker og behov. Fordi

forskning og utredningsarbeid om friluftsliv i enda større grad enn hos myndigheter og organisasjoner har forsømt barn og barns naturlek eller friluftslivsaktiviteter, mangler vi kunnskaper om barns forhold til natur generelt og deres bruk av natur (i "fritiden") mer spesielt. Forskning om barns forståelse og oppfatning av natur, friluftsliv, deres aktivitetsmønster, områdebruk og deres ønsker om "tilrettelegging" synes å ha vært et lite prioritert felt i både internasjonal og norsk friluftslivsforskning.

Et generelt inntrykk er at andelen barn og unge som har deltatt i ulike friluftslivsaktiviteter stiger fra 4 - 5 års alderen (da de så smått kan begynne) og fram til 10 - 12 års alderen. I aldersgruppen 12 - 16 år er deltagelsen ofte en god del høyere enn blant voksne (Rawley 1972, Aas 1992a). For eksempel var deltagelse i friluftsliv blant 11 - 16 åringer i Harstad, Steinkjer og Engerdal høyere enn blant voksne i de samme kommunene. Andelen barn som har fisket er 86 % i gjennomsnitt for utvalget, for de over 16 år var tilsvarende tall 58 %, for fottur i fjell og skog var det i gjennomsnitt 90

% deltagere blant 11-16 åringer, mens andelen blant de over 16 år var omlag 75 %. Omlag 35 % av de voksne hadde jogget i naturomgivelser i løpet av siste året, mens det var 85 % som oppga at de hadde jogget i naturen av 11 - 16 åringene (Aas 1992a).

I denne artikkelen vil vi drøfte rekruttering til friluftsliv i lys av eksisterende kunnskaper innen utviklingspsykologi og med basis i data fra undersøkelser om barns deltagelse i jakt og fiske i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal. Særlig vil opphav til kjønnsforskjeller i friluftslivsutøvelse bli belyst, sammen med hypotesen om at friluftsliv i barneårene er viktig for individets interesse for friluftsliv som voksen.

Utvikling av kjønnsroller hos barn

I studiet av kjønnsroller har forskerne vært mest opptatt av aktiviteter som er viktige i sosial og kunnskapsmessig utvikling, som f.eks. aggressiv atferd, avhengighet, eller kjønnsforskjeller i romoppfatning. Noen av disse temaene har betydning også for studier av barn og unges aktiviteter i naturen, men generelt sett har atferd i naturmiljøet (som jakt og fiske) ikke vært særlig godt belyst. Her venter et stort utforsket område, og en kort oversikt over funn og teorier om kjønnsroller hos barn kan være et godt utgangspunkt.

Hva barn mener passer for menn og kvinner (kjønnsstereotyper)

Menn og kvinners deltagelse i friluftsliv er ulik. Derfor er det et viktig å vite mer om når barn har utviklet en overbevisning om at visse aktiviteter passer for

gutter mens andre passer for jenter, og om hvilke faktorer som fører til dette. Etter at denne overbevisningen har blitt stabil, kan det være vanskeligere å endre den.

Allerede i tre-fire-års alder er barn ganske flinke til å vite hvilke aktiviteter, yrker og leker som passer best for det ene kjønn, men noe vet også toåringene (Thompson 1975). I femårsalderen gir barn uttrykk for at det er gutter som er sterke, slemme og aggressive, og noe av dette uttrykker barn allerede i treårsalderen. Når barna er åtte år gir de i tillegg uttrykk for at gutter er eventyrlystne, uordentlige, høyrøstede, og uavhengige. Jenter oppgis da å være bl.a. svake, snille, og emosjonelle. Dette er funnet å gjelde i nær 25 land over hele verden, bl.a. i Norge, og oppfatningene er svært stabile over tid (Williams & Best 1982, Bjerke et al. 1989). I denne alderen holder barn svært fast på sin overbevisning, de prøver å være konsekvente, og kan reagere sterkt på regelbrudd. Men noen undersøkelser tyder på at de stereotype oppfatningene blir noe svekket i 10-12 års alderen, for så å styrkes igjen i puberteten.

Å forstå egen kjønnsstilhorighet

Det har skjedd en interessant dreining i moderne psykologi i oppfatningen av hva som er sunn og riktig kjønnsidentitet. En antok tidligere at en klar maskulin eller feminin kjønnsidentitet er viktig for mental helse og sosial tilpasning. I dag betraktes ekstrem kjønnsidentitet mer som et "fengsel" som hindrer fleksibilitet, og det pekes på at de fleste av oss har både feminine og maskuline egenskaper (androgyni). Mange mener at androgyni gir bedre mental helse, bl.a. er det vist at androgyne unge mennesker har færre depressive tendenser og kan-

skje mindre suicidale tanker enn de med mer ensidig kjønnsrolleidentitet (Bjerke et al. 1992). Grunnlaget for forståelsen av eget kjønn er lagt i to-treårsalderen (Thompson 1975), men først fra fem-sjuårsalderen har barn utviklet en mer varig oppfatning av eget kjønn.

Hvilke kjønnsforskjeller finnes i atferd?

En har ikke kommet fram til full enighet om hvilke kjønnsforskjeller i atferd, evner eller interesser som finnes mellom jenter og gutter. Det er i alle fall svært viktig at å være klar over at selv om kjønnsforskjeller er påvist, er konklusjonen basert på en statistisk test av forskjeller mellom gjennomsnittet for gutter og jenter. De individuelle forskjellene vil være store og viktige, og overlappingen mellom guttene og jentene stor.

Maccoby & Jacklin (1975) refererte ca. 2000 undersøkelser, og kom til at det er kjønnsforskjeller i aggressiv atferd, matematiske ferdigheter, romforståelse (gutter mest), og i verbale ferdigheter (jenter mest). Seinere har andre argumentert for at det er kjønnsforskjeller også i motorisk aktivitetsnivå (gutter høyest) og påvirkbarhet og innlevelses-evne (jenter mest) (Ruble 1988). Felles for alle funn er imidlertid at kjønnsforskjellene er små, og at de for enkelte egenskaper synes å ha blitt noe mindre med åra.

Men kjønnsforskjeller kan være betydningsfulle selv om de er små tidlig i livet, fordi vi ser at de blir svært store og betydningsfulle blant ungdom og voksne. Når det gjelder f.eks. yrkespreferanser, samt voldskriminalitet, er kjønnsforskjellene svært store blant voksne. Det samme gjelder aktiviteter som jakt og fiske.

Medførte eller lærte kjønnsforskjeller ?

En biologisk forklaring

Innen sosiobiologien legger en vekt på at den reproduktive rollen er svært forskjellig for hunnen og hannen. Hannen kan befrukte et stort antall hunner og derved øke sin reproduktive suksess betraktelig, mens hunnen bare kan føde et begrenset antall avkom i løpet av livet, og hun må selv ta det meste av omsorgen for avkom. Resultatet skal være at hanner konkurrerer om hunner, at hannen blir noe polygam, større av vekst, og noe mer aggressiv enn hunnen. For å tilpasse seg denne tilstanden bør gutter lære å bli aggressive, sterke og aktive, mens jenter bør være mer forsiktige, og mer omsorgsinnstilt (sosiale og verbale). En viktig mekanisme i denne utviklingen synes å være kjønnshormoner, siden androgener gir maskulinisering i atferd både hos mennesker og hos andre dyrearter. Det er særlig testosteron-eksponering før fødselen som antas å virke på hjernens funksjoner, men også hormonendringer i puberteten vil være viktige. En hypotese går ut på at testosteron påvirker hjernens funksjoner direkte, og forårsaker f.eks. større romforståelse hos gutter enn hos jenter. En alternativ hypotese er at evolusjonen har gjort det slik at gutter modnes seinere enn jenter, og at den høyre hjernehalvdel (hvor de romlige evner "sitter") spesialiseres mer hos gutter enn hos jenter (Halpern 1986). Bedre romforståelse kan være fordelaktig for aktiviteter som f.eks. å finne fram i omgivelsene, som når en er på jakt. Denne mulige mekanismen har vært anvendt for å belyse hvorfor det omtrent bare er menn som driver jakt i de forskjellige jeger- og samlerkulturer.

Undersøkelser av barn og ungdoms friluftsliv viser at jenter rir mer enn gutter, og at gutter fisker og jakter mer enn jenter. For andre aktiviteter er det noe mindre forskjeller mellom kjønnene.

Foto: TOR B. GUNNERØD

Sosial læring

Den mest utbredte oppfatningen innen psykologien har vært at barn lærer kjønnsroller ved operant læring (at rett atferd forsterkes av positive konsekvenser), og ved model-læring (etterligning av betydningsfull modell). Etter noen års forming vil så barnet ha utviklet en kjønnsrolleidentitet som gutt eller jente. Det er ingen tvil om at voksne behandler gutter og jenter forskjellig, selv om dette poenget har vært noe overdimensjonert. Forskningen viser ikke særlig forskjellsbehandling for aktiviteter som intellektuelle prestasjoner eller sosial atferd, men er selvsagt klar nok når det gjelder klesdrakt og bruk av leker. De klare kjønnsforskjeller blant voksne i f.eks. yrkesroller kan imidlertid bety mye for barns imitasjon og oppfatninger av hva som er riktig atferd. Presset til å

være konform synes å være sterkest overfor gutter, og det er fedrene som er mest påpasselige med at guttene følger normene. Guttene oppmuntres bl.a. til litt mer uavhengighet (bevege seg lenger vekk fra basen), mens jenter læres til å holde seg nærmere. Men i undersøkelser på dette området er det selvsagt svært vanskelig å utelukke at barna ikke har påvirket de voksne til å forskjellsbehandle dem.

Kognitiv utviklingsteori

Sosial læringsteori innebærer at barna formes til å bli gutt eller jente, og at de så utvikler kjønnsrolleidentitet. Innen kognitiv teori snur en dette resonnetet på hodet (Kohlberg 1966), og hevder at barna først lærer hvilket kjønn de tilhører, og så begynner å lære hva som passer for det enkelte kjønn. Siden

varig kjønnsidentitet ikke utvikles før i 5-7 års alder, blir det da vanskelig å forklare opprinnelsen til de kjønnsforskjellene som en kan observere før denne alder.

Men kognitive faktorer kan være viktige for opprettholdelsen av kjønnsstypisk atferd, selv om opprinnelsen kan være forårsaket av andre faktorer. Barn som har utviklet klar kjønnsidentitet bør f.eks. være mer oppmerksomme på, huske bedre, og etterligne mer modeller av eget kjønn som utfører en aktivitet. Dette gjelder også om barna ser en modell av eget kjønn som gjør noe som ikke passer særlig bra for dette kjønn (f.eks. en mor som går på jakt).

Ingen av de tre teoriene som er nevnt er fullt ut i stand til å forklare utvikling av kjønnsforskjeller eller kjønnsidentitet, sannsynligvis vil en måtte benytte alle tre for å gjøre rede for de funn som er gjort (Bjerke 1992). Vi ser i alle fall at flere av de personlighetskaraktistika og atferdsmønstre som har vært studert, har betydning for utøvelse av friluftaktiviteter. En må kunne anta at motorisk utvikling, uavhengighet og romlige ferdigheter kan være viktige forløpere for det å ferdes ute i naturen, og for å utvikle interesser for mer spesifikke aktiviteter der. Men det er ikke enkelt å kartlegge "hva som leder til hva" i barnets utvikling.

Stabilitet og forandring i utviklingen

En kan ikke uten videre anta at forløperne til en friluftslivsaktivitet er atferd som utad ligner svært mye på aktiviteten. Når en helt ny interesse oppstår (f.eks. for jakt eller fiske) kan denne være avhengig av helt forskjellige egen-

skaper måneder eller år tidligere. Disse tidligere aktivitetene kan likevel ha vært uttrykk for den samme underliggende mekanisme (f.eks. et motiv) som regulerer interessen for jakt eller fiske, og vi kan da tale om en diskontinuitet m.h.t. den ytre, observerbare atferd, men om kontinuitet m.h.t. den underliggende prosess (prosesskontinuitet). Et eksempel er at en syvåring kan være engstelig for å gå til bekken for å fiske, fordi han er redd for at mora avviser ham. Men fem år seinere kan barnet være svært interessert i å gå på fisketur, fordi han har skjønt at mora vil være avvisende om han ikke gjør det. To motsatte atferdsmønstre kan begge skyldes samme underliggende motiv.

Dersom det er tale om samme atferdsform og samme underliggende prosess som er virksom i mange år, står vi overfor et eksempel på fullstendig kontinuitet, og topografisk kontinuitet har vi når atferden er den samme over tid, selv om de underliggende prosessene kan endre seg (Bjerke 1984). Etter denne inndelingen blir det klart at det å drive jakt eller fiske i barne- og ungdomsåra ikke er de eneste mulige forløpere for å drive samme aktiviteter i voksen alder, og selv om det skulle være slik, kan jakt/fiske på to alderstrinn være regulert av helt forskjellige motiver. Det vil kreve gode undersøkelser og teorier å finne ut av utviklingslinjene på dette området. En kunne tenke seg at lek kan være en viktig klasse forløpere til seinere friluftslivsaktiviteter mer generelt, siden lek er preget av spontanitet og lyst, av å søke stimulering og utfordringer, og av fysisk aktivitet. Et annet syn er at sysler som jakt og fiske er avhengige av personlighetsfaktorer som tålmodighet og utholdenhet, og at rolige barn som er opptatt lenge med en aktivitet i større

grad enn andre er disponert for å utvikle interesser for jakt og fiske.

Sosialisering og friluftsliv blant barn

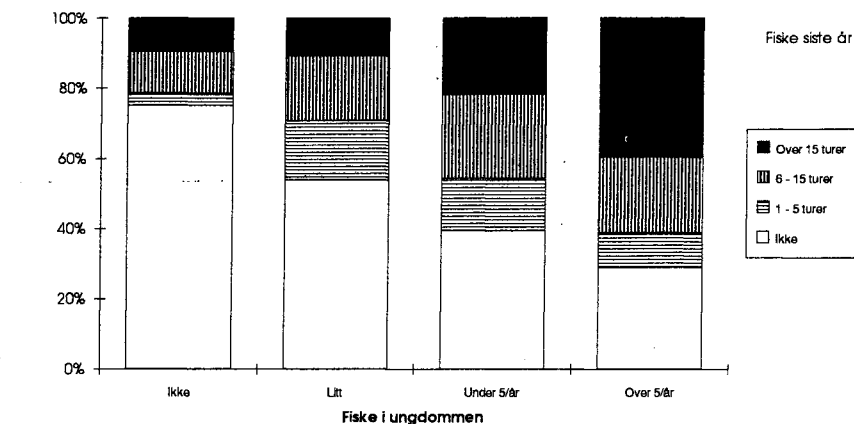
Foreldre kan lære barn visse aktiviteter, oppmuntre til å utvikle dem, og påvirke barnas oppfatninger av hva de kan mestre. Ikke minst viktig er det at foreldrene kan påvirke barnas selvtillit mens de er opptatt av friluftsliv: kritikk og mas kan svekke interessen for det de tas med på, mens ros og oppmuntring kan ha motsatt effekt. Det er følgelig ikke nok å undersøke hvem som tok de unge med ut i naturen; det kan være vel så viktig å få innblikk i selve prosessen (hvordan de ble tatt med), om den gav de unge lystopplevelser, kompetanse og selvtillit, eller om den heller var preget av ulyst og anslag mot selvbildet.

Det kan være viktig å skille mellom tre sider ved psykologiske funksjoner her: den som gjelder atferd, den som gjelder det følelsesmessige (det affektive), og den som angår kunnskap (det kognitive). Vi kan f.eks. tenke oss at foreldrene øver sterk innflytelse på det affektive, at kamerater bidrar sterkere til den konkrete atferd, og at skolen sørger for endel kunnskap om en friluftaktivitet. I tillegg kommer at de som bor sammen med begge foreldrene kan være mer påvirkbare av den ene enn av den andre.

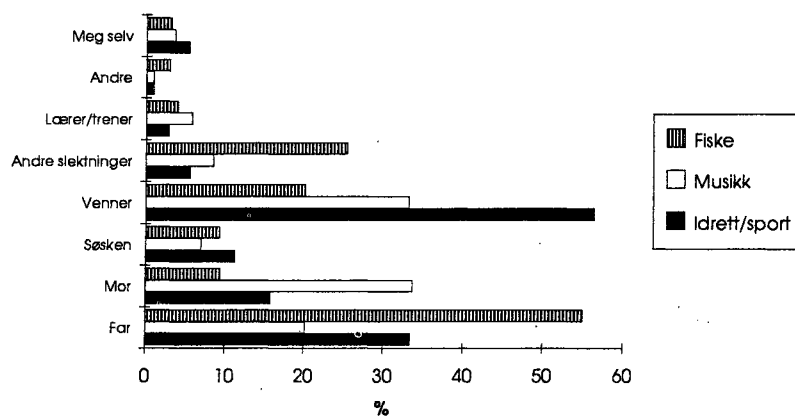
Resultater fra flere ulike land viser at de som var aktive i barneårene og i ungdommen, også var mest aktive som voksne. Aas (1992b) undersøkte dette blant de voksne innbyggerne i Harstad, Steinkjer og Engerdal og fant at deltaelse i fiske i alderen 15 - 20 år korrelerte sterkt med fiskedeltagelse siste året (figur 1).

Vi ser på søylen lengst til venstre at svært få av de som ikke fisket i ungdommen, fisker nå. På søylen lengst til høyre ser vi at de som fisket mye i ungdommen, har den minste gruppen av ikke-aktive fiskere i dag, og den klart største andelen av de som fisker mye nå. Tilsvarende ser vi at de som fisket litt eller middels i ungdommen (søylene i midten), også i dag har fiskevaner preget av middels eller litt fiske. Utvikling av interesse for og deltagelse i andre friluftslivsaktiviteter enn jakt og fiske ser også ut til å være påvirket av tidligere erfaring. Kelly (1974) fant at 50% av voksnes ti viktigste friluftssysler var påbegynt i barndommen, og at 63% av dem ble startet sammen med familien (resten kom i gang sammen med venner og på skole). Yoesting & Burkhead (1973) ba mange mennesker om å huske hvilke friluftslivsaktiviteter de var med på da de var 6-11 og 12-17 år, og hvilke de praktiserte på undersøkelsestidspunktet. Også her viste resultatene at de som var mest aktive tidligere, også var mest aktive nå.

Flere undersøkelser viser foreldrenes store betydning for hvordan unge kom i gang med bestemte friluftssysler. Aas (1992a) undersøkte hvem som hadde betydd mest for at barn i alderen 11 - 16 år hadde begynt å fiske, begynt å spille musikkinstrument og begynt med idrett. De som hadde drevet med idrett/sport, musikk/spilling og fiske siste år ble spurt om å oppgi hvilken person som hadde betydd mest for at de hadde begynt med den aktuelle aktiviteten. Figur 2 viser betydningen av ulike personer for at respondentene har begynt med de tre aktivitetene. En klar tendens er at det er far, mor og venner som totalt sett er de viktigste når det gjelder å skape interesse for alle aktivitetene. Venner vurderes av flest som viktigst for at de har

Figur 1. Sammenheng mellom fiskedeltagelse i 15 - 20 års alderen og fiske siste år. Befolkningen i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal (N = 1300).

Figur 2. Hvilken person som har betydd mest for at barn i 5. - 9 klasse i Harstad, Steinkjer og Engerdal begynte med hhv. idrett (N = 557), musikk (N = 258) og fiske (N = 625). Sum prosent er høyere enn 100 % for hver av aktivitetene fordi noen har oppgitt flere enn én person.

startet med idrett, med far på andre plass. Far har vært viktigst for skape fiskeinteresse. Mor og venner deler rollen som viktigste person for å skape interesse for musikk. Av andre viktige trekk i figuren, ser vi at andre slektninger har en relativt sett mye viktigere funksjon

for fiskeinteresse enn for idrett- og musikkinteresse. Forskjellen i betydningen av de ulike personene for gutter og jenter ble ikke observert, bortsett fra at far var noe viktigere for at gutter hadde begynt med idrett enn for at jenter hadde begynt, og at venner var viktigere for at

gutter hadde begynt med fiske enn for jenter.

McPherson (1976) undersøkte hvilken rolle foreldre, venner, skole og nærmiljø ellers spilte for utvikling av interesse for sportsgrener blant "high-school" -elever (ungdom). For gutter var venner den viktigste påvirkningskilden, fulgt av familie og skole. For jentene var familien litt viktigere enn venner, og skolen betydde lite. I tillegg til den interessante kjønnsforskjellen ser det ut til at venner har fått større betydning i denne aldersgruppen enn blant yngre.

Vi må være oppmerksomme på at en i denne forskningen i liten grad har skilt mellom hva eller hvem som igangsetter en aktivitet, og hva eller hvem som stimulerer til at den blir opprettholdt. Venner eller lærere kan styrke interesser som foreldre har stimulert opprinnelig, eller de kan selv igangsette interesser som også foreldrene gir tilbakemelding på.

Opplevelse av å kunne mestre og kontrollere sitt eget liv gir styrke i motgang. Hoff & Ellis (1992) fikk studenter til å uttrykke graden av det positive i eget selvbilde ved de fritidssystemer de drev med. Samtidig ble studentene spurt om hvem som hadde vært viktigst i å ta dem med på disse systemene i oppveksten. Resultatene viste at både hos jenter og gutter hadde venner vært de viktigste i å styrke positivt selvbilde ved utøvelse av friluftslivssystemer. Dette er noe forskjellig fra andre resultater, men kan bety at selvbildet og selvtillit påvirkes mer av venner enn av foreldre i ungdomstida.

Kontinuitet i utøvelsen av enkeltaktiviteter

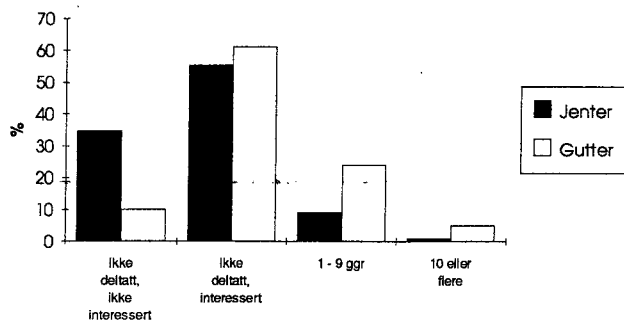
Enkelte friluftslivsaktiviteter ligner hverandre på forskjellige måter. Dette kan lett gi opphav til skifte mellom aktiviteter. I et eventuelt studium av sosialisering til jakt og fiske vil det være en betydningsfull faktor å være oppmerksom på. Vi er alle innstilt på å forsøke noe nytt, samtidig som vi ønsker å holde på noen gamle, kjente vaner. Hva som er en lignende aktivitet avhenger av den psykologiske mening de forskjellige aktivitetene har. Om en spør folk hvilke friluftslivsaktiviteter som kan erstatte hverandre, finner en noen ganske få dimensjoner. For eksempel kan sykling, basketball, og svømming gå sammen i én dimensjon, som kan ha bevegelse og frihet fra daglig rutine som felles karakteristika. Hvis en antar at disse aktivitetene i stor grad fyller de samme psykologiske funksjoner, skulle det være lettere å veksle mellom dem, enn å begynne med en helt annen aktivitet, som tjente en helt annen psykologisk funksjon. Christensen & Yoesting (1977) spurte folk om de kunne erstatte de vanlige rekreasjonsvaner med andre innen samme kategori, uten å redusere utbyttet. De fire kategoriene var leker og sport, jakt og fiske, naturopplevelse, og motoriserte aktiviteter. Resultatene viste at 67% av de som deltok i lek og sport kunne finne på andre aktiviteter uten å minske tilfredsheten. Andelen som kunne bytte aktivitet innen de andre kategoriene var 45% for jakt og fiske, 55% for naturopplevelser, og 62% for motoriserte aktiviteter. De som drev med jakt og fiske var minst villige til å bytte. Det er behov for flere slike undersøkelser, fordi det kan gi innblikk i om en finner uttrykk for prosesskontinuitet i barns utvikling av friluftslivs-

interesser. En bør også forsøke å få vite mer om hvilke sider ved de forskjellige aktivitetene som gir størst tilfredshet; da vil det være lettere å forstå hvorfor en aktivitet kan erstatte en annen. Hvis f.eks. en ungdom går på jakt først og fremst for å få fysisk trening, kan det være at vedkommende heller vil sykle enn å drive med lervedskyting, dersom jakten ble stoppet. Dette poenget har en viss forvaltningsmessige betydning, samtidig som mer kunnskap om det kan gi holdepunkter for hva en skal se etter dersom en vil finne fram til forløpere for jaktinteresser i oppveksten. Da må en vite mer om hvilke aktiviteter som er "psykologisk beslektet".

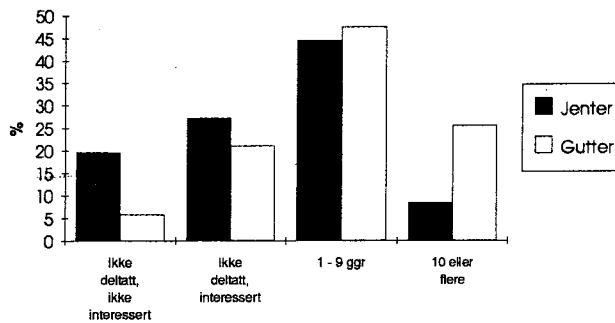
I hvilken grad vi er opptatt av forandring og nyhet kan henge sammen med hva vi er opplært til, men det kan også være basert på medfødte personlighetstrekk. Undersøkelser tyder på at interesser er påvirket av arvelige faktorer (Grotevant et al. 1977). Om en finner at jakt og psykologisk like aktiviteter viser stor grad av kontinuitet i oppveksten, og at foreldrene også har samme interesser, kan både genetiske og erfaringsmessige prosesser ha vært viktige. Det finnes ikke gener for jaktatferd, men det kan være et genetisk grunnlag for å søke de opplevelser som seinere øker sannsynligheten for å bli opptatt av jakt. Dette er også en grunn til at vi må være åpne for at forløpere til jakt- eller fiskeinteresser kan være evner eller atferd som kan synes svært forskjellige fra det å drive jakt og fiske (Iso - Ahola 1980).

Fra interesse til utøvelse

Studerer vi nærmere interesse eller ønske om å delta i jakt og fiske blant barn i alderen 11 - 16 år i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal (Aas 1992a) finner vi interessante til sammenlig-

Figur 3a. Kjønn, deltagelse og interesse for jakt/være med andre på jakt i 5.- 9. klasse i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal (N = 733).

Figur 3b. Kjønn, deltagelse og interesse for fiske etter ferskvannsfiske i 5.- 9. klasse i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal (N = 733).

net med deltagelsen i de samme aktivitetene. Den udekte interessen for jakt og fiske er omtrent like stor blant jenter som blant gutter (figur 3a og b), omtrent like mange jenter som gutter ønsker å delta på jakt, mens litt flere jenter enn gutter som ikke fisker, ønsker å fiske. Dette skyldes dels at de fleste guttene som ønsker å fiske, fisker, mens mange jenter som har interesse for å fiske, ikke fisker. Bare et mindretall av både jentene og guttene blir etterhvert jegere, færrest jenter. Fiskedeltagelsen er høyere (i gjennomsnitt 86 %) blant denne aldersgruppen enn blant voksne (i gjennomsnitt 58 %) i de samme kommunene. Det er også dokumentert at en blant jenter finner en signifikant synkende deltagelse både i jakt og fiske fra 11 - 16 år, mens det for guttene ikke kan identifiseres noen slik synkende deltagelse fra samme alder (Aas 1992a). Det er også viktig å være klar over at de jentene som fisker, fisker sjeldnere enn gutter som fisker. For videre forskning er det viktig å forsøke å forstå bedre hvilke faktorer som gjør at færre jenter enn gutter som er interessert i jakt og fiske, virkelig begynner med aktivitetene.

Umulig å påvirke forskjeller i friluftslivsvaner hos menn og kvinner?

I mange kulturer utøves jakt og fiske av flere menn enn kvinner (Bjerke in prep.). Siden barn i stor grad lærer hvilke aktiviteter som passer for menn og for kvinner, og så "oppdrar seg selv" etter dette, må vi vente å finne klare kjønnsforskjeller i utøvelse av jakt og fiske relativt tidlig i livet. I undersøkelser både i USA og i Norge finner en slike kjønnsforskjeller både hos femåringer, og 10 - 12-åringer (Rawley 1972, Aas 1992a). Den norske undersøkelsen viser at andelen jenter som fisker eller deltar på jakt går noe ned allerede fra 14 - 16 årsalderen, mens andelen gutter forblir på et stabilt høyt nivå i alle fall fram til 16 årsalderen. Det er imidlertid verdt å merke seg at andelen voksne som fisker i de samme kommunene ligger på et lavere nivå enn for aldersgruppen 11 - 16 år, og at mange av jentene til tross for nedgangen allikevel deltar på en eller flere fisketurer i 16 årsalderen.

Innledningsvis tok vi utgangspunkt i en forventning om at friluftslivsaktiviteter

som utøves tidlig i livet med stor sannsynlighet blir opprettholdt seinere, og at få av de som ikke drev en bestemt aktivitet i ungdommen tar del i den seinere. Resultatene som er framlagt her, støtter i hovedsak denne forventningen, og de viser i hovedtrekk samme mønster for gutter og jenter.

Aldersperioden 11 - 16 år er samtidig start for puberteten, og innleder en periode der de unge er opptatt av å tilpasse seg kjønnsrollemønsteret i egen kultur. Jakt og fiske utgjør som nevnt ingen sentral del av kvinnes kjønnsroller i Norge, selv om en god del fisker litt, og mere i de undersøkte kommunene enn i landet forøvrig. Det store frafallet i jentenes jakt- og fiskedeltagelse kan derfor forstås som en gradvis tilpasning til kvinnerollen. Men disse atferdsendringene må suppleres med grundigere studier av hva som er årsakene til dem, gjennom studier av sosialiseringprosessen. Her har vi bare belyst de unges oppfatning av hvilke personer som var viktigst for at de begynte med tre forskjellige fritidsaktiviteter. Når det gjelder fiske uttrykker de unge at faren har betydd mest, fulgt av andre slektninger og ven-

ner. Interessant nok synes venner å ha vært viktigere for at gutter har begynt med fiske enn hva venner har vært for jenter. Dette kan tyde på at fiske i mindre grad for jenter enn for gutter er en aktivitet som er populær eller "legitim" i vennekretsen, som jo etterhvert får større betydning enn familien i perioden fra 11 - 16 årsalder. En annen måte å tolke disse resultatene på er at far mister betydning som modell i denne alderen. Jenter starter puberteten 1 - 2 år tidligere enn gutter. Derfor kan de tidligere enn guttene bli opptatt av typiske "ungdomssysler". Dette skulle tilsi at for gutter skulle vi også forvente en reduksjon i jakt og fiske (og annet friluftsliv) i 15 - 20 årsalderen, dels fordi unge fisker mer enn den voksne "modell"-befolkningen, dels fordi innslaget av konkurrerende aktiviteter (interesse for det motsatte kjønn, moter, bilkjøring, festing etc.) opptar mer tid da. Men hos gutter kan altså denne nedgangen komme noe seinere enn hos jentene.

Denne kjønnsrolletilpasningen i puberteten vil også stille jentenes store interesse for jakt og fiske på prøve. Og en kan spekulere i om interessen i større grad kunne blitt omsatt til fiske- eller jaktatferd dersom jentenes modeller (som mødre, lærere, idoler etc.) hadde vært mer opptatt av jakt og fiske.

Det er opplagt at barn relativt tidlig lærer hvilke egenskaper og aktiviteter "som passer" best for de to kjønn. Disse tidlige utviklede oppfatningene spiller en stor rolle for hva disse barna gjør både seinere i barne- og ungdomsårene og som voksne. I dette ligger også viktige forklaringer på at likestillingsarbeid, kvotering, informasjon etc. i liten grad har påvirket forhold som yrkes- og utdanningsforskjeller mellom de to kjønnene. Derfor er det trolig også be-

grenset hva en kan oppnå i økt kvinne-rekruttering til mange friluftslivsaktiviteter uten mer generelle endringer i kjønnsrollemønsteret i samfunnet.

Litteratur

- Applegate, J.E. 1977. Dynamics of the New Jersey hunter population. - *Trans. North American Wildlife & Natural Resources Conference* 42: 103-116.
- Barnett, L. A. 1991. Developmental Benefits of Play for Children. - I: Driver, B., Brown, P., & Peterson, G. (red.). *Benefits of Leisure* (pp. 215 - 248). State College, Pennsylvania: Venture Publ.
- Bjerke, T. 1984. Vold og konflikter hos dyr og mennesker. - Trondheim: Tapir.
- Bjerke, T., Williams, J.E. & Wathne, P.H. 1989. Sex stereotypes in Norway revisited: 1977-87. - *Scandinavian Journal of Psychology* 30: 266-274.
- Bjerke, T., Stiles, T.C. & Svarva, K. 1992. Sex role identity, depressive tendencies, and reasons for living among university students. - Paper presented at the 4th European Symposium on Suicidal Behaviour. Odense 10-13 June.
- Bjerke, T. 1992. Sex differences and aggression: The role of differential socialization and sex stereotypes. - van der Dennen, J. (Red.). *The Nature of the Sexes, The Sociobiology of Sex Differences*. - Groningen: Origin Press.
- Bjerke, T. In prep. Jegeren. En samfunnsvitenskapelig kunnskapsoversikt. NINA Utredning.
- Christensen, J.E. & Yoesting, D.R. 1977. The substitutability concept: a need for further development. - *Journal of Leisure Research* 9: 188-207.
- Grotevant, H.D., Scarr, S. & Weinberg, R.A. 1977. Patterns of interest similarity in adoptive and biological families. - *Journal of Personality and Social Psychology* 35: 667-676.
- Halpern, D.F. 1986. Sex Differences in Cognitive Abilities. - Hillsdale: L. Erl-

baum.Hoff, A.E. & Ellis, G.D. 1992. Influence of agents on leisure socialization on self-efficacy of University students. - *Journal of Leisure Research* 24: 114-126.

- Iso-Ahola, S. *The Social Psychology of Leisure and Recreation*. Dubque, Iowa: Brown Publ.
- Kelly, J.R. 1974. Socialization toward leisure: A developmental approach. - *Journal of Leisure Research* 6: 181-193.
- Kelly, J.R. 1977. Leisure socialization: Replication and extension. - *Journal of Leisure Research* 9: 121-132.
- Kohlberg, L. 1966. A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. - I: Maccoby, E.E. (Ed). *The Development of Sex Differences*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- Kuhn, D., Nash, S.C. & Bruckner, L. 1978. Sex role concept of two- and three-year-olds. - *Child Development* 49: 445-451.
- Langenau, E.E. & Mellon, P.M. 1980. Characteristics and behaviors of Michigan 12- to 18-year-old hunters. - *Journal of Wildlife Management* 44: 69-78.
- Maccoby, E.E. 1966. (Ed.). *The Development of Sex Differences*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- Maccoby, E. E. & Jacklin, C. N. 1975. *The Psychology of Sex Differences*. - Oxford: Oxford University Press.
- McPherson, B.D. 1976. Socialization into the role of sport consumer: A theory and causal model. - *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 13: 165-177.
- O'Leary, J.T., Behrens-Teppe, J., McGuire, F.A. & Dottavio, F.D. 1987. Age of first hunting experience: Results from a nationwide recreation survey. - *Leisure Sciences* 9: 225-233.
- Rawley, E. V. 1972. Fishing participation by Utah residents under 12 years of age. (publ. 72 - 9). Utah: Utah State Dep. Div. of Wildlife Resources.
- Ruble, D.N. 1988. Sex-role development. - Bornstein, M.H. & Lamb, M.E. (Eds.),

Developmental Psychology: An Advanced Textbook. New Jersey: L. Erlbaum.

Thompson, S.K. 1975. Gender labels and early sex role development. - *Child Development* 46: 339-347.

Williams, J.E. & Best, D.E. 1982. *Measuring Sex-Stereotypes: A Thirty-Nation Study*. - Beverly Hills, CA.: Sage.

Yoesting, D.R. & Burkhead, D.L. 1973. Significance of childhood recreation experience on adult leisure behavior: An exploratory study. - *Journal of Leisure Research* 5: 25-36.

Aas Ø. 1991. Ferskvannsfiskeforvaltning og fritidsfiske. En samfunnsfaglig kunnskapsoversikt. NINA utredning 027.

Aas, Ø. 1992a. Barns fritid, friluftsliv og fiskevaner. En undersøkelse blant 5. - 9. klassinger i Harstad, Steinkjer og Engerdal. NINA Oppdragsmelding 181: 1 - 41.

Aas, Ø. 1992b. Fiskevaner blant den voksne befolkningen i Harstad, Steinkjer og Engerdal. En sammenlignende undersøkelse. NINA Oppdragsmelding 180: 1 - 48.

Losing, læring eller sjekking?

Om naturrettleiing som forvaltningstiltak

Av Odd Inge Vistad

NATURRETTEIING er eit indirekte forvaltningstiltak som går godt i hop med det lystprega friluftslivet. Hovudmålet med naturrettleiing er å gjere folk meir miljøbevisste. Tiltaket kan ha både opplevingsverdi, opplæringsverdi, forvaltningsverdi og pengeverdi (turisme). Om naturrettleiing er ein vellykka metode for å endre haldningar og åtferd, er m.a. avhengig av den pedagogiske strategien. Deltakarar kan ha svært ulike motiv for å bli med på ein guida tur/tur med na-

turretleiar. Dette er noko av grunnen til at undersøkingar gjev svært variable svar på om folk vil ha naturrettleiingstiltak eller ikkje.

Det er krevjande både økonomisk og personellmessig å gjennomføre gode naturrettleiingsopplegg. Forvaltninga må vurdere behov, målgruppe og strategi nøye, før tiltaka eventuelt vert sette i verk.

Det perfekte forvaltningstiltaket?

I USA blir naturrettleiing ("*interpretation*") sett på som eit særleg positivt verkemiddel i forvaltninga, ikkje minst fordi det er så lett å sameine med det frivillige og lystprega friluftslivet. Er dette biletet gyldig også i Noreg? Fridoms-kjensla i friluftslivet er truleg like sterk her som i USA - om ikkje sterkare. Allemannsretten gjer at vi i endå mindre grad skil mellom lovleg og forbode område, og vi er ikkje sosialisert inn i noko kontroll- eller registreringssystem i samband med friluftslivet. På den andre sida vil kanskje den praktiske gjennomføringa av naturrettleiing vere vanskelegare, fordi den same allemannsretten ikkje styrer folk til bestemte startpunkt eller ferdslekorridorar (Hammit et al. 1992). Eller er også det norske friluftslivet så "korridorprega" at dette ikkje er noko problem?

All menneskeleg bruk av naturen etterlet seg spor - meir eller mindre uunngelege/synlege/varige og meir eller mindre problematiske. Erkjente forvaltningsproblem som krev tiltaket *informasjon*, er ofte vanskelege å løyse. Det finst ingen enkeltstående og evig effek-

tiv tiltaksstrategi for informasjonsformidling. Til kven og kvar og i kva form kan ein informere effektivt?

I den grad det norske friluftslivet har blitt informert, så har det vore gjennom overordna informasjonskampanjar ("Bruk naturvett", "Hold Norge rent!"), gjennom organisasjonar, og ikkje minst ved fysiske tiltak som plakatar, tavler og i aukande grad gjennom info-senter.

DN (Direktoratet for Naturforvaltning 1991) har lansert "Naturveiledning" som eitt av sine satsingsfelt for friluftslivet og naturforvaltning fram mot år 2000. I samarbeid med Direktoratet for Statens Skoger (DSS) har dei også sett i gang eit såkalla "Forsøksprosjekt Naturveiledning" med egne stillingar og program i fire kommunar (DN 1992).

Målet med Naturrettleiinga er å "*stimulere til opphold og aktivitet i natur og fremme nysgjerrighet, aktivitetsglede og eventyrlyst. Bidra til at positive opplevelser i natur fremmer forståelse for grunnleggende økologiske sammenhenger, naturens egenverdi og samspillet natur, menneske og kultur. Bidra til økt miljøbevissthet*" (DN 1991:11). Eg tolkar dette målet slik at ein m.a. vil ha meir folk ut i naturen. Gevinsten av na-

turretleiinga vil så vonleg bli fleire "gagns menneske", i den forstand at folk blir gladare i naturen og meir miljøbevisste og naturvennlege i sitt friluftsliv.

Er det i så fall naturbesøk i seg sjølv som gjev ein slik effekt, eller det at ein blir rettleia av kunnige folk? Er naturrettleiing "sesam, sesam"-middelet for forvaltninga?

Naturrettleiing? - Kjært barn og mange namn

Kva skal barnet heite?

Naturrettleiing vert kalla så mangt: - rettleiing, vegleiing, informasjon, interpretasjon, læring, utepedagogikk, formidling, omvising, føring, kjentmannsvandring, tematur, guiding Hultman (1985) har dessutan overført det amerikanske 'interpretation'-omgrepet til Sverige; han nyttar den bokstavelige omsetjinga 'tolkning'.

Ulike namn blir brukt om same fenomenet. Men det er også nyanseskilnadar mellom ulike omgrep. På den andre sida finst det ulike "skular" som legg ulikt innhald i same omgrepet (Vistad 1992).

Det gjeld t.d. det namnet som DN (1990) har valt å bruke: 'Naturveiledning' - sjå også Nordisk Ministerråd (1990) og Edinger (1986).

Både i offisiell norsk og nordisk samanheng har ein henta mykje inspirasjon frå USA og England, der det er mykje forskning og litteratur på feltet. Denne litteraturen er eit godt grunnlag for å diskutere kva som ligg i 'Naturrettleiing', eller 'Interpretation' som det ofte blir kalla i den engelsk-amerikanske tradisjonen.

Kva er naturrettleiing og kva kan det brukast til?

Freeman Tilden (1957) har i sin klassikar "Interpreting our heritage" definert 'Interpretation' (s. 8) som:

"Ein opplærande aktivitet som søker å openberre meininger og samanhengar ved å bruke originale gjenstandar ("objects"), ved førstehands oppleving, og ved bruk av illustrerande media, framfor å berre formidle faktisk informasjon."

Dette kan også tene som "startdefinisjon" for vår 'rettleiing'. Forstavinga 'natur-' peikar på kvar det tematiske tyngdepunktet ligg og at rettleiinga går føre seg i eit naturdominert miljø. Det er sjeldan uttrykk for noko anti-kulturelt. Naturrettleiing har klare parallellar til det som Fazio (pers. medd.) kallar 'Environmental Interpretation'. Formålet seier han kan tredelast:

1. Auke individuell oppleving og læring - altså ein utdanningsverdi
2. Hjelpa å nå forvaltningsmål - altså ein forvaltningsverdi
3. Hjelpa fram turisme - altså ein pengeverdi .

Naturrettleiing frå ein forvaltningssynsstad

At naturrettleiing skal ha ein utdannings- og forvaltningsverdi er det lite usemje om, men ulike forfattarar definerer og presiserer innhaldet noko ulikt. 'Folkeopplysning' kan vere både bevisstgjering, det å auke forståinga for ulike fenomen, eller meir propagandaliknande opplegg (Sharpe 1976, Uzzell 1989). Den forvaltningsmessige verdien er delvis knytt til det at folk lærer eller vert bevisstgjort, og såleis endrar åtferd i retning "omtenksam bruk av naturen". Eller det kan vere "harde tiltak" som fysisk tilrettelegging for å styre bruken vekk frå, eller til spesielle område (Sharpe 1976, Uzzell 1989, Vistad 1992). 'Rettleiing' i denne forstand føreset ikkje alltid ein direkte mellommenneskeleg kontakt.

Slike "harde" kanaliseringstiltak vert knappast kalla Naturrettleiing i ein norsk samanheng - dei går heller under kategorien fysiske tilretteleggings- eller forvaltningstiltak. "Folk flest" (og folk i forvaltninga) har truleg ei umiddelbar forståing av Naturrettleiing som noko mellommenneskeleg - som ein tilnærma lærar/elev situasjon.

I følgje Fazio (pers. medd.) var det tredje målet for Naturrettleiing turisme. Det er ulike syn på om dette skal reknast som eit mål. Men det er iallfall eit faktum at deltakarane i rettleiingsprogram ofte er turistar (Vistad 1992). Uzzell (1989) reknar turisme som eit viktig "bruksområde" for rettleiing. Det same gjer Thomsen (1992) i si norske tilnærming. Sharpe (1976) har ikkje turisme blant måla, men han reknar det som ein av dei mange nyttige effektane av Rett-

leing, at ein kan trekkje turistar. Sayers (1989) kallar 'Interpretation' for nykelen til styrkt turisme og naturvern, medan Mallam (1989) skriv om den vanskelege balansegangen mellom det å lage eit ærleg og respektfullt rettleiingsprogram og det å skulle kjempe om merksemda frå turistar. Er norsk naturforvaltning open for å tenkje inntekter i samband med naturrettleiing/guida turar?

Om ein ser på naturrettleiing som eit *stimuleringsstiltak for friluftsliv*, så er det kanskje noko unorsk over det. Skal ein få eit lystprega forhold til friluftsliv (t.d. skigåing), trengst det ein viss grad av meistring, som igjen byggjer på rettleiing og trening. Men i ein norsk samanheng har nok denne rettleiinga meir vore ei uformell læring i familie og vennekrens, enn ei formalisert læring i skule eller foreining.

'Opplæring til friluftsliv' må truleg skifte posisjon. Det som var eit kulturelt uttrykk må kanskje bli ein offensiv strategi, dersom ein vil oppretthalde det "særprega, norske friluftslivet".

I den turistmessige samanhengen støyter ein gjerne på fenomenet 'guida tur'. Dette omgrepet er breiare enn 'naturrettleiing'. Det seier t.d. ingenting om miljøet der rettleiinga/guidinga skjer. Men 'guida tur' vert likevel brukt som alternativ til 'naturrettleiing' (og 'Interpretation') - gjerne som eit bevisst val av eit mindre ambisiøst eller pompøst omgrep.

Schmidt (1979) set den guida turen (i vid forstand) inn i ein sosiologisk samanheng, og diskuterer ulike funksjonar turen kan ha. For arrangøren kan turen fungere som:

- problemløysar (tryggleik, sosialt stabiliserande)
- massekontrollør, dvs. at lokalsamfunnet (der turen blir arrangert) har betre kontroll med turistane og den lokale turismen. Dette kan ein kalle samfunnets form for "sjekking".

Naturettleing frå ein brukarsynsstad

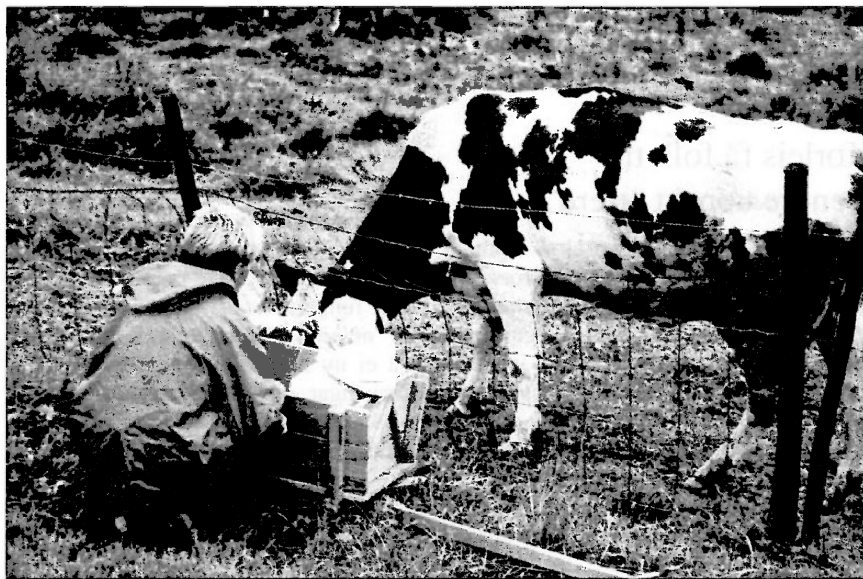
Når ein ser den guida turen frå ein brukarsynsstad kan funksjonslista til Schmidt (1979) utvidast. Turen kan:

- fungere som problemløysar, i form av tidseffektiv og målretta oppleving, opplevd tryggleik blant deltakarane og sosial stabilisering i turistgruppa
- legitimere turisten: det å lære er eit legitimt motiv for å feriere
- kople både eventyr og flukt med læring og trygge rammer
- kan ha sjølve deltakar-gruppa som "hovudattraksjon" - altså ulike former for sosiale motiv (få venner, finne seg ein partner) - jfr. DNT's suksess med "Fjell-treff"-spalta i medlemsbladet sitt. Dette er deltakarane si form for sjekking

Jervan (1990) har ei liste over "motiver for å benytte tilrettelagte aktivitets- og opplevelsestilbud". Denne systematikken er mynta på turoperatørar som vil vurdere ulike kundetypar, men han kan også tene som rettesnor for å vurdere kvifor folk vil bli med på guida turar eller naturettleing.

Desse motivgruppene er:

- 1) *Interessemotivet* — hovudvekta ligg på læringa og opplevinga som området, turen eller aktiviteten kan gje

Hovudmålet med naturettleing er å gjere folk meir miljøbevisste.

Foto: KJETIL BJORKLUND

- 2) *Barrierar som motiv* — konkret kan dette dreie seg om kor fysisk rorleg turisten er, språkproblem, mangel på tid, pris eller tryggleik.
- 3) *Sosiale og statusmessige motiv* — sosiale motiv kan botne i einsemd, ønskje om å treffe nye folk/få venner, vere saman med familien/venner eller t.d. dele opplevingar med like-sinna. Dei statusprega motiva er gjerne knytt til eksotiske/spesielle/krevjande handlingar, som blir lagt merke til i omgangskrinsen

Naturettleing i høve til andre forvaltningstiltak

I rammeartikkelen "Valg av virkemidler" blir ulike forvaltningsprinsipp og forvaltningstiltak presentert. Der ligg også ei tilråding om i kva rekkjefølgje dei ulike tiltaka bør setjast i verk dersom ein ønskjer å taka omsyn til brukarane, til friluftsliv som ein frivillig og lyststyrt aktivitet.

rane, til friluftsliv som ein frivillig og lyststyrt aktivitet.

Men ein må sjølvsagt sjå slike tiltak i høve til kva for område dei skal nyttast i. I mange verneområde, som naturreservat og nasjonalparker, legg ein vinn på å ha minimalt med fysiske inngrep. Men eit slikt mål kan vere i konflikt med andre mål, som kan ha fysiske tiltak som viktige verkemiddel. I t.d. Sørendet Naturreservat i Røros kommune har ein funne det mest tenleg å merkje, skilte og delvis stokkleggje ein natur- og kultursti, m.a. for å kanalisere trafikken og redusere slitasjen. Ein har også valt å kombinere den opparbeidde stien med "verbal guiding" i form av skilt med tekst, eit informasjonshefte og personleg rettleing. I andre tilfelle kan Naturettleing vere eit meir absolutt alternativ til fysiske tiltak (Moore 1981, Aas & Vorkinn 1991). Det generelle forvalt-

ningspoenget er at ein må optimalisere bruken av ulike verkemiddel for å hindre at delmåla slår kvarandre i hel.

Korleis få folk til å endre uønskt åtferd?

All bruk av eit område set altså "spor". Dei meir synlege spora kan vere forsøpling, ureint vatn, markslitasje på stiar og leirplassar, bålringar, vedhogst, uroing av dyreliv, direkte hærverk eller vandalisme. Eller "sporet" kan setje seg i sinnet til andre brukarar: oppleving av for mange brukarar til same tid, eller opplevde interessekonfliktar mellom ulike typar bruk. Roggenbuck (1992) har sett på ulike typar miljøpåverknad og sosiale konfliktar av friluftsliv, og vurdert dette i høve til korleis ulike metodar for "overtaling"/rettleiing (= persuasion) for å endre åtferd, har fungert.

Bevisst eller ubevisst nyttar læraren eller rettleiaren seg av ein av tre ulike "vegar til ny erkjenning og/eller handling":

1. Tilpassa åtferdsstudie ("*Applied Behavior Analysis*")
2. Den sentrale vegen til læring ("*Central route to persuasion*")
3. Omvegen til læring ("*Peripheral route to persuasion*") (Roggenbuck 1992)

Desse metodane går også under andre namn (Pearce 1988).

Tilpassa åtferdsstudiar

Metoden konsentrerer seg om sjølve handlinga/åtferda, uavhengig av kva tru og haldningar som måtte ligge bak. Ein prøver ved ulike metodar å stimulere ønskt åtferd og hindre uønskt åtferd.

Det kan t.d. skje ved eit løn/straffesystem, eller det skjer ved fysisk manipulering. Den merkte og stokklagde stien på Sølendet Naturreservat er eit godt døme på eit fysisk kanaliseringstiltak som fungerer - stien fangar opp så godt som alle som kjem dit (Vistad 1992). Denne metoden *bryr seg lite med spørsmålet "kvifor?", men går rett på "korleis?"*. Det springande punktet er om tiltaket fungerer eller ikkje, og ikkje om dei "manipulerte brukarane" handlar utifrå ei ny forståing om økologiske samanhengar, eller kva det måtte vere.

Den sentrale vegen til læring

Dette er den mest nytta måten for å endre haldningar og åtferd (Roggenbuck 1992). Metoden legg hovudvekt på at mottakaren skal konsentrere seg om og tileigne seg *innhaldet* i informasjonen. Difor blir det viktig å finne ein god måte å formidle budskapet på. Denne budskapet skal gje ny tru og nye haldningar, eller påverke og endre gamle sett med haldningar - og i neste omgang gje endra åtferd.

Tilnærminga krev ein brukar med høg motivasjon for å konsentrere seg om innhaldet i budskapet. Om metoden lykkast eller ikkje, avheng av mottakaren (tidlegare erfaring, kunnskap m.m.), budskapet (kor personleg relevant det blir opplevd, styrke, kompleksitet, repetering), formidlingsmåten og formidlingssituasjonen (Roggenbuck 1992).

Omvegen til læring

Denne metoden krev mindre konsentrasjon frå brukaren. Det er lagt mindre vekt på innhaldet eller argumentasjonen i budskapet, men meir vekt på *formidlingsforma*. Det blir t.d. "viktigare at det er Vegard Ulvang som står der og informerer, enn kva han informerer om".

Metoden tek utgangspunkt i at folk er utsett for eit kontinuerleg informasjonspress, og set i verk skjermingsmekanismer mot dette presset. Ein stenger kanskje heilt av, eller ein nyttar "enkle" sorteringsmekanismer som gjerne er uavhengige av informasjonsinnhaldet. Gjennom kunnskap om desse sorterings- eller valmekanismane, kan ein lage informasjons- eller påverknadsopplegg som gjev ein umiddelbar åtferdsreaksjon.

Det er altså svært situasjonsbestemt om dette er ein meningsfull metode. Men t.d. i eit spekka infoserter, eller på messeaktige arrangement kan det vere den einaste effektive. Men dette er ikkje metoden for langvarige haldningsendringar eller for å få den "nye åtferda" til å halde seg over lengre tid (Roggenbuck 1992).

Kor effektive er slike rettleiingsprogram?

Effektiviteten avheng av typen miljøpåverknad, kva slag handling som resulterte i denne påverknaden og kva slag motiv eller årsak som låg bak handlinga.

Det er ein sterk samanheng mellom mengda tidlegare erfaring/kunnskap hjå brukaren og responsen på eit læringsforsøk (den sentrale vegen til læring). *Den ukunnige, eller førstegongsbrukaren reagerer mykje raskare på læringa* (Manfredo & Bright 1991). Hjå dei erfarne ser det ut til å vere fastare haldnings- og åtferdsmønster, og difor mindre opning for ny erkjenning (Roggenbuck 1992).

Roggenbuck & Watson (1986) seier at enkle skriftlege brosjyrar har virka:

- i forsøk på å spreie brukarane i villmarksområde (sjå også Roggenbuck & Berrier 1981)
- i forsøk på rettleie folk dit det er lite folk (for dei som vil vere ifred/aleine)
- i forsøk på å redusere leirplass-slitasje ved at brukarane blir oppfordra til å bruke meir slitesterke leirplassar.

Dei konkluderer likevel med at personleg kontakt er ein meir effektiv måte å informere på. Men nyare resultat tyder på at komplisert bodskap når betre fram gjennom skriftlege media (Roggenbuck 1992).

Kor effektivt programma verkar, er avhengig av m.a. kor relevant og detaljert informasjonen er, måten presentasjonen skjer på, tidspunktet for informering og om målgruppa faktisk mottok informasjonen (Vorkinn 1988). Ei undersøking av Vander Stoep & Gramann (1988) syner at eit enkelt "konsekvens-informasjonsprogram" gav like god effekt som eit grundigare og meir tidkrevjande informasjonsprogram, også dersom dette grundigare programmet vart avslutta med ei påskjøning.

Hendee et al. (1990) skil mellom fem ulike handlingar:

- Ulovleg, uforsiktig, uerfaren, uinformert eller uunngåeleg.

Av desse fem reknar ein at *den uinformerte og den uerfarne aktøren er lettast å påverke med informasjon eller rettleiing*. Og det er den uunngåelege (t.d. menneskeleg avføring eller leirplassslitasje) og den illegale åtferda (t.d. motorisert ferdsel i utmark) som er vanskelegast å påverke/endre.

Naturretleiing kan nyttast til å endre åtferd, og det er viktig å finne ein god måte å formidle bodskapen på.

Foto: KJETIL BJØRKLUND

Vil brukarane ha naturretleiing?

Slike tiltak vert av og til sett på som alternativ til fysisk tilrettelegging - det var svært tydeleg blant turistar i Briksdalen (Aas & Vorkinn 1991). Her var det spørsmål om tiltak for å betre høva for å *oppleve* Briksdalsbreen (gondolbane, veg, betre sti og guida tur). Forslaget om guida tur fekk størst oppslutning (nær to tredjedelar var interesserte) og det var særleg mange tilhengjarar av dette tiltaket blant av dei yngre, dei mest friluft aktive og dei tysktalande. Desse gruppene var tilsvarande meir imot dei tre andre tiltaka.

I ei undersøking blant hyttevandrarar i Rondane, Jotunheimen, Aurlandsdalen og på Hardangervidda vart det m.a. spurt om ulike *informasjonstiltak*. Det

var større oppslutning om 'brosjyrar' og 'infosenter ved ei turisthytte' enn om 'informasjonsturer med leder'. Om lag ein tredjedel av brukarane ville ha informasjonsturar: dei fleste var korkje for eller imot. Ei faktoranalyse synte at desse hyttevandrarane opplevde informasjonstiltak som eit samlefenomen, som skilde seg frå reaksjonen på andre former for tilrettelegging. Variasjonar i alder, kjønn eller friluftserfaring gav ikkje skilnad i synet på informasjonstiltaka (Vorkinn upubl.).

I Jotunheimen synte ein intervjurunde som nasjonalparktenesta gjorde sommaren 1992, at innpå to tredjedelar av dei intervjuva var interesserte i "organiserte informasjonsturar med nasjonalparktenesta". Dette høge talet kan ha blitt påverka av at det var Nasjonalparktenesta som intervjuva. Det meir nøytrale tiltaket "organiserte tematurar" var det nemleg

berre 13 % som ville ha. Generelt sett var det større interesse for meir tradisjonelle informasjonstiltak som brosjyrar og informasjonstavler ved innfallsporatar og turisthytter (Vorkinn & Kaltenborn 1993).

Om lag 40 % av fotturistar på Saltfjellet ønskte "Tilbud om organiserte turer". Men også her var det ei overvekt av dei som korkje var for eller imot. Det var særleg mange frå dei lokale kommunane som ønskte slike turar. I ei faktoranalyse samvarierer dette spørsmålet med om ein meiner gamle fjellgardar bør restaurerast. Det kan tyde på at ønsket om organiserte turar botnar i *lokalhistorisk interesse* (Vorkinn upubl.a).

Røros kommune er med i "Forsøksprosjekt Naturveiledning" (DN 1992). På dei mange natur- og kulturvandringane i 1991 var det stort sett god deltaking, og ei overvekt av lokale deltakarar (Evenås 1991). Dette kan forklarast m.a. med den same lokalhistoriske interessa. Heile dette "Forsøksprosjekt Naturveiledning" er oppe til evaluering ved Telemarksforskning.

Dei guida turane i Sølendet Naturresevat (Røros) hadde også ein stor del lokal deltaking (Vistad 1992). Ein tredel av alle turdeltakarane kunne ikkje tenkje seg ein tur der utan guide - alle desse var førstegongsgjester på Sølendet. Her var truleg *tryggleiksmotivet* avgjerande for deltakinga.

Konsekvensar for forvaltninga

Før forvaltninga set i verk rettleiingstiltak, må ein vurdere fleire ting. Det at Naturretleiing er eit erklært satsings-

felt, gjev ikkje automatisk gode opplegg.

Er det behov for slike tiltak? Kvifor? Kva vil ein oppnå?

Er bakgrunnen eit konkret forvaltningsproblem (slitasje ...)? Kan ein hindre meir rigide tiltak ved å velje Naturretleiing? Er det ønskje om vekkje interesse for eller auke kunnskapen om natur eller kultur? Det er t.d. eit generelt fenomen/problem (?) når det gjeld stimuleringsstiltak i naturforvaltninga, at ein stort sett når fram til dei som alt er aktive naturbrukarar (Vistad 1992).

Kven er målgruppa? Klarar vi å nå ho?

Er det lokalfolk, turistar, skuleklasser, ungar? Eller smalare: fiskarar som forsøplar, folk som plukkar sjeldne planter, pøbel som gjer hærverk, slike som vil vite meir om ... Fleire av desse gruppene er nesten utilgjengelege. Og dei gruppene ein kan nå, krev kvar for seg ulik pedagogisk tilnærming.

Har ein dei økonomiske og personalmessige føresetnadene?

Dårleg eller halvgjort naturretleiing kan vere verre enn ingen tiltak. Enkle og billigare, men "kjedelegare" tiltak (ofte skriftlege) har synt seg like effektive til informasjonsformidling, som ambisiøse, spennande, artige og dyre tiltak. Kva er alternativa? Fysiske eingongstiltak eller "evige" pedagogiske tiltak?

Vil oppslutninga og utbyttet bli i samsvar med innsats og kostnad?

Resultatet kan gjerne bli stor innsats, men lita oppslutning. Førehandsstudiar kan kartleggje "marknaden", men kundane kan ha svært ulike motiv for å seie seg interesserte eller ikkje interesserte.

Dei mange funksjonane som ligg i Naturretleiing, gjer dette til eit forvaltningstiltak med stort potensiale. Men her ligg samstundes den store utfordringa - nemleg å "pakke" rettleiingstiltak som har i seg det nødvendige for å nå forvaltningsmessige mål, og samstundes appellere til dei rette "kundane" gjennom funksjonsmessig samsvar for deltakar og arrangør: Losing, læring eller sjekking?

Litteratur

- Direktoratet for Naturforvaltning 1990. Naturveiledning. Referat fra idedugnad. - DN-notat 1. Trondheim.
- Direktoratet for Naturforvaltning 1991. Friluftsliv mot år 2000. Forslag til handlingsplan. - DN-rapport 3. Trondheim.
- Direktoratet for Naturforvaltning 1992. Forsøksprosjekt naturveiledning. Årsrapport 1991. - DN-notat 1. Trondheim.
- Edinger, A. 1986. Friluftsliv for alle. Om friluftsliv og veilederuddannelse i nordisk sammenheng. - I: Olwig, K., red. Friluftsliv og natursyn. - Centring 7/2, Forlaget Bavnbanke, Gerlev Idrætshøjskole, Slagelse, Danmark.
- Evenås, M. I. 1991. Natur- og kulturvandringar i Os, Røros og Holtålen 1991. Foreløpig oppsummering. - Rørosmuseum, Røros.
- Fazio, J. (pers. medd.). (Foredrag om "Environmental Interpretation". - Fylkesmannen i Oppland, Miljøvernadv., 11.11.1988. Lillehammer).
- Hammitt, W. E., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I., Emmelin, L. & Teigland, J. 1992. Common Access Tradition and Wilderness Management in Norway: A Paradox for Managers. - Environmental Management 15/6.
- Hendee, J. C., Stankey, G. H. & Lucas, R. C. 1990. Wilderness Management, Second Edition, Revised. - International

- Wilderness Leadership Foundation, Fulcrum Publishing, Colorado.
- Hultman, S.-G. 1985. Tolkning - En Sovande Jätte. Vidgad information om natur- och kulturlandskapet i Uppsala län. - Sveriges Lantbruksuniversitet, Avdelningen för landskapsvård, Rapport 35, Uppsala.
- Jervan, B. 1990. Motiver for å benytte organiserte tilbud, og hvem er produsentene. - I: Jørstad, K. Aktiviteter i reiselivet. Turoperasjon og utfluktsarrangementer. - Norsk Reiselivsinstitutt A/S, Svolvær.
- Mallam, M. 1989. Can Heritage Charities be Profitable? - I: Uzzell, D. L., red. Heritage Interpretation, Volume 2: The Visitor Experience. - Belhaven Press, London.
- Manfredo, M. J. & Bright, A. D. 1991. A model for assessing the effects of communication on recreationists. - Journal of Leisure Research 23/1, 1-20.
- Moore, A. W. 1981. Tour Guides As a Factor in National Park Management. - Parks 6/1.
- Nordisk Ministerråd 1990. Naturvægledning i Norden. - NORD 52. Stockholm.
- Pearce, P. L. 1988. The Ulysses Factor. Evaluating Visitors in Tourist Settings. - Springer-Verlag.
- Roggenbuck, J. W. 1992. Use of Persuasion to Reduce Resource Impacts and Visitor Conflicts. - I: Manfredo, M. J. (red.) Influencing Human Behavior. Theory and Applications in Recreation, Tourism, and Natural Resources Management. - Sagamore Publishing Inc. Illinois, USA.
- Roggenbuck, J. W. & Williams, D. 1991. Commercial Tour Guides' Effectiveness as Nature Educators. - Paper for the World Leisure and Recreation Association Congress, Sydney, Australia.
- Roggenbuck, J. W. & Watson, A. E. 1986. Providing information for management purposes. - I: Kulhavy, D. L. & Conner, R. N. (red.) Wilderness and Natural Areas in the Eastern United States: A Management Challenge. - Stephen F. Austin State University, Nacogdoches, Texas, USA.
- Roggenbuck, J. W. & Berrier, D. L. 1981. Communications to Disperse Wilderness Campers. - Journal of Forestry 79/5.
- Sayers, D. 1989. Interpretation: A Key to Tourism and Conservation Expansion in Developing Countries. - I: Uzzell, D. L. (red.) Heritage Interpretation, Volume 1: The Natural and Built Environment. - Belhaven Press, London.
- Schmidt, C. J. 1979. The Guided Tour, Insulated Adventure. - Urban Life 7/4.
- Sharpe, G. W. 1976. An Overview of Interpretation. - I: Sharpe, G. W. red. Interpreting the Environment. - John Wiley & Sons, New York.
- Thomsen, H. 1992. Naturveiledning - nytt virkemiddel i friluftslivsarbeidet. - I: Direktoratet for Naturforvaltning. Fra ide til aktivitet. Referat fra Friluftslivskonferansen, Hole i Buskerud 20. 22. mai 1992. - DN-notat 6, Trondheim.
- Tilden, F. 1957. Interpreting our Heritage. - Third Edition 1977. University of North Carolina Press, USA.
- Uzzell, D. L. 1989. Introduction: The Visitor Experience. - I: Uzzell, D. L., red. Heritage Interpretation, Volume 2: The Visitor Experience. - Belhaven Press, London.
- Vander Stoep, G. A. & Gramann, J. H. 1988. Use of Interpretation as an Indirect Visitor Management Tool: An Alternative to Regulation and Enforcement. - I: Legg, M. (red.) 1988 Research Monograph. National Association of Interpretation.
- Vistad, O. I. 1992. Den guida turen - Forvaltningstiltak med turistappell? Ein samanliknande studie av tre turgrupper på Røros, med vekt på den guida turen gjennom Sølendet Naturreservat. - NINA Forskningsrapport 35.
- Vistad, O. I. & Vorkinn, M. 1992. Bruk og forvaltning av Stabbursdalen - resultat frå ei førundersøking. - NINA Utredning 36.
- Vorkinn, M. 1988. Effektene av offentlige tiltak for friluftslivet i tettstedsnære friluftsområder. En litteraturstudie. - Økoforsk utredning 10.
- Vorkinn, M. Upubl. Faktoranalyse av holdninger til ulike forvaltningstiltak blant hyttevandrere i fire fjellområder i Sør-Norge, sommeren 1987. - NINA-Lillehammer.
- Vorkinn, M. Upubl.a. Faktoranalyse av holdninger til ulike forvaltningstiltak blant norske dags- og ferdagers fotturister i Saltfjellet, sommeren 1987. - NINA-Lillehammer.
- Vorkinn, M. & Kaltenborn, B. P. 1993. Fotturismen i Jotunheimen 1992. - NINA Oppdragsmelding (in press).
- Aas, Ø. & Vorkinn, M. 1991. Holdninger til fire tiltak som øker tilgjengeligheten til naturattraksjoner - en intervjuundersøkelse blant turister i Briksdalen, Nordfjord. - NINA - forskningsrapport 21.

"Friluftsliv for alle" — utopi eller mulighet?

Av Øystein Aas og Marit Vorkinn

EEN MÅLSETTING i det offentlige friluftslivsarbeidet er "friluftsliv for alle". Når enkelte utøver lite eller ikke noe friluftsliv, kan dette skyldes både manglende interesse, hindre knyttet til en persons generelle livssituasjon, hindre knyttet til friluftslivutøvelsen og tilfeldige hindre. Ulike typer av hindre vil kreve ulike tiltak. Skal forvaltningen nå sine målsettinger, trenger de derfor kunnskap om hvilke hindre som virker inn på friluftslivutøvelsen for ulike grupper i befolkningen.

Kunnskapene om hva som hindrer ulike grupper i den norske befolkning i å utøve friluftsliv er mangelfulle. Eksisterende undersøkelser tyder imidlertid på at en områdeorientert forvaltning i hovedsak vil påvirke de som allerede utøver friluftsliv. Å påvirke de som ikke er motivert for å utøve friluftsliv kan være vanskelig. En mer langsiktig forvaltning vil være å identifisere grupper av barn som har små sjanser for å bli opplært i en aktivitet, og skape et tilbud for disse.

"Kjøre eller ikke kjøre?"

Når ikke alle sporenstreks drar til butikken for å kjøpe den siste CD'en til Michael Jackson har dette flere årsaker. Noen liker ikke musikk i det hele tatt, andre liker ikke popmusikk, noen har ikke råd eller har ikke CD-spiller, andre vet ikke at CD'en eksisterer. Enhver reklamekonsulent vet at det bare vil være mulig å få en liten del av denne gruppen til å kjøpe plata. Og reklamekonsulenten vil helt sikkert benytte ulike reklameiltak overfor ulike grupper av dem hun tror kan påvirkes.

På samme måte vil det være mange årsaker til at folk ikke utøver friluftsliv. Dersom en skal legge forholdene bedre til rette for friluftslivutøvelse, er det viktig å vite ikke bare hva folk liker å gjøre, men også årsakene til at folk ikke deltar i friluftslivaktiviteter. I vestlige land har det i lang tid vært arbeidet for å redusere hindre som holder befolkningen borte fra "ønskede" fritidssysler. Reformbevegelser dukket i løpet av det 19. århundre opp både i Nord-Amerika og Europa. Målsettingen var å avbøte endel av de problemer den industrielle framveksten medførte for folks livskvalitet. Bevegelser var særlig rettet mot de

fattige i byene, spesielt barn og ungdom. Målet for mange av disse bevegelsene var å endre de sider ved det fysiske og sosiale miljøet som skapte hindre for en "sunn" fysisk, sosial, intellektuell, psykologisk og moralsk vekst og utvikling. Opp til de to siste tiårene har hovedstrategien for å øke befolkningens friluftslivsaktivitet vært å bedre tilbudet av fritidsmuligheter. Det har imidlertid vokst fram en erkjennelse av at selv om fysisk tilrettelegging og andre serviceiltak kan hjelpe noen til å overkomme hindrene for deltakelse i fritidsaktiviteter, er det å forbedre tilbudet vanligvis ikke nok (Goodale & Witt 1989).

Friluftslivforvaltningen i Norge er av forholdsvis ny dato, sammenlignet med mange andre land. Friluftslivet er heller ikke før i det siste blitt betraktet som et eget fagfelt med behov for utdanning og forskning. Dette er muligens en viktig årsak til at hinderdiskusjonen i Norge har sammenfallende trekk med "pionertiden" i andre land: Synet på friluftsliv som et velferdsgode for alle og at en forbedring/økning av fritidstilbudet vil øke befolkningens deltakelse i friluftsliv. Vi vil i denne artikkelen belyse årsakene til at folk ikke deltar i friluftsliv, eller utøver mindre friluftsliv enn de øn-

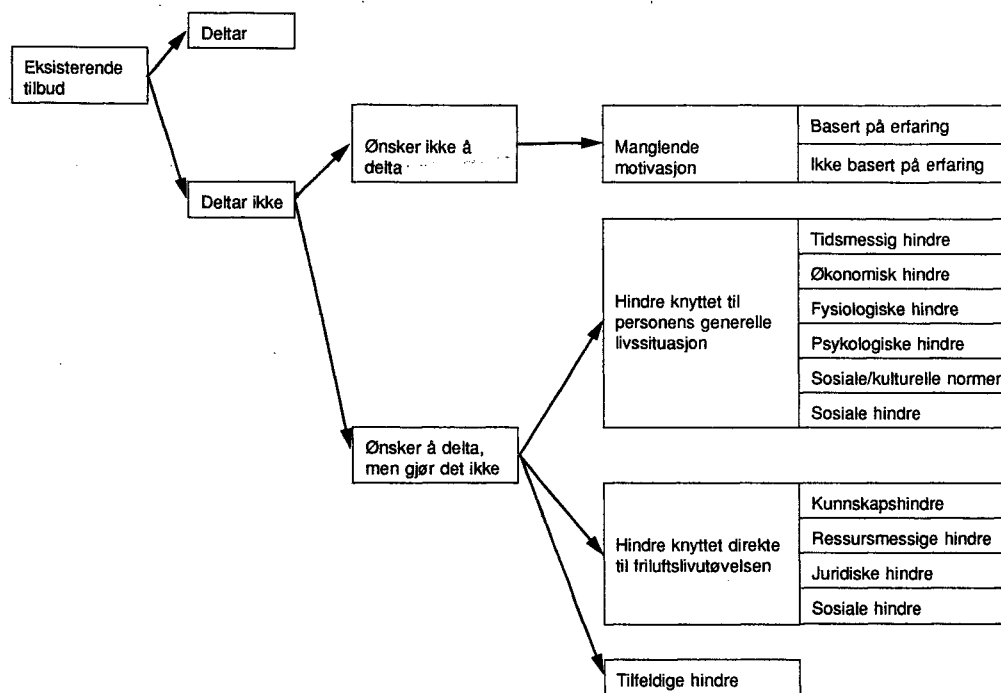
sker. På samme måte som det kan være vanskelig å få "alle" til å kjøpe plata til Michael Jackson, håper vi å kunne vise at også det å få "allmennheten" til drive mer friluftsliv kan være en relativt komplisert oppgave.

Årsaker til at folk ikke utøver friluftsliv

De som ikke utøver friluftsliv kan deles i to hovedgrupper; De som ikke ønsker å delta, og de som ønsker å delta, men som er forhindret fra dette. Hovedårsaken til at den første gruppen ikke deltar, er *mangel på motivasjon*. Hvorvidt manglende motivasjon bør defineres som et hinder kan diskuteres. (Godbey 1985, Jackson 1988). Vi har i denne artikkelen valgt å betrakte mangel på motivasjon som en form for manglende orientering mot den aktuelle aktiviteten, og ikke som et hinder. Vi vil understreke at dette kun er et definisjonsspørsmål, og at manglende motivasjon her inngår i drøftingene av årsaker til at folk ikke utøver friluftsliv.

"Hindre" for friluftsliv kan defineres som "enhver faktor som forhindrer eller begrenser et individs friluftslivutøvelse mht. hyppighet, varighet eller kvalitet"

(Ellis & Rademacher 1986). Hinderbegrepet dekker dermed så ulike ting som dårlig vær, fysiske handikap og familieforpliktelser. Det er verdt å merke seg at denne definisjonen knytter hindrene ikke bare til hva folk gjør, men også til *hva de oppnår ved å gjøre det*. Årsaken til at vi ikke utøver en friluftslivaktivitet, er ikke nødvendigvis at det ikke er mulig å utøve aktiviteten, men at vi ikke oppnår det vi ønsker. Dersom vi f.eks. ønsker å gå en tur for å kunne tenke over ting i fred og ro, er kanskje ikke en tur i et område med stor bruk noe reelt alternativ.

Figur 1. Årsaker til at folk ikke utøver friluftsliv. (Etter Godbey 1985).

Feltets bredde og kompleksitet fører til et behov for å gruppere hindrene, og mange forsøk er gjort (se f.eks. Goodale & Witt 1989). Hindre kan være stabile over tid, og de kan være av forbigående art. Endel hindre vil helt holde en person vekk fra en aktivitet (eks. handikap), mens andre hindre reduserer utøvelsen av friluftsliv for en person (eks. forpliktelser som gir mindre tid enn ønskelig til friluftsliv). Hva som defineres som hindre kan avhenge av et individs subjektive oppfatning. Hva som oppfattes som et hinder av en person, er ikke nødvendigvis et hinder for en annen. Dette gjør ikke diskusjonen om hinder enklere, men det er viktig å være klar over at det hjelper lite med fysiske tiltak

ute i friluftsområdene dersom hindrene finnes i folks hoder.

Det er ikke alle hindre friluftslivmyndigheter og -organisasjoner vil ha muligheten til eller ønske om å gjøre noe med. En nyttig måte å gruppere ulike typer av hindre på, tar utgangspunkt i friluftslivutøvelse som en type aktivitet som i stor grad er preget av frihet, dvs. at vi i stor grad gjør hva vi vil, med hvem vi vil og hvor vi vil. (Hvor stor denne friheten reellt sett er kan selvsagt diskuteres, men sammenlignet med andre typer adferd som yrkesaktivitet, er friluftslivet langt mer preget av frihet.) Før folk drar ut på tur vil de foreta en

rekke vurderinger og valg. For det første må de kunne ha mulighet til å velge selv hva de skal gjøre, og ikke være bundet av bestemte gjøremål eller forpliktelser. For det andre må de være interessert i friluftsliv og velge å utøve friluftsliv framfor andre fritidssysler, som å se på Dagsrevyen eller gå på kino. Deretter må de velge hvilken aktivitet de ønsker å utøve, og hvor aktiviteten skal utøves. Hindre kan oppstå på flere stadier i denne prosessen.

Selv om folk har lyst til å utøve friluftsliv, kan det være mange årsaker til at de ikke gjør det (figur 1).

For det første kan det være *hindre som ikke er knyttet til direkte til friluftslivutøvelsen, men personens livssituasjon mer generelt:*

- tidsmessige hindre, f.eks. jobb- eller omsorgsforpliktelser
- økonomiske hindre, f.eks. når en ikke har råd til å kjøpe seg skiutstyr
- fysiologiske hindre, f.eks. helse, handikap
- psykologiske hindre, f.eks. manglende tiltro til egne ferdigheter
- sosiale/kulturelle normer, f.eks. at jenter ikke jakter

Andre hindre vil være knyttet direkte til friluftslivutøvelsen:

- kunnskapshinder:
 - a) Mangel på informasjon om hvor aktiviteten kan utøves
 - b) Manglende ferdigheter for å utøve aktiviteten
- ressursmessige hinder: Det finnes ikke områder å utøve aktiviteten i rimelig avstand fra bostedet
- juridiske hinder: F.eks. rett/tillatelse til å utøve jakt og fiske
- sosiale hinder: Noen å dra på tur sammen med/utøve aktiviteten sammen med

Til slutt har vi en gruppe hindre som kan kalles *tilfeldige hindre*. Dette er situasjonsbestemte hindre som dårlig vær, midlertidig stenging av en adkomstvei til et friluftsområde o.l.

Hva er de viktigste hindre for utøvelse av friluftsliv?

Erfaringer fra utlandet

Studier av hindre eller barrierer for friluftslivutøvelse kan ikke sies å ha vært

Opplæring av barn i friluftslivsaktiviteter har generelt større muligheter for å lykkes, enn forsøk på å rekruttere voksne til aktiviteter de i utgangspunktet ikke er motivert for.

Foto: KJETIL BJØRKLUND

et høyt prioritert tema innen fritids- og friluftslivsforskning internasjonalt, selv om det foreligger endel studier fra ulike land. I følge Goodale & Witt (1989) har studiene av ikke-deltakelse og barrierer gjennomgått fire faser: De første undersøkelser av ikke-deltakelse og hindre var som det praktiske arbeidet velferdsbasert, og tok for seg årsaker til og konsekvenser av ikke-deltakelse. Undersøkelsene utviklet seg deretter til å se på sammenhenger mellom demografiske/sosioøkonomiske variabler og deltakelse/ikke-deltakelse. Videre har en prøvd å finne sammenhenger mellom sosialpsykologiske variabler og hindre, mens det i den seinere tid er gjort forsøk på å utvikle mer omfattende modeller som tar hensyn til det mangfold av faktorer som påvirker deltakelse/ikke-deltakelse.

En gjennomgående konklusjon i hinder-

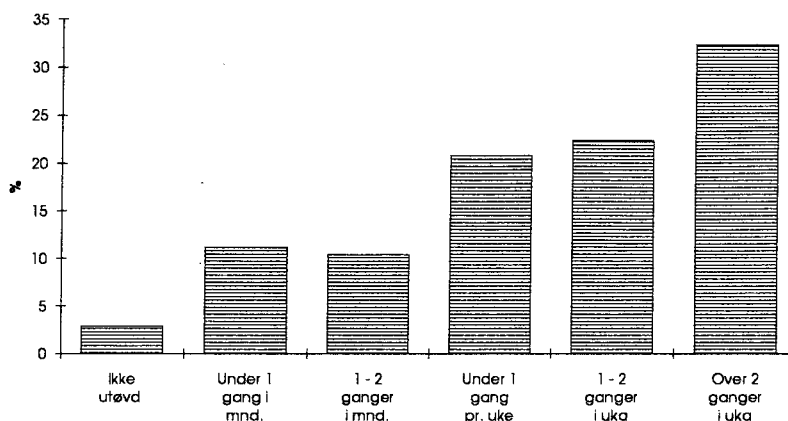
forskningen er at den enkeltes hindre ofte er sammensatte, kompliserte og vanskelige å splitte opp i enkeltfaktorer både for forskeren og den som er hindret. En annen hovedkonklusjon er at effekten av ulike hindre varierer med alder, sosial status, personlige og situasjonsbestemte karakteristika (Norling 1985, McGuire et al. 1986, Ritter et al. 1992, Aas 1992). Omsorg for barn, familieforpliktelser o.l. som gjør det vanskelig å komme fra, er viktigere hindre for aleneforeldre og småbarnsforeldre. Pengemangel er et større hinder for ungdom enn for voksne i jobb. Helse- og førlighetsproblemer er hindre som øker med alderen. De områderrelaterte hindrene kan variere med sesongen. F.eks. kan "overbefolkning" av fjellområdene, og tilhørende plassmangel på overnattingssteder i fjellet føre til at noen ikke drar på ski i påsken.

Et hovedtrekk er at mange hindre ikke er aktivitets-relaterte, men knyttet til folks generelle livssituasjon. Vi vet imidlertid relativt lite om det finnes spesielle typer hindre for ulike typer aktiviteter. Unntaket er aktiviteter som krever kostbart utstyr/kostbare rettigheter eller spesiell kunnskap. For slike aktiviteter vil økonomiske og kunnskapsmessige hindre lett kunne identifiseres.

I Sverige fant Norling (1985) at utøvelsen av fritidsaktiviteter ble lite påvirket av bare ett hinder. Først når en person hadde to eller flere hindre, ga dette utslag på aktivitetsnivået. At det var en kombinasjon av flere hindre som ga de alvorligste effektene, gjorde det vanskelig å identifisere effektene av ulike enkelthindre. Den svenske undersøkelsen viste dessuten at sterk motivasjon for ulike friluftslivaktiviteter gjorde at eventuelle hindre for utøvelse av fritidsaktiviteter ble overvunnet. Dette er imidlertid ikke tilfelle for alle grupper og alle typer av hindre. I en lignende undersøkelse i Norge fant en f.eks. at eldre ofte synes å være sterkt motivert for å fiske, men er alvorlig hindret av ett hinder, nemlig dårlig helse (Aas 1992).

Hindre for friluftslivutøvelse blant nordmenn

Som nevnt er forskning om friluftsliv forholdsvis nytt i Norge, og vi kjenner ikke til norske undersøkelser hvor hovedformålet har vært å undersøke hindre for friluftslivutøvelse. Hindre er imidlertid delvis belyst i noen lokalbefolkningsundersøkelser der en i hovedsak har sett på betydningen av ulike typer hinder og sammenhengen mellom sosioøkonomiske variabler og hindre (Kjøde et al. 1983, Vorkinn 1988a og b, Vorkinn 1989, Aas 1992). Hindre kan

Figur 2. Andel (%) av den voksne befolkningen som utøvde friluftsliv med ulik hyppighet i løpet av et år.

også belyses indirekte ved å se på hvilke grupper som utøver lite friluftsliv.

Hvilke grupper i befolkningen utøver lite friluftsliv?

Andelen som utøver friluftsliv i den norske befolkningen er stor, men hvor ofte folk utøver friluftsliv varierer mye. I en landsomfattende undersøkelse høsten 1989, hadde 97% av de intervjuede utøvd friluftsliv de siste 12 månedene. Nesten en tredjedel (32%) av de spurte hadde utøvd friluftsliv oftere enn 2 ganger pr. uke, mens 45% hadde utøvd friluftsliv sjeldnere enn 1 gang i uka (figur 2). Som friluftslivaktivitet har vi definert bading/soling utendørs, fiske, jakt, bær-/soppturer, turer i forbindelse med fotografering/naturstudier, fotturer på fjellet og i skog og mark, sykkelturner i naturomgivelser, rideturer i naturomgivelser, orienterings-/terrengløp, løpe-/joggeturer i naturomgivelser og skiturer på fjellet og i skog og mark. Vi har også inkludert kortere spaserturer nær hjemmet, siden dette har vist seg å være en viktig aktivitet for grupper som dri-

ver mindre med de tradisjonelle friluftslivaktivitetene (Kleiven 1992).

Hvem er det så som utøver lite friluftsliv? I gjennomsnitt utøver kvinner friluftsliv noe sjeldnere enn menn. Andelen som utøver ikke noe eller lite friluftsliv (mindre enn én gang pr. mnd) er imidlertid omlag like stor både for kvinner og menn. (Henholdsvis 13.6 og 13.2%). Kjønnsforskjellene skyldes først og fremst at menn i aldersgruppene 30-34 år og 65 år og eldre utøver friluftsliv oftere enn kvinner i samme aldersgruppe.

Alder synes å spille en større betydning for friluftslivutøvelsen enn kjønn. Det gjennomsnittlige aktivitetsnivået synker etter fylte 60 år. Andelen som utøver ikke noe eller lite friluftsliv er særlig stor blant de over 70 år. 14% i denne aldersgruppen hadde ikke utøvd friluftsliv i det hele tatt, mens 27% hadde utøvd friluftsliv sjeldnere enn én gang pr. måned.

Hvilke aktiviteter driver så de med som utøver lite friluftsliv? Målt i andelen utøvere, er kortere spaserturer nær hjemmet den klart viktigste aktiviteten blant de som utøvde friluftsliv sjeldnere enn én gang pr. måned. 50% hadde utøvd denne aktiviteten. Av de øvrige friluftslivaktivitetene var det bare fire aktiviteter som flere enn 10% i denne gruppen hadde deltatt i det siste året: Dette var bading utendørs (34%), fotturer i skog og mark (29%), bær-/soppturer (26%) og fiske i sjøen (17%). Av totalt antall dager utøvd friluftsliv det siste året blant de som utøvde friluftsliv sjeldnere enn én gang pr. måned, sto kortere spaserturer nær hjemmet for 31%.

Hindre for utøvelse av friluftslivaktiviteter i ulike lokalsamfunn

I en undersøkelse i tre ulike valgkretser i Bergen i 1983, hadde hjemmeværende husmødre, pensjonister uten deltidsarbeid og gruppen med familieinntekt under 60.000 et klart lavere aktivitetsnivå enn gjennomsnittet (Kjode et al. 1983). Disse brukergruppene overlappet i stor grad den gruppen som oppga at de følte seg hindret pga. helse, førlighet og alder, eller av forpliktelser overfor andre (ialt 14%). Aktivitetsnivået var også avhengig av transportmulighetene, ved at de som ikke disponerte bil var mindre aktive enn gjennomsnittet, med unntak av parkbesøk og spaserturer. De gruppene som utøvde lite friluftsliv utøvde endel friluftsliv i nærområdene, men klart mindre enn andre grupper. Undersøkelsen viste også at omlag en fjerdedel var misfornøyde med sitt eget friluftsliv. Kvinner mellom 20 og 29 år var mest misfornøyde (46% misfornøyde). Dette kan tolkes som om en betydelig andel var interessert i å utøve mer friluftsliv, men at de var hindret.

Hindre for å delta i ulike kommunale fritidstilbud ble også belyst i lokalbefolkningsundersøkelser i Rana, Lillehammer og Aurland i 1987/88 (Vorkinn 1988 a og b, Vorkinn 1989). Det ble i disse undersøkelsene skilt mellom forhold som av og til var et problem for deltakelse i fritidsaktiviteter, og forhold som ofte var et problem, her kalt svake og sterke hindre. Undersøkelsene viste at mange i Lillehammer, Rana og Aurland var hindret i å benytte seg av kommunale fritidstilbud i løpet av det foregående år. Andelen var størst i Rana, der nesten tre fjerdedeler rapporterte at de hadde vært hindret, sammenlignet med Lillehammer og Aurland, der omlag halvparten av de spurte rapporterte at de hadde vært hindret. At folk var fysisk slitne etter arbeidet var det største problemet i alle de tre kommunene. Mellom en fjerdedel og en femtedel svarte at dette var et hinder. Andelen som følte at dette var et problem var ca. tre ganger så stor i Rana som i de to andre kommunene. En mulig forklaring på dette er at en stor andel av arbeidsplassene i Rana var knyttet til tungindustrien. Psykisk trøtthet etter arbeidet var et problem for mellom 10 og 20%, avhengig av bosted. Problemer pga. dårlig helse, ansvaret for hjemmeværende barn og vanskelig økonomi var et hinder for omtrent like mange.

Omsorgsansvar for hjemmeværende barn er et hinder som er aktuelt bare for de som har barn. Ser en på de som har barn som bor hjemme i Lillehammer og Rana, var ansvaret for disse et hinder for utøvelsen av fritidsaktiviteter for en betydelig andel (37% i Rana og 27% i Lillehammer). Det er sannsynlig at det er småbarnsforeldre som er mest hindret. Dårlig helse synes å være et hinder først og fremst for de mellom 55 og 74 år (eldre enn 74 år ble ikke intervjuet).

Mens bare omlag 5% i aldersgruppen 15-34 år opplevde dårlig helse som et problem i Lillehammer og Rana, var helsen et problem for 29% av de over 55 år i Lillehammer og hele 42% i Rana.

Undersøkelsen belyste bare noen typer av hindre, og det er derfor mulig at andre forhold er vel så viktige hinder. Psykososiale hindre som manglende tiltakslyst eller mangel på noen å utøve aktiviteten sammen med, ble ikke kartlagt i undersøkelsen. I en svensk undersøkelse (Norling & Jagnert 1986), var hindre som uforetaksomhet, mangel på noen å utøve aktiviteten sammen med o.a. et hinder for hele 43%. Generelt fant de at det ikke var materielle hindre som dominerte, men at de psykososiale hindrene hadde stor betydning.

Med vårt regulerte levesett vil vi alle i store deler av tida oppleve barrierer som gjør at vi ikke kan gjøre akkurat det vi har mest lyst til. Et viktig spørsmål er derfor hvilke hindre som fører til at noen utøver mindre friluftsliv enn gjennomsnittet. Som i de svenske undersøkelsene fant en i Lillehammer og Rana at aktivitetsnivået for fritidsaktiviteter først synes å bli påvirket når en får en kombinasjon av flere sterke hindre.

Hinder for fritidsfiske

I tillegg til hindre for friluftslivutøvelse generelt, er hindre også undersøkt i forbindelse med en enkeltaktivitet som fiske i en undersøkelse blant lokalbefolkningen i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal (Aas 1992). I alle kommunene fisket befolkningen oftere enn landsgjennomsnittet. Fisket i kommunene var svært forskjellig fordelt på saltvannsfiske, laksefiske og innlandsfiske. I Harstad dominerte saltvannsfisket,

mens innlandsfiske fullstendig dominerte fisket blant Engerdalsbefolkningen. Steinkjer kom i en mellomstilling, med litt av alle typer fiske. En svært stor andel av de spurte rapporterte at de fisket som barn, mens noen færre hadde fisket i ungdomsårene. Nesten alle kjente noen som fisket (familie, slekt, venner, kollegaer).

Basert på tidligere undersøkelser om hindre ble respondentene bedt om å vurdere hvor viktig ialt 15 årsaker var til at de ikke fisket eller fisket mindre enn de ønsket. *Manglende interesse og mangel på tid var de to klart viktigste årsakene til at folk ikke fisket, utvalget sett under ett (figur 3).* Manglende helse/fysiske forutsetninger, at fiske er kjedelig, manglende overskudd etter at dagens forpliktelser er oppfylt og omsorgsforpliktelser fulgte deretter. De resterende forhold hindret bare en relativt liten andel av de spurte. Disse forholdene omfattet:

- kunnskapshinder (vet lite om hvor en kan fiske, vet ikke hvordan en fisker)
- manglende kamerater (ingen å fiske sammen med, mangler fiskerforening)
- manglende fiskemuligheter (for dårlig å fiske der jeg bor)
- manglende økonomiske forutsetninger/utstyr (mangler utstyr, fiske er for dyrt)
- frykt (liker ikke å drepe fisk)

Ved hjelp av en faktoranalyse kan disse hindrene slås sammen til fem hovedhindertyper, nemlig:

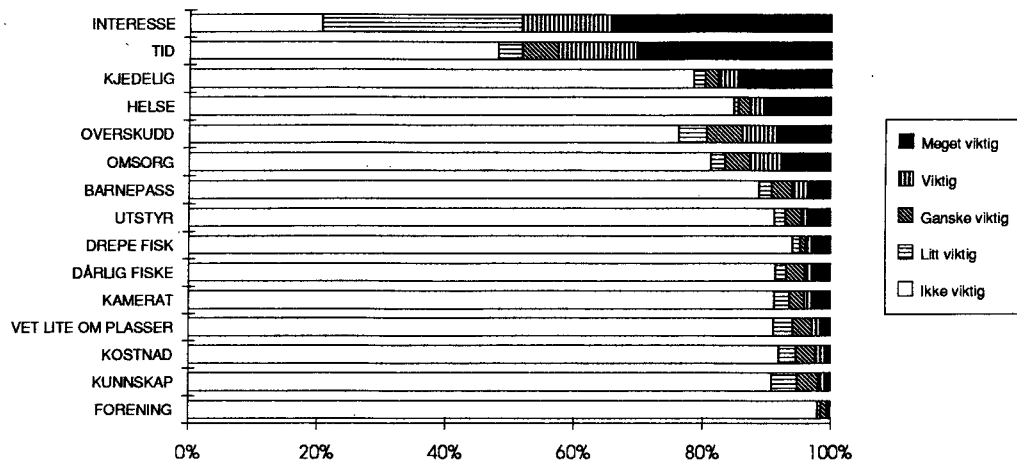
- Mangel på kunnskap, muligheter, noen å fiske sammen med
- Omsorgsforpliktelser
- Liten interesse
- Dårlig tid
- Dårlig helse

Hvor viktig hver av disse hovedhindertyper er, varierte noe avhengig av folks fiskedeltakelse, alder og kjønn. Mens sviktende helse blir et betydelig hinder for den eldste aldersgruppen, er barnepass og omsorgsforpliktelser et større hinder for folk i alderen 25 - 44 år enn for de andre aldersgruppene (figur 4). Den yngste aldersgruppen er mindre interessert enn gjennomsnittet. En kan også merke seg at den eldste aldersgruppen har mer tid og er mer interes-

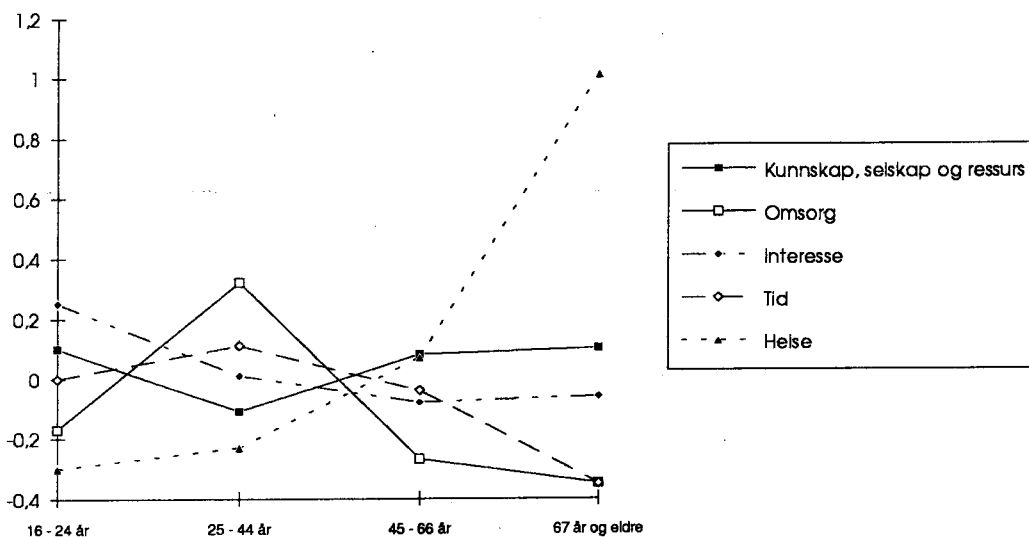
sert i fiske enn gjennomsnittet, og at det for disse først og fremst er sviktende helse som er et avgjørende hinder.

Hovedkonklusjonene fra undersøkelsene er:

- De som ikke fisker er mindre interessert og mer hindret av sviktende helse enn gjennomsnittet
- De som fisker mye er mer hindret av av omsorgsansvar enn gjennomsnittet
- De som fisker middels mye, er mer hindret av mangel på tid enn de som fisker mye og de som ikke fisker
- Menn er mer hindret av mangel på tid enn kvinne
- Kvinner er mindre interessert enn menn
- Unge er mindre interessert enn andre aldersgrupper

Figur 3. Prosentvis fordeling av betydningen av ulike hinder som forårsaker at folk ikke fisker, eller fisker mindre enn de ønsker blant befolkningen i Harstad, Steinkjer og Engerdal (N = 1300).

Figur 4. Den relative betydningen av 5 hovedhindertyper i ulike aldersgrupper blant befolkningen over 15 år i kommunene Harstad, Steinkjer og Engerdal.

Verdier under 0 = mindre hindret av denne hindertypen enn gjennomsnittet av utvalget. Verdier over 0 = mer hindret av denne hindertypen enn gjennomsnittet av utvalget.

- Folk i 25 - 44 års alder er mer hindret av omsorgsforpliktelser enn andre
- De eldste er kraftig hindret av dårlig helse, men har tid og interesse

Forvaltningsmessige konsekvenser

Forvaltningen/organisasjonene kan ha flere formål med å fjerne hindre for friluftslivutøvelse. De kan ønske å få de som ikke utøver friluftsliv til å begynne med friluftslivutøvelse eller de kan ha som mål å få de aktive utøverne til å utøve mer friluftsliv. En tredje målsetting kan være å fjerne hindre som gjør at folk ikke kan drive friluftsliv i nærheten av der de bor. Til dette trengs kunnskaper om:

1. Hvilke hindre som virker inn på friluftslivutøvelsen for ulike grupper av befolkningen;
2. I hvilken grad det er mulig å påvirke hindrene.
3. Hvilke tiltak som er mest effektive for å fjerne/reducere effekten av ulike hindringer.

Til tross for mangelfulle kunnskaper om temaet er det mulig å trekke endel generelle konklusjoner:

Dersom folk ikke er motiverte for å utøve friluftsliv, vil en områdeorientert forvaltning der det fokuseres på sikring og tilrettelegging av områder o.l. være lite hensiktsmessig i hvert fall i første omgang. Dette er tiltak som i første rekke vil øke eller endre tilbudet. Overfor den gruppen som ikke *etterspør* friluftsliv,

synes tiltak som retter seg mot å skape en etterspørsel, dvs. å motivere, gi kunnskap og informasjon, å kunne ha et større potensiale enn å øke tilbudet.

Å påvirke de som ikke er motivert for å utøve friluftsliv kan være vanskelig. Voksne som har etablert vaner og interesser som ikke retter seg mot friluftsliv kan være vanskelige å rekruttere. En mer langsiktig men sannsynligvis mer effektiv forvaltning, vil være å identifisere grupper av barn som har små sjanser for å bli opplært i en aktivitet, og skape et tilbud for disse.

Å ha noen å drive friluftsliv sammen med kan være avgjørende for at folk skal drive friluftsliv. I Bergen ble f.eks. 13 av de mest utbredte aktivitetene utøvd sammen med familien (Kjøde et al. 1983). For noen kan dermed mangel på noen å utøve friluftsliv sammen med være et viktig hinder, og for noen av disse igjen kan et organisert tilbud (skole, pensjonistgrupper, fellesturer etc.) være effektivt.

Kampen om folks tid og interesse er stor. Vi slites mellom arbeid, familie, forpliktelser og våre egne (drømmer om) spennende "egotripper". Fritiden er blitt gjennomorganisert, særlig for barn og ungdom, det kjøres hit og dit. Enkelte refleksjoner om friluftslivutøvelse, hindre og arbeidet for å stimulere fri-

luftslivsinteressen hos folk dukker uvilkårlig opp. Av det ovenstående skulle det framgå at å legge tilrette for de som ønsker å utøve friluftsliv er vidt forskjellig fra å forsøke å påvirke de som utøver lite eller ikke noe friluftsliv til å gjøre det. Har friluftslivutøvelse så stor nytteverdi både for samfunnet og det enkelte individ at friluftspolitikken bør ha som mål at alle bør utøve det, og så mye som mulig? Dette er et spørsmål politikerne, forvaltningen og organisasjonene selv må ta stilling til. Forskningen kan bidra med kunnskaper om årsaker og konsekvenser, men prioriteringer og målsettinger er politiske spørsmål. Lån til slutt oppmerksomhet til provoserende, men vel gjennomtekte ord:

"Vårt samfunns fokusering på tiden og den opplevde tidspresjonen synes å reflektere en uklar tro på at alle bør gjøre alt, eller i det minste prøve: Noe (friluftsliv)deltakelse er bedre enn ingenting, og mer deltakelse er bedre enn lite. Økt deltakelse i ulike aktiviteter vil ikke nødvendigvis være et universalmiddel eller engang en forbedring i en kultur hvor høyt tempo, stress og overbelastning allerede synes å ha overskredet grensene for velvære for mange. Kanskje kan nedtrapping eller å la være å utøve endel aktiviteter være bedre for enkelte" (Goodale & Witt 1989).

Litteratur

- Ellis, G. D. & Rademacher, C. 1986. Barriers to recreation participation. - A literature review: President's Commission on American Outdoors. Washington, DC: Government Printing Office.
- Ellis, G. D. & Rademacher, C. 1989. Making barriers manageable: A call for the use of paradigms in barriers research. I: Watson, A.H. (red): Outdoor Recreation Benchmark 1988: Proceedings of the National outdoor recreation forum. Tampa, Florida, January 13-14, 1988, s.455-466 - Southeastern Forest Experiment Station, GTR SE-52.
- Faye, A. & Herigstad, H. 1984. Friluftsliv i Norge 1970-1982. - Statistisk Sentralbyrå 84/12.
- Godbey, G. 1985. A model of non-use of urban leisure services - s. 90 - 102 i: Woods, J. (red.). National Outdoor Recreation Trend Symposium II Vol II.
- Goodale, T.L. & Witt, P.A. Recreation non-participation and barriers to leisure. I: Jackson, E.L. & Burton T.L. 1989. Understanding Leisure and Recreation: Mapping the Past, Charting the Future, s. 421-449. - Venture Publishing, Inc.
- Iso-Ahola, S. 1980. The Social Psychology of Leisure and Recreation. - Wm. C. Brown Company Publishers.
- Jackson, E. L. 1988. Leisure constraints: A survey of past research. Leisure Sciences 10: 203 - 215.
- Kjøde, A., Marek, J. & Bennett, R. 1983. Friluftslivaktiviteter - muligheter og hindringer. - Tidsskrift for den Norske Lægeforsknings nr. 4B, 1983, 103, 419-423.
- McGuire, F.A., Dottavio, D. & O'Leary, J. T. 1986. Constraints to participation in outdoor recreation across the life-span: A nationwide study of limiters and prohibitors. The Gerontologist 26: 538 - 544.
- Norling, I. 1985. Fritid og hinder. SNV pm 1995.
- Norling, I. & Jägnert 1986. Fritiden i din kommun: En studie av invånare i Göteborg och Karlskoga. - Naturvårdsverket, Rapport 3185.
- Ritter, C., Ditton, R. B. & Riechers, R. K. Constraints to Sport Fishing: Implications for Fisheries Management. - Fisheries 17 (4): 16 - 19.
- Vorkinn, M. 1988 a. Friluftslivutøvelse og andre fritidsaktiviteter. En undersøkelse blant de voksne innbyggerne i Rana kommune. NTNFs program om miljøvirkninger av vassdragsutbygging. rapport B65.
- Vorkinn, M. 1988 b. Friluftslivutøvelse og andre fritidsaktiviteter. En undersøkelse blant de voksne innbyggerne i Lillehammer kommune. NTNFs program om miljøvirkninger av vassdragsutbygging. rapport B66.
- Vorkinn, M. 1989. Friluftslivutøvelse og andre fritidsaktiviteter. En undersøkelse blant de voksne innbyggerne i Aurland kommune. Upublisert.
- Aas, Ø. 1992. Fiskedeltakelse. fiskevaner, hinder og ønsker om tiltak for bedret fiske i tre norske kommuner. NINA Oppdragsmelding 180: 1-48.

Hva så? — Noen utfordringer i forskningen på og forvaltningen av friluftsliv

Av Bjørn P. Kaltenborn

Behovet for legitimering av friluftslivet

Etter noen års forskning på nordmenns fritidsbruk av natur er det naturlig å spørre: Hvor ligger de sorte hullene i kunnskapen om friluftslivet, og hvordan kan de best fylles? Fremveksten av velstandssamfunnet har gitt friluftslivet en sentral plass i samfunnsstrukturen. Det faktum at vi i Norge har etablert både en offentlig forvaltning og en forskning på fritidsbruk av natur, er også et vitnesbyrd om at storsamfunnet ønsker å ta vare på idealer og tradisjoner fra tidligere tider. Allikevel er det tydelig at friluftslivet ikke har blitt en premissleverandør i viktige deler av samfunnsutviklingen slik flere offentlige dokumenter har lovet og slik mange hadde håpet. Riktignok avsettes betydelige midler til stimulering og tilrettelegging av aktiviteter, og friluftslivet er institusjonalisert gjennom offentlige etater og organisasjoner. Men det er også slik at andre tunge krefter som økonomisk politikk, samferdsel, energi, distriktsutvikling, sysselsetting - i korthet behovet for økonomisk vekst - i realiteten legger de sentrale premissene for arealpolitikken. En rekke sosiale prosesser bidrar dessuten til at samfunnet blir mer komplekst, og mange mestrer i liten grad sin livssituasjon.

Forvaltningen av friluftslivet er forvaltning av både mennesker og natur. Gledelig nok vokser forståelsen i offentlige etater av betydningen av å forstå menneskers behov og atferd i fritiden. Mynighetene og organisasjonene står overfor en meget vanskelig oppgave når de skal forvalte friluftslivets interesser. Svært ofte må ta viktige beslutninger på et mangelfullt kunnskapsgrunnlag. Skal

Mangfoldet og kompleksiteten i friluftslivet er stort. Som for andre sider av samfunnsutviklingen må vi også regne med viktige endringer i befolkningens framtidige bruk av av naturen til fritidsaktiviteter.

Foto: BJORN P. KALTENBORN

friluftslivet få den tyngde i samfunnsutviklingen som intensjonene i stortingsmeldingen om friluftslivet antyder, må kunnskapsgrunnlaget styrkes. Forskningsmiljøene og forvaltningen har et felles ansvar for å utvikle et forsvarlig kunnskapsgrunnlag. Dette vil kreve en målrettet og langsiktig innsats.

Forvaltningen har stadig problemer med å vinne fram med friluftslivets behov og interesser fordi betydningen av friluftslivet er vanskelig å dokumentere i forhold til tradisjonelle verdiskalaer. Det er all grunn til å tro at kravene til dokumentasjon av både individuell og samfunnsøkonomisk nytte vil øke fordi konkurransen om tilgjengelige ressurser blir hardere. For å sette det på spissen: Friluftslivsforvaltningen har i lengre tid

regjert på en gemyttlig offentlig enighet om at friluftslivet har en rekke ønskelige effekter uten videre krav om dokumentasjon. Prioriteringene i offentlig forvaltning i et demokratisk samfunn må dessuten ha støtte i befolkningen. Forvaltningen bør derfor kjenne til befolkningens holdninger til viktige forvaltningsspørsmål. Rovviltdebatten er et iøynefallende eksempel på et nasjonalt problem hvor løsningene i lengden bare kan lykkes dersom de er akseptable for de rette gruppene av befolkningen, og man forstår de psykologiske prosessene som ligger bak. Det samme gjelder friluftslivet. Skal forvaltningens bruk av ressurser og de beslutninger som tas få tilslutning på lengre sikt, må arbeidet rettes mot viktige behov hos de største gruppene av utøvere.

Samfunnsmessige endringer

Ut fra eksisterende kjennskap kan vi regne med at en del samfunnsmessige endringsprosesser vil virke inn på befolkningens friluftsliv i årene framover. Vårt formål her er kun å peke på sentrale endringsprosesser, graden og omfang av endringer bør bli gjenstand for framtidige undersøkelser. For diskusjonens skyld har vi satt opp noen hypoteser for hvordan endringer i samfunnet vil påvirke friluftslivet.

- *Befolkningens friluftsliv påvirkes av boform og bosettingsmønster.* Økende urbanisering kan blant annet bety økte behov for opplæring siden mange yngre vokser opp fjernt fra naturen. Tilgangen til natur generelt kan bli redusert for mange. Det er også mulig at folks behov for friluftsliv kan komme til å påvirke bosettingsmønster i framtida hvis alternative boformer blir verdsatt tilstrekkelig høyt. Hypotese: *Økt urbanisering vil føre til nedgang i de tradisjonelle høstingsaktivitetene og større behov for opplæring i friluftsliv.*
- *Naturmiljøet blir stadig mer påvirket av menneskelige inngrep.* Vi har liten systematisk kunnskap om reaksjoner på endringer i miljøkvalitet som er forårsaket av forurensing, klimasvingninger, urbanisering, fragmentering av habitater osv. Endringene kan imidlertid også være positive, som bedret luft- og vannkvalitet. En voksende fokuseringen på miljøkvalitet i massemedia påvirker befolkningens miljøbevissthet. Hypotese: *Miljøendringer av både positiv og negativ art vil gi endringer i rekreasjonsmønstrene.*

- *Endringer i nasjonaløkonomi og privatøkonomi kan gi store utslag på rekreasjonsutøvelse.* Ferie- og fritidsmønsteret synes å samvariere en del med de økonomiske svingningene. Fordi mange opplever stadig mer anstrengt økonomi, blir de nødt til å velge rimeligere rekreasjonsformer. Hypotese: *Dårligere privatøkonomi vil bidra til at mange grupper søker mot tradisjonelle og lite ressurskrevende ferie- og fritidsformer.*
- *Til tross for økende materiell velferd tyder mye på at store negative endringer i livskvalitet finner sted.* "Oppløsningssamfunnet" manifesterer seg med økende antall skilsmisser og selvmord, narkotikabruk, psykiske lidelser, vold, bruk av medisiner og barnevernsaker. Generelt synes mange normer å være i oppløsning, samtidig som det blir tøffere å hevde seg på mange felt i dagens samfunn. Arbeidsledigheten stiger, men mange av de som har arbeid, arbeider mer enn tidligere. Hypotese: *Friluftsliv vil i framtiden spille en viktigere rolle i søken etter livskvalitet.*
- *Viktige demografiske endringer finner sted.* I likhet med i de fleste vestlige land, øker den eldre delen av vår befolkning jevnt og trutt. I de nærmeste årtiene vil fordelingen mellom yngre og eldre bli vesentlig annerledes enn i dag. På grunn av offentlige sosiale ordninger har eldre i dag gjennomgående bedre anledning til å bruke alderdommen til det de ønsker enn tidligere, og de har dessuten bedre helse. Dette har ikke betydning bare for folketrygd og pensjonsfond, men etter all sannsynlighet også for fritidsbruk av natur. Mange eldre mennesker vil ha mye fritid, men vil muligens bruke den på andre måter enn unge mennes-

ker. Hypotese: *Demografiske endringer vil føre til større etterspørsel etter lavintensive friluftslivsaktiviteter.*

- *Stadig flere utlendinger oppsøker norsk natur.* Vi mangler gode oversikter, men mye tyder på økt deltagelse av utlendinger i de fleste rekreasjonsformer og i de fleste typer av utmark. I Jotunheimen var for eksempel halvparten av fotturistene i 1992 utlendinger. Dette kan bety behov for sterkere styring av friidrettslivet gjennom direkte og indirekte tiltak. Friluftsløven med allemansretten ble etablert på andre premisser og annen bruk av utmark enn dagens situasjon. Hypotese: *Nye brukergrupper med andre normer for friluftslivsutøvelse vil kreve en sterkere forvaltning av fritidsbruken av utmark.*
- *Hvis Norge blir medlem i EF, er konskevansene for friluftslivet uvisse.* Selv om Norge tilstreber kontroll over naturressursene både i EØS og EF, må vi anta at de fire friheter og endringer i konsesjonslovgivningen får innvirkning på friluftslivet på ulike måter. De store spørsmålene er hvordan bruksmønsteret vil endres, om allemansretten kan opprettholdes og/eller om den må endres. Hypotese: *Endringer i rettsoppfatning og lovverk vil true fri ferdsel i mange utmarksområder.*

Framtidige forskningsoppgaver

Artiklene i dette heftet viser at vi har kunnskap om deler av rekreasjonssystemet i Norge. Men det er også tydelig at vi mangler viktig informasjon til å svare på forvaltningens kunnskapsbehov og til å bygge opp en teoretisk basis på fel-

tet. Forskningen på feltet har vært preget av behovet for utforskende, deskriptive studier. Forvaltningens interesser og finansieringsmuligheter har også i stor grad preget utvalget av temaer. Dagens kunnskapsstatus bør betraktes som en god begynnelse på et omfattende felt. Erfaringene hittil tilsier imidlertid at en rekke områder bør vies mer oppmerksomhet i tiden fremover.

Aktiviteter og områder

Til tross for at vi i nær tyve år har gjennomført landsomfattende undersøkelser på ferie, fritid og friluftslivsspørsmål, kan mye forbedres på dette området. Disse undersøkelsene er bare delvis sammenlignbare fordi de bruker noe forskjellige design og teknikker. De bør blant annet bli mer presise når det gjelder tidspunkt og lokaliteter for rekreasjonsutøvelse. Det er også ønskelig å inkludere flere spørsmål om psykososiale aspekter som motiver, preferanser, holdninger og barrierer, og da i forhold til spesifikke aktivitetstyper. Metodiske forbedringer er også påkrevet, da det er tydelig at pålitelighet og gyldighet er dårlig for mange typer spørsmål.

Flere sider av aktivitetsmønsteret er lite kjent. Det "skjulte", lavprofilerte friluftslivet som badeliv og korte spaserturer nær hjemmet, er foreløpig for lite utforsket, selv om det utgjør hovedtyngden av nordmenns utendørsrekreasjon. Likeledes vet vi lite om grupper som barn og ungdom, handicappede og eldre. Slik kunnskap er viktig i forhold til forvaltningens mandat til å ivareta allmennheten og ikke bare de ressurssterke og lett synlige i samfunnet.

Det eksisterer et stort behov for brukerregistreringer i ulike områder. Per i dag er kunnskapen om bruken av naturtyper

og rekreasjonsområder for det meste tuftet på tverrsnittundersøkelser blant store populasjoner. I mange viktige områder med omfattende bruk har det aldri vært foretatt noen systematisk registrering av friluftslivet. Nasjonalparkene er et eksempel på et forvaltningssystem av ulike områder hvor nye ressurser fordeles til forvaltning og planlegging. Her har man et akutt behov for registrering av rekreasjonsbruken.

Som i mye annen forskning er det ønskelig å utvikle lengre tidsserier av data. Foreløpig har vi dette bare, og i begrenset omfang, for aktiviteter på befolkningsplan. Dersom vi eksempelvis skal evaluere effekter av tiltak, eller rett og slett følge med utviklingen i bruk av et område, er det nødvendig med dataserier over flere år. Tidsserier er ønskelige både for atferdsmål og områdedepter.

Prosesser

Rekreasjonsatferd er prosesser. Vi har begrenset kunnskap om hvorfor folk driver friluftsliv og hvordan dette er påvirket av øvrige forhold i livet. Studier av utviklingsprosesser kan gi oss økt innsikt i betydningen av alder, livsfase, oppvekstkår, kompetanse og sosial tilhørighet. Dersom man skal påvirke slike prosesser, må man vite når og hvordan de finner sted. På hvilket tidspunkt i livet dannes for eksempel preferanser for miljøegenskaper og holdninger til miljøspørsmål? Og i hvilken grad er preferanser og holdninger stabile fenomener opp igjennom livet? Psykologisk teori og forskning viser dessuten at holdnings- og atferdsmønstre formes svært tidlig i livet. Mye tyder derfor på at forvaltningen har størst mulighet for å påvirke atferd og innstilling i miljøvennlige retninger hos barn før de blir selvstendige aktive utendørs. Et annet

område hvor vi bare aner konturene, gjelder betydningen av personlighet og predisposisjoner for atferd og holdninger. Den sosiale strukturen i friluftslivet er også lite forstått. Svært mye av friluftslivet utøves i grupper. Det er ikke mange som drar på tur alene. Allikevel har hovedtyngden av rekreasjonsforskningen arbeidet ut fra et individperspektiv.

Kvalitet og goder

Kvalitetsbegrepet bør diskuteres videre. Tendensen hittil har vært å omgå substansen av dette begrepet i rekreasjonsforskningen. Tradisjonelt har kvalitet blitt målt og uttrykt som grad av tilfredsstillelse. Men det er opplagt at vi har langt igjen før vi kan påberope oss en forståelse av hva som utgjør kvalitet i opplevelser knyttet til fritidsbruk av natur. Likeledes har friluftslivets goder og effekter gjerne blitt målt i forhold til omfanget av aktiviteter. Kvalitet, goder og effekter henger sammen. Hvis en enkelt tur oppleves som optimal, med andre ord hvis alle de nødvendige forutsetningene er til stede, kan verdien være større enn summen av mange, mindre optimale turer. Definisjonen av kvalitet og goder vil variere med aktiviteter og utøvere. Kanskje er tre timers laksefiske mer verdt for enkelte voksne enn en ukes gjeddefiske. Og omvendt for barn?

Personlige og samfunnsmessige effekter av friluftslivet er til en viss grad kjent på det generelle plan. En del forsøk er gjort på å typologisere effekter og goder, og deler av dette er verifisert gjennom empirisk forskning. Det er imidlertid liten tvil om at holdninger og oppfatningene på dette området vesentlig er basert på intuisjon. Et godt eksempel er relasjonen mellom friluftsliv og helse, hvor det bare finnes små og tilfeldige

brokker av kunnskap som støtter opp om allmennoppfatningene. Alle de grunnleggende spørsmålene er foreløpig ubesvart, og begrepsapparatet for å systematisere teori og praktisk forskning er svært mangelfullt.

Evaluering av virkemidler

Fører friluftsliv til større naturforståelse og miljøbevissthet? Og fører i så fall økt miljøbevissthet til mer miljøvennlig atferd? Dette er blant de spørsmålene vi bør finne svar på hvis friluftslivet også skal være et virkemiddel for forvaltningen. En stor sektor av offentlige tiltak fra nasjonale strategier og planer til konkrete tiltak som oppkjøp av offentlige friluftsområder bør evalueres. Praktiske forvaltningstiltak i form av tilrettelegging og veiledning iverksettes også uten at vi vet noe om effektene. Hvilken rolle spiller naturveiledning, er guideturer et egnet virkemiddel for visse formål i forvaltningen, eller bare for reiselivsnæringen? Listen over interessante spørsmål er lang. Generelt bør man arbeide mot å finne ut hvilke typer av tiltak som gir best utbytte i forhold til ressursinnsats.

Friluftslivet er kanskje mer enn mange andre fritids- og kulturaktiviteter fremdeles et relativt uorganisert fenomen. Til tross for at Turistforeningen og Jeger- og fiskerforbundet har store medlemstall, er det svært mange fjellvandre- re, fiskere og jegere som ikke er medlemmer av disse organisasjonene. Friluftslivet er på mange måter uorganisert i sin karakter. Det er sannsynligvis viktig at befolkningen også i framtiden kan tilfredstille sine behov for friluftsliv uten hjelp fra et organisert apparat. Allikevel ser vi en klar tendens til at friluftslivsorganisasjonene kommer sterkere inn på arenaen ettersom friluftsliv

vet i økende grad blir et politisk tema. Hva skjer når organisasjonene etterhvert får mer innflytelse over friluftslivet slik de har gjort med idretten? Sentrale spørsmål her omfatter betydningen for rekruttering, hvilke aktiviteter som blir definert og prioritert som friluftsliv, om den enkeltes ferdigheter, selvtillit, opplevelser osv. blir anderledes ved at friluftslivet blir institusjonalisert, forvaltningsmessige prioriteringer og organisasjonenes innflytelse på disse.

Forskningsmessige tilnærminger

Forskning om fritidsbruk av natur kan betraktes enten som naturforskning - hvordan brukes naturen og hva skjer med naturen - eller som en gren av samfunnsforskningen: hvem bruker naturen og hvorfor brukes den? Men nettopp fordi rekreasjon og friluftsliv dreier seg om menneskets møte med naturen, kan ikke den ene eller andre tilnærmingen alene gi tilstrekkelige svar. Friluftslivet er tverrfaglig, empirisk basert av natur, og rekreasjonsforskningen bør på grunn av sin kompleksitet bygge på en integrert tilnærming med bidrag fra mange disipliner. Ved tverrfaglige problemstillinger er det alltid en fare for at ny forståelse bare er en samling særtrekk fra de enkelte grunnfagdisiplinene som bidro underveis. Skal vi bygge en akseptabel teori som også har praktisk anvendelse i forvaltningen, må vi bygge på ulike fagperspektiver *samtidig*. På det praktiske planet må forvaltningen innarbeide de menneskelige og samfunnsmessige sidene av friluftsliv i en økologisk forvaltning av naturområder. Dette bør også gjenspeiles i forskningen. Hittil har for eksempel få studier av rekreasjon frembrakt integrerte analyser av virkninger mellom sosiale systemer og

bio-økologiske systemer. Det ligger en betydelig utfordring i å utvikle studier av rekreasjon og relasjoner mellom menneske og natur fra flerfaglighet til tverrfaglighet.

Friluftslivsbegrepet trenger en kritisk analyse. Eller sagt litt anderledes: hvordan bør feltet fritidsbruk av natur defineres? Friluftslivet kan som de fleste samfunnsfenomener tolkes ut fra et mangfold av perspektiver. Friluftsliv er en kulturell tradisjon, en fritidsaktivitet, en form for arealbruk, en faktor i økosystemet med forstyrrelse av dyreliv og slitasje på naturgrunnlaget, en sosial aktivitet og samtidig et økonomisk virkemiddel. Ulike spørsmålstillinger og problemer krever forskjellige innfallsvinkler. Gitt feltets korte historie, bør forskningen tilstrebe et mangfold, blant annet gjennom eksperimentering med metoder og utprøving av ulike metoder mot hverandre. Det bør være et mål på lengre sikt for forskningen på fritidsbruk av natur å makte steget fra enkel beskrivende forskning til *forklaring* av de fenomenene som studeres. Dersom rekreasjonsforskningen skal utvikle vitenskapelig holdbar kompetanse og en egenart som er mer enn summen av tilfældige bidrag, kreves kontinuitet på feltet.

De fleste spørsmålene er fremdeles ubesvart. Eller som en kritiker har bemerket:

"Alle teorier er født som motsigelser".

Publikasjoner utgitt av NINAs friluftslivforskningsenhet på Lillehammer

- Amundsen, I., Sletten, J., & Kleiven, J. 1991. Bruk av Risørkysten 1990 -- kommunens egne innbyggere. (Arbeidsrapport nr. 8 fra Olje/friluftsliv-prosjektet). (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Bjerke, T. 1993. Jegeren - En samfunnsfaglig kunnskapsoversikt. NINA Utredning 044.
- Bjerke, T., Kaltenborn, B. & Aas, Ø. Friluftsliv. i: Thomassen, J. (red.) Deponi for lavt og middelsaktivt radioaktivt avfall. Konsekvensutredning: miljø. NINA Oppdragsmelding 151.
- Fazio, J. R. & Kaltenborn, B. P. 1990. Public Information and Education to Counter Resource Degradation in Scandinavia. *Society and Natural Resources*, 3, pp. 71-76.
- Gåsdal, O. 1992. En undersøkelse av friluftslivet i bykommunene Rana og Lillehammer. - NINA Oppdragsmelding 103:I-VII, 1-67.
- Gåsdal, O. 1992. Bruk av tid på friluftsliv i og utenfor nærmiljøet. - NINA Oppdragsmelding 170:1-72.
- Gåsdal, O. 1992 Effekter av økonomiske virkemidler på bruksstrukturen i jordbruket. NLH-melding nr. 6. Ås: NLH.
- Hammit, W. E., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I., Emmelin, L., & Teigland, J. 1992. Common Access Tradition and Wilderness Management in Norway: A Paradox for Managers. *Environmental Management* Vol. 16(2), pp. 149-156.
- Holmengen, H. 1992. Økonomisk utvikling for overnattingsnæringen i Midt-Norge. Rapport nr. 16 fra Olje/friluftsliv-prosjektet (AKUP). Oslo: Olje- og energidepartementet
- Holmengen, H. 1992. Økonomiske konsekvenser for overnattingsnæringen av et oljesøl på Skagerrak-kysten. Rapport nr. 7 fra Olje/friluftsliv-prosjektet (AKUP). Oslo: Olje- og energidepartementet
- Holmengen, H., & Kleiven, J. 1990. Campinggjestene 1990. En brukerundersøkelse fra Risør kommune. (Rapport nr. 3 fra Olje/friluftsliv-prosjektet). (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Holmengen, H., & Kleiven, J. 1991. Hotellgjestene 1990. En brukerundersøkelse fra Risør kommune. (Rapport nr. 4 fra Olje/friluftsliv-prosjektet). (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kaltenborn, B. P. 1990. Outdoor Recreation, I; Hansson, R., Prestrud, P. and Øritsland, N. A. (red.) Assessment System for the Environment and Industrial Activities in Svalbard. Norwegian Polar Institute 1990.
- Kaltenborn, B. P. 1991. The Role of Environmental Setting Attributes in Tourism and Outdoor Recreation Planning - A Case study from Svalbard in the Norwegian High Arctic. Doctoral dissertation, University of Oslo, Department of Geography, 202 pp.
- Kaltenborn, B. P. 1991: Utkast til Forvaltningsplan for Turisme og Friluftsliv på Svalbard. Norsk institutt for naturforskning.
- Kaltenborn, B.P. 1993. Outdoor Recreation in Norway - Some Myths and Issues. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, no. 1 (47) pp.11-19. 1993.
- Kaltenborn, B.P. (red.) 1993. Reise- og fritidsundersøkelsen 1989. NINA Oppdragsmelding 190.
- Kaltenborn, B. P., & Emmelin, L. 1993. Tourism in the High North: Management Challenges and Recreation Opportunity Spectrum Planning in Svalbard, Norway. *Environmental Management* Vol. 17 (1), pp. 41-50.
- Kleiven, J. 1990. Oljeleting og friluftsliv ved kysten - rapport fra et forprosjekt. (Rapport nr. 1 fra Olje/friluftsliv-prosjektet). (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1990. Forprosjekt om friluftsliv ved kysten. - R. Meyer, B. Kaltenborn, & J. Kleiven. Friluftsliv ved kysten. Rapport nr. 2 fra Olje/friluftsliv-prosjektet. (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1991. Olje/friluftslivsprosjektet, feltarbeid og oversiktsdata 1990. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.). AKUP - Årsrapport 1990. Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1991. Olje/friluftslivsprosjektet. Årsrapport. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.), AKUP - Årsrapport 1990, Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1991. Orientering om Olje/friluftsliv-prosjektet. - I T. Nilsen, & E. Lind (red.), Friluftsliv ved kysten. Rapport fra tre informasjonsmøter, (KOMMIT-RAPPORT 1991:3). Trondheim: Komiteen for miljøvern ved Universitet i Trondheim.
- Kleiven, J. 1992. Samfunnsfaglige erfaringer etter Exxon Valdez-ulykken. - I J. Kleiven (red.), Oljesøl Alaska - oppfølging 1991, (AKUP-rapport). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1992. Sommergjester og bofaste: Hovedforskjeller fra brukerundersøkelsene i Risør. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.), AKUP - Årsrapport 1991, Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie og fritid. NINA Forskningsrapport 33.
- Kleiven, J. 1992. Hyttegjestene 1990. En brukerundersøkelse fra Risør kommune. Rapport nr. 6 fra Olje/friluftsliv-prosjektet (AKUP-rapport). Oslo: Olje og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1992. Fritid ved kysten av Midt-Norge -- en intervjuundersøkelse i tre kommuner, Rapport nr. 12 fra Olje/friluftsliv-prosjektet. (AKUP-rap-

- port). Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1993. Lokalbefolkningens fritidsbruk av Midt-Norges kyst. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.), AKUP - Årsrapport 1992. Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1993. Olje/friluftslivsprosjektet 1992. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.), AKUP - Årsrapport 1992, Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J. 1993. Oppfølging av oljesøl Alaska -- Årsrapport 1992. - Arbeidsgruppen for konsekvensutredninger av petroleumsvirksomhet (red.), AKUP - Årsrapport 1992, Oslo: Olje- og energidepartementet.
- Kleiven, J., Holmengen, H., & Jacobsen, J. K. 1991. Solturister V: En sammenligning av vinterturister til fire sydlige reisemål, (Skriftserien 73). Lillehammer: Institutt for reiseliv, Oppland distrikthøgskole.
- Meyer, R. 1991. Flyfotografering og telling av småbåter. En metodestudie fra Nøtterøy/Tjømeskjærgården, juli 1990. Rapport nr 9 fra Olje/friluftsliv-prosjektet.(AKUP-rapport). Olje- og energidepartementet, Oslo.
- Meyer, R. og Kleiven, J. 1990. Båtturistene 1990. En brukerundersøkelse fra Risør kommune. Rapport nr 5 fra Olje/friluftsliv-prosjektet (AKUP-rapport). Olje- og energidepartementet, Oslo.
- Sundero, A. 1990. Det internasjonale markedet for organiserte naturopplevelsesreiser - en pilotstudie. NINA Oppdragsmelding 045.
- Teigland, J. 1990. Nordmenns feriereiser i 1970 og 1980-årene. NINA Oppdragsmelding 030.
- Teigland, J. 1990. Nordmenns yrkesreiser i 1970 og 1980-årene. NINA Oppdragsmelding 031.
- Teigland, J. 1990. Friluftsliv- og reiselivsinteressene ved Engabreen/Svartisen i Nordland fylke. Konsekvensanalyse av kraftutbygging i ettetid. Grunnlagsundersøkelser sommeren 1990. NINA Oppdragsmelding 84.
- Teigland, J. 1990. Nordmenns vinterrekreasjon - struktur, utvikling og framtidssikter for friluftsliv, idrett og mosjon vinterstid. NINA Oppdragsmelding 096.
- Teigland, J. 1991. Overnattingsnæringen i vinterolympiade-fylket Oppland - en næring med høyrisikobedrifter og lav vekst? NINA Oppdragsmelding 074.
- Teigland, J.; Strømø, E. B. & Aas, Ø. 1989. Utredning av friluftslivsinteresser og konsekvenser for friluftslivet i forbindelse med utbyggingsplaner for fire vassdrag i Ullsfjorden, Troms. NINA Oppdragsmelding 015.
- Vistad, O. I. 1992. Den guida turen - forvaltningstiltak med turist-appell? Ein samanliknande studie av tre turgrupper på Røros, med vekt på den guida turen gjennom Sølandet Naturreservat. - NINA Forskningsrapport 035.
- Vistad, O. I. & Vorkinn, M. 1992. Bruk og forvaltning av Stabbursdalen Nasjonalpark - Resultat frå ei førundersøking. - NINA Utredning 036.
- Vorkinn, M. 1992. Mulige effekter av å opprette Jostedalsbreen nasjonalpark for friluftslivet og reiselivet - Resultater fra før-undersøkelsene. NINA Utredning 033.
- Vorkinn, M. 1993. Fra fricamping til villcamping: Effekter av å regulere fricampingen i Sjødalen - Resultater fra før-undersøkelsene. - NINA Utredning 043.
- Vorkinn, M. & Aas, Ø. 1991. Effekten av kraftutbygging i Jostedalsvassdraget for friluftslivet. Del I Endringer i bruk under utbyggingsperioden. NINA Utredning 032.
- Vorkinn, M. & Kaltenborn, B.P. 1993. Fotturismen i Jotunheimen 1992. NINA Oppdragsmelding (in press).
- Aas, Ø. 1989. Fagrapport friluftsliv i verneplan IV vassdrag i Troms og Finnmark. NINA Oppdragsmelding 014.
- Aas, Ø. 1990. Kantskogens funksjon og verdi for friluftslivet. I: Framstad, E. (red.) Kantskogen i jordbrukslandskapet: betydning for landskap, vegetasjon, dyreliv og friluftsliv. Upublisert forprosjektrapport.
- Aas, Ø. 1990. Norsk fritidsfiske i sjøen. I: Kleiven, J. 1990: Oljeleting og friluftsliv - rapport fra et forprosjekt.
- Aas, Ø. 1991. Ferskvannsfiskeforvaltning og fritidsfiske. En samfunnsfaglig kunnskapsoversikt. NINA Utredning 027.
- Aas, Ø. 1991. Friluftsliv - I: Thomassen, J. (red.) Hovedflyplass Gardermoen - flyplass. Konsekvensutredning: Naturvern, landskap, limnologi, fisk, vilt og friluftsliv. NINA Oppdragsmelding 140.51.
- Aas, Ø. 1991. Friluftsliv - I: Thomassen, J. (red.) Hovedflyplass Gardermoen - flyplass og tilbringersystem. Konsekvensutredning: Naturvern, landskap, limnologi, fisk, vilt og friluftsliv. NINA Oppdragsmelding 141.
- Aas, Ø. 1992. Fritidsfiskevaner blant den voksne befolkning i Harstad, Steinkjer og Engerdal. En sammenlignende undersøkelse. NINA Oppdragsmelding 180.
- Aas, Ø. 1992. Barns fritid, friluftsliv og fritidsfiskevaner. En undersøkelse blant 5.-9.klassinger i Harstad, Steinkjer og Engerdal. NINA Oppdragsmelding 181.
- Aas, Ø. & Vorkinn, M. 1991. Holdninger til fire tiltak som øker tilgjengeligheten til naturattraksjoner - en intervjuundersøkelse blant turister i Brikisdalen, Nordfjord. NINA Forskningsrapport 021.
- Aasetre, J. 1992. Friluftsliv og skogbruk - En litteraturstudie. NINA Utredning 34.
- Aasetre, J. 1992. Fritidstrafikken på Skagerakkysten. -Rapport nr. 13 fra Olje/friluftslivprosjektet. AKUP-rapport. Norsk institutt for naturforskning, Lillehammer.
- Aasetre, J. & Kleiven, J. 1992. Fritidstrafikk på kysten av Midt-Norge. En grov oversikt over hovedtrekk -Rapport nr. 14 fra Olje/friluftsliv-prosjektet. AKUP-rapport, NINA, Lillehammer.

